УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

ТОМ XXXVII VOL

ОЛЕКСАНДЕР МЕЗЬКО-ОГЛОБЛИН:
ДІЯЛЬНІСТЬ І ТВОРЧА СПАДЩИНА

З НАГОДИ 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

1899 1999

2000

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК — THE UKRAINIAN HISTORIAN

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

JOURNAL OF THE UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ І УКРАЇНОЗНАВСТВА

1-3 (144-146) Рік XXXVII

Під загальною редакцією
ЛЮБОМИРА ВИНАРА

2000

НЬЮ-ЙОРК — КИЇВ — ЛЬВІВ — ТОРОНТО — ПАРИЖ

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК
ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ І УКРАЇНОЗНАВСТВА
ВИДАЄ УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

THE UKRAINIAN HISTORIAN
JOURNAL OF HISTORY AND UKRAINIAN STUDIES
PUBLISHED BY THE UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

Основник *"Українського Історика"*: Любомир Роман Винар (1963)

Founder of *"The Ukrainian Historian"*: Lubomyr Roman Wynar (1963)

Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти матеріяли. За зміст статтей і рецензій відповідають їхні автори. Прохається авторів надсилати матеріяли в трьох машинописних примірниках, статті обсягом не більше 30 стор., рецензії, замітки і інші матеріяли до 12 стор. Не прийняті до друку рукописи авторам не повертаються.

Рецензійні примірники книжок треба висилати на Адресу Редакції з дopискою "Book Editor".

Усі матеріяли до Редакції просимо надсилати в *трьох машинописних примірниках*, якщо можливо з комп'ютерним диском, на одну з поданих адрес:

"Український Історик"
Університет
Острозька Академія
вул. Семінарська 2
265620 м. Острог
Тел./факс: (03654) 22949
e-mail: history@uosa.uar.net

Editor
"The Ukrainian Historian"
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240
Fax: (330) 297-1327
Tel.: (330) 297-1390
e-mail: Lwynar@kent.edu

"Український Історик"
Музей
Михайла Грушевського
вул. П. Орлика 8
252024, Київ-24
Тел.: (044) 293-24-45
Факс: (044) 293-24-85

Articles appearing in this Journal are abstracted and / or indexed in *Historical Abstracts, America: History and Life,* and *Bibliography of Slavic and East European Studies.*

ISSN: 0041-6061

Printed by COMPUTOPRINT Corp., 35 Harding Ave., Clifton, NJ 07011
Tel.: (973) 772-2166 Fax: (973) 772-1963 e-mail: computopr@aol.com

ЗМІСТ

TABLE OF CONTENTS

ВІД РЕДАКТОРА

ОЛЕКСАНДЕР МЕЗЬКО-ОГЛОБЛИН: ДІЯЛЬНІСТЬ І ТВОРЧА СПАДЩИНА

(До століття народження історика)

Сто років минуло з того часу, коли в столиці України Києві народився 6 грудня 1899 року (24 листопада за старим стилем), професор, д-р Олександер Мезько-Оглоблин, провідний український історик 20-го століття і вийнятково здібний організатор українського наукового життя в Україні, Західній Европі і Америці. Олександер Петрович був першим Президентом, а згодом Почесним Президентом Українського Історичного Товариства (УІТ), і найближчим співробітником "Українського Історика" (УІ). Він був членом-основником і головою Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства (УГГТ), основником і головою Історичної Секції УВАН, а згодом Президентом і Почесним Президентом Української Вільної Академії Наук у США, почесним членом Наукового Товариства ім. Шевченка, почесним доктором Українського Вільного Університету в Мюнхені, почесним членом Гарвардського Українського Наукового Інституту і інших українських і неукраїнських наукових установ. Президія Українського Історичного Товариства вирішила тривало відзначити пам'ять Олександра Петровича виданням його праць і архівних матеріялів. Цей том "Українського Історика" присвячено 100-літтю народження проф. Олександра Мезька-Оглоблина і 35-літтю Українського Історичного Товариства (УІТ, 1965-2000). На початку цього вступу від головного редактора до ювілейного числа "Українського Історика" треба пригадати, що в Україні і діяспорі до 1992 року не знали, що *справжнє родинне прізвище історика є Мезько, а не Оглоблин,* як до того часу писали історики і дослідники його життя і творчости. Я докладно насвітлив питання роду Олександра Петровича в "Українському Історику" і окремих виданнях.[1] Тому у назві нашого

---

[1] Про рід історика див. Олександер Оглоблин, "Про мій рід" (публікатор Л. Винар), *Олександер Мезько-Оглоблин. Дослідження і матеріяли. До століття народження історика.* Нью-Йорк - Острог - Київ: Українське Історичне Товариство, Університет "Острозька Академія", 2000, стор. 100-104 ("Оглобліяна", Т.1). Докладніше про життя і наукову діяльність О. Оглоблина в монографії Любомир Винар, *Олександер Петрович Оглоблин 1899-1992. Біографічна студія.* Нью-Йорк: Українське Історичне Товариство, 1994: У цім томі У.І. друкуємо нашу джерельну студію "Олександер Мезько-Оглоблин: рід і земля".

збірника уживаємо прізвище Мезько-Оглоблин і тим самим в ювілейному році історика, подаємо два прізвища — родинне і прибране, що його він уживав у наукових й інших працях. Прізвище "Оглоблин" відноситься до його вітчима Петра Івановича Оглоблина.

Ми вже згадували, що цим ювілейним випуском-збірником "Українського Історика" відзначуємо одночасно 35-ліття постання і розвитку Українського Історичного Товариства, яке довгі роки очолював Олександер Петрович.[2] Цей збірник рівночасно документує започаткування нового етапу оглоблинознавства, в якому беруть участь українські дослідники з України і української діяспори. Як відомо Українське Історичне Товариство і "Український Історик" започаткували систематичне дослідження життя, діяльности і творчости Олександра Оглоблина після його смерти в 1994 році, в якому введено окрему рубрику в "Українському Історику" під назвою "Оглобліяна". Проте, ще до того часу в 1970 році видано один том УІ "На пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина з нагоди 70-ліття життя і 50-ліття наукової праці" (*Український Історик*, т.VII, ч.1-3, 1970), а в 1989 році на сторінках журналу відзначено 90-ліття народин і 50-ліття наукової праці в окремій рубриці "Ювілей Професора Олександра Оглоблина" (*УІ*, т.26, ч.4, 1989). Це властиво був початок наукового оглоблинознавства в українській історіографії. Ця історична дисципліна народилася поза межами України, в якій під час комуністичної влади знищено українські незалежні наукові установи, систематично фальсифіковано і русифіковано український історичний процес і українську історичну науку. Совєтська партійна історіографія і історики уважали Олександра Петровича "зрадником радянської Батьківщини" і "фальсифікатором" історії України.[3] Аж після 1991 року ставлення до О.П.Оглоблина змінилося у зв'язку із відродженням української незалежної держави і національної історіографії в Україні — проте деякі б. совєтські історики час від часу намагаються дальше представити діяльність історика в кривому дзеркалі. Проте, на нашу думку, це вийнятки. Сьогодні можемо висунути гіпотезу, що переоцінка життя і творчости О.Оглоблина в Україні пов'язана з дослідженнями, що появилися в "Українському Історику", в якому друкувалися праці

[2] Про долю Олександра Оглоблина в розбудові УІТ див.: Любомир Винар, *Українське Історичне Товариство 1965-2000*. Чернівці: Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича, 2000, стор.32-50. Див. також Тамара Марусик, "Олександер Оглоблин і Українське Історичне Товариство, *Науковий Вісник Чернівецького Університету*, вип.73-74. Чернівці, 2000, стор. 52-63; Олександер Домбровський "Олександер Оглоблин і Українське Історичне Товариство", *Український Історик*, 1989, т.16, ч.4.

[3] Офіційна настанова Інституту Історії АН Української РСР до Олександра Оглоблина чітко з'ясована в тодішньому партійному совєтському *Українському історичному журналі*. Для прикладу згадаємо статтю "Пан Оглоблін в ролі фальсифікатора української історіографії", *УІЖ*, ч.5, 1960.

історика і про нього й архівні матеріяли оглоблинознавства. У 1995 році ми видали перший збірник наукових праць і архівних матеріялів Олександра Оглоблина під назвою *Студії з історії України. Статті і джерельні матеріяли* (Нью-Йорк: УІТ, УВАН у США, 1995, 419 стор.). В тому виданню ми ввели нову ділянку історичних дослідів "Оглоблинознавство", що займається науковим вивченням життя і творчости Олександра Мезька-Оглоблина. Широкий діяпазон наукової творчости і академічної діяльности Олександра Петровича повністю заслуговує на виділення цеї окремої ділянки в українській історіографії.

Поява цього ювілейного збірника "Олександер Мезько-Оглоблин: діяльність і творча спадщина" в'яжеться безпосередньо з відбуттям наукових конференцій в Україні, Америці і Канаді, присвячених відзначенню 100-ліття народження професора О. Мезька-Оглоблина, а також з відбуттям двох міжнародних наукових конґресів. На увазі маю відбуття Четвертого Міжнародного Конґресу Україністів в Одесі, 26-29 серпня 1999 року і першого Міжнародного Конґресу Українських Істориків, що відбувся з ініціятиви УІТ в Чернівецькому державному університеті ім. Ю. Федьковича у Чернівцях в травні 2000 року.

В Одесі ми зорганізували окрему сесію "Олександер Оглоблин — будівничий української науки. До 100-ліття народження історика", а на Чернівецькому конґресі істориків, що збігався з відзначенням 35-ліття УІТ, відбувся круглий стіл "Оглоблиніяна", на якому обговорено пляни видання наукової спадщини Олександра Мезька-Оглоблина.[4] Важливо згадати, що у 1999 році за ініціятивою УІТ створено "Міжнародний ювілейний комітет для вшанування століття народження проф. д-ра Олександра Мезька-Оглоблина", головним завданням якого було зорганізування наукових конференцій в Україні і на Заході, присвячених вивченню життя, діяльности і творчости історика.[5] Комітет і осередки УІТ ім. М. Грушевського в Україні добре вив'язалися із свого завдання: в Києві з рамені УІТ і Національного Університету "Києво-Могилянська Академія" і Київського національного університету ім. Т. Шевченка відбулися дві конференції, у Чернівцях з рамені Осередку УІТ при Чернівецькому університеті, у Львівському національному університеті, в Торонті з рамені УІТ і Світової Наукової Ради при СКУ, в Нью-Йорку з рамені УВАН і УІТ, у Дрогобицькому державному університеті, з рамени УІТ, а остання наукова конференція відбулася в місяці травні в Університеті "Острозька Академія". Відрадно відмітити у цих конґресах і конференціях участь пред-

---

[4] Доповіді, виголошені на двох конґресах, подані в двох виданнях: *Четвертий Міжнародний Конґрес Україністів. Програма*, Одеса, 1999, стор.28; *Історична наука на порозі XXI століття. Програма*. Чернівці, 2000, стор.33.

[5] "Комітет для вшанування 100-ліття народження професора О.Оглоблина", *Український Історик*, 1998, т.35, ч.1-4, стор.347-348. В цій інформативній статті подано членів ювілейного Комітету.

ставників різних ґенерацій українських істориків з України і діяспори, головно молодих істориків. Це вказує на те, що в 1998-2000 роках значно зросли кадри істориків-"оглоблинознавців" в Україні. Також треба згадати, що в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського історик Ігор Верба захистив першу докторську дисертацію в Україні — "Олександер Оглоблин. Життя і праця в Україні", що появилася друком у 1999 році (Київ, 1999), а в *Науковому Віснику Чернівецького Університету. Історія* (Вип.73-74, 2000) за редакцією д-ра Юрія Макара, голови Осередку УІТ в Чернівецькому університеті, введено нову рубрику "Оглоблиніяна", в якій друкуються дослідження з різних ділянок оглоблинознавства. Одночасно з рамені УІТ і Університету "Острозька Академія" започатковане серійне видання *Оглоблиніяна* (Нью-Йорк - Острог, 2000, т.1, 215 стор.), в якому друкуються праці О.П. Оглоблина і про нього, а також архівні матеріяли. Отже, оглоблинознавство шляхом еволюції стає на твердий науковий ґрунт в Україні і на Заході, зокрема в двох аспектах — науково-видавничому і поширення рядів дослідників-оглоблинознавців. Це є значний поступ в українській історіографії і в систематичному вивченні життя і творчости видатного українського історика.

Цей науковий збірник *Олександер Мезько-Оглоблин: діяльність і творча спадщина* виходить як спеціяльний том "Українського Історика". В ньому друкуються важливі історіографічні праці проф. О. Оглоблина, зокрема його праця "Як більшовики руйнували українську історичну науку" (наклад видання не розійшовся через окупацію Праги більшовицькими військами в 1945 році),[6] а також його працю "Історія Русів — вічна книга України" (1966). Як відомо, Олександер Петрович досліджував цей анонімний твір української історіографії майже протягом свого цілого життя, і в архіві його зберігається рукопис "Студії над Історією Русів", що його пляноуємо видрукувати у відносно короткому часі.[7] Також друкуємо інші праці і деякі доповіді, що були виголошені на міжнародних конґресах і конференціях, присвячених життю і творчости проф. О. Мезька-Оглоблина, цінні спогади

---

[6] Важливо згадати, що цю працю історик підписав своїм правдивим, родинним прізвищем *Олесь Мезько.* Вона появилася у Видавництві Ю. Тищенка в Празі 1954 року. Згодом з деякими змінами, історик її опублікував п.н. "Українська історична наука під совєтами в 1920-1930-их роках", *Визвольний Шлях,* 1947, чч. 4-5, 6, 7 і 8. Число 4-5 надруковано циклостилем. Усі історіографічні дослідження Олександра Петровича, що появилися до 1975 року включно, подані в бібліографічній праці Любомир Винар, "Бібліографія праць проф. Олександра Оглоблина", *Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина.* Редактор Василь Омельченко. Нью Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, том III, 1977, стор. 93-136.

[7] Ця праця спершу вийшла, як вступ до *Історії Русів.* Редакція і вступна стаття Олександра Оглоблина, Нью Йорк: В-во "Вісник" ОЧСУ, 1956.

сучасників історика і досі недруковане листування І. Крип'якевича, М. Слабченка, і В. Щербаківського з О. Оглоблином і інші матеріяли. На окрему увагу заслуговують досі недруковані рекомендації (нариси) Олександра Петровича про істориків.

Треба підкреслити, що деякі автори були студентами, знайомими і співробітниками Олександра Петровича і це важливо, якщо ідеться про реконструкцію життя і діяльности історика. Треба згадати, що в короткому часі появляться дві важливі праці Олександра Петровича — нове і доповнене видання "Люди Старої України і інші праці" і нове доповнене видання "Гетьман Іван Мазепа і його доба", а також готується збірник праць історика "Гетьман Богдан Хмельницький".

Чотири тижні перед смертю Олександра Петровича, я обіцяв йому, що познайомлю молоду ґенерацію українських істориків в Україні і на Заході з його творами і поглядами на історію України, як також з дослідженнями про його життя і творчість. Це було задушевне бажання Олександра Петровича, який завжди дорожив студентами і молодими істориками, як тими, що прийдуть на нашу зміну. Вірю, що ми реалізуємо цей заповіт нашого Достойного і Дорогого Олександра Петровича, який ціле своє життя присвятив розвиткові української історичної науки.

Наш збірник *Олександер Мезько-Оглоблин: діяльність і творча спадщина* причиниться до тривалого відзначення пам'яті найвидатнішого українського історика в другій половині 20-го століття, будівничого української історичної науки — професора Олександра Мезька-Оглоблина.

ЛЮБОМИР ВИНАР

Кент, 27 травня 2000

З ІСТОРІОГРАФІЧНОЇ СПАДЩИНИ ОЛЕКСАНДРА МЕЗЬКА-ОГЛОБЛИНА

ІСТОРІОГРАФІЧНІ ПРАЦІ ПРОФ. О. ОГЛОБЛИНА

ВПРОВАДЖЕННЯ

Історіографічними дослідами Олександер Петрович займався ще в ранніх 1920-их роках і продовжував їх протягом цілого свого життя аж до 1992 року. Історіографічні праці дослідника можна поділити на три основні категорії, що себе взаїмно доповнюють: 1. синтетичні праці, в яких Олександер Петрович аналізує розвиток історіографії даної доби у формі наукових нарисів і монографій, 2. аналітичні історіографічні дослідження, в яких історик досліджує життя і індивідуальну творчість істориків, вивчає авторство анонімних історичних творів і визначає їх вплив на розвиток української історичної науки і український історичний процес. Третя категорія охоплює історіографічні енциклопедичні гасла професора О. Оглоблина, що друкувалися в *Енциклопедії Українознавства* (у різних її українських і англомовних серіях) і були присвячені поодиноким історикам і історіографічним напрямам в українській історичній науці.

У своїх дослідах Олександер Петрович звернув особливу увагу на розвиток української історіографії в 20-му столітті, а зокрема совєтської партійної історіографії в 1930-их роках і після Другої світової війни. Його праці написані з досконалим знанням обставин учасника розвитку історіографії в 1920-их і 1930-их роках. З синтетичних праць історика згадаємо у першу чергу його англомовну працю "Українська історіографія 1917-1956 років", що появилася *в Анналах УВАН* у 1957 році,[1] його нарис *Як большевики руйнували українську історичну науку,* що появився під кінець Другої світової війни, в 1945 році,[2] статтю "Українська історична наука в 1920-их роках" (1948),[3]

---

[1] Oleksander Ohloblyn, "Ukrainian Historiography 1917-1956", *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US,* Vol. V-VI, Nos. 18-20, 1957, pp. 305-435.

[2] Важливо згадати, що цю працю Олександер Петрович підписав своїм правдивим родинним прізвищем. *Олесь Мезько.* Вона появилася у видавництві Ю. Тищенка у Празі 1945 року. Згодом, з деякими змінами, історик її опублікував п. н. "Українська історична наука під совєтами в 1920-1930 pp. *"Визвольний Шлях",* 1947, чч. 4-5, 6, 7, 8. Число 4-5. В. Ш. видруковано циклостилем, число 7-8 друком.

[3] Рукопис статті "Українська історична наука в 1920-их роках" знаходиться в архіві О. Оглоблина. Перший раз її видруковано в журналі *Сучасник,* 1948, ч. 1, стор. 76-84. Автор підписав її криптонімом О. М. (О. Мезько — Л.В.).

Думки про сучасну українську совєтську історіографію (1963) і інші праці.[4] Про свої праці, присвячені совєтській історіографії в Україні, Олександер Петрович писав, що бажає правдиво висвітлити розвиток історіографії в 1920-их і 1930-их роках: "яка була обірвана, знівечена, сплюжена, заборонена, а згодом замовчана совєтською владою".[5] Зокрема він досліджує розгром історичної науки в 1930-их роках і після Другої світової війни. Ці дослідження не втратили своєї ваги до сьогоднішнього дня. З цього циклю історіографічних досліджень проф. О. Оглоблина друкуємо дві праці: *Як большевики руйнували українську історичну науку* і "Українська історична наука в 1920-их роках". Також друкуємо його важливу працю *Українська мартирологія...*,[6] що насвітлює його пляни систематичного наукового досліду в ділянці української мартирології. У збірнику також друкуємо його студію "*Історія Русів* — вічна книга України".

В цьому томі УІ друкуємо "Реферати" — відозви проф. О. Оглоблина на наукову діяльність і творчість деяких істориків, які появилися у формі його рекомендацій кандидатів на дійсних членів НТШ, що зберігаються в архіві історика. Це важливий матеріял для дослідження діяльности і творчости українських істориків на Заході після Другої світової війни.

Треба згадати, що проф. Олександер Оглоблин плянував видати "Огляд української історіографії XX століття" — але не встиг опрацювати цей важливий нарис української модерної історіографії. Вже в 1989 році Олександер Петрович звернувся до мене з проханням, щоб ми спільно опрацювали цей заплянований нарис, але його смерть три роки пізніше перекреслила цей плян.

Усі праці проф. О. Оглоблина друкуються з авторських примірників. В майбутньому плянуємо видати усі головніші історіографічні праці[7] Олександра Мезька-Оглоблина в окремому збірнику.

ЛЮБОМИР ВИНАР

---

[4] Олександер Оглоблин, *Думки про сучасну українську совєтську історіографію.* Нью Йорк, В-во ОЧСУ, 1963, стор. 87.

[5] Олександер Оглоблин, "Мій творчий шлях українського історика", *Олександер Мезько-Оглоблин, Дослідження і матеріяли* (До століття народження історика). Острог, УІТ, "Острозька Академія", 2000, стор. 139-140.

[6] Ця праця появилася без підпису історика п. н. *Українська мартирологія й завдання її наукового дослідження.* Мюнхен: Інститут Української Мартирології, 1947. Цей Інститут О. П. очолював в роках 1947-48.

[7] Усі історіографічні видання Олександра Оглоблина, що появилися до 1975 року включно, подані в бібліографічному довіднику Любомира Винара, "Бібліографія праць проф. д-ра Олександра Оглоблина". *Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина.* Нью Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1977, стор. 93-136 (*Науковий збірник III*).

ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН
Українське Історичне Товариство
Лудлов, Масс., ЗСА

ЯК БОЛЬШЕВИКИ РУЙНУВАЛИ УКРАЇНСЬКУ ІСТОРИЧНУ НАУКУ

(За редакцією Любомира Винара)

I. БОЛЬШЕВИЗМ І УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА В 1920 РОКАХ

Відродження Української Держави після революції 1917 р. створило всі передумови для блискучого розвитку української історичної науки. Історія України, українського народу, української держави, така утиснена, така переслідувана за «пропащого часу» царсько-російського панування над Україною, не тільки була позбавлена належних умов для свого розвитку, але просто не могла існувати, як неможливий був вільний розвиток української науки, літератури, мистецтва, національно-державної думки тощо. Якщо України «не было, нет и быть не может», як проголосила була царська Росія, то, ясна річ, годі було вільно говорити про українську історію.

Але все ж навіть за цих важких обставин, у «время люте» царської реакції, надто ж після 1905 р., коли розкувалися кайдани неволі для українського слова, починає рости українська історична наука, множаться і міцніють українські науково-історичні установи (у Львові, Києві, провінціяльних українських університетських і навіть не університетських центрах), українські історичні видавництва, поширюються кадри українських істориків — і над усим цим, як величня й непохитна скеля, височить монументальна «Історія України-Руси» Михайла Грушевського. Але тоді, звичайно, бракувало належних умов для могутнього розвитку української історичної науки, яка посувалася вперед тільки завдяки самовідданій праці поодиноких українських учених.

Зовсім інші перспективи відкрило перед українською історичною наукою відродження української державности в 1917 році. Наукове дослідження української минувшини стало важливою державною справою, що мала всі підстави для особливої опіки, піклування й допомо-

ги з боку відповідних чинників нової національної влади. І не випадково було те, що нову Українську Державу очолив великий український історик Михайло Грушевський. Пожвавлюються історичні студії, надто ж присвячені головним питанням української державности в минулому. За невеликими винятками, невисока була їх наукова якість, мали вони популярний характер і пропаґандне завдання, писалося їх, як колись, у XVII ст., казав Й.Галятовський, такого часу, «в который більш єсьмо утікали і на смерть, нежели на книгу тую, поглядали». Але в них бився живчик розбудженої української національної ідеї, вони вперше, по багатьох століттях української неволі, на повний голос казали широким українським масам віще слово про відродження українського народу та його держави. І не випадково, що саме в ці бурхливі часи був написаний такий визначний твір української історіографії, як «Україна на переломі» Вячеслава Липинського, твір, якому судилося визначити дальші шляхи новітньої української історіографії. Заснування Української Академії Наук у Києві, українських університетів (Київ, Кам'янець, Полтава), Національного Українського Архіву, Національного Українського Музею, Національної Української Бібліотеки, розгортання українських наукових видавництв — все віщувало українській історичній науці блискучий розцвіт.

Не судилося. На світанку української весни вдарив північний большевицький мороз і побив, поморозив перші паростки вільної української історичної науки. Українські історики, старші пішли на еміґрацію, молодші — до лав українського війська, де й поклали свої буйні голови, або, слідом за старшою ґенерацією, й собі подалися на чужину, або залишилися на рідній землі, під копитами московського наїздника, на глум, утиски, заборони, переслідування. Не до науки було в той час. Не писати історію треба було, а творити її на полях великих визвольних змагань.

Але невмирущий дух української історичної науки на згас. Він продовжував жити й серед руїн українського національно-державного життя, і на далеких просторах української еміґрації. Не місце тут, бодай коротко, говорити про наукову працю української еміґрації в царині історії. Але не можна не сказати, що наслідки цієї, справді величезної праці були дуже поважні й мали вони великий вплив на розвиток української історіографії на Наддніпрянщині. Праці Михайла Грушевського, Вячеслава Липинського, Стефана Томашівського, Дмитра Дорошенка, Андрія Яковлева, Дмитра Антоновича, Вадима Щербаківського, Василя Біднова, Олександра Лотоцького й молодшого покоління (Борис Крупницький, Симон Наріжний, Домет Олянчин, Михайло Антонович та інші), разом з працею істориків галицьких (Іван Крип'якевич, Мирон Кордуба, Омелян Терлецький, Іван Кревецький, Василь Герасимчук, Микола Чубатий, Микола Голубець, Микола Андрусяк та інші), — мали величезне значення для дальшого розвитку української історіографії, зберігаючи її найкращі традиції.

Незрівнянно складніше було становище української історичної науки на совєтській Україні. Годі й казати, що обставини були надто

несприятливі для її розвитку. Московсько-большевицька окупація робила все, щоб затримати той буйний розмах української науки, який був даний в часи Української Держави 1917—20 рр., і звести українську історіографію з широкого державницького шляху на старі стежки краєзнавчого дослідження. З другого боку, панування московського большевизму на Україні взагалі висувало на порядок денний питання про боротьбу проти української історіографії. Адже ж совєтський централізм був дальшим розвитком і диявольським удосконаленням старого московського централізму. Колись той підкупав українську інтеліґенцію ідеєю величі Імперії, тепер він промовляв до українських народніх мас, демаґоґічно закликаючи їх піти за московським проводом, в ім'я ідеалів і завдань світової комуністичної революції. Те, що колись царат робив примусом, силою, ґвалтом, московський большевизм робив спочатку силою облуди і брехні, привабливим і солодким дурманом. Але наслідки, звичайно, були однакові: українська історична наука мусила бути рано чи пізно підкорена інтересам московського централізму, помноженого ще на світову комуністичну революцію.

Нарешті, ще одне. З оцим прагненням поставити українську історичну науку на службу чужим і ворожим цілям світового комунізму неминуче було пов'язане вихолощення української національної ідеї, позбавлення української історіографії її традиційного національного духу, перетворення її на якийсь придаток до російської совєтської історіографії. Большевизм, виходячи з засад марксизму, розглядає історію тільки як історію боротьби кляс — з одного боку, і тільки як підготовку людства до комуністичної революції. Вся багатотисячолітня історія людства, за вченням марксизму-ленінізму, є тільки передісторією. Справжня бо історія починається тільки з моменту соціялістичної революції, конкретно — з часу перемоги так званої «великої жовтневої революції» в Росії. Оці ідеї треба було вкласти в національні рамці української історіографії, для чого спочатку треба було тисячолітню традиційну ідею українського націоналізму замінити інтернаціональною ідеєю марксизму, вогнем і залізом випекти ввесь глибокий зміст української історіографії, вгасити великий національний дух, що пережив віки й тисячоліття української історії. Це диктувалося також ясним розумінням, що український націоналізм має глибокі коріння в українській минувшині, його ідеї — це ідеї, виплекані українською історіографією, і що українська історична наука до 1920 р. присвячена була втіленню саме тих ідей. Політичні інтереси московського большевизму на Україні диктували політику поступневого, але неухильного винищення національних традицій на Україні і серед них насамперед історичних традицій української державности, окремішности українського народу, самостійности української нації, української культури, української економіки.

Проте одразу зробити це большевикам не вдалося. Український націоналізм, навіть втративши власну державу, був ще надто сильний, мав настільки добрий ґрунт і міцні коріння, що не московським на-

їзникам, отим брутальним, малокультурним, а то й просто неписьменним чужинцям — большевикам або й власним яничарам було тоді його подолати. Навпаки, в інтересах совєтської влади було тоді, у 1920 роках, не спиняти непереможного поступу української мови, науки, літератури, мистецтва, а дати їм тимчасову можливість розвиватися далі, звичайно, в певних совєтських рамцях і формах, так би мовити, локалізувати працю української національної енерґії на вужчому просторі культурного життя (відтягуючи її увагу від проблем політики й економіки), щоб потім легше було одним ударом відрубати всі голови «гидри українського націоналізму», тим паче, що деякі спроби загатити український культурний рух були ганебно й жалюгідно зметені могутньою хвилею української національної стихії. XII з'їзд ВКП(б), проголосивши українізацію на Україні (!), був свого роду НЕПом щодо українського культурного життя. Це дало можливість українській історичній науці, що її становище на початку 1920 років, у зв'язку з ліквідацією большевиками університетів на Україні і тяжким матеріяльним станом Української Академії Наук і взагалі українських наукових установ, було досить важке, — відродитися і досягти великих успіхів у середині і другій половині 1920 років. Величезна заслуга в цьому належить Михайлові Грушевському, що повернувся на Україну з еміґрації в 1924 р.

Тут не місце оцінювати політичне значення факту повернення Михайла Грушевського на совєтську Україну. Так само не підлягає жадному сумніву, що особисто для Грушевського це було катастрофою. Але це мало величезне значення для розвитку української історичної науки. Саме в 1920 роках, в умовах жорстокого панування московського большевизму на Україні, коли українська культура була приречена на повільне завмирання під смертоносним подихом маркс-о-ленінської мертвеччини, на Україні, у Києві і скрізь на широких просторах Української Землі, могутнім піднесенням розвивається українська історична наука. І цим вона зобов'язана насамперед Михайлові Грушевському.

В 1924 р. М.Грушевський приїздить до Києва для роботи в Українській Академії Наук. Передусім він відновлює роботу Історичної Секції Українського Наукового Товариства, яку було прилучено до УАН. В складі Історичної Секції утворюються численні комісії. Це були: культурно-історична комісія, комісія історичної пісенности, комісія стародавньої історії України, комісія історії козаччини, комісія новітньої історії України, комісія української історіографії і низка комісій порайонного дослідження історії України. Окрім того, Грушевський очолює одну з двох катедр історії українського народу УАН, історично-археографічну комісію, багато уваги присвячує роботі комісії історично-географічної, очоленої братом його проф. Олександром Грушевським.

Дуже важливе значення мало утворення М.Грушевським у Києві науково-дослідної катедри історії України. Ця установа, в якій було

зосереджено працю низки відомих українських учених, мала головним завданням готувати нові кадри українських істориків, вихованих у дусі принципових засад історіософії Грушевського. Протягом кількох років свого існування катедра підготувала ряд своїх молодих аспірантів до самостійної науково-дослідної праці, видала кілька томів «Студій з історії України» та серйозних монографічних праць, головне з нової історії України (XVII—XIX ст.), опублікованих у виданнях УАН.

Та чи не найголовніше значення мало наукове історичне видавництво, організоване М.Грушевським у Києві. Це був насамперед історичний журнал «Україна», який в 1924 — 30 роках об'єднав майже всіх українських істориків і який мав керівне значення не тільки для Наддніпрянщини, але й для всієї української історичної науки, навіть усього українознавства, незалежно від політичних кордонів. В цьому журналі вміщено було силу-силенну наукових статей, розвідок, матеріялів, хроніки, провадився серйозний критично-бібліографічний відділ, в якому активну участь бере сам М.Грушевський. Це була справді трибуна українознавства, бойовий орган української історичної науки. І недарма большевицька критика з такою лютою ненавистю накинулася згодом на «Україну». При першій нагоді совєтська влада забороняє дальше видання цього журналу (останнє число його, вже надруковане, так світу й не побачило), а в 1932 р., після розгрому Історичної Секції УАН, поновлює видання «України», що була по суті обурливим знущанням з свого одноіменного попередника.

Окрім того, за головною редакцією М.Грушевського побачила світ низка важливих і цінних для української історичної науки періодичних і неперіодичних видань («Науковий Збірник Історичної Секції УАН», «За сто літ», «Первісне громадянство», «Записки Історично-Філологічного Відділу УАН» — праці Історичної Секції, збірники «Київ та його околиця», «Чернігів та Північне Лівобережжя», «Збірник комісії заходознавства», «Українські думи», низка видань Археографічної комісії УАН, як от «Український Архів», «Український археографічний збірник», далі «Історично-географічний збірник», перший том Літопису С.Величка, праці Костомарова, І.Джиджори та ін.). Та, безперечно, перше місце серед тих видань належало капітальним працям самого акад. М.Грушевського — його «Історії України-Руси» (том IX, ч. 1 і 2 і том X, опублікований уже після смерти М.Грушевського) та «Історії української літератури». Поважне значення для української історичної науки мали праці співробітників М.Грушевського — Олександра Грушевського, Йосипа Гермайзе, Пилипа Клименка, Василя Данилевича, Володимира Щербини, Леоніда Добровольського та інших, а також його учнів (Катерина Грушевська, Сергій Шамрай, Олекса Баранович, Микола Ткаченко, Віктор Юркевич та інші).

Діяльність Історичної Секції УАН, а також інших наукових установ, керованих М.Грушевським, хоч зосереджена була в Києві, проте охоплювала мало не ввесь основний масив української етнічної території, виходячи далеко за межі УССР. І передусім праця Історичної

Секції УАН збуджувала серйозний науковий інтерес до історії України серед провінціяльних наукових робітників і спричинилася до утворення місцевих краєзнавчих наукових установ.

Окрім установ, керованих академіком М.Грушевським, велику роботу в царині української історичної науки в 1920 роках провадили також інші науково-історичні установи як у Києві, так і по інших українських центрах. Тут передусім треба згадати такі установи УАН: 1) Всеукраїнський Археологічний Комітет — ВУАК (академіки Микола Біляшівський і Олекса Новицький, Данило Щербаківський, проф. Микола Макаренко, Петро Курінний, проф. Іполит Моргілевський, Валерія Козловська та інші), який організував на широкий, всеукраїнський, масштаб дослідження української археології та історії мистецтва; 2) Комісія історії західньоруського та українського права при III (Соціяльно-Економічному) Відділі, керована академіком Миколою Василенком, яка провела величезну роботу в царині історії українського права (праці академіка М.Василенка, акад. Оникія Малиновського, проф. Миколи Максимейка, Льва Окіншевича, Іринарха Черкаського та ін.); 3) катедра (друга) історії українського народу і Комісія соціяльно-економічної історії України, керовані академіком Дмитром Багалієм, які провели досить значну роботу в царині історії України XVII—XIX ст. (праці проф. Олександра Оглоблина, проф. Наталії Полонської-Василенко та ін., не кажучи вже про капітальні праці самого академіка Д.Багалія); 4) Комісія народнього господарства України (при III Відділі), керована академіком Костем Воблим, яка провадила важливу роботу в царині історії українського господарства (досліди академіка К.Воблого, проф. Андрія Ярошевича, проф. Євгена Стешевського, проф. Георгія Кривченка та інших); 5) Комісія історії громадських течій на Україні (академік Сергій Єфремов, Володимир Міяковський та ін.). Слід відзначити також досліди в царині економічної історії України, зокрема історії промисловости, проф. О.Оглоблина («Нариси з історії української фабрики», томи I—III, «Нариси з історії капіталізму на Україні» тощо) та його учнів.

Визначні українські науково-історичні осередки, крім Києва, були в Харкові, де велику науково-дослідну роботу й роботу по підготовці нових наукових кадрів виконала Науково-дослідна катедра (згодом Інститут) історії української культури імени академіка Д.Багалія, яка об'єднала, крім видатних харківських учених (історики проф. Віктор Барвінський і проф. Наталя Мірза-Авак'янц, історик права проф. Микола Максимейко та інші), також ряд наукових працівників Києва (проф. О.Оглоблин, проф. Н.Полонська-Василенко, історик-архівіст Віктор Романовський), Одеси (проф., згодом академік Михайло Слабченко), Ніжина (історик проф. Микола Петровський) та інших. Катедра академіка Багалія опублікувала декілька своїх наукових збірників, а численні наукові праці її співробітників були надруковані також в інших наукових виданнях. Катедра підготувала цілу низку здібних молодих істориків, які потім працювали в Харкові та інших центрах Ук-

раїни (Микола Горбань, Дмитро Соловій, Ольга Багалій-Татаринова, Антін Козаченко та інші).

Дуже важливе значення мала робота Одеського історичного осередку, керованого Михайлом Слабченком. Академік М.Слабченко, безперечно, один з найвидатніших сучасних українських істориків, в 1920 роках дав ряд капітальних праць з економічно-соціяльної історії України XVII—XIX ст., а також з історії українського права («Організація господарства Гетьманщини XVII—XVIII ст.», томи I—IV, «Соціяльно-правова організація Січі Запорізької», «Матеріяли до економічно-соціяльної історії України XIX ст.», томи I—II та інші). Цілком справедливо визнавала наукова критика, що праці Слабченка, після праць Грушевського і Липинського, були найвизначнішим досягненням новітньої української історіографії.

Слабченкові пощастило на мало перед тим плідному для української історіографії одеському ґрунті створити зародки нової школи українських істориків, школи, основні інтереси якої лежали в царині економічно-соціяльної історії України XVIII—XIX ст., з особливою увагою до питань історії Полудневої України. Історична Секція Одеського Наукового Товариства, керована фактично Слабченком, опублікувала кілька томів «Записок», де вміщено ряд цінних наукових студій, що їх авторами були здебільшого учні академіка Слабченка.

Досить значну наукову роботу в царині української історії та археології було переведено у Дніпропетровську (академік Дмитро Яворницький, проф. Володимир Пархоменко та ін.), в Ніжині (проф. Микола Петровський, за редакцією якого було видано кілька томів досить цінних «Записок Ніжинського Інституту Народньої Освіти»), в Полтаві (проф. Павло Клепацький та ін.), у Чернігові (Василь Дубровський, Павло Федоренко, Валентин Шугаєвський), у Вінниці (Валентин Отамановський), у Кам'янці, Житомирі, Луганську, Миколаєві, навіть у Шепетівці.

Дуже важливу науково-теоретичну і практичну роботу було переведено в 1920 роках у царині українського архівознавства і музеєзнавства. Ця робота почала розгортатися за тими широкими плянами українського архівного та музейного будівництва, що складені були ще в часи існування Української Держави, з одного боку, незабутнім українським істориком-архівістом Вадимом Модзалевським (помер 1920 р.), а з другого боку, відомими українськими археологами і мистецтвознавцями Миколою Біляшівським і Данилом Щербаківським. Наслідком самовідданої, іноді, справді, героїчної праці українських учених було створено в 1920 роках міцну систему українських архівних (Центральні Архіви Стародавніх Актів у Києві й Харкові, Центральний Історичний Архів ім. В.Б.Антоновича у Києві) та музейних (передусім Всеукраїнський Історичний Музей ім. Т.Г.Шевченка і Всеукраїнське Музейне Містечко в Києві) установ. Дуже багато зроблено було в той час українськими вченими в справі охорони пам'яток культури та мистецтва на Україні (діяльність ВУАКу і краєвих Інспектур

охорони пам'яток). Організація цілої низки державних історично-культурних заповідників на Україні створювала належні юридичні й наукові передумови у справі консервації видатних монументальних пам'яток української національної культури. Добрим словом треба пом'янути невтомну працю Д.Багалія, В.Міяковського, В.Романовського, Є.Іванова, О.Рябініна-Скляревського, В.Фесенка — в царині архівного будівництва, М.Біляшівського, Д.Щербаківського, Д.Яворницького, М.Макаренка, Ф.Ернста, П.Курінного, В.Дубровського, С.Таранушенка, В.Базилевича, І.Моргілевського — в організації музейної справи й охорони пам'яток на Україні.

Не можна сказати, щоб ця величезна праця української історичної науки на Наддніпрянщині в 1920 роках відбувалася в умовах, сприятливих для її нормального розвитку.

Навпаки. Це була невтомна, самовіддана, жертвенна праця українських учених. Чимало перешкод чинила їй совєтська влада (надоїдлива, дріб'язкова опіка й суворий партійний контроль, брутальне втручання офіційних комуністичних істориків, цензурні заборони, переслідування окремих українських учених, мізерні кошти тощо). Але руки в большевиків були ще короткі. Отож, досягнення української історичної науки в 1920 роках, яка продовжувала роботу, розпочату в період існування Української Держави 1917—20 років, були величезні. Українська історична наука, справді, виходила на широкі европейські шляхи. Але не так сталося, як гадалося.

II.
ПОГРОМ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ БОЛЬШЕВИКАМИ В 1930 РОКАХ

Буйний розцвіт української історичної науки в 1920 рр., створений, мимо всяких совєтських перешкод і утисків, невтомною і жертвенною діяльністю кращих представників української наукової інтеліґенції, що вийшли з старої ґвардії діячів українського національного відродження або з когорти молодшого віку учасників української визвольної боротьби 1917—20 років, — віддавна був сіллю в оці комуністичної партії і совєтської влади. Бо ж, справді, як не намагалися большевики убгати тую українську науку в прокрустове ложе казенної совєтської ідеології і «марксо-ленінської методології», а вона таки собі росла й росла, творила великі наукові цінності, виховувала нові, національно свідомі наукові кадри, перегукувалася з науковою діяльністю української еміґрації й Галичини, свято берегла старі українські національні традиції й тягла далі безперервну нитку української науки, більш того, творила нову українську національно-державницьку традицію. Численні наукові досліди, оперті на багатющих матеріялах урядових архівосховищ, колись, за царату, дуже мало приступних для української історичної науки, освітлювали по-новому, в дусі української державницької й національної ідеї, хоч би і під

марксівським плащиком, важливі моменти української минувшини, а окремі дослідники, розроблюючи нові галузі української історичної науки (наприклад, економічну історію України), прокладали нові шляхи для ідеологічного обґрунтування української державности, самостійности української нації, української культури, української економіки тощо. І все це робилося в цілком леґальних рамцях Української Радянської Республіки, проголошеної совєтською владою «рівноправним членом» Совєтського Союзу. Совєтська «соціялістична» форма наповнювалась — понад береги і то дуже швидко — українським національним змістом, в той час як большевики всіляко прагнули, щоб було якраз навпаки: тільки форма могла бути національною, зміст повинен був бути «соціялістичним», себто большевицьким.

Були ще важливі обставини, що примусили совєтську владу прискорити свій наступ проти української історичної науки. З одного боку, це було становище вищої історичної освіти на Україні наприкінці 1920 років. З другого боку — ситуація, яка створилася під той час на фронті комуністичної історичної «науки» на Україні. На цих двох моментах слід зупинитися трохи докладніше.

Протягом 1920 років большевики зробили все, що могли за тодішніх обставин, щоб знищити українську вищу історичну освіту. Ліквідація університетів на Україні, ця ганебна московська операція, пророблена, на жаль, українськими руками (покійний Гринько, тоді народній комісар освіти УССР, тут особливо завинив: думаючи, що створює своєрідну, відмінну від російської, українську систему вищої освіти, він несвідомо, гадаємо, лив воду на московський млин), поступневе, але невпинне і брутальне нищення наукової праці історичних катедр в Інститутах Народньої Освіти (ІНО), відокремлення від ІНО наукових бібліотек, музеїв тощо, щоб не пустити до науки студентську молодь українську, і т.д. і т.д., — все, здається, випробуване було з боку совєтської влади, щоб принизити, вихолостити, знищити вищу українську історичну освіту. А вона все жила, хоч і животіла, і ніяк не хотіла вмирати. Катедри української історії в ІНО, обсаджені хоч молодими, але здебільшого вже відомими в науці українськими вченими, користувалися великим впливом серед студентської маси. Чим більше утисків з боку совєтської влади зазнавали ці катедри, тим більш міцнішав глибокий ідеологічний контакт між українською професурою й національно свідомою частиною українського студентства як старшої ґенерації, серед якої було чимало учасників українських визвольних змагань, так і молодшої, що допіру прийшла до міста з українського, ще не зруйнованого колективізацією, економічно зрослого в роки НЕПу, села. І всупереч офіційним програмам, навчальним плянам, розкладові лекцій і т.п. спільними зусиллями української професури й студентства творилися нові форми організації високошкільних студій і фахової наукової підготовки, які могли легше уникати суворого ідеологічного й політичного догляду та контролю з боку інститутської адміністрації та її партійних і професійних помічників і прихвостнів, — семінари

підвищеного типу, гуртки історичні і краєзнавчі, privatissima дома у професорів, археологічні та етнографічні експедиції (де студентська молодь брала участь як практиканти), архівні семінари, що вводили студентів у коло джерел української історії, а тим самим безпосередньо прилучали нові покоління до української наукової праці. Заборонити ці організації совєтська влада не могла, бо ж не мала на те леґальних підстав, а головне тому, що вона не одразу усвідомила собі небезпеку тої праці для цілої політики совєтської влади, скерованої на ліквідацію української національної науки. Можна сміло сказати, що большевикам у 1920 роках так-таки й не вдалося зруйнувати остаточно вищу історичну освіту на Україні, розірвавши її природний і життєдайний зв'язок з українською історичною наукою. Тим самим зміцнювалося становище останньої, і на кінець 1920 років українська історична наука являла собою справжню ідеологічну фортецю, яку большевикам довелося потім здобувати і силою, і підступом.

Ситуація для большевиків була погіршена тим, що їх дуже завела надія на створені ними вельми протеґовані комуністичні наукові організації, як от Інститут марксизму-ленінізму в Харкові й Катедра марксизму-ленінізму при УАН (у Києві), як Українське Товариство істориків-марксистів тощо. Совєтська влада в 1920 роках, створюючи ці установи та організації, сподівалася, що, поставлені в винятково сприятливі правнополітичні й матеріяльні умови, з майже офіційно визнаним правом ідеологічного й політичного контролю над усією українською наукою, ці марксо-ленінські «наукові» осередки будуть зростати і квітнути, засмічуючи своїм комуністичним бур'яном добре поле української наукової пшениці. Але з цим не пощастило. Марксо-ленінські бур'яни на українському науковому полі чахли й хиріли, своїм жалюгідним станом ще більш підкреслюючи розцвіт і велич справжньої української науки. На це було багато причин. Окрім головної (надто вже нерівна була наукова сила на одному й другому боці), впливали ще й причини спеціяльного характеру: участь, хоч і тимчасова, визначних українських учених у роботі деяких марксо-ленінських інституцій, яка ідеологічно зближувала певні ділянки їх роботи з роботою українських наукових установ, науковий та ідеологічний вплив їх на тодішню партійну і комсомольську молодь *українського* походження, який перетворював чимало большевицьких Савлів на українських Павлів, внутрішні партійно-комуністичні чвари, пов'язані з діяльністю троцькістської опозиції тощо. Можна сказати, що кращі люди й досягнення (небагато було таких!) цих інституцій цілком ішли в фарватері української науки. Решта (більшість) виглядала досить жалюгідно на фоні блискучого розцвіту української науки, надто ж історично-філологічної. Отож, створилася подвійна небезпека для совєтської влади. З одного боку, тії марксо-ленінські інституції не спромоглися подолати справжньої української історичної науки, а з другого боку — і це було особливо загрозливо для совєтської влади — вони могли згодом перетворитися на своєрідного троянсько-

го коня, яким українська національна стихія могла пройти в самий мозок совєтської науки, користуючися усіма привілеями й недоторканістю партійної форми і водночас зберігаючи все своє національне українське єство.

Можна з повним правом сказати, що совєтська влада на Україні напередодні 1930 років морально й ідеологічно збанкрутувала. Вихід був для *совєтської влади* один — жорстока, безоглядна боротьба проти української науки, передусім історичної. Не будемо зупинятися тут на всіх перипетіях цієї боротьби. Це виходить за межі нашої теми. Та й не всі ще моменти відомі і ясні для нас, багато таємних пружин непомітні для сучасника. А проте загальна картина цього походу совєтської влади проти української історичної науки цілком ясна.

Боротьба, одверта, нищівна боротьба почалася в 1929—30 рр., з процесу СВУ. Чи існувала тая «Спілка Визволення України», чи ні — тяжко сказати. Є дуже серйозні підстави думати, що маємо тут справу з звичайною провокацією ГПУ. Чимало людей, притягнених до справи СВУ, і тоді, і пізніше стверджували, що ніякої організації з такою назвою не існувало і про свою належність до не́ї вони довідалися допіру в кабінеті слідчого ГПУ. Але факт лишається фактом: большевики добре намітили собі ціль і обрали живі «мішені» — відомих українських діячів, найбільш тоді авторитетних і, на думку совєтської влади, найбільш небезпечних. В центрі поставлено було постать академіка Сергія Єфремова, цього лицаря нездоланного української науки й громадськости на терені совєтської України, людину, яку за його кришталеву громадську й особисту чесність нерідко називали «першим джентльменом України», «совістю української нації», перед ким схиляли з пошаною чоло його політичні вороги, навіть люди, що особисто його ненавиділи. Єфремову зовсім не треба було творити якусь спеціяльну таємну політичну організацію: за ним ішла і пішла б, куди б він повів, велика частина української наддніпрянської інтеліґенції. Большевики чудово знали, що Єфремов не піде на жадний компроміс з совєтською владою. Цю людину можна було тільки знищити — і це мав зробити інсценізований у Харкові, за режисурою Миколи Скрипника й Панаса Любченка, процес над «головними учасниками СВУ».

Дві постаті цікавлять нас спеціяльно на цьому процесі: це історики акад. М.Слабченко і проф. Й.Гермайзе. Обидва займали керівне становище в українській історичній науці, до того ще признавалися до марксівської історіографії (Слабченко і Гермайзе були членами-кореспондентами Українського Інституту марксизму-ленінізму, а Гермайзе навіть керував історичною секцією Київської марксо-ленінської катедри). Це були люди з великим українським революційним минулим і до того ще люди, яких чинними ворогами совєтської влади можна було оголосити хіба за допомогою провокації й інсценізації процесу СВУ. Але їх було засуджено на багато років тюремного ув'язнення, і навіть після відбуття кари вони позбавлені були змоги повер-

нутися до української наукової праці. Чимало інших українських істориків як старшого, так і молодшого покоління було приплутано до цієї справи і без жадного публічного суду заслано далеко за межі України. Саме під той час були назавжди або надовго втрачені для української історичної науки проф. В.Пархоменко з Дніпропетровська, В.Міяковський (директор Київського Центрального Історичного Архіву ім. В.Антоновича), В.Отамановський (історик права, директор Вінницької Філії Всенародньої Бібліотеки України), багато молодших учених, серед яких були люди, що вже зарекомендували себе цінними науковими працями з історії України і взагалі українознавства (напр., Тарас Слабченко, Микола Левченко та ін.). Це були перші болючі рани, завдані справою СВУ українському науковому життю. Але то був тільки початок.

Передусім процес СВУ, так би мовити, дав совєтській владі підстави — формальні й моральні — взяти офіційно під підозріння всю українську науку, зокрема історичну, відповідні наукові установи (насамперед Українську Академію Наук) і їх співробітників, їх видання тощо. Большевики скористалися з вимушених зізнань підсудних у справі СВУ з «факту» причетности до справи таких осіб, які нібито «користувалися довір'ям у совєтської влади і тим довір'ям зловжили», загалом з усієї отруйливої політичної атмосфери, створеної процесом СВУ, щоб розпочати дальшу атаку проти української історичної науки. Розгойдані процесом хвилі ходили по поверхні українського наукового життя ще протягом кількох ближчих років. Той чи інший (навіть чисто офіційний, службовий) зв'язок з засудженими в справі СВУ вже був поганою рекомендацією і певним шляхом до дальших репресій і дальших жертв української історичної науки. Звичайно, большевики, якби могли й наважилися, були б одразу знищили всіх підозрілих з їхнього погляду українських істориків та створені й керовані ними наукові інституції, і в першу чергу академіка М.Грушевського з його численними науковими установами. Але побоялися — хотіли виждати, який ефект дасть, яке враження зробить справа СВУ. Тим паче, що політика большевиків на Україні звичайно побудована була на засадах divide et impera: винищувати українців за допомогою самих українців.

Нова атака проти української історичної науки розпочалася восени того ж 1930 р. Характерною особливістю цього етапу боротьби було те, що вона провадилася не проти окремих учених істориків, а йшла загалом проти цілого українського історичного фронту, починаючи від його, так би мовити, правого крила, що являло собою Історичну Секцію УАН, очолювану М.Грушевським, продовжуючи науковими осередками акад. Д. Багалія і проф. О.Оглоблина й кінчаючи лівим, марксистським, крилом, репрезентованим Матвієм Яворським. Проте було дещо спільного в тактиці з попереднім наступом. І цього разу большевики почали з керівників, не чіпаючи поки що самих наукових установ. Адже ж вони добре розуміли, що, винищивши командирів, легко буде розбити армію українських істориків.

Цьому новому наступові проти української науки сприяла ще одна обставина. В справі СВУ большевики не зустріли жадного одвертого спротиву з боку української інтеліґенції. Навіть у Галичині деякі українські вчені зайняли, з міркувань особистого й групового порядку, позицію підтакування большевикам у жорстокій і безсоромній розправі з кращими представниками української наддніпрянської інтеліґенції, втягнутими ГПУ до справи СВУ. Широкі кола української інтеліґенції, особливо молодь, ще не зневірилися у гаслах і словах большевизму, а справді талановита інсценізація процесу СВУ з прилюдними визнаннями підсудних, широко трансльованими по радіо, з виданням (хоч і не закінченим) стенографічного звіту судового процесу тощо, — мимоволі справляла велике враження на суспільство. На цей раз большевикам вдалося обдурити українську громадську опінію, хоч вона й поставилася до цієї справи з певною резервою та недовір'ям. Зрештою, це ж перший раз було, коли самі підсудні, відомі всій Україні діячі, і серед них перший Єфремов, прилюдно визнавали свою, нехай формальну, провину перед совєтською владою. Так чи інакше, справа СВУ большевикам вдалася й заохотила їх до дальших наступальних акцій. Опору не тільки не було, а навіть багато відомих представників української науки змушені були «відмежуватися» від своїх нещасливих колеґ, осудити їх. Большевики побачили, що в фортеці української науки є доволі значні щілини, які совєтська влада й постаралася використати надалі. Якщо вдалося звалити Єфремова, можна було спробувати взятися й за Грушевського.

Восени 1930 р. в московському журналі «Историк-Марксист» з'явилася безперечно інспірована стаття Т.Скубицького (науковий працівник Українського Інституту марксизму-ленінізму, член комуністичної партії) про «клясову боротьбу на українському історичному фронті», де, виходячи з досвіду справи СВУ, було кинуте обвинувачення в українському націоналізмі і у ворожості до совєтської влади майже всім визначним українським історикам, від Грушевського до Яворського. І хоч Скубицький дещо «переборщив» (він, у зв'язку з Яворським, зачепив — і не міг не зачепити — ЦК КП(б)У, за що потім і був змушений до каяття перед партією), але його стаття зробила своє юдине діло. Це був маніфест совєтської влади з одвертим оголошенням війни всій українській історичній науці. Так і був сприйнятий на Україні цей виклик.

На цей раз головний наступ почався на лівому фланзі. Перший удар упав на Яворського. Проф. Матвій Яворський з самого майже початку 1920 років був офіційним лідером комуністичної історичної «науки» на Україні. Один з керівників Українського Інституту марксизму-ленінізму, довгий час голова «Укр. Науки» (Управління науковими установами УССР), згодом академік і фактичний керівник Історично-Філологічного Відділу УАН, Яворський був потрібний совєтській владі як єдиний більш-менш грамотний комуністичний історик, що його большевики могли виставити проти української

історичної науки. Треба визнати, що оцю свою руїнницьку ролю Яворський виконав, і хоч його дальша доля і виправдовує його як людину, але в історії української науки і, зокрема, в українській історіографії його ім'я не може не бути пом'януте лихом, бо багато того лиха він їм накоїв. Проте Яворський все ж залишався українцем і саме тому він не міг не повернутися на той шлях української історіографії, що почaтий був Грушевським, а шлях цей привів його до конфлікту з московською комуністичною історичною «наукою» в особі Михайла Покровського та його учнів (большевики згодом презирливо називали їх «школкой Покровського») — махрових московських шовіністів, для яких саме існування української історіографії, незалежно від того, хто її репрезентував, було небезпечним nonsens'ом. Гарячий і нестримний, по-своєму принципіяльний, Яворський насмілився виступити проти московських централістичних тенденцій Покровського та його однодумців — звідси жорстока боротьба їх проти Яворського, в якій були використані деякі моменти з біографії Яворського в досовєтські часи й т.зв. «націоналістичні» тенденції в його друкованих працях. В 1930 р. він був виключений з партії, позбавлений звання академіка УАН (яке він дістав в 1929 р.), висланий спочатку «вільно» за межі України, а потім заарештований ГПУ і засланий на Соловки, де він у 1937 р. одверто виступив проти большевизму та його вождя Сталіна, за що, мабуть, і був остаточно знищений.

З жахом розбіглися, як руді миші, від Яворського в 1930—1931 рр. його учні, друзі й однодумці, в ганебний спосіб зрікаючися, а дехто й просто зраджуючи свого недавнього лідера. Це була свого часу доволі пікантна картинка, але ті українські наукові кола, які раділи були з падіння «Матвія» (так називали звичайно Яворського), раділи передчасно. Бо їхня доля була вже зважена на совєтських терезах.

Похід совєтської влади проти М.Грушевського, що в скритій формі розпочався ще в другій половині 1920 років, особливо пожвавлюється і переходить в одвертий наступ у 1930 р. Широкі рамці наукової діяльности Грушевського, її український національний характер і всеукраїнське значення, не могли, звичайно, довго ужитися з тою політикою безоглядного винищення всяких проявів українського національного життя, що її провадила совєтська влада на Україні. Одна по одній ліквідуються або відбираються від великого українського вченого створені ним установи історичного дослідження при УАН. В совєтській пресі, партійних журналах розпочинається шалене цькування Грушевського в зв'язку з критикою — часто-густо несумлінною — його праць і праць його учнів, зокрема редагованих ним видань, проти нього нацьковуються окремі його співробітники, учні, навіть дехто з його родичів. Користуються большевики з кожної нагоди, щоб звузити сферу його наукового впливу, знівечити його велику наукову працю. Коли, наприклад, Археографічна комісія УАН вшанувала вставанням пам'ять померлого відомого українського історика й археог-

рафа С.Томашівського (до речі, учня, а згодом принципіяльного противника Грушевського), Грушевський був за це усунутий від головування в цій Комісії. Особливо гнусну ролю в справі переслідування Грушевського відіграв призначений після падіння Яворського вченим секретарем II (Соціяльно-Економічного) Відділу УАН історик Олесь Камишан (член комуністичної партії).

Взимку 1930—31 рр. почалися арешти серед найближчих співробітників Грушевського; зокрема, був заарештований секретар Грушевського Федір Савченко (історик української громадської думки), а на початку 1931 р. М.С.Грушевський був засланий до Москви і назавжди відірваний від української наукової праці. Це був остаточний удар, що його здоров'я, ущерблене віком, важкими переживаннями та турботами і хворобою, не могло вже витримати (він помер 24. XI. 1934 р. на Кавказі і був бучно похований совєтською владою в Києві).

Пішли дальші арешти серед наукових співробітників і учнів Грушевського, почалася одверта, вже ніякими зовнішніми конвенансами не обмежена «критика», а по суті, повне сплюження праць Грушевського, якого було проголошено ідеологом української націоналістичної (то «націонал-демократичної», то навіть «фашистської») історіографії. Репресії торкнулися, в тій чи іншій формі, майже всіх українських істориків та їх наукових осередків. Останні, правда, ще продовжували животіти, але час їхній вже пробив. Знявши голову, большевики боялися нових голів, які могли вирости. Отже, треба було знищити й тіло.

*

Большевикам ходило не тільки про те, щоб знищити ті чи інші наукові інституції або усунути їх керманичів та активних діячів. Вірні своїй звичайній тактиці, большевики вирішили перевести кампанію своєрідного ідейного самогубства української історичної науки та її діячів. Мало було їм закрити ті чи інші інститути або комісії УАН, треба було показати перед українським громадянством політичні або ідеологічні провини тих інституцій та їх працівників перед совєтською владою — і то зробити це шляхом добровільного зізнання самих «винних». Все це зроблено було під маркою «критики й самокритики», яка, нібито справжня пошесть, охопила з урядового наказу всю Україну. Процедура тої «критики й самокритики» була жорстоко проста. Десь у керівних партійних органах (очевидно, за участю ГПУ — НКВД) вирішувалося питання, кого з видатних українських учених треба, висловлюючися большевицьким терміном, «розколоти», себто зламати ідеологічно (і морально), а кого просто знищити для української науки. Останні, звичайно, зникали в льохах ГПУ і майже ніколи вже не поверталися до попередньої праці.

Інші — «щасливіші» — мусили пройти хресний шлях прилюдного бичування й, головне, самобичування. Чим вище стояв у науці той чи інший український учений, тим витонченішою й рафінованішою була його «критика й самокритика». На певний час скликалося засідання

(загальні збори) відповідної наукової інституції або її професійного колективу (останнє практикувалося частіше, щоб надати всій цій огидній комедії характеру «громадської ініціятиви»), присвячене обговоренню наукової «продукції» того чи іншого вченого. Робилося це здебільшого урочисто, у великих залях (у Києві, наприклад, у Конференц-залі Академії Наук, в Актовому залі Університету, в будинкові бувшої Центральної Ради, згодом Музей Леніна), іноді (принаймні були спроби) в робітничих клюбах тощо. Великі афіші, нерідко художньо оздоблені, оповіщали публіку (засідання були публічні), і в першу чергу співробітників даної наукової установи (для яких відвідування таких зборів було суворим обов'язком), що такого-то дня, такої-то години відбудеться критичне обговорення наукової продукції академіка або професора такого-то; визначалися прізвища головного доповідача (чи кількох доповідачів), а іноді й теми їх доповідей, присвячених окремим сторонам наукової діяльности чергової жертви того всенародного позорища. Після доповіді мали відбутися (і то обов'язково) виступи «бажаючих», а по суті примусові декларації співробітників і (це конче вимагалося) учнів бідолашного вченого. Ці виступи здебільшого були заздалегідь розподілені, підготовлені й схвалені партійним осередком даної установи. Потім надавалося слово «підсудному», який повинен був бути особисто присутній й покірливо вислухувати всю зливу прилюдної лайки та знущання на свою адресу, і мусів неодмінно виступити потім з гострим засудженням своїх «помилок» і урочистою обіцянкою працювати далі «в дусі марксизму-ленінізму та настанов комуністичної партії». Здебільшого такі парадні збори розтягалися на два-три засідання, після чого дальша критична «проробка» мала йти або в спеціяльних наукових засіданнях та у відповідних критичних виданнях, або, бувало нерідко й таке, в камерах слідчих ГПУ. В цьому другому турі цієї гнусної комедії (а по суті, глибокої трагедії української науки) розглядалися вже не тільки постаті й праці maître'ів, але й усіх співробітників даної установи, навіть, траплялося, тих, хто ще нічого не встиг зробити в науці, ніже опублікувати жадного наукового твору. Це, звичайно, не торкалося партійної і комсомольської частини наукових працівників, бо ті «каялися», в разі потреби, десь на закритих зборах своїх партійних осередків або просто плакали в жилетку свого партійного керівника. Якщо виступи співробітників «жертви» визнавалися організаторами цієї імпрези недостатньо критичними (або самокритичними), занадто «гнило-ліберальними», «примиренськими», «опортуністичними», а то й просто «ідеологічно ворожими вилазками», — «избиение» починалося знову, причому «били» (додатково й сильніше!) і головного «винованика» (якому, таким чином, прихильні або просто коректні виступи його колеґ тільки шкодили), і його злополучних «оборонців» (хоч, по суті, це були не оборонці, а тільки більш порядні люди, яким звичайне людське сумління не дозволяло говорити неправду чи пошана до старого вченого, свого вчителя або старшого товариша, перешкод-

жала вживати надто гострих і лайливих слів). Всі виступи стенографувалися, стенограми передавалися «куди слід», а витяги з них друкувалися в пресі або публікувалися (іноді в розгорнутій формі) в спеціяльних критичних виданнях.

Особливо тяжких ударів зазнали відомі українські вчені, що працювали в УАН. Ясна річ, що найбільш сіллю в оці большевикам був академік М.Грушевський. Отож навесні 1931 р. в будинкові б. Центральної Ради відбулися загальні збори київської філії Українського Товариства істориків-марксистів, присвячені обговоренню (а по суті паплюженню і лайці) наукової діяльности Грушевського. Виступали, як звичайно, харківські гастролери — голова Центрального Архівного Управління УССР комуніст Рубач, відомий комуністичний публіцист Андрій Річицький (Пісоцький) та ін. В дискусії брали участь учні й співробітники академіка Грушевського, які відрікалися від свого вчителя і обіцяли надалі «вірно служити» совєтській владі. На запитання декого з присутніх, де ж знаходиться сам академік Грушевський, послідувала єзуїтська відповідь Камишана (голова київської філії Товариства істориків-марксистів), що академік Грушевський перебуває «в науковому відрядженні в Москві».

Подібний характер носила «дискусія» з приводу наукових праць академіків К.Воблого і Л.Яснопольського, економістів, що працювали і в царині історії української економіки та фінансів. І там були безглузді, неписьменні й брутальні виступи офіційних критиків, на цей раз співробітників і учнів цих академіків, «самокритичні» заяви вчених, звичайно, визнані за недостатні тощо.

Того ж часу відбулася трьохденна «дискусія», влаштована київською філією Товариства істориків-марксистів, з приводу праць проф. О.Оглоблина. Дискусія відбулася в актовому залі Київського університету, доповідачами виступали також харківські «історики-марксисти» — Скубицький, автор згаданої вище погромницької статті в московському журналі «Историк-Марксист», і Гуревич, учень М.Яворського. Окрім харківських гостей, виступали й київські «історики-марксисти», кілька співробітників і учнів Оглоблина. До виступів примушені були також студенти Київського ІНО, учні проф. Оглоблина. Пояснення Оглоблина були визнані за цілком незадовільні й навіть засуджені як «ідеологічно ворожа вилазка». Підсумовуючи наслідки «дискусії», Гуревич заявив, що «на фронті української історіографії проф. Оглоблин, без сумніву, є один з найсерйозніших наших ворогів», якого треба «остаточно і цілковито подолати».

Але вінцем цього всенародного «каяття» українських істориків у 1931—32 рр. було т. зв. «обговорення листа тов. Сталіна» (з приводу, здається, історії партії), опублікованого в московському журналі «Пролетарская Революция» (в 1931 році), яке було перетворено на всесоюзне «самобичування» вчених і взагалі інтеліґенції. На Україні воно торкнулося всіх наукових установ, високих шкіл і особливо Академії Наук. Протягом багатьох днів перед усім, зігнаним на це гнусне видо-

висько, колективом Академії Наук виступали, кривлялися і каялися, лаяли себе, а надто ж своїх колеґ, своїх учителів, більш і менш відомі наукові працівники Академії, історики й не історики. Схема всіх виступів була трафаретна. Кілька хвилин офіційних компліментів на адресу того Сталінового листа (якого багато людей і не читали), а потім хвилин 15—20 присвячувалося отому бичуванню й самобичуванню. Не обминуло це майже нікого. Смішно було чути, коли навіть зовсім початкуючі науковці, в яких нічого ще не було за душею, з серйозним і сумним виглядом «каялися», визнавали, що вони «великої шкоди» заподіяли совєтській науці, а головне, паплюжили своїх учителів і врочисто прирікали, що «більш не будуть» грішити проти марксизму-ленінізму... Багатьом поважним українським ученим, від яких большевики цинічно вимагали «роздягтися ідейно догола», «цілковито роззброїтися», отже, прилюдно засудити всю свою попередню багатолітню наукову діяльність, відмовитися від неї, зректися самого себе, було дуже тяжко стати перед цим злорадним і ворожим большевицьким судилищем, якому вільно було карати або милувати. Але непокірних учених (тоді ще були й такі) стращали різними погрозами, а то й просто усували від наукової праці, позбавляли посади й заробітку, виключали з професійної спілки й секції наукових працівників, що само по собі вже засуджувало людину на безробіття, злидні й голод, надто ж у тодішніх тяжких роках, а нерідко й віддавало до рук большевицького «правосуддя», себто просто ГПУ.

Все це стенографувалося й мало бути опубліковане. Але, очевидячки, картина вийшла така жахлива, а разом з тим неймовірна, що самі большевики схаменулися, зрозумівши, що занадто вже перегнули палицю, і вирішили припинити тимчасово той потік «критики й самокритики». Зрештою, це зовсім було не в їхніх інтересах. Каяттю вони, безперечно, не вірили, і мета їх була не стільки «виправити» вчених- «грішників», скільки під тим чи іншим претекстом вигнати їх з науки й ліквідувати відповідні наукові установи. Саме це й було головною метою «критики й самокритики», яка потрібна була большевикам для того, щоб виправдати перед усім совєтським громадянством, а певною мірою, й перед світовою громадською опінією те безоглядне винищення української науки, передусім історичної, до якого вони саме збиралися приступати. І тут, як і в політиці, діяв усе той же залізний закон ГПУ: ті ж методи, ті ж наслідки.

Репресії проти керівних українських учених і каламутна хвиля «критики й самокритики» були тільки дальшим кроком на шляху до ліквідації української історичної науки на Наддніпрянщині. Немає жадного сумніву, що позбавлення української науки її найвидатніших представників (по суті, це було «обезглавлення» української науки) й моральне самогубство, яким, будь-що-будь, була тая осоружна «критика й самокритика», завдали величезного вдару українським науко-

вим установам, передусім історичним, позбавивши їх будь-якої можливости чинити опір дальшим руїнницьким заходам большевиків.

Перший і найсильніший удар погромницької руки відчула на собі Українська Академія Наук. Ліквідується, і формально і по суті, Історично-Філологічний (І) Відділ Академії, це славнозвісне вогнище україністики, яке так багато зробило для української науки в 1920 роках. Замість нього й Соціяльно-Економічного (III) Відділу утворений був єдиний Соціяльно-Економічний Відділ (або II Відділ, бо І, за схемою Маркса — Енгельса, міг бути тільки Відділ Природничо-Технічних наук). На чолі цього відділу став старий комуніст О.Шліхтер, зроблений академіком в 1929 році. Але фактично керував справами Відділу його секретар О.Камишан, найзавзятіший і найбрутальніший руйнатор української історичної науки. В другій половині 1933 р. Відділи були фактично ліквідовані, і Академія перетворилася на асоціяцію окремих інститутів, якими керували безпосередньо неодмінні секретарі Академії Наук комуніст Аґол, а потім академік О.Палладін, кандидат (згодом член) комуністичної партії (нині президент Академії Наук УССР). Імення цих людей, разом з покійним президентом УАН (переіменованої тоді на Академію Наук УССР) академіком О.Богомольцем, займають «почесне» місце в історії руйнації української науки большевиками.

Передусім була остаточно ліквідована Історична Секція Академії, створена М.Грушевським. Рештки її установ, вже не раз реорганізованих, а по суті розгромлених, були тепер розігнані; співробітники (за винятком двох-трьох) звільнені з Академії і здебільшого заарештовані й заслані; бібліотека та архів Секції розшарпані й розпорошені, причому загинуло чимало дуже важливих для науки матеріялів. Разом з тим були ліквідовані такі історичні установи, як комісії археографічна, історично-географічна, соціяльно-економічної історії України, історії західньоруського та українського права, ВУАК та інші. Були, в той чи інший спосіб, ліквідовані історичного характеру музеї УАН (наприклад, Музей Українських Діячів) і переведена реорганізація Рукописного Відділу Бібліотеки Академії Наук, внаслідок якої майже всі фахівці були звідти усунуті й він потрапив до рук людей або мало кваліфікованих, або занадто опортуністичних і переляканих, готових на все, щоб зберегти себе.

Ті історичні установи, що їх було створено в той час (1933—34 рр.) під претекстом реорганізації, були, як і слід було чекати, дуже недовговічні, та й з боку наукового вони здебільшого нічого спільного не мали з українською наукою. Створений замість численних історичних установ старої УАН, Історично-Археографічний Інститут був ліквідований у листопаді 1934 р. водночас з усіма іншими установами колишнього II Відділу. Єдиним осередком історичної науки на терені УАН в 1935 р. залишився Інститут Історії Матеріяльної Культури, який займався майже виключно питаннями археології та етнографії й просто тікав од усяких історичних проблем. Само собою розуміється,

керівництво цього інституту було в комуністичних руках; після арешту першого директора його Ф.Козубовського, який все ж був фахівцем-археологом, командувати інститутом був призначений бувший матрос москаль Ячменьов, перед тим директор фабрики ліжок. Майже всі кваліфіковані історики залишилися за межами УАН, і багатьом з них надовго або й назавжди був перекопаний шлях до наукової праці.

Справа не обмежилася науковими установами самої УАН. Були ліквідовані її філіяли — місцеві краєзнавчі товариства при УАН, а також усі наукові товариства, і серед них багатолітнє і заслужене Історичне Товариство імені Нестора Літописця, яке в останній період свого життя перетворилося на справжню українську наукову інституцію.

Годі й казати, що внаслідок цієї ліквідації наукових установ фактично припинилося видавництво історичної літератури. Ціля низка вже видрукованих Видавництвом УАН наукових праць ніколи не побачила світу; інші видання були припинені на півдорозі; решта, хоч цілком закінчені й ухвалені до друку, так і не потрапили до друкарні. Тоді загинули такі видання й готові до друку праці, як збірник Історичної Секції «Полуднева Україна», «Українські Думи», т. III, «За сто літ», т. VII, другий том «Праць» Комісії соціяльно-економічної історії України, VII том «Праць» Комісії історії західньоруського та українського права, нове видання праць академіка Д.Багалія, IV том «Українського Археографічного Збірника», «Генеральне слідство Полтавського полку 1729 р.», «Праці поліської історико-економічної експедиції 1932 р.», Збірка грамот українським містам на магдебургію XVI—XVIII ст., IV том «Історії цукрово-бурякової промисловости на Україні» акад. Воблого, «Українська кріпацька фабрика» проф. Оглоблина, «Історія поташової промисловости на Україні» проф. Ярошевича, «Бунчукове й значкове товариство на Україні XVII—XVIII ст.» Л.Окіншевича * й багато, багато інших цінних історичних монографій та розвідок, археографічних збірників тощо. Навіть більшість відповідних рукописів загинула в Академії Наук, іноді безслідно, хіба що в автора лишався примірник і то, звичайно, якщо сам автор лишався цілий в умовах нової й страшнішої хвилі большевицького терору.

Другий і то остаточний удар упав на науково-дослідні катедри (та інститути) історичних наук, що не входили до системи УАН. Одною з перших була ліквідована одеська філія харківської Науково-дослідної катедри історії української культури. Далі були ліквідовані Науково-дослідна катедра академіка М.Грушевського, дніпропетровська й ніжинська Науково-дослідні історично-філологічні катедри. Нарешті в 1933 р. був розгромлений Науково-дослідний Інститут ім. академіка Багалія у Харкові. Ліквідація цих установ не тільки обірвала досить широку й важливу науково-дослідну роботу в царині історії України, а — що найважливіше — припинила на довгий час підготовку нових наукових кадрів для української історичної науки.

---

* Була видана в Берліні в 1945 р. УНІ (цікльостилем), а в 1948 р. перевидалася в Мюнхені як 157 том ЗНТШ.

Нарешті в 1930 роках цілком завмирає та наукова історична робота, що так чи інакше провадилася у високих школах, передусім у бувших Інститутах Народньої Освіти (реорганізованих в 1930 р. в інститути професійної освіти й окремі інститути соціяльного виховання). Правда, в 1933—34 акад. році були відновлені на Україні університети (на базі інститутів професійної освіти) у Києві, Харкові, Одесі та Дніпропетровську. Але що то були за університети! Це було по суті знущання над вищою освітою й університетською наукою. Ліквідація науково-дослідних катедр і відновлення університетів знов поставили на порядок денний питання про наукову працю в вищій школі. Але про яку серйозну наукову працю в університетах можна було говорити, коли на катедрах історичних наук сиділи бездарні й неписьменні, але зарозумілі комуністичні папуги, а іноді й просто не було ніякого керівника. Що міг зробити для української історичної науки відновлений Київський Університет, де на чолі історичних катедр стояли такі неуки-партійці, як Межберг, що керував катедрою історії України, над «науковими» писаннями якого сміялися навіть самі партійці, або Машкевич (керівник катедри історії СССР), людина навіть без середньої освіти. Щó могли ці бідні люди дати студентству? Очевидно, нічого. Якщо ж подекуди і зберігалися на другорядних і третьорядних ролях старі наукові фахівці, то вони були або зовсім старі, рамолізовані люди, не здатні вже до будь-якої наукової праці, або ж займалися безпринципною «критикою й самокритикою», пожираючи, за наказом комуністичного начальства, яке тримало їх у чорному тілі (їм доручалося лише другорядні курси) і пильно стежило за ними, один одного, й по суті ніякої науково-дослідної роботи не могли провадити.

Головні завдання наукової праці в царині історії України в 1930 роках покладено було на Інститут Історії так званого ВУАМЛІН (Всеукраїнська Асоціяція Марксо-Ленінських Наукових Інститутів) у Києві. До складу цього Інституту увійшли й керували ним, в порядку директорської «чехарди» (директори мінялися мало не щомісяця), молоді, малописьменні партійці, здебільшого учні Яворського, які були зобов'язані йому своєю кар'єрою і які дуже «допомогли» йому в його падінні. На цих людей, які нічого не дали і не могли дати для історичної науки, було покладено совєтською владою більш важливе завдання: руйнувати українську історичну науку, зокрема в Академії Наук. Це завдання вони виконали дуже добре, але уподібнилися вони тим біблійним фараоновим коровам тощим, які пожерли корів тучних і не потовстіли. А що ці молоді люди провинилися ще перед партією, заплутавшися в опозиційних партійних чварах, їх було розігнано, і ВУАМЛІН було ліквідовано.

Нова хвиля большевицького терору в 1937—38 рр. (так звана «Єжовщина») завдала остаточного удару українській науковій роботі. Чимало українських істориків було тоді заарештовано і зникло безслідно у в'язницях і таборах НКВД. Жертвами цього терору стали проф. О.Грушевський, проф. Клименко, проф. Мірза-Авак'янц, проф. Сташевський та багато інших. Чимало українських істориків змушені

були «добровільно» виїхати далеко за межі України, змінити науковий фах або в умовах довготривалого безнадійного безробіття стати до будь-якої технічної праці, зовсім далекої від їхнього фаху (бухгалтери, пляновики, навіть нічні сторожі). Одиниці, які щасливо заціліли під час цієї жахливої масакри, дістали заборону провадити самостійну науково-дослідну працю. Все замовкло — і замовкло надовго.

*

Руйнація большевиками українських наукових установ не обмежилася, звичайно, Академією Наук, науково-дослідними катедрами та інститутами, науковими товариствами, високими школами. Мало було знищити наукові кабінети й репресувати або примусити замовкнути окремих українських учених. Треба було унеможливити і в майбутньому відновлення української історичної науки, треба було запобігти тому, щоб який-небудь, хоч би й комуністичний, історик, але *українець*, повторив спробу Яворського — навіть у «соціялістичній формі» зберегти бодай рештки української національної традиції. Зрештою, якщо мовчали люди, могли каміння заговорити. Отож, треба було наглухо замкнути двері архівів та музеїв, поплутати музейні колекції так, що їх або було знищено вщент, або, принаймні, на довгі роки вилучено з наукового вжитку, треба було, нарешті, зруйнувати до фундаменту, до твердого ґрунту величні монументальні пам'ятки стародавньої української культури, що промовляли сильніше, ніж їхні дослідники, про велич української національної минувшини. А ще в 1920 роках, внаслідок великої організаційної праці, переведеної українськими істориками-архівістами на чолі з академіком Д.Багалієм, а з другого боку, українськими археологами, істориками мистецтва й музеєзнавцями на чолі з академіком М.Біляшівським і Д.Щербаківським, створено було могутню систему українських музеїв та архівів, а героїчна, самовіддана діяльність українських істориків та істориків мистецтва, що працювали в царині охорони пам'яток культури, врятувала й забезпечила хоч якою охороною й доглядом, а частково і науковим дослідом, ряд цінніших монументальних пам'яток української старовини, — то погром, вчинений большевиками в 1930 роках на цій ділянці української історичної науки й культури, може, найяскравіше виявив руїнницький характер комунізму в його ставленні до української історичної науки.

Треба визнати, що найтяжче було большевикам упоратися з *архівною* справою. Українські архіви, реорганізовані в 1920 роках, збагачені поверненням цінних українських архівних матеріялів з російських архівосховищ, хоч і перебували в доволі тяжких матеріяльних умовах, але являли собою міцну науково-організаційну систему, до якої большевикам було тим тяжче приступитися, що архіви, окрім суто історичного (в тому числі історично-революційного) наукового значення, мали величезне значення практичне, і то в найрізноманітніших галузях громадського життя, починаючи від міжнародньої політики й оборонної справи й кінчаючи статистичними, економічними, геолого-

розвідковими, технологічними і т.п. справами. Отже, тут діяти треба було дуже обережно, але, зате, треба було розпочати це якнайскорше.

Наступ совєтської влади на українські архіви був підготовлений тим, що матеріяльні умови архівної справи на Україні були дуже незадовільними. Архіви здебільшого були в приміщеннях, непристосованих для консервації архівних документів, не досить обладнаних відповідним фаховим інвентарем, неопалюваних (це були, за невеликими винятками, позачинювані церкви, і то переважно стародавні, бувші склепи, різні підвальні приміщення тощо), з до смішного мізерним бюджетом, де досить забезпечені фаховими науковими кадрами, особливо молодших працівників. Зрештою, й сюди давно вже вповзла комуністична червоточина у вигляді «партійних осередків», таємних частин (або спецчастин) тощо. Процес СВУ й арешти наступних років відірвали від архівної праці (і то іноді керівної) багато видатних українських істориків та архівістів. Так, наприклад, були заслані директор (і справжній фундатор) Київського Центрального Історичного Архіву ім. В.Антоновича В.Міяковський, директор Одеського Центрального Історичного Архіву О.Рябінін-Скляревський, директор Київського Центрального Архіву Стародавніх Актів В.Романовський, директор Чернігівського Історичного Архіву П.Федоренко й чимало інших архівних працівників було або заарештовано, або усунено від роботи в архівних органах. На їхнє місце було призначено комуністичних директорів з дуже недостатньою науковою підготовкою, а то й без жадної підготовки; разом з тим до архівів посунуло багато малокваліфікованих робітників.

В той же час архіви і вся архівна справа були взяті під особливе підозріння совєтської влади, зокрема ГПУ. Під час арештів архівних працівників відбулися труси й ревізії, які виявили в архівосховищах багато документів суто наукової історичної вартости, але яким большевики надавали особливого політичного значення і за якими давно вже полювало ГПУ. Ці документи не один десяток років мирно покоїлися в архівних шафах, чекаючи на майбутнього наукового дослідника. Але большевики скористалися з їх знайдення, щоб шляхом провокаційного обвинувачення українських архівних робітників у навмисному приховуванні цих документів від органів совєтської влади (нібито архіви не були формально теж совєтськими установами!), себто ГПУ, приступити до руйнації тої стрункої архівної організації, яка була створена на Україні в 1920 роках.

Проте все ж до остаточної руйнації архівної справи на Україні большевики підійшли не одразу. Спочатку був підсилений тільки партійний контроль над діяльністю архівів, усунуто найбільш кваліфікованих українських архівістів, дуже обмежений був приступ українським історикам до роботи в архівах, вилучено деякі архівні матеріяли, а багато інших засекречено, переселено майже всі архіви до незручних, фактично цілком непридатних для наукового користування приміщень, скорочено реальні асиґнування тощо. Навіть у

комуністичній ієрархії керівники архівів посідали чи не найостаннє місце і дуже часто на ці посади (особливо по провінціяльних містах) призначалося партійців або зовсім неписьменних (бувших матросів, т. зв. «червоних партизан», некваліфікованих робітників), або вигнаних звідусіль за нездатність чи цілковитий морально-побутовий розклад людей, яких не хотіли позбавити партійного квитка, але яких нікуди було дівати (про таких казали, що їх «здано в архів»).

Поруч з тим ішли дальші репресії. Останні кадри українських архівістів, які подекуди ще залишалися в архівах, усувалося за «протаскування українського націоналізму в роботі архіву», за «фашизм» («фашистське тлумачення історичного процесу»), загалом за «клясово-ворожу лінію», за «вузький техніцизм» тощо. Хвиля «критики і самокритики», яка прокотилася й на архівному полі, і то в ще більш спотворених формах, спричинилася до дальших утисків і репресій (в тім числі арештів та заслань) і по суті нічим не допомогла тим архівістам, що на цьому думали зробити собі кар'єру коштом своїх товаришів. Нарешті, останній крок — це була передача архівної справи на Україні (десь в середині 1930 років) у відання НКВД, що перетворило Архівне Управління в один з третьорядних відділів НКВД, цілковито ізолювало архіви від української історичної науки і не тільки унеможливило українським ученим користування архівними матеріялами, а й у самих архівах створило таку плутанину в реєстрах і описах фондів, що напередодні Другої світової війни українські архіви, як наукові установи, були цілком зруйновані.

Ще гірше було становище *музеїв*, надто ж історичних. З архівами все ж хоч трохи церемонилися — вони мали практичне значення для совєтської влади, а з другого боку, як це не дивно, передача їх до системи НКВД хоч і ізолювала їх від історичної науки, але все ж до певної міри сприяла бодай звичайному збереженню архівних матеріялів, бо НКВД у свої володіння звичайно не допускало дрібних партійних хижаків. Останні, зате, накинулися на українські музеї.

Руйнація української музейної справи, піднесеної в 1920 роках на недосяжну наукову височінь невтомною працею українських учених і музейних діячів — М.Біляшівського, Д.Щербаківського, М.Макаренка, Ф.Ернста, П.Курінного, С.Таранушенка, В.Шугаєвського, В.Базилевича, М.Рудинського, Є.Рудинської та багатьох інших, почалася, власне кажучи, ще раніше, ніж розгром архівної справи. На українські музейні цінності большевики піднесли свою руку ще на початку 1920 років, коли діяв так званий «Помгол», Комітет «допомоги голодуючим Поволжя» (дарма, що саме під той час голодував мало не ввесь український Південь, позбавлений всякої урядової допомоги), для якого вилучено було й фактично знищено найдорогоцінніші скарби старої української національної культури — так звані церковні цінності. Протест кращих українських учених проти цього варварства був даремний: під загрозою збройної сили вони мусили були здати ці музейні речі, хоч і вважали це, за їх власними словами (в 1922 році), «великим злочином проти української культури».

Далі, після деякого перепочинку, знову почалася большевицька атака на цей раз уже безпосередньо на музейні цінності. Це стояло в зв'язку з діяльністю т.зв. «Внешторгу», який по-хижацькому, по-злодійському розбазарював тисячолітні українські музейні цінності. За найактивнішою допомогою ГПУ вилучалося з українських музейних колекцій найцінніші золоті й срібні речі незрівнянної мистецької краси, нерідко унікальні, картини й скульптури світових майстрів, старовинні меблі, килими й гобелени тощо і продавалося за кордон. Всі застереження українських учених щодо великої наукової та культурної цінности тих речей, вилучення яких до того ж нерідко руйнувало цілі музейні колекції, були марні і, не допомагаючи самій справі, шкодили тільки сміливим оборонцям українського національно-культурного добра, бо всякий спротив у цій справі большевики вважали за саботаж і контрреволюцію. Рано чи пізно всі, хто мужньо підносив свій голос проти цього большевицького варварства, зазнали жахливих репресій і здебільшого були назавжди відірвані від України та української науки.

Дійшло до того, що українські учені воліли не наполягати на поверненні на Україну наших музейних скарбів, загарбаних Московщиною до своїх музеїв за довгі століття царського поневолення України, бо ті речі, що були повернуті до українських музеїв, потрапляли під безпосередню загрозу з боку «Внешторгу», якому легше було викрадати мистецькі цінності з музеїв колонії (Україна), ніж з музеїв російських. Адже ж нерідкі були факти, коли музейні цінності, повернуті з Москви або Ленінграда на Україну, були там «изъяты» «Внешторгом», вивезені до Москви чи Ленінграда, де знов відібрані російськими музейними експертами для Ермітажу! З того робилося закиди українським музейним працівникам, що ті «погано охороняють свої наукові цінності», «розбазарюють їх» тощо.

Поруч з тим невпинно йшло вивезення українських музейних цінностей до Московщини. Багато українських музейних пам'яток (бувших церковних), відібраних українськими вченими для музеїв України і переховуваних там у 1920 роках, в наступному десятилітті були вивезені до Москви, до Наркомфіну СССР, де, очевидно, золоті і срібні речі, великої історично-мистецької вартости, були перетоплені на метал. Між іншим, тоді загинув великий золотий хрест гетьмана Богдана Хмельницького (пошкоджений вже в 1920 роках). Протягом першої половини 1930 років до Москви були вивезені, нібито на «збереження», майже всі золоті речі (монети, в тому числі «златники» Володимира Великого, різні прикраси тощо) з українських музеїв, яким залишено було в кращому разі (і то не завжди) тільки бронзові муляжі тих речей. Деякі речі вивозилися, нібито тимчасово, на виставки в Москві і Ленінграді, звідки вони роками або ніколи вже не верталися на Україну (наприклад, частина мозаїк зруйнованого большевиками Золотоверхого Михайлівського монастиря в Києві). Найкоштовніші речі вилучалися з інших українських музеїв і зникали невідомо де.

Так само вилучені були з музеїв дуже цінні рукописні матеріяли (здебільшого для ГПУ). Так, наприклад, загинув винятково інтересний «Діяріуш» Нарбутовського гуртка в Києві 1918—19 років з надзвичайно важливими історичними та літературними матеріялами, автографами визначних українських культурних діячів, малюнками й сильветами Юрія Нарбута тощо.

Та особливої шкоди музейній справі на Україні завдала реорганізація музейної системи в УССР, що була переведена протягом першої половини 1930 років. Внаслідок цієї реорганізації зокрема був майже цілковито зруйнований Всеукраїнський Історичний Музей імени Т.Г.Шевченка у Києві. А втім його руйнація почалася ще в другій половині 1920 років у зв'язку з трагічною загибеллю одного з його фундаторів Д.Щербаківського, що вкоротив собі віку влітку 1927 р., зацькований большевиками й деякими своїми колеґами, які, очевидячки, діяли за дорученням ГПУ. Директори музеїв призначувалися здебільшого партійці (Винницький, Заклинський, Струхманчук, Костюченко та ін.), що або просто були неуками, або ж, хоч і тямили дещо в музейній справі, слухняно виконували волю ГПУ і комуністичної партії, скеровану на руйнацію українських музеїв.

Який був піп, така була й парафія. Справді, з таким керівним персоналом було дуже легко перевести руйнацію, чи то, пак, реорганізацію музейної справи на Україні. В основу тієї реорганізації була покладена думка про доцільність створення фахових (галузевих) музеїв (археологічний, історичний, картинна галерея, етнографічний, природничі тощо в більших містах, краєзнавчі — в менших, районових, центрах). Правда, сюди встрявала безглузда й антинаукова організація т. зв. «антирелігійних» музеїв, де іноді з найціннішими музейними колекціями було штучно пов'язано багато всякого «антирелігійного» мотлоху, що не мав жадного наукового значення. Сама по собі ідея «вертикального» розрізу музеїв була, безперечно, науково й організаційно більш доцільна (особливо в великих центрах), ніж існування старих об'єднаних музеїв, які по суті являли собою «ноєві ковчеги», де «всякої тварі було по парі», — і до цієї ідеї прихильно ставилися поважні наукові українські кола. Але большевики спритно використали це для остаточної руйнації української музейної справи. Вони (очевидно, навмисне) так перевели музейну реформу, що на місці колись багатих і славних музеїв України залишилася жалюгідна купа всякого музейного мотлоху.

Справа в тому, що большевики, поруч з переведенням загальної реорганізації музейної мережі, розпочали перебудову музейної експозиції на засадах «марксо-ленінської методології». На практиці це значило, що вся музейна експозиція, наприклад, історичних музеїв, була поділена на кілька відділів — феодальний (з дофеодальним), капіталістичний, соціялістичного будівництва. Головне значення, звичайно, належало останньому відділові, на чолі якого ставився якийсь, не обов'язково розумний і освічений, комуніст. Цьому відділові

приділялося найбільше уваги, піклування, коштів, очевидно, за рахунок всіх інших відділів музею. Як правило, ніхто не знав, щó там і як експонувати. А що експозиція того «соціялістичного будівництва» виглядала таки досить убого (вона складалася здебільшого з макетів і діяграм), то попередні відділи мусили виглядати в експозиції музею так, аби ні в якім разі не «затмить» тієї дешевенької (хоч вона й найбільше коштувала) експозиції відділу соціялістичного будівництва. На лихо, всі музейні матеріяли — і то найцінніші — якраз стосувалися до старої української історії та яскраво промовляли про велич української минувшини та української національної культури. Становища не могли врятувати ні плякати з довжелезними нудними цитатами з «клясиків марксизму» про «кров і грязь» досоціялістичного суспільства, ні тексти з спритно підібраних документів про важкі умови життя селян та робітників у часи царату, ні, нерідко лайливий, етикетаж на адресу великих українських діячів минулого — князів, гетьманів тощо. Глядач звичайно не читав тих плякатів та етикеток, а самі речі промовляли за себе й захоплювали його увагу. Оскаженілі большевики знаходили вихід в улюбленому своєму методі — скрізь і тут шукали саботажу й контрреволюції. Отож, становище українських музейних працівників було дуже важке, бо вони опинилися між Сциллою й Харибдою: зле зробити експозицію, наприклад, відділу феодалізму — саботаж; добре зробити її — «явна контрреволюція».

Але найголовніше та реорганізація музейна завдала непоправної шкоди музейним колекціям. Адже ж музейні збірки утворювалися довгим, складним столітнім шляхом, являли собою певні комплекси, об'єднані спільним історичним походженням (напр., матеріяли археологічних розкопів), спільним утворенням (напр., бувші приватні колекції), спільним інвентарем та описом. Большевицька реформа безжалісно, бо робилося це безоглядно, а головне шаленими темпами, руйнувала ці колекції, розкидала не тільки по різних відділах, а навіть по різних музеях, і то не в одному місті, цінні музейні матеріяли, причому не забезпечувалося належної інвентаризації та опису, губилися інвентарні шифри, псувалися, нищилися й розкрадалися музейні речі. Чимало їх, між іншим, вилучалося для палаців («особняків») совєтських вельмож, звідки вони, звичайно, ніколи вже не поверталися назад. В 1930 роках музеї закривалися, переселялися, як правило, з кращих (спеціяльно пристосованих для музеїв) приміщень до гірших тощо. Навіть те небагате, що українські вчені намагалися зробити в музеях в 1930 роках, все було понівечене, все пропало. Можна без жадного перебільшення сказати, що в той час заходами совєтської влади, особливо в період керування музейною справою на Україні Андрія Хвилі, було майже цілком знищено всю велику й багатолітню роботу українських учених XIX—XX ст. в царині музейного будівництва. Не дивно, що музеї 1939—41 років — то були тільки жалюгідні тіні колись славних українських музеїв.

Але музеї можна було зачинити, музейні цінності сховати, вивезти, знищити — приховати від широких українських народніх мас (або

показати їх так, що нудно було й дивитися на те музейне «барахло»), музейних працівників знищити або примусити мовчати. Проте залишалися німі свідки минулої величі української культури — старовинні *монументальні пам'ятки.* Їх не можна було сховати, бо були вони у всіх на виду, їх можна було занедбати, довести до обдертого вигляду, а проте вони і в рубищі тому імпонували своєю величчю й красою, вони, коли всі вже українські голоси замовкли або (закордонні) були заглушені комуністичними самохвалками, коли «все мовчало, бо благоденствувало» «під сонцем сталінської конституції», — вони гордо промовляли про невмирущу славу української нації й невблаганним осудом звучали над усіма большевицькими брехнями й облудою. Здавалося, виходу не було. Але рука большевика не здригнулася перед нечуваним варварством. Якщо камні возопіли, їх треба було знищити. І 1930 роки — це суцільний «синодик» великих і святих для кожного українця архітектурних пам'яток старої української культури, знищених совєтською владою, знищених офіційно, прилюдно й зухвало.

Треба сказати, що на початку 1930 років старі українські архітектурні пам'ятки, мимо просто таки героїчних зусиль краєвих інспектур охорони пам'яток, перебували в дуже занедбаному стані. Совєтська влада не хотіла завдавати собі турбот з отим «старьем», як звичайно іменувалися в большевицьких колах старовинні пам'ятники (здебільшого церковні), і витрачати хоч би й мінімальні кошти на їх охорону й збереження (не кажучи вже за реставрацію й наукове дослідження). Так, наприклад, така світового значення пам'ятка, як соборна церква Золотоверхого Михайлівського монастиря в Києві, з чудовими мозаїками й фресками XII ст., не мала навіть звичайного сторожа. Крізь розбиті шибки, виламані двері, а то й просто проломлені стіни або дах у середину старовинних церков забиралися різні злодії, волоцюги, т. зв. безпритульні, які докінчували той грабунок, що його розпочала була совєтська влада, не кажучи вже про звичайне забруднення тих святих для кожного українського серця місць. Всі заяви і скарги інспектури охорони пам'яток, навіть підтримані авторитетними науковими установами, залишалися «гласом вопіющого в пустині»: пам'ятники невпинно й невблаганно руйнувалися з злочинної бездіяльности совєтської влади, яка, будь-що-будь, проголосила себе «єдиним спадкоємцем кращих традицій тисячолітньої культури». За таких умов «охорона пам'яток», по суті, перетворювалася на знущання над ними.

Звичайно, можна було усунути або й знищити найбільш ретельних охоронців, які, можна сказати, не шкодували ні здоров'я, ні навіть життя свого, щоб якось урятувати ці пам'ятки. Один по одному зникають, звичайно, в льохах ГПУ—НКВД такі справжні лицарі українських старовинних пам'яток, як професори Ернст, Макаренко, Таранушенко, Базилевич та ін. На їх місце призначаються слухняні науковці, вже досить «перемелені» у в'язницях ГПУ, смертельно залякані небезпекою нових репресій, а то й просто безробітні

комуністи, які анічогісінько не тямили і, ясна річ, не шанувалися в тих пам'ятках. Ці люди або людці доволі легко погоджувалися з пропозиціями (по суті, наказами) влади про скорочення числа об'єктів, що підлягали інспектурі охорони пам'яток і, за існуючим державним законодавством, були недоторкані. Внаслідок того, починаючи, головне, з 1931 р., з реєстрів інспектури було викреслено чимало пам'яток, хоч і не першорядного мистецького значення, але все ж таких, що мали певну історичну цінність. Звичайно, що це було рівнозначно загибелі цих пам'яток. Всім цим керувала Всеукраїнська Інспектура охорони пам'яток культури, що тулилася десь на задвірках системи Народнього Комісаріяту Освіти УССР, очолюваного спочатку М.Скрипником, а потім В.Затонським і А.Хвилею (у віданні якого спеціяльно були музеї, державні заповідники і та інспектура охорони пам'яток). Але якщо за часів Скрипника ставлення до пам'яток було хоч на словах толерантне (практичної допомоги, звичайно, не було ніякої, та й не могло бути, бо, крім безсилих одиниць, ніхто в НКО цією справою серйозно не цікавився, а манія всіляких «реформ» та «реорганізацій» і тоді була в повній силі, невільно сприяючи руйнації пам'яток), зовсім інакше стало за урядування Затонського та Хвилі. Всупереч усім руїнницьким зусиллям совєтської влади старовинні українські пам'ятки стояли незламно, — їх будова була куди міцніша за волю й наукове сумління багатьох їх знавців,— і самим своїм занедбаним і обшарпаним виглядом складали грізний акт обвинувачення проти антинародньої й антикультурної чужинецької влади большевиків.

Тоді злочинна рука московських окупантів не зупинилася перед знищенням самих пам'яток, і то найдорогоцінніших творів старої української архітектури. Під різними претекстами, здебільшого цілком несерйозними або брехливими, розпочалася всеукраїнська кампанія по знищенню найцінніших старовинних пам'яток, кампанія, якою, безперечно, керувала досвідчена й сильна рука ГПУ—НКВД. Найбільші жертви поніс, звичайно, Київ. Столиця України, центр тисячолітньої української національної культури Київ навіть після всіх большевицьких руйнацій т. зв. періоду громадянської війни (1917—20 років) і, по суті, руїнницької діяльности совєтської влади в 1920 роках ще на початку 1930 років зберігав, хоч і в дуже жалюгідному стані, всі пам'ятники старої української архітектури, що існували і в 1917 р. Большевики не любили Києва, вважаючи його за «цитадель українського націоналізму», й перенесення столиці УССР до Києва в 1934 р. було пов'язано з боротьбою проти «українського націоналізму». Переїзд совєтського уряду до Києва й дав привід большевикам розпочати на широку міру руйнацію київських пам'яток.

Три імення назавжди вкриті ганьбою — це імення москаля Постишева, поляка Балицького та українця Затонського. Це вони персонально відповідають за дикунське руйнування найкращих історичних пам'яток Києва в 1930 роках, особливо в 1934—35 роках. Чи проєктується будівництво в Києві т. зв. «урядового центру» (окрім будинку ЦК КП(б)У,

ніколи не був збудований), чи будуються вілли для «керівників партії та уряду» (це, звичайно, було виконано), чи потрібно цеглу для «новостроек», чи смак якогось Постишева не може миритися з старовинними будовами, які стоять «не на місці» або псують перспективу казенної простої лінії (якою так милувався покійний російський імператор Микола І), чи ще щось таке, — і доля найціннішого пам'ятника, що пережив і половців, і плюндрування Києва Андрієм Боголюбським, і Батия, і польське панування, і московську некультурність, була вирішена. Спроби поодиноких українських учених, які даремне апелювали до урядових чинників або до своїх російських колеґ, були марні і тільки збільшили число мучеників української науки.

Протягом короткого часу вщент знищені були в Києві: соборна церква Золотоверхого Михайлівського монастиря XII століття з дзвіницею XVII ст., Трисвятська церква XII ст., Успенський Собор на Подолі XII ст. (церква Богородиці Пирогощої, згадана в «Слові о полку Ігоревім»), рештки монастиря св. Орини XI ст., чудові пам'ятники мазепинського ренесансу кінця XVII ст. — Собори Богоявленський Братського монастиря й «Великий Микола» Пустинно-Миколаївського монастиря — твори архітектора Йосипа Старцева, з дзвіницями XVIII — початку XIX ст., «Малий Микола» й Георгіївська церква XVIII ст., увесь комплекс церковних будов XVII—XVIII ст. Києво-Межигірського Спасо-Преображенського монастиря, Петропавлівська церква на Подолі XVII ст., дзвіниця Києво-Кирилівського Троїцького монастиря XVIII ст., збудована славнозвісним київським архітектом Іваном Григоровичем-Барським (яку не уберегло й те, що вона належала до складу державного заповідника), церкви Борисоглібська XVIII ст., Христорождественська й «Доброго Миколи» (будови київського архітекта Андрія Меленського початку XIX століття), Десятинна церква, славнозвісний фонтан на Подолі «Самсон» XVIII ст. (Григоровича-Барського) — і ціла низка інших церковних і світських пам'ятників були понівечені, сплюндровані, напів або зовсім зруйновані.

Під загрозою були й інші пам'ятники. Навіть найвидатніший мистецький твір на сході Европи, унікальна пам'ятка світового значення — Києво-Софійський Собор XI ст. був під великою загрозою, і вже чути було голоси деяких слабкодухих і кар'єристичних мистецтвознавців (!) про те, що, зрештою, «і Софію можна знести»... А коли большевики побоялись (перед світовою громадською опінією) зруйнувати Софію, то все ж вони за допомогою напівбожевільних фантастів-учених, що мріяли про «надання Софії первісного, візантійського вигляду», зробили все, щоб знищити всю красу внутрішнього оздоблення Софії, де понищено було чудові іконостаси XVII—XVIII ст. в стилі українського бароко (вони пішли на витоп золота), і цілком серйозно говорили про зняття величних барокових бань Собору. З особливою люттю большевики винищували все, що свідчило про ориґінальний український архітектурний стиль XVII—XVIII ст. — так зване козацьке бароко.

В меншому масштабі (бо й пам'яток там було менше, і большевицький наступ був, порівнюючи, не такий сильний) подібні руйнації відбувалися по всій Україні.

Большевики брехали, що старовинні будови руйнувалися, щоб очистити місце для нових грандіозних «новостроек», гідних «великої соціялістичної епохи». Здебільшого місця ці залишилися пустирями або жалюгідними клюмбами, а поганенькі шкільні будинки краще було б ставити на місці не прекрасних старовинних церков, а сусідніх напіврозвалених халуп. Це все зроблено було тільки для того, щоб завдати нищівного удару українській національній культурі й, зокрема, справжній українській історичній науці, унеможливити її роботу, спровокувати кращих українських учених на опір, щоб потім легше винищити їх, щоб стерти з лиця землі ці, небезпечні для большевизму та його облудного вчення в очах майбутніх українських поколінь, пам'ятники величі Духа української нації та її тисячолітньої національної культури.

III.
ІСТОРИЧНА НАУКА НА СОВЄТСЬКІЙ УКРАЇНІ В 1939—41 РОКАХ

Звичайно, справа далеко не обмежувалася «реорганізацією» або ліквідацією наукових установ та усуненням українських істориків від наукової праці. Все ж залишалися хоч якісь, нехай спотворені, наукові установи й було декілька наукових працівників, які так чи інакше продовжували свою роботу. А головне — справжня українська історична наука ніколи не вмирала. Вона жила й розвивалася в численних наукових дослідах української еміґрації, вона жила у славнозвісних творах старшого покоління українських учених, і передусім М.Грушевського; її невмирущі ідеї жили серед широких кіл української інтеліґенції й мали великий вплив на українську молодь, навіть совєтського покоління й виховання. Спроба створити інкубаторним шляхом якусь окрему «марксо-ленінську історичну науку» на Україні (та й не тільки на Україні) завершилася повним і ганебним крахом. Отже, лишався один вихід: зробити українську історичну науку «совєтською», примусити її служити ідеям і цілям світової комуністичної революції з московським большевицьким проводом на чолі. Для того треба було створити нові історичні установи й посадити туди дійсно кваліфікованих, але цілком слухняних учених, які під суворим партійним керівництвом, за певною згори визначеною «актуальною» тематикою, згідно твердим календарним плянам, повинні були ретельно й віддано працювати на користь «совєтської батьківщини» й світової комуністичної революції. Зрештою, не можна було далі провадити політику абсолютного винищення історичної науки, як це робилося протягом майже десятьох років. На це були свої, справді, поважні причини, яких большевики не могли ні подолати, ні усунути.

1930 роки — це період шаленого готування СССР до війни за світову комуністичну большевицьку революцію й передусім за гегемонію в Европі. Все життя величезної країни Совєтів і всіх її численних, поневолених московським централістичним большевизмом народів, а передусім українського, було підпорядковано завданням будівництва страшної совєтської військової (так званої «оборонної») машини, яка мала бути скерована проти Европи. В цій так званій «мирній» політиці СССР Україні була приділена давно вже роль плящдарму, форпосту СССР на заході. Боротьбу проти українського націоналізму, який большевики офіційно й консеквентно визнали за контрреволюційний і антисовєтський і в процесі якої було заподіяно страшних руйнацій українській історичній науці, пов'язується з чимраз дужчою боротьбою за «совєтський патріотизм».

Ідея совєтського патріотизму, свого роду ідея «совєтської нації» (яка, по суті, була нічим іншим, як потворною модифікацією давнимдавно збанкрутованої московської кадетської ідеї «російської нації»), поступнево просякає все совєтське офіційне життя, совєтську освіту та науку, передусім історичну. Центральне місце в понятті совєтського патріотизму посідала ідея єдности совєтської батьківщини як в сучасному, так і в минулому. А що наука яскраво промовляла проти іманентного існування якогось єдиного «совєтського народу», а сучасність показувала, що СССР складається з багатьох окремих, рівноправних лише формально (і то не завжди) народностей, з далеко неоднаковими інтересами й симпатіями, послужливі совєтські (передусім, московські) історики висунули ідею братерства народів СССР у минулому, особливо народів російського й українського (та білоруського).

Але концепція «совєтського патріотизму» на українському ґрунті мала ще деякі допомічні ідеї, які на практиці часто відігравали дуже визначну ролю. Це були: ідея «спільної боротьби двох братніх народів проти всіх їх ворогів і проти всяких спроб відокремити Україну від Росії» та ідея постійної «допомоги з боку великого російського народу братньому українському народові», що на практиці освячувало й узаконювало політичну перевагу Московщини над Україною в Совєтському Союзі. Все найкраще, що мала Україна, все нібито йшло з Московщини, і, ясна річ, що, в свою чергу, все, що забирала, загарбала собі на Україні Росія, те все український народ нібито «добровільно» віддавав «братньому російському народові».

З оцих антиісторичних, цілком брехливих постулятів складалася ідея «совєтського патріотизму» у застосуванні до України, і ця ідея була не що інше, як теоретичне обґрунтування московсько-централістичної політики совєтської влади на Україні і, разом з тим, програма перетворення України на «аванґард світової комуністичної революції».

Цілком зрозуміло, що в парі з цим ішло надзвичайне, яке перевершило все, що було в часи царату, ідеалізування російського

III

Історична наука на Совєтській Україні
в 1939–41 роках.

Звичайно, справа далеко не обмежувалася „організаційно" або ліквідаційно наукових установ чи усунення українських істориків від наукової праці. Все ж залишалися хоч якісь нехай спотворені наукові установи і було декілька наукових працівників, які так чи інакше продовжували свою роботу. А головне справжня українська історична наука ніколи не вмирала. Вона жила і розвивалася в численних наукових дослідах української еміграції (а також у Галичині), вона жила у славнозвісних творах старшого покоління українських учених, і передусім М. Грушевського; її невмирущі ідеї жили серед широких кіл української інтелігенції і мали великий вплив на українську молодь навіть совєтського покоління і виховання. Спроба створити інкубаторним шляхом якусь окрему „марксо-ленінську історичну нау

45

Автограф сторінки праці Олександра Оглоблина «Як большевики руйнували українську історичну науку» (Архів УІТ)

історичного минулого. І тут большевики не зупинилися перед боротьбою проти своїх же власних ідеологічних богів. Як відомо, у Маркса є праця, присвячена секретній дипломатії XYIII ст., де є дуже гостра оцінка історичного минулого царської Росії. На щастя большевиків, ця праця була видана (вже після смерти Маркса Енгельсом) в англійській мові і згодом стала бібліографічною рідкістю (в СССР було відомо, здається, лише два примірники цієї книжки, один у Москві, другий у Ленінграді, обидва майже неприступні для україн-

ських дослідників). Свого часу ця праця не була перекладена на російську мову. Большевики, видаючи всі праці Маркса, навіть чернетки й фраґменти, під різними претекстами не опублікували цієї праці російською мовою, безперечно, тільки через гостру критику Марксом царської Росії, критику, яка цілком розбігалася з політичними цілями большевизму. Повторюючи, до речі й не до речі, кілька заялозених цитат з цієї Марксової праці, большевики ретельно приховували від совєтської громадськости дуже неґативну оцінку Марксом історичних діячів царської Росії. Адже ж звичайне в совєтській історіографії в кінці 1930 років возвеличування таких московських князів і царів, як Іван Калита, Іван III, Іван Грозний, аж ніяк не могло бути погоджене з отим правовірним марксистським твором, де дуже гостро і їдко оцінювалася діяльність московських князів, яких Маркс називає або холопами татарських ханів, або спадкоємцями їх азіятської завойовницької політики. Характерно, що в останні роки перед війною почалася в совєтській історіографії особлива кампанія прославлення царя Івана Грозного, його «державної мудрости», його «національної руської політики», «симпатій народніх мас» до нього і т.д. і т.д. Навіть для людей, не дуже зорієнтованих у совєтській політичній кулінарії, було ясно, що це продиктовано було необхідністю виправдати терористичний режим Сталіна.

Не дивно, що цар Борис Годунов визнається в новій совєтській історіографії продовжувачем «руської національної політики» Івана Грозного. Цар Петро І стає одним з найулюбленіших героїв совєтської історіографії, літератури, мистецтва, які бачили в ньому попередника Йосифа Сталіна, а жорстокість останнього виправдували й узаконювали посиланням на Петра І. Воєнне минуле царської Росії і всі її визначні полководці — Дмитрій Донськой, Петро І, Суворов, Кутузов, Нахімов, не кажучи вже за «героїв громадянської війни» Ворошилових, Будьонних і передусім самого Сталіна, — ось улюблені теми совєтської історіографії. Всі війни царської Росії, що їх так гостро засуджувала російсько-большевицька історіографія 1920 років (в особі Покровського та його учнів) як загарбницькі, тепер все — війни «справедливі», «прогресивні» тощо. Отож, возвеличує російська совєтська історіографія все те, що одностайно засуджувалося не тільки соціялістичною, а й ліберальною російською наукою й громадськістю до 1917 р.

Вся історія України мала бути перекроєна й перешита на цю нову большевицьку концепцію; все багатство самостійного історичного процесу українського народу мусило бути втиснуте в прокрустове ложе ідеї «совєтського патріотизму». Розпочався, може, найтяжчий і найнебезпечніший наступ проти української історіографії. Вся традиційна величня схема українського історичного процесу була спотворена, знівечена й, по суті, зруйнована в новій совєтській інтерпретації. Коли історія народів СССР, що замінила давній курс історії Росії, перетворилася просто на історію СССР, українська історія,

як окрема наукова дисципліна, могла бути хіба тільки терпима. Отже, стародавню (докиївську) історію України було просто вилучено з історії українського народу і включено до історії СССР. Київську Русь було визнано «спільним витвором трьох братніх народностей» — російської, української і білоруської, а такі пам'ятники української культури, як, наприклад, «Слово о полку Ігоревім», навіть в українській совєтській пресі просто-напросто називалися «пам'ятниками *російської* літератури», витвором «великого російського народу» (інакше його й не називали).

Для української історії залишався тільки період Галицько-Волинської Держави XIII—XIV ст. й Литовсько-Польський період, які, звичайно, також включалися до курсу історії СССР. При цьому і в ті часи, надто ж у XVI—XVII ст., пильно дошукувалися й потворно перебільшувалися вістки про ближчі стосунки між Україною й Московщиною, з чого завжди робився далекосяглий висновок про тяжіння українського народу до «возз'єднання» з «братнім російським народом». Велика епопея Хмельниччини називалася тепер уже не «селянською революцією», яку придушував «гнобитель українського народу», «рупор дрібнобуржуазної, по суті контрреволюційної козацької старшини» Богдан Хмельницький (так його називала колись «Большая Советская Энциклопедия»), — а «визвольною боротьбою українського народу проти шляхетської Польщі» «за приєднання України до братнього російського народу» (безглуздість цього формулювання, навіть з погляду логічного, нікого в СССР не вражала). Отже, вся велетенська боротьба Богдана Хмельницького була нібито викликана єдиною метою — одне ярмо замінити на друге, й великий вождь українського визволення, геніяльний будівничий Української Козацької Держави перетворювався, під пером послужливих совєтських учених, на якогось аґента московської політики на Україні.

Всю дальшу історію України розглядалося під кутом зору спільних інтересів двох «братніх» народів — «великого російського» й (малого?!) українського, їх «спільної боротьби проти іноземних інтервентів та загарбників», їх «спільних» економічних і культурних інтересів, їх спільної боротьби проти царського самодержавства (останній мотив все більше й більше заглушувався). З цього погляду гетьман Іван Мазепа виявлявся «зрадником», але не тільки й не стільки Росії, чи царя Петра I, а «зрадником українського народу». Нищення Української Держави й нації большевиками в 1917—20 рр. називалося «соціялістичною революцією на Україні», «боротьбою українського народу проти контрреволюції» (звичайно, «за допомогою братнього російського народу»). Хоч і дозволялося вживати кілька кисло-солодких фраз з приводу «колоніяльної політики царизму» на Україні, але всякі прояви української національної боротьби проти цієї політики старанно замовчувалися, надто ж у царині політичній і економічній, та й ідеологічній, за винятком хіба «української культури», зведеної при цьому до майже рафінованого етнографізму. Все, що йшло по

лінії цієї схеми, визнавалося, проклямувалося, вихвалялося й звеличувалося, доводилося до геркулесових стовпів історичного неуцтва і звичайнісінького абсурду. Все, що хоч би в найменшій мірі відхилялося від цієї лінії, все безоглядно відкидалося, замовчувалося, засуджувалося, заборонялося й проклиналося.

В такому дусі вихолощування української історичної науки розвивалася вся совєтська історіографія на Україні напередодні Другої світової війни. В такому напрямку йшла наукова діяльність і Інституту Історії України УАН (він створений був на базі ліквідованого Інституту Історії ВУАМЛІН), який у своїх працях, з одного боку, вивчав історію визвольної боротьби українського народу проти панської Польщі з найдавніших часів аж до сучасности (в зв'язку з подіями німецько-польської війни 1939 р.), а з другого боку, історію об'єднання України з Росією, замовчуючи або гостро засуджуючи ті прояви самостійного українського життя, що суперечили цьому об'єднанню. «Короткий курс Історії України» (1940 р.), кілька томів «Нарисів з Історії України», низка меморіяльних збірників та популярних брошур, а також інші видання Інституту були цілковито підкорені завданням ідеологічної підготовки до грядучої війни. Ідея боротьби проти чужоземної інтервенції в зв'язку з засудженням українського сепаратизму, так звана «спільна боротьба українського (та білоруського) і російського народів», надмірна увага до проблеми «партизанської» боротьби в минулому — все це свідчило про те, що Інститут Історії України УАН став цілком на службу військово-політичним цілям московського большевизму. Недарма Інститут узяв активну участь у бучному святкуванні 230-літнього ювілею Полтавської перемоги Петра І, яке відбулося в 1939 р. на полях Полтавської трагедії. Пишуться й видаються такі «українські» твори, яким міг би позаздрити сам покійний М.Юзефович. Дух української історичної науки на Наддніпрянщині в 1939—41 рр. був угашений большевиками. Те, чого не добився страшний Єжов своїм «кнутом», довершили вони своєю політикою «пряника». В історичній науці на Наддніпрянщині запанувала звичайна російська історична традиція в поганенькому українському перекладі, лише прикрита фіговим листком старої антипольської ідеї української історіографії.

В найщільнішому зв'язку з цим було цілковите підпорядкування українських наукових установ московському центрові. Головний вплив на роботу Київського Інституту Історії України мусив мати Інститут Історії Академії Наук СССР. Він очолений був формально директором академіком Б.Д.Грековим, учнем померлого на засланні академіка С.Ф.Платонова, а фактично керували ним комуністичні російські історики, які мали свій друкований орган — журнал «Историк-Марксист» (на Україні всі спроби дістати дозвіл на видання свого історичного журналу були марні через рішучий опір з боку совєтської влади). Оскільки всі наукові звання й учені ступені на Україні повністю залежали від так званого «Комитета по делам Высшей Школы при Совете

Народных Комиссаров СССР», зрозуміло, що і всі українські наукові установи фактично залежали від цього московського центра. Але цього мало. Інститут Історії «Всесоюзної» Академії Наук цілком консеквентно розглядав Інститут Історії України як один з своїх численних філіялів (так само як «Всесоюзна», а по суті, російська, Академія Наук завжди дивилася на УАН як на свою провінціяльну філію), намагаючися, всупереч чинному законодавству, навіть формально підкорити собі той «київський інститут». Всі річні пляни Київського Інституту Історії України звичайно надсилалися на розгляд Інституту Історії в Москві, участь Київського Інституту в сесіях Московського стає традиційною, і тут не було нічого дивного: наукова інституція «меншого брата» (Україна) мусила ж учитися в «великого брата» — російської наукової установи, хоч, правду кажучи, вчитися не було чого. Ще більш залежна була наукова продукція українських істориків в кінці 1930 — на початку 1940 років від московського історичного журналу «Историк-Марксист», *єдиного* історичного органу в СССР. Годі й казати, що українські наукові праці містилися там дуже рідко та й то на задвірках, позаду всяких російських істориків.

Мало було Москві принизити українську історичну науку, яку їй все ж не довелося знищити навіть у кривавих гекатомбах єжовщини 1937—38 років. Треба було примусити українських істориків визнати першість і вищість російської історичної науки, треба було прищепити тим «підозрілим українцям» почуття меншовартости української науки, її установ, її діячів. Все московське ввійшло в велику моду на офіційній совєтській Україні. Незважаючи на те, що після смерти Д.Багалія (помер 1932 р.), М.Грушевського, Д.Яворницького (помер 1940 р.) і заслання (ще в 1930 р.) М.Слабченка, всі катедри української історії в УАН були вакантні, годі було й думати, щоб на ці катедри був обраний хтось з українських учених, які хоч і в малій кількості, але все ж якимсь чудом заціліли на Україні. Натомість «обраний» був на дійсного члена УАН по циклу історичних наук відомий Ємельян Ярославський (Губельман), офіційний шеф усієї історичної науки СССР. А єдиним членом-кореспондентом УАН по катедрі української історії був обраний московський професор С.В.Юшков.

І це не було винятком. В 1938 р. на вакантну катедру історії СССР (якій, до речі, хоч і за неписаною конституцією, була підпорядкована катедра історії України) в Київському Університеті був виписаний з Ленінграда історик (проф. А.Введенський), який, як виявилося, не мав формальних прав, потрібних для заміщення катедри. Зате жадний український історик «не сподобився чести» дістати катедру бодай у найглухішому російському університеті так само, як жадний український історик не був обраний до Академії Наук СССР. Більш того, жадна українська наукова установа (навіть Академія Наук), жаден український університет не мали права присуджувати вчений ступінь доктора історичних наук, і українські вчені змушені були шукати того докторату в Москві або в Ленінграді.

Ясна річ, що всі ці обставини неминуче спричинилися до майже повної русифікації історичної науки на Україні. В Українській Академії Наук в кінці 1930 років годі було почути українську мову. У 1940 р. Український Інститут Археології видає свої праці (збірник праць Ольвійської Експедиції, розвідка Л.Дмитрова «Перекоп») російською мовою. Низка інших видань УАН, і то з царини українїстики, виходить також російською мовою. В 1940 р. Київський Державний Університет ім. Т.Шевченка опублікував «Труды» свого історичного факультету російською мовою, для чого деякі наукові праці, написані їх авторами в українській мові, були перекладені на російську мову. Ціла низка історичних курсів у Київському, Харківському, Одеському університетах читається систематично мовою російською.

Але все ж московському комунізмові не пощастило цілком винищити всі коріння й паростки української історичної традиції. Це яскраво виявилося під час Другої світової війни й особливо після неї, коли кращі представники української історичної науки опинилися на еміґрації. Стався великий вилам у тому китайському мурі, що протягом понад два десятки років відгороджував українську історичну науку від европейського наукового світу. Чимале значення в цьому, безперечно, належало тимчасовому об'єднанню майже всіх українських земель в 1939—40 рр. Здійснення ідеї Соборної України, нехай і в спотвореній совєтській формі, сприяло об'єднанню українських учених, зокрема істориків, з обох боків Збруча. Особисте знайомство, наукові подорожі галицьких учених до Києва й наддніпрянських до Львова, великий вплив галицького українського життя, знайомство з вільною українською науковою літературою (яка деякий час могла без перешкод діставатися на Наддніпрянщину), зв'язки галицьких українців з українською еміґрацією, спільна наукова праця львівських і київських українських істориків і спільна боротьба їх проти дальшого змосковщення української історичної науки, — все це мало великий вплив на дальший розвиток української історіографії.

В страшній пожежі війни на Українській Землі згоріло багато вартостей. Але в цьому очищувальному вогні, бодай на мить, розкувалися совєтські кайдани, накладені большевиками на українську науку, і крізь потрощену і спалену совєтську оболонку пробився на вільну волю могутній, непереможний і невмирущий дух національної української історіографії.

ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН
Українське Історичне Товариство
Лудлов, Масс., ЗСА

"ІСТОРІЯ РУСІВ" — ВІЧНА КНИГА УКРАЇНИ

I

Понад сто років тому в Москві горливою працею українського вченого увічнений був у друкові твір "українського Тіта Лівія" (за виразом П. Куліша)[1], твір, що його значення в історії українського національного самопізнання важко перецінити. "Ні одна книга, — каже Дмитро Дорошенко, — не мала у свій час такого впливу на розвиток української національної думки, як *Кобзар* Шевченка... та *Історія Русів*"[2], що була надрукована Осипом Бодянським у 1846 році[3].

Відтоді "Історія Русів" стала здобутком українського народу. Мінялися часи, люди, політичні ідеології, літературні смаки, багато колись дуже популярних книг перетворилися на звичайні бібліотечні шифри. Але "Історія Русів" не вмерла. Соту річницю від часу її надрукування зустріла вона в повній силі віку, в незламній моці свого ідейного впливу. Ніхто не скаже, що вона за сто літ мало пережила, або мало втратила. Вона втратила своє значення як історичне джерело, вона загубила свою репутацію як історичний твір, не від одного дослідника почула зневажливе назвисько — "історичний памфлет"[4] (або трохи краще — "публіцистичний твір"), вона почала втрачати свою славу, як твір літературний, і деякі дослідники вже скаржаться на

---

[1] П. Куліш, *Черная Рада,* Москва, 1857, Епілог, с. 240 і 241. Див.: Л. Майковъ, Малорусскій Титъ-Ливій. — *Историко-литературные Очерки,* СПБ., 1895, с. 273-291.

[2] Д. Дорошенко, Над вирішенням одної історичної загадки. До питання, хто був автором "Историіи Русов". —*Українська Дійсність,* Прага, 1943, ч. 14.

[3] "Исторія Русовъ или Малой Россіи. Сочиненіе Георгія Конискаго, Архіепископа Бѣлорускаго". — *Чтенія въ Императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ,* Москва, 1846, с. IV + 262 + 45 + IV.

[4] Див.: Г. Карповъ, Критическій обзоръ разработки главныхъ русскихъ источниковъ, до исторіи Малороссіи относящихся, М., 1870, с. 51.

її літературно-стилістичні недоліки[5]. Не кажемо вже про те, скільки загублено за цей час рукописів "Історії Русів", скільки знищено архівних документів, що без них дуже тяжко розв'язати ряд важливих проблем, які стосуються цього пам'ятника.

Але, попри всі ці дошкульні втрати, за сотню років "Історія Русів" поступово здобула такий міцний і непереможний вплив на українську політичну думку, такий авторитет у справах української національної свідомости, таку суґестивну силу в українській державницькій ідеології, як жаден інший аналогічний твір. "Отреченна книга" української історичної науки стала настільною книгою української національно-політичної думки, підручником української національної філософії, програмою української національно-визвольної боротьби. І разом з тим ніколи не слабшав науковий інтерес до цього пам'ятника, настирливе бажання кількох поколінь учених розгадати таємницю його утвору, відкрити імення його правдивого автора. Проблема "Історії Русів" панує над українською історіографією й тепер так само, як і сто років тому.

Хто ж написав цей твір?

Сучасники, будь-що-будь, вважали за автора "Історії Русів" архієпископа Могилівського і Білоруського Георгія Кониського (1717–1795), і навіть Бодянський, видаючи цей твір, назвав його "сочиненіемъ Георгія Конискаго, архіепископа Бѣлорускаго" Цілком зрозуміло, що ім'я Г. Кониського, відомого письменника, вченого, людини, політичне обличчя якої було поза всякою підозрою, а що найважливіше — давно вже померлої, було абсолютно зручним і для автора "Історії Русів" (чи його родичів та спадкоємців), і для тих громадських кіл, що пустили цей твір між люди, і особливо для видавця цього твору.

Але маска Г. Кониського не могла довго пережити видання твору друком. З одного боку, вона була вже непотрібна після того, як "крамольний" твір пройшов цензурні рогатки й широко розійшовся по українському й російському світі. З другого боку, ще О. С. Пушкін зауважив великий інтерес автора "Історії Русів" до військової справи, зовсім чужої Г. Кониському[6] Мабуть, деякі сумніви були і в самого Бодянського, коли він, вже після видання "Історії Русів", дошукувався (в 1848–1850 рр.) оригіналу цього твору, при чому явно цікавився паперами Полетик[7], а в 1856 році (3. VI.) відписував П. Я. Сердюкову (який, між іншим, перший висловив думку про те, що автором Літопису Самовидця був Роман Ракушка): "Давай Вам Боже охоти й

[5] Див.: L. Janowski, "O tak zwanej "Historji Rusów". — "Pamiątkowa księga ku uczczeniu 45-letniej pracy Prof. Dr. Józefa Tretiaka", Kraków, 1913, s. 292-294.

[6] А. С. Пушкин, *Полное собрание сочинений,* VIII, вид. "Academia", 1936, с. 145.

[7] *Кіевская Старина,* 1896, VII-VIII, ст. 159-162; *Русская Старина,* 1888, т. LX, кн. 10-12, с. 403.

терпеливости довести, хто був творцем справжнім *Літопису Самовидця* й *Історії Русів*"[8]. Проте, лише 1865 року М. Максимович перший категорично висловився проти авторства Г. Кониського[9] Майже ніхто не виступив на оборону цього авторства[10]

Тоді, природньо, увага дослідників звернулася на друге знамените ім'я, згадане в передмові до "Історії Русів", — ім'я Григорія Полетики. Треба визнати, що Г. А. Полетика (1723/25–1784) був дуже поважним кандидатом на авторство "Історії Русів" Один з найосвіченіших людей свого часу, визначний політичний діяч Гетьманщини, палкий український патріот, який особливо цікавився історією України і працював у цій царині, Г. Полетика, з легкої руки В. Іконнікова (1874 р.)[11] і головне — О. Лазаревського (1891 р.)[12], довгий час вважався за безперечного автора "Історії Русів"

Але "Історія Русів" гостро суперечила шляхетській ідеології Г. Полетики, добре відомій з його (беззаперечних) творів, і його прекрасному знанню історії України, і, врешті, мала в собі низку нотаток, які могли бути зроблені лише після смерти Полетики, вже в кінці XVIII ст. або навіть на початку XIX ст. Й коли 1893 р. В. Горленко висунув думку про те, що цим "вельми талановитим анонімом" (слова М. Максимовича[13]) був син Г. Полетики — Василь Полетика (1765/67–1845)[14], чимало дослідників визнали це авторство абож *співавторство* батька й сина Полетик. Проте, аргументи Горленка були недостатні, і заперечення щодо авторства Г. Полетики стосуються також його сина.

Року 1925 проф. Михайло Слабченко висловив думку про те, що автором "Історії Русів" був кн. Олександер Безбородько (1747–1799), канцлер Російської імперії кінця XVIII ст.[15] Цю гіпотезу підтримав проф. Павло Клепацький[16], а згодом (у 1930-х роках і пізні-

---

[8] *Труды Черниговскаго Предварительнаго Комитета по устройству XIV Археологическаго Съѣзда"*, Чернігів, 1908, с. 44.

[9] М. Максимовичъ, *Собраніе сочиненій*, т. І, Київ, 1876, с. 301–302.

[10] А втім, думка про можливість авторства Георгія Кониського подекуди висловлюється і в новітній літературі. Див., приміром, В. Біднов, Нова праця з обсягу української історіографії. — *"Літературно-Науковий Вістник"*, Львів, 1924, III-IV, с. 304.

[11] Див.: В. Иконниковъ, *Опытъ русской исторіографіи*, т. II, кн. II, К., 1908, с. 1621-1623.

[12] *Кіевская Старина*, 1891, IV, 110-116.

[13] *Чтенія въ Московскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ*, 1887, I, с. 177.

[14] *Кіевская Старина*, 1893, I, с. 41-76.

[15] М. Слабченко, *Матеріяли до економічно-соціяльної історії України XIX століття*, т. I, Одеса, 1925, с. 103-105.

[16] П. Клепацький, "Листування Олександра Безбородька з своїм батьком, як історичне джерело", — *Ювілейний збірник ВУАН на пошану акад. М. С.*

ше) вона знайшла ширше арґументування в працях проф. Андрія Яковлева[17] й акад. Михайла Возняка[18] Але всі ці дослідники не могли довести авторство О. Безбородька, тим більше, що вони не погодилися між собою в справі датування "Історії Русів": Слабченко вважав, що вона написана була в кінці 1760-х років, Возняк обстоював дату 1778 року, а Яковлів переносив це на 1790-ті роки. До того ще вони не звернули уваги на поважні суперечності між "Історією Русів" — з одного боку й справжніми писаннями О. Безбородька — з другого боку[19]

Були й інші "кандидати" на авторство "Історії Русів" (кн. Микола Г. Репнін[20], Василь Лукашевич[21] тощо), але ці імена з'явилися в науковій літературі принагідно, й жаден дослідник не намагався підперти ці кандидатури поважними арґументами.

Особа автора "Історії Русів" була так добре законспірована, а ідеологія його така властива цілому українському національно-визвольному рухові тої доби, що навіть сучасники не могли вгадати, хто саме він був. Ще тяжче було зробити це пізнішим поколінням. Щоб відкрити таємницю авторства "Історії Русів", треба відімкнути декілька "замків", а передусім конче потрібно встановити, де, коли (хоч приблизно) і в якому середовищі з'явився цей твір. Розв'язати ці найголовніші питання можна тільки за допомогою самої "Історії Русів", шляхом аналізи її тексту, і то послуговуючися методою *мікроаналізи.* Цю методу застосували ми, вивчаючи питання про автора "Історії Русів", і дійшли до висновку, що її написала людина, яка не тільки добре знала місто Новгород-Сіверський (і взагалі Новгородсіверщину), але й спеціяльно ним цікавилася. Автор "Історії Русів" докладно й залюбки оповідає про новгородсіверські події (іноді цілковито вигадані

Грушевського", т. I, К., 1928, с. 284.

[17] А. Яковлів, "До питання про автора "Історії Русів". — *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка,* т. 154, с. 71-113; *Його ж,* "Istoriya Rusov and its Author", *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.* Vol. III, 1953, No. 2 (8), pp. 620-669.

[18] М. Возняк, *Псевдо-Кониський і Псевдо-Полетика* ("Исторія Русовъ" у літературі й науці), Львів-Київ, 1939, с. 135-159; *Його ж,* "І хто ж автор Історії Русів? ", *Наші Дні*, Львів, 1944, I, с. 4-5.

[19] Див. нашу відповідь М. С. Вознякові: "Псевдо-Безбородько проти Лобисевича" — *Наші Дні,* 1944, II.

[20] З іменням кн. М. Репніна зв'язували "Історію Русів" М. Максимович і особливо М. Драгоманов. Див.: А. Пыпинъ и В. Спасовичъ, *Исторія славянскихъ литературъ*, т. I, СПБ., 1879, с. 366. В. Иконниковъ, op. cit., с. 1631; *"Громада"*, ч. 2, Женева, 1878, с. 481; ч. 4, Женева, 1879, с. 129; *Матеріяли для культурної й громадської історії Західної України,* т. 1, К., 1928, с. 258.

[21] М. Петровський, "До історії державного устрою України XVII віку", *Записки Ніженського Інституту Соціяльного Виховання*, кн. XI, Ніжен, 1931, с. 90, пр. 2.

або сфальсифіковані, найпевніше ним самим), добре знає новгородсіверські храми, назви урочищ (він наводить чимало таких назв, які відомі лише місцевій людності аж до сьогодні), місцеві прізвища (їх подано кільканадцять — отих Пашинських, Березовських, Шеверницьких, Скабичевських, Вронських, Харкевичів, Малчичів, Худорб тощо), нерідко переносячи їх на людей зовсім іншої території й іншого часу, що іноді були просто вигадані автором "Історії Русів"; нарешті, місцеві архівні джерела тощо.

Автор "Історії Русів" знав такі документальні (та усні) матеріяли, які можна було знайти лише в Новгороді-Сіверському або в його ближчій околиці (приміром, документи з архівів Новгородсіверського Спасо-Преображенського й Батуринського Крупицького монастирів, передані після 1786 року до Новгородсіверської Казенної Палати, документ 1636 року про Яна Вронського, з архіву Новгородсіверської Дворянської Комісії, куди він потрапив 1790 р.; фамільні перекази Худорб), такі історичні та літературні джерела, як, приміром, *Історія* Архипа Худорби, "Описаніе о Малой Россіи" Григорія Покаса, славнозвісний "Разговоръ Великороссіи съ Малороссіей" Семена Дівовича, неопубліковані (частково й досі) твори Григорія Полетики, — все твори новгородсіверців (або з Новгородсіверщини). *Отож, новгородсіверське походження автора "Історії Русів" і, мабуть, самої "Історії Русів" — факт цілком безперечний*[22]

Значно складніше питання про *час утворення* "Історії Русів" "Історія Русів" не датована. У передмові і в кінці є виразна вказівка на 1767–1769 роки як час написання твору. На цій підставі низка дослідників (окрім давніших дослідників, О. Лазаревський, В. Іконніков, М. Василенко, Д. Дорошенко — в давніших своїх працях, М. Горбань, М. Слабченко та інші) вважають, що "Історія Русів" була написана в міжчасі 1769–1774 р.р.[23]

Та в "Історії Русів" є багато місць, які, поза всяким сумнівом, свідчать про те, що вона була написана значно пізніше. В залежності від інтерпретації тих місць, а також, звичайно, від тої чи то кандидатури на авторство, деякі дослідники переносили написання "Історії Русів" на кінець 1770-х років (М. Возняк, П. Клепацький), 1790-ті роки

[22] Див. нашу працю: "Where was Istoriya Rusov written?" — *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.*, vol. III, 1953, № 2 (8), pp. 670-695.

[23] Окрім згаданих вище праць Лазаревського, Іконнікова, Слабченка, Возняка, див. ще: Н. Василенко, Къ исторіи малорусской историографіи и малорусскаго общественнаго строя. — *Кіевская Старина,* 1994, XI; Д. Дорошенко, "Исторія Русовъ" як пам'ятка української політичної думки другої половини XVIII століття. — *Хліборобська Україна,* кн. III, збірники V і VI, Відень, 1921, с. 183-198; Його ж, *Огляд української історіографії,* Прага, 1923, с.47-50; М. Горбань, Кілька уваг до питання про автора "Исторіи Русовъ". — *Червоний Шлях,* Харків, 1923, VI- VII, с. 150.

(А. Яковлів), початок, а навіть першу чверть XIX століття (М. Максимович — в останній період своєї діяльности, В. Горленко, М. Драгоманов, А. Стороженко, В. Іконніков — у II томі своєї *Історіографії*, О. Грушевський, Л. Яновський. А. Єршов, М. Петровський, Д. Дорошенко — в пізніших своїх працях, І. Борщак та інші[24] До останньої групи близько стоять і ті дослідники, які вважали "Історію Русів" за *спільний* витвір Полетик — батька й сина (О. Лазаревський — деякий час, Л. Майков, М. Грушевський, Є. Онацький тощо). На думку цих вчених, "Історія Русів" хоч була розпочата ще в другій половині XVIII ст. (до 1784 року, коли помер Г. Полетика), але закінчував і редаґував її В. Полетика десь у першій чверті XIX ст., отже в своєму сучасному вигляді "Історія Русів" належить таки XIX століттю[25]

Досліджуючи це питання на підставі аналізи цілого тексту "Історії Русів", ми прийшли до висновку, що *вона була написана не раніше 1796 року, а найправдоподібніше — між 1802 і 1805 роками* (автор її знає деякі видання 1801 і 1804 років, але, безумовно, не знає одної, важливої для нього праці, що вийшла в світ 1805 року), отже в перших роках царювання Олександра I[26]). Це не виключає, однак, можливости пізнішого *редаґування* твору в другому десятилітті XIX ст. або навіть на початку 1820-х років.

Отже "Історія Русів" була створена на межі двох століть — XVIII в., повного збройної й політичної боротьби за українську державність, і XIX, коли творилися нові національно-культурні підвалини майбутнього державного відродження України. Вона, справді, була "покажчиком найвищого рівня, якого досягла українська політична думка в кінці XVIII століття" (Д. Дорошенко[27]), і разом з тим "першою пам'яткою новоукраїнської політичної думки"[28] й "першим проявом політичного лібералізму українського" (М. Драгоманов)[29]

І час, і місце народин "Історії Русів" вказують нам на те громадське середовище, з якого вийшов її автор. *Це був український патріотичний гурток, що існував у Новгороді-Сіверському й Новгород-*

---

[24] Окрім згаданих вище праць, див. ще: М. Драгоманов, *Листи на Наддніпрянську Україну,* К., 1917, с. 8; Його ж, *Чудацькі думки про українську національну справу,* К., 1913, с. 122; А. Єршов, До питання про час написання "Историі Русов", а почасти й про автора її. — *Ювілейний Збірник ВУАН на пошану акад. М. С. Грушевського,* т. I, с. 286-291; E. Borschak, *La legende historique de l'Ukraine. Istorija Rusov*, Paris, 1949, p. 164.

[25] Окрім згаданих вище праць, див.: Є. Онацький, Ще про автора "Историі Русовъ", — *Наше Минуле,* I, Київ, 1918, с. 146-148.

[26] Докладніше про це в нашій праці "Студії над 'Історією Русів'".

[27] Д. Дорошенко, "Исторія Русовъ", як пам'ятка..., с. 189.

[28] М. Драгомановъ, *Историческая Польша и великорусская демократія.* Собраніе политическихъ сочиненій, т. I. Парижъ, 1905, с. 35-36.

[29] М. Драгоманов, *Листи на Наддніпрянську Україну*, с. 8.

сіверщині в 1780–1790-х роках.

Старе й тихе сотенне місто — Новгород-Сіверський (Новгородок, за місцевою назвою) на початку 1780-х років стає губерніяльним центром нового Новгородсіверського намісництва (1781–1796), до складу якого ввійшли 11 повітів, що розташовані були на території трьох північних, найбагатших і найкультурніших, полків Гетьманщини — Стародубівського, Ніжинського й (частково) Чернігівського. Отож, у межах Новгородсіверського намісництва опинилися обидві колишні столиці Гетьманської України, стара — Батурин, з його історичними традиціями українського державництва, й нова — Глухів, з його тенденціями до відновлення козацько-гетьманської держави. Відкриття намісництва, з його губерніяльними установами, з осередком дворянського "общества", з центром нової єпархії, з Головним Народним Училищем і Духовною Семінарією, — дуже пожвавило громадське й культурне життя старовинного княжого й козацького міста, перетворило його на культурно-політичний центр усього північного Лівобережжя.

Не дивно, що тут гуртуються визначні українські громадсько-політичні та культурні сили того часу. Тут були такі українські діячі, як Григорій Долинський, лідер ніжинського і батуринського шляхетства, що року 1767 піднесло основні вимоги українського автономізму[30]; Павло Коропчевський, причетний до пікінерського повстання 1760-х років; Іван Халанський, директор Головного Народного Училища (згодом, з 1805 року, гімназії), автор проєкту про заснування університету в Новгороді-Сіверському; Михайло Марков, дослідник чернігівської старовини; Андрій Рачинський, талановитий український композитор і музика; Володимир Сокальський, останній архимандрит Запорозької Січі; Варлаам Шишацький, ректор Новгородсіверської Духовної Семінарії, згодом архиєпископ Могилівський і Витебський, вчений богослов, глибоко відданий ідеї національної Української Православної Церкви, що виступив 1812 року по боці Наполеона й був за це жорстоко покараний російським урядом; священик Андрій Пригара, автор "Особаго или топографическаго описанія города губернскаго Новгородъ-Сѣверскаго" (1786 р.); Федір Туманський, один з найвидатніших представників української інтеліґенції другої половини XVIII ст., член-кореспондент Петербурзької Академії Наук і член Російської Академії, Королівського Пруського Німецького Зібрання й Королівського Ґеттінґенського Наукового Товариства, письменник, перекладач і видавець кількох журналів, зокрема "Россійскаго Магазина" (1792–1794), де було вміщено кілька дорогоцінних пам'яток української історіографії; Архип Худорба, автор *Історії України*, "дуже вільно" проти російського уряду написаної;

[30] Термін "автономізм" вживаємо в розумінні самостійности.

архимандрит Мелхиседек Значко-Яворський, колишній ігумен Мотронинського монастиря, знаний з історії Коліївщини; Григорій А. Полетика; Опанас Лобисевич, український письменник, "попередник Котляревського" і громадський діяч та інші. Сусіди, родичі, товариші, друзі, зв'язані з Новгородом-Сіверським своїми службовими, маєтковими, родинними справами, вони творили українську громадсько-політичну думку, яскраво забарвлювали місцеве культурне оточення. Це було те "українське патріотичне коло", що його існування, творчою інтуїцією історика, відчув Михайло Грушевський[31]

Саме в цьому середовищі новгородсіверського патріотичного гуртка 1780–1790-х років шукали ми майбутнього автора "Історії Русів". Були підстави думати, що вона вийшла з родини Ханенків — ми припускали авторство (чи навіть співавторство) Василя Миколайовича Ханенка (бл. 1730 – кінець 1790-х р.р.) або його небожа Олександра Івановича Ханенка (бл. 1776–1830-ті р.р.)[32] Пізніше ми висунули гіпотезу про авторство Опанаса Кириловича Лобисевича (бл. 1732–1805)[33] Та це були лише гіпотези, більш-менш імовірні. Вони не переконали інших дослідників цього питання, які до останнього часу обстоюють своїх кандидатів, зокрема В. Полетику й О. Безбородька. Отже, доводиться повторити слова М. Максимовича, сказані 90 років тому, що "Історія Русів" "написана невідомим для нас автором"[34] Тут потрібні дальші студії як самого тексту цього твору (з боку історичного й з боку філологічного) та його джерел, так і тих осередків, що творили українську національно-визвольну думку кінця XVIII — першої чверти XIX століття. Останні наші досліди над цілим комплексом "Історії Русів" (ще не закінчені) приводять нас до думки про авторство (можливо, навіть не одної особи) когось *з новгородсіверських* діячів, зв'язаних з кн. О. Безбородьком службовими, особистими, може, родинними і, безперечно, ідейно-політичними інтересами.

II

Але "Історія Русів" не вийшла тоді у світ. Чому саме — не знаємо. Чи рукопис десь загубився в паперах автора, з рук якого, може, смерть вирвала перо; чи спадкоємці й друзі побоялися пустити її тоді між люди; чи ще якісь причини перешкодили тому. "Історія Русів" зробила своє діло чверть століття пізніше, за інших історичних обставин, коли

[31] М. Грушевскій, *Очеркъ исторіи украинскаго народа*, СПБ., 1906, с. 405.

[32] Про Ханенків — див. нашу студію *Ханенки (Сторінка з історії українського автономізму 18-го століття)*. Кіль, (1949).

[33] Див. наші статті: "Хто був автором 'Исторіи Русовъ'?". — *Наші Дні*, Львів, 1943. XI. с. 6-7; "До питання про автора 'Исторіи Русов'". — *Україна*, ч. 2, Париж, 1949, с. 71-75.

[34] М. Максимовичъ, *Собраніе сочиненій*, I, с. 306.

вона, за слушним твердженням Д. Дорошенка, стала "одним з факторів національного відродження"[35]

В історії цього пам'ятника треба відзначити два моменти, які цілком відповідають двом історичним етапам у розвитку України й української нації. Перший момент — це поява "Історії Русів" в українському суспільстві, мовляв, друге народження її, яке припадає орієнтовно на 1822–1825 р.р. Другий момент — це вихід у світ друкованої "Історії Русів", отже 1846 рік, немов би її третє народження.

"Історія Русів" вперше з'явилася серед українського суспільства тоді, коли воно переживало певну ідейно-політичну кризу. Завершилася ціла доба історичного розвитку України й усієї Европи, доба, що її розпочали дві великі революції, заокеанська — північно-американська національно-визвольна революція 1776 року, і европейська — французька революція 1789 року. Завойовницькі і, разом з тим, революційні війни Наполеона закінчуються Віденським конгресом і Священним Союзом трьох реакційних монархій континентальної Европи, на чолі з "европейським жандармом", обов'язки якого з таким імпонуючим блиском виконував російський самодержець. В усій офіційній Европі запанувала ідея леґітимізму, що, по суті, визначала реставрацію старого абсолютизму в політиці та ідеології. Ліберальні й національно-визвольні прагнення народів були поставлені поза законом і всередині "в'язниці народів", і в міжнародній політиці. Україна мусіла особливо важко відчути цей шал европейської реакції: національно-державне відродження українського народу, здавалося, назавжди було зняте з порядку денного. Це тим більше вражало українців, що Віденський трактат 1815 р. створив нову Польську державу з особливим прив'язанням її економічних інтересів до Правобережної України, яку російські урядові чинники за часів Олександра I вважали за "край польський". Але, як і скрізь в Европі, на Україні реакція Священного Союзу викликала велике посилення національного опору, що з особливою силою виявилося в духовому житті нації. Стара ідея національного визволення й традиція козацького демократизму поєднуються з новітніми ідеями европейського лібералізму, й "Малоросійське Таємне Товариство", незалежне від російського ліберального руху, готує свої сили для здійснення споконвічних ідеалів української нації. І саме в цей час група українських патріотів пускає в широкий світ "Історію Русів"

Треба трохи спинитися на першій появі "Історії Русів" Коли й де вона з'явилася? Відповісти на ці питання зовсім не так легко, як здається на перший погляд. До 1822 року "Історія Русів" була ще невідома. Принаймні її немає серед джерел, якими користувався Д.

---

[35] Д. Дорошенко, "Исторія Русовъ", як пам'ятка... ", с. 197.

Бантиш-Каменський, готуючи *перше* видання своєї "Исторіи Малой Россіи" (вийшло в світ року 1822) і визбируючи для того матеріяли скрізь на Лівобережній Україні. А це значить, що про "Історію Русів" тоді ще не знали його численні інформатори, серед яких були добре обізнані в українських справах люди, й передусім кн. М. Репнін, людина, дуже близька до українських патріотичних кіл, якого дехто з дослідників вважав навіть за автора "Історії Русів" Зате року 1829 "Історія Русів" була добре відома, а року 1830, за словами Максимовича, вона була в ужитку в багатьох списках"[36]

Найбільш поширена була свого часу в науці версія, яку пустив в обіг О. Лазаревський. Посилаючися на О. І. Ханенка (молодшого), Лазаревський писав (1891 р.), що рукопис "Історії Русів" вперше знайдено десь року 1828 в бібліотеці палацу Безбородьків у с. Гриневі (Стародубівського повіту), коли цей маєток переходив від кн. Лобанова-Ростовського (зятя гр. І. Безбородька) до кн. Ґоліцина. Урядовці, які описували маєток, показали рукопис стародубівському дідичеві С. М. Шираєві (чернігівському губерніяльному маршалкові). Ширай зробив собі копію (вона дісталася згодом до рук Д. Бантиш-Каменського, що використав "Історію Русів" для другого видання "Исторіи Малой Россіи", яке побачило світ 1830 р.), а рукопис повернув до Гринівської бібліотеки. З рукопису Ширая поробили собі копії деякі стародубівські дідичі, й серед них Яків Полетика, внук Григорія Полетики[37]

Це оповідання пізнішого походження, сам О. І. Ханенко свідком подій не був (він народився 1816 р.)[38], казав про них з чужих слів і, безперечно, через 63 роки, міг щось наплутати або призабути. Зокрема, документально відомо, що рукопис "Історії Русів" не повернувся до Гринівської бібліотеки. *Той же* О. І. Ханенко писав О. Бодянському в квітні р. 1848: "рукопис ("Історії Русів" — *О. О.)* його (Я. П. Полетики — *О. О.*), здається, не предківський, а дістався йому з Безбородьківської Гринівської бібліотеки, і до того ж дуже несправний"[39] Отже, в Гриневі був знайдений тільки один із списків "Історії Русів"

Та найголовніше, маємо тогочасні документальні звістки, які безперечно свідчать про те, що "Історія Русів" була відома на терені Новгородсіверщини ще в *1825 році.* Ось що писав декабрист О. Фон-дер-Бріґґен до К. Рилеєва 21 жовтня 1825 р.: "Уволивши бажання Ваше... пересилаю Вам при сьому витяг з *Історії* Кониського"

---

[36] *Чтенія*, 1887, I, c.177.

[37] *Кіевская Старина*, 1891, IV, с. 113, пр. 2.

[38] В. Модзалевскій, *Малороссійскій Родословникъ*, том V (рукопис у бібліотеці Української Академії Наук у Києві), родовід Ханенків.

[39] *Кіевская Старина*, 1896, VII-VIII, с. 162.

Згадуючи про *Історію* Худорби, Бріґен далі пише, що "ся *Історія* цініться тут нарівні з *Історією* Кониського" "Я тепер, — продовжував Бріґен, — в моїй самотині найбільше студіюю латинських клясиків і Мал. Рос. (Малоросійську) Історію, і якби не шкідлива Північ, то я б доконче заходився коло критичного видання Кониського, в якому є багато незнаного доброго навіть і самому Карамзінові"[40]

Друга (до того ще трохи старша) документальна вказівка про існування в той час "Історії Русів" походить з самого Новгорода-Сіверського. Того ж 1825 року, в харківському "Украинскомъ Журналѣ" вміщено статтю Івана Сбитнева, викладача математичних наук Новгородсіверської гімназії, "О проѣздѣ государя императора чрезъ Новгородъ-Сѣверскъ (письмо къ редактору "Украинскаго Журнала")", датовану 12. IX. 1825 року[41] В цій статті наведено, хоч і без певного поклику на джерело ("діди, поспиравшись на ціпки, стояли й розповідали почуте від батьків і матерів своїх"), відоме оповідання "Історії Русів" про перебування Петра І у Новгороді-Сіверському восени 1708 року[42] Досить порівняти подане в статті Сбитнева оповідання з відповідним уступом з "Історії Русів", щоб переконатися в тому, що Сбитнев знав "Історію Русів" текстуально. Його стаття є, таким чином, перша відома нам *друкована* публікація матеріялів "Історії Русів"[43]

Отже, "Історія Русів" показалася на світ десь між 1822 і 1825 роками (ближче до останнього), при чому 1825 р. вона вже *була* добре відома в певних колах Новгородсіверщини.

Всі перші джерела наших відомостей про "Історію Русів" (в хронологічному порядку: Новгород-Сіверський, Понурівка, Гринів) пов'язані з Новгородсіверщиною. Це має неабияке значення для історії походження цього твору. На жаль, ми ще замало знаємо новгородсіверське оточення 1810–1820-их років. Зокрема, в Новгороді-Сіверському, старому осередкові українського автономізму, зустрілися тоді *два покоління* української інтеліґенції. Навколо Новгородсіверської гімназії, з її визначними професорськими силами, на чолі з старим діячем Новгородсіверського патріотичного гуртка 1780–1790-х років — Іваном Халанським та його наступником на директорстві, проф. Іллею Тимковським, — цього навчального закладу, що був відомий на всю Україну й навіть цілу імперію, де вчилися Михайло Максимович, а згодом Пантелеймон Куліш, — росте й гуртується нова

---

[40] В. Масловъ, *Литературная дѣятельность К. Ф. Рылѣева,* К., 1912, *"приложеніе",* с. 97-98.

[41] *Украинскій Журналъ,* Харків, 1825, ч. VIII, № 19 і 20, с. 96-97.

[42] Див.*Історія Русів.* Редакція О. Оглоблина, Нью Йорк, 1956, с. 279-280.

[43] Див. нашу статтю: "Перша друкована звістка про 'Історію Русів'", *Наша Культура,* Вінніпеґ, 1951, ч. 2 (167), с. 28-35.

українська молодь, що глибоко цікавиться історією своєї батьківщини, вірить у краще майбутнє України й прагне її національного й політичного визволення. Ці молоді новгородсіверські діячі часто збираються в убогій келії архиєпископа Варлаама Шишацького, мужа совіту й розуму в повній силі цього слова, старого новгородсіверського діяча ще з 1780-х років, а на той час позбавленого сану, сліпого в'язня Новгородсіверського Спасо-Преображенського монастиря, куди його заслала мстива російська влада. Це було нове покоління української інтеліґенції, виховане в кращих традиціях старого українського автономізму. Звідси й вийшла року 1825 перша друкована звістка, оперта на творі великого новгородсіверця — "Історії Русів".

Але перша безперечно документальна звістка про "Історію Русів" походить з Понурівського фамільного маєтку Миклашевських. І тут, у цьому цікавому культурному осередку старої Новгородсіверщини, як два покоління одної родини, зустрілися представники двох періодів у розвиткові українського автономізму: "батьки" — в особі Михайла Павловича Миклашевського (1756–1847), нащадка старого українського роду й російського сенатора, героя Фокшан, Римніку та Мачина й автора проєкту про відновлення української козаччини, приятеля Архипа Худорби та інших діячів старого Новгородсіверського патріотичного гуртка[44]; й "діти" — декабристи, син його Олександер Миклашевський і зять Олександер Федорович фон-дер-Бріґен, а також другий зять — Михайло Осипович Судієнко, згодом відомий знавець і видавець українських історичних пам'яток, що хоч і не належав формально до декабристських товариств, але, як людина ліберальних поглядів, близько стояв до них[45] Якщо старше покоління вийшло з того кола українських патріотів, що створило *Історію* Худорби й "Історію Русів", виряджало Василя Капніста закордон шукати збройної допомоги проти російської тиранії й готувало власну військову силу для боротьби проти чужоземного панування, то "діти", виховані в тих же традиціях українського автономізму, сполучали їх з загальноевропейськими ліберальними ідеями того часу. Саме з Понурівки, цього осередку нового, ліберального українського автономізму вийшов на широкі шляхи твір старого, консервативного українського автономізму — "Історія Русів" Звідси пішла вона до Петербургу,

---

[44] Про М. П. Миклашевського — див. (Ф. Чижов), М. П. Миклашевскій. Русская Бесѣда, 1856, I, с. 1-50; В. Модзалевскій, *Малороссійскій Родословникъ*, т. III, К., 1912, с. 490-491; *"Кіевская Старина"*, 1890, I, "документы", с. 119-120.

[45] Про О. М. Миклашевського, О. Ф. фон-дер-Бріґена й М. О. Судієнка — див.: В. Модзалевскій. *Малороссійскій Родословникъ*, т. III, родовід Миклашевських; Його ж, *Малороссійскій Родословникъ*, т. IV, К., 1914, с. 799-800; *Русскій Біографическій Словарь*, том "Бетанкуръ-Бякстеръ", СПБ., 1908, с. 350-351; *Алфавит декабристов*, Ленинград, 1925, с. 124, 194, 286-287, 351; Д. Дорошенко, *Огляд української історіографії*, с. 115.

звідси, мабуть, дісталася й до Полтави, тогочасного головного осередку українського національно-політичного життя, в центрі якого був приятель М. П. Миклашевського — кн. М. Репнін[46]

А недалеко від Понурівки, в Гриневі, маєткові Шираїв і Безбородьків, родичів і свояків Миклашевських і Судієнків[47], в палаці покійного гр. Іллі Безбородька, свояка М. П. Миклашевського, був знайдений той список "Історії Русів", що познайомив з цим твором українську історіографію.

Даремно М. Максимович розмовляв з М. О. Судієнком, шукаючи оригіналу (чи первотипу) "Історії Русів": ці розмови "не послужили ділу і питанню" — писав Максимович Бодянському 29. XII. 1870 року[48] Максимович правильно відчував, де треба шукати, але, мабуть, саме тому він і не дістав відповіді від Судієнка. *Покоління, яке пустило в світ "Історію Русів", було безпосередньо зв'язане — ідейно й навіть фізично — з тим поколінням, яке її створило.*

Це була перша поява "Історії Русів", як гострої ідейної зброї українства. Успіх "Історії Русів" був колосальний — і саме починаючи з другої половини 1820-их років. Про це одностайно свідчать сучасники — старші й молодші, свої й чужі. Олександер Кониський, полтавчанин, згадує про те, що він бачив списки "Історії Русів" і в панських будинках, і серед духовенства, і в людей простого стану, приміром, в одного полтавського столяра[49] Німецький вчений і подорожник Йоган-Ґеорґ Коль, що побував на Україні, писав 1841 р.: "З недрукованих історій Малоросії найповажніша й найважніша є та, що склав якийсь Каневський, воронізький єпископ. Від найдавніших часів доходить вона до Катерини. Вона написана найвірніше і найкраще і при цьому так вільнодумно, що ніколи не могла бути надрукована. Природньо, за це, а ще й тому, що написана українською мовою, вона найбільш шанована та улюблена й поширена в багатьох списках по цілій країні. Є повіти в Малоросії, де майже в кожному маєткові знаходиться примірник *Історії* Каневського"[50] Не зважаючи на деякі неточності (щодо ймення автора й мови твору), спостережливий чужинець підтвердив те, про що одностайно свідчать українські (й російські та польські) сучасники. Нехай ліберальний український автономізм був розгромлений російською владою після грудневої хуртовини 1825 року, — "Історія Русів", добре захована в свої архаїчні шати і вдало замаскована ім'ям Георгія Кониського, стала речником

---

[46] *Русская Бесьда,* 1856, I, с. 46.

[47] Див. А. Лазаревскій, *Описаніе Старой Малороссіи,* том 1, К., 1888, с. 162-163.

[48] *Чтенія,* 1887, I, с. 177.

[49] Д. Дорошенко, "Исторія Русовъ", як пам'ятка..., с. 184.

[50] J. G. Kohl, *Reisen im Inneren von Russland und Polen*, II Teil. *Die Ukraine. Kleinrussland. Dresden und Leipzig,* 1841, ss. 320-321.

нового українського автономізму, тим пророчим закликом, на який відгукнулося нове покоління борців за українську справу — героїчна когорта кирило-методіївців, на чолі з Тарасом Шевченком.

Але "Історія Русів" була ще в рукопису. Українські й неукраїнські письменники, вчені, політичні діячі давно чекали на видання цього твору. Про це багато говорили, писали, жадібно ловили вістки й чутки, що той або той вчений чи літератор готується її видати. Думка про видання "Історії Русів" була і в фон-дер-Брігтена, і в Миколи Маркевича, і в Пушкіна, і в Миколи Гоголя, і в проф. М. Г. Устрялова[51] Ще року 1836 Пушкін висловлював надію, що "великий історик Малоросії знайде собі нарешті... гідного видавця"[52] Тим часом у літературі раз-у-раз з'являються то уривки з "Історії Русів", то згадки про неї. Ще далеко було до видання, а вже в українській науці та письменстві помітний був вплив "Історії Русів", відчувався могутній дух, що його внесла вона в ціле українське національне життя. Історично-літературні твори Євгена Гребінки, Ізмаїла Срезневського ("Запорожская Старина"), Миколи Гоголя, Амвросія Метлинського, Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша були побудовані на "Історії Русів"[53] "Исторія Малороссии" М. Маркевича (1842-1843 рр.) майже цілком переказала її, а "над системою думок" Т. Шевченка "ніщо, окрім Біблії, не мало такої сили... як... *Історія Русів*"[54] Все віщувало наближення її друку, чимраз голосніше викликало її в широкий світ з того "затвору", в якому тримала її російська політична й цензурна дійсність.

І ось настав цей час. З великим острахом приступав до видання "Історії Русів" Осип Бодянський. В одному листі (до І. П. Сахарова) з 6. VI. 1846 року, коли друк був уже закінчений, він писав: "Слава Богу, що вдалося провести крізь Термопіли своїх *Русів*, у повному значенні, цілих і неушкоджених, без найменшої раночки, навіть дряпиночки. А, признаюся, починаючи, сам душею болів заздалегідь від тих ударів і втрат, яких вони мають зазнати згодом; але так то незрідка з нашими вороженнями буває: де не думаєш нічого, там все, а де все, там нічого"[55] Справді, дивно, як пощастило Бодянському здійснити цей, здавалося б, нездійсненний намір. Скільки треба було мати особистої мужности, національної гордости й наукового надхнення, щоб у "врем'я люте" Миколи I підняти на свої плечі такий важкий і небезпечний тягар. Та видавець дивився на свою справу, як на

---

[51] М. Возняк, *op. cit.*, с. 6, 10, 15, 34-35.

[52] А. Пушкин, *Полное собрание сочинений,* т. VIII, с.153.

[53] М. Возняк, *op. cit.*, с. 15-28, 31-33.

[54] М. Драгоманов, Шевченко, українофіли й соціялізм, Львів, 1906, с. 57-58. Див.: Л. Кошова, "Шевченко та "Исторія Русов" — *Шевченко,* I, Харків, 1928, ст. 161-162.

[55] *Древняя и Новая Россія,* 1880, т. XVI, квітень, с. 740.

"священний обов'язок справжнього сина свого народу й вітчизни" (переднє слово О. Бодянського до друкованого видання "Історії Русів"). "Спасибі тому, — писав Бодянський у тому ж листі до Сахарова, — хто зрозумів вагу Кониського цілком і дав мені спромогу видати його так, як сам автор, може, не мріяв бачити себе в такому вигляді скорше як за сто, півтораста років! Тепер усі списки його цікаві хібащо для самих охотників до списків, а не друкованого, бо при друкуванні я користувався чи не з десяти списків ріжного роду, поробив усі найважливіші і напівважливі ріжночитання, а решту надруковано без найменшого опусту, навіть до коми, до архаїзму. І Товариство (Товариство Історії і Старовинностей — *О. О.*) готове дати кожному за доказ в підробці, пропуску, заміні й тому под. в тексті Кониського стільки імперіялів, скільки знайдеться букв у словах, що викривають його в такому вчинку. Чи досить Вам? Авжеж, дай Боже, щоб подібного роду твори завсіди знаходили таких цензорів або цензуру"[56] Це була свята правда. Бодянський справедливо дякував гр. Строґанову, Голові Товариства, що дав йому можливість здійснити цей сміливий задум. Але наскільки ж більша заслуга самого „Запорожця Іська Материнки" (літературний псевдонім Бодянського), який не лише видав „Історію Русів", але й видав її бездоганно. Ми бачили декілька списків "Історії Русів", писаних безперечно до видання 1846 року й, мабуть, невідомих Бодянському: всі вони здавалися нам рукописними копіями з друкованого видання. Недарма з усіх кінців Російської імперії Бодянський діставав вдячливі листи. І. П. Сахаров писав йому з Петербургу 13. IV. 1846 р. (видання було закінчене в IV книзі „Чтеній" Товариства): „Ви вивели "Історію" Кониського з пітьми й темряви"[57] Той же Сахаров, того ж дня, писав московському вченому Кубареву, видному діячеві Товариства: „За Кониського всі ми вам кланяємося доземно"[58] 30. XII. 1846 року М. Максимович писав Бодянському: "Зокрема ми, українці, вдячні за видання Кониського й Літопису Самовидця... Нарешті". Молодий вчений Микола Мурзакевич з Одеси, у вересні 1846 року, висловлював Бодянському велику подяку від усіх, хто цікавиться рідною історією"[59] Це почуття вдячности зобов'язує й наступні покоління українства.

Це було третє народження „Історії Русів" Воно припало саме на той рік, коли творилося Кирило-Методіївське Братство й коли могутній революційний дух Шевченка закликав українців повстати, кайдани порвати й окропити волю „вражою, злою кров'ю" Це було найвище за тих часів піднесення українського національно-визвольного

---

[56] *Ibid.*, с. 740-741.

[57] М. Возняк, *op. cit.*, с. 35.

[58] *Древняя и Новая Россія,* 1880, т. XVI, березень, с. 535.

[59] *Чтенія,* 1887, I, 203; М. Возняк, *op. cit.*, с. 35.

руху. Не надовго. Кирило-Методіївське Товариство було розбите, його братчики зломлені, незламний Шевченко пішов у далеку й важку неволю, а його твори заховані на довгі роки під цензурно-поліційною забороною російської влади. Знов замовкло вільне українське слово в державі, де "від молдаванина до фіна на всіх язиках все мовчить". І знов "Історія Русів" заговорила на повний голос — і голос цей почули й свої, й чужі, й друзі, й вороги. То був час, коли, може, сама тільки „Історія Русів", оте друковане видання Бодянського, стояла на сторожі української національної ідеї. Не раз російський уряд заходжувався коло заборони тої "крамольної" книги. Фактично вона й була заборонена. Бодянський 1848 р. був позбавлений професури. Правда, приводом до цього стала інша справа (видання відомого опису Московії кінця XVI ст. Д. Флетчера), але російський уряд розквитався з сміливим українським вченим "по-сукупності" й за „Історію Русів"[60] Недарма ж у 1850-х роках в урядових колах обговорювалося питання про формальну заборону „Історії Русів"[61] Та було вже запізно. Книга вийшла в світ і зробила своє велике діло.

III

І ось "Історія Русів" лежить перед нами, в новому — українському виданні. В чім же сила непереможного впливу, могутнього чару цієї книги, на кілька поколінь українства? Чим була вона для свого покоління й чим промовляє до нас?

Сила "Історії Русів" — і в ній самій, і в тих історичних умовинах, за яких вона прожила до цього часу. Ця "історична леґенда України" (за виразом І. Борщака) в своїй глибокій основі має велику *правду* — загальнолюдську і українську. Її етичні засади ("правила моральні" — с. 188)* — це споконвічні моральні підвалини існування української людини й української нації. Її політичні принципи ("правила політичні" — с. 188) — це віковічні національно-державні прагнення українського народу. Її історичні концепції — це вікові традиції старої української історіографії.

Дослідники "Історії Русів" приділяли увагу ідеології цього твору. Праці О. Грушевського, Д. Дорошенка, А. Яковлева, Б. Круп-

---

[60] Про О. Бодянського та обставини його вимушеної відставки 1848 р. — див. Н. Василенко, І. М. Бодянскій й его учено-литературная дѣятельность. — *"Кіевская Старина"*, 1903, і окремо, К., 1903; Д. Дорошенко, *Огляд..*, с. 90-94.

[61] А. Романовичъ-Славатинскій, Воспоминанія объ Архивѣ Государственнаго Совѣта. — *"Кіевская Старина"*, 1888, VI, с. 256-258. Див. А. Грушевскій, Къ судьбѣ "Исторіи Русовъ". — *"Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора — Лѣтописца"*, кн. XIX, вип. 2, окрема відбитка, с. 6.

* Сторінки в дужках подані О. Оглоблином за виданням "Історія Русів", Ню Йорк, 1956 *(Редакція)*.

ницького, І. Борщака та інших[62] з'ясували чимало важливих питань світогляду автора "Історії Русів", дали аналізу її основних ідей та концепцій. Але синтетичної праці, яка охопила б цілу систему думок "Історії Русів" на тлі доби, що її створила, й досі немає. Тим то треба, бодай коротко, спинитися на деяких моментах ідеологічного характеру, щоб улегшити *новому* читачеві правдиво зрозуміти цей, будь-що-будь, *старий* пам'ятник української історично-політичної думки.

В основі історіософії „Історії Русів" лежить ідея правди й справедливости, вищої – Божої і звичайної – людської. Автор „Історії Русів" — глибоко релігійна людина. "Доведено вже —пише він, — що де немає сталої релігії і добрих звичаїв, там і правління сталого бути не може" (с. 183). Він каже устами Богдана Хмельницького: "Що є важливіше в світі, як захования батьківської своєї віри, божественної і єдиної в людстві?" (с. 161). І все ж для автора "Історії Русів", раціоналіста в дусі філософії XVIII століття[63], найвищим мірилом людських дій є правда. І "коли немає в християн правди, то можна спробувати її в чужовірців" (с. 224).

Вся діяльність, як окремої людини, так і цілої людської громади, народу, нації, мусить відповідати засадам правди і справедливости. Все, що йде в цьому напрямку — добре; всі, що роблять так, це позитивні герої "Історії Русів" Все, що не відповідає цьому, — зле, якими б міркуваннями воно не прикривалося, які б причини його не спонукали. Найтяжче осягнути це в політиці, і найтяжче це для державно-політичного діяча. Але "Історія Русів" не робить жадної знижки в своїх моральних вимогах: "все те є тривке, що робиться справедливо, бо тут сам Бог споручитель і поборник" (с. 330).

В основу політичної ідеології "Історії Русів" покладено принцип, висловлений не раз, у передмові і в самому тексті твору. "Всяке створіння має право боронити буття своє, власність і свободу, і щодо того сама природа або Творець дав йому достатнє знаряддя, або спосіб" (с. 4). "Усі народи, що живуть на світі, завше боронили й боронитимуть вічно життя своє, вольність і власність..." (с. 88). Ці ідеї споріднюють "Історію Русів" з такими світовими пам'ятками політичної думки XVIII століття, як "Declaration of Independence" 1776 р. і

---

[62] Окрім згаданих вище праць, див.: А. Грушевскій, Къ характеристикѣ взглядовъ "Исторіи Русовъ". — *Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ*, СПБ., 1908, кн. І; Д. Дорошенко, "Исторія Русовъ", як пам'ятка української політичної думки другої половини XVIII століття. — *Хліборобська Україна*, кн. III, с. 182-198; B. Krupnyckyj, *Beitraege zur Ideologie der "Geschichte der Reussen"* (Istorija Rusow), Berlin, 1945; О. Оглоблин, “The Ethnical and Political Principles of "Istoriya Rusov". — *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S*, vol. II, 1952, № 4(6), pp. 388-400; українською мовою: Етичні й політичні засади 'Історії Русів'". — *Вісник*, 1953, ч. 2 (56), ст. 16-20.

[63] Б. Крупницький, *op. cit.*, с. 2-10.

"Déclaration des droits de l'homme et du citoyen" 1789 р.[64]

Автор "Історії Русів" — переконаний демократ і ворог усякої тиранії. Бо "деспотизм необмежений... права приватні та загальнонародні завше зневажає" (с. 73). "Всяке правління насильницьке і тиранське... ніколи не було тривке і довгочасне, але, яко щось вимушене та взаємними інтересами і згодою не скріплене щоразу руйнувалося і з гуркотом падало" (с. 83). Навпаки, "правота і лагідність, суд і милість суть єдине добро всіх монархів світу сього, і закони, що кермують усім взагалі світом і охороняють його від усякого лиха, є точне зерцало царям і володарям на їх становище і поводження, і вони перші наглядачі та охоронці їм бути повинні" (с. 308).

Ще страшніша тиранія *чужої* держави для уярмлених нею країв і народів. Згадуючи про польські "незносні насильства, грабунки, убивства і всякого роду тиранства, численні й розмаїті, і серед найдикіших народів навряд чи відомі" (с. 109-110), "Історія Русів" каже, що Україна "призведена була поляками до остатнього зубоження та виснаження, і усе в ній уподібнювалося тоді якомусь хаосові чи помішанню, що погрожувало остаточною руїною..." (с. 80). Не менше далося взнаки Україні й московське панування. У своїй "промові" до Петра І Гетьман Павло Полуботок, виступаючи від імення "отчизни нашої, неправедно гнаної і без жалю плюндрованої", каже, що українці "вкинуті в найтяжче рабство і змушені платити данину ганебну й незносну, рити лінії та канали і осушувати непролазні багнища, угноюючи все те тілами наших мерців, що впали цілими тисячами од тягот, голоду та клімату. Всі тії злигодні й скорботи наші довершило, нарешті, нинішнє правління наше. Урядники московські, що панують над нами і не знають прав та звичаїв наших, і сливе неписьменні, відають тільки те, що їм вільно робити усе, не займаючи лише душі наші" (с. 308, 309).

"Історія Русів" вважає боротьбу народу проти тиранії його священним правом і невідмінним обов'язком. Кожний народ мусить стояти "при своїй правді" (с. 100). "Що ж то за народ, коли за свою користь не дбає і очевидній небезпеці не запобігає? Такий народ неключимістю своєю подобиться, воістину, нетямущим тваринам, од усіх народів зневажаним" (с. 275). Народ має право порахуватися з своїм урядом, коли той зловживає своєю владою на шкоду цьому народові. З приводу одного повстання (в Московській державі) "Історія Русів" завважує, що воно "дає науку урядам та міністерствам, як вони з народами поступати повинні" (с. 267). "Всякий уряд, який підозріває свій народ у будь-яких супроти себе задумах, дає сам народові тому

---

[64] Про вплив ідей Американської революції й Декларації Незалежности 1776 р. на автора "Історії Русів" — див. нашу статтю:"Американська революція та український національно-визвольний рух кінця 18-го сторіччя". — *Вісник,* 1955, ч. 7-8 (81-82), с.11-16.

спосіб, або знаряддя іти на те, чого він ще не робив або не задумував... (с. 222).

Тим більшої ваги надає "Історія Русів" боротьбі проти чужоземної тиранії, яку вона вважає священним обов'язком цілого народу й передусім його проводу. Бо інакше, кажучи словами Мазепи, "нащадки наші, кинуті в рабство нашою неключимістю", можуть "наріканнями своїми та прокляттями" нас обтяжити (с. 274). Найбільш яскраві думки з цього приводу приписано Б. Хмельницькому. "Ліпше тоді і кориснїше нам за віру святу православну і за цілість отчизни на плацу воєнному од зброї полягти, ніж у домах своїх, яко невістюхам, побитим бути" (с. 99). Так само кажуть і всі українські козаки тогочасні: "Ліпше нам бути у повсякчасних війнах за вольність, як накладати на себе нові кайдани рабства та неволі" (с. 136), бо "ліпше вмерти зо славою, як жити зганьбленим" (с. 151). Навіть "мученики, закатовані за отчизну їхню, за вольність і за віру батьків їхніх — волають до вас із гробів своїх, вимагаючи за кров свою помсти, і кличуть вас на оборону самих себе і отчизни своєї", — каже Богдан Хмельницький (с. 89).

Мало того, повстаючи проти тиранії, народ є тільки виконавцем Божої волі. "Правосуддя Боже, що наглядає за ділами людськими, перестало терпіти такі лютості й нелюдяність (поляків на Україні), і подвигнуло народ до оборони власного життя свого, а мене, — каже Богдан Хмельницький, — обрало за вутле знаряддя волі Його" (с. 110); "свободу і вольність народню поновило правосуддя Боже, подвигнувши народ до неймовірної хоробрости й мужности" (с. 184). Недарма центральне місце в "Історії Русів" займає Хмельниччина, як велика Українська національно-визвольна революція.

Ті ж самі моральні приписи зобов'язують, на думку "Історії Русів", і в стосунках міждержавних. Автор "Історії Русів" — послідовний противник усякої неправди в міжнародній політиці. Богдан Хмельницький каже про "обов'язок трактатів, усім народам звичайних і за святість шанованих" (с. 186), про "зобов'язання договірні, усім державам спільні, на яких ґрунтується міжнародне довір'я і взаємний обов'язок допомоги" (с. 185). "Історія Русів" заперечує однобічні союзи й коаліції держав, скеровані проти інших країн. "Союз і приязнь я готов держати з усіма народами, — каже Б. Хмельницький, — і ніколи їх не знехтую, яко дару Божественного, всьому людству пристойного" (с. 132).

Не дивно, що автор "Історії Русів" є противник аґресивної війни. "Нападати на людство і шарпати його свавільно із самої примхи є розбишацтво, варварство і звірство, нічим неоправдане" (с. 120), і "радше всього в світі позбутися, як переступити сії правила християнські і загальні людські" (с. 120). "Ніякі правила політичні не дозволяють входити в землі чужі із збройною силою" (с. 112), хіба-що буде закликана вона законним урядом тої країни. Тим паче засуджує "Історія Русів" братовбивчі війни: "смертний гріх проливати кров своїх

земляків та одновірців" (с. 290).

Зате "оборона отчизни кожному народові єсть вільна" (с. 130). "Одна оборона природнім способом народові дозволяється супроти будь-кого із своїх ворогів" (с. 120). Коли український народ "підносив проти поляків зброю, то робив теє єдино в обороні і в крайності, до чого всі народи в усьому світі мають найприродніше право, нічим незаперечене" (с. 188). Але оборона мусить бути справжньою обороною, а не прикривати якісь загарбницькі цілі. Бо "яка ж тут справедливість і політика у держав, що шукають рівноваги, коли вони на оборону претендують, а тиранство і злочинство попускають або їх виправдують?" (с. 188). Отже, всяка інша війна, крім оборонної і, звичайно, визвольної, є "неправедна" (с. 234).

"Історія Русів" — витвір певної доби, яка поклала на нього свою печать. Це стосується передусім форми твору — його мови й термінології. Цей, *український* духом і змістом, твір писаний тогочасною *російською* літературною мовою (С. Єфремов називає її "майже російською"[65]), яка була мовою української шляхетської інтеліґенції, що з неї походив і до неї насамперед звертався автор "Історії Русів" А втім, дослідники одностайно підкреслюють у мові цього твору "велику домішку книжного й народнього елементу мови української... силу українізмів у зворотах і чисто українських слів". "Виклад "Історії Русів" пересипаний цілою масою українських приказок, уривків пісень, просто цілих фраз у розмовах"[66], не кажучи вже про мову різних "документів", здебільшого створених самим автором "Історії Русів" Недарма ж Коль вважав мову "Історії Русів" за українську.

Те саме треба сказати й про термінологію "Історії Русів". Автор послідовно вживає назви "Малая Россія" ("Малороссія"), "малороссійскій", "малороссіяне", свідомо уникаючи назви "Україна", яка, на його думку, польського походження. Це вражає сучасного українського читача. Але для автора "Історії Русів" і, що головніше, для його сучасників, в назві "Малая Россія" втілена була ідея української територіяльної окремішности і державної самостійности. "Нинішня Малоросія" — то й була "стародавня Русь" (с. 4); народ, що її заселює, то були безпосередні нащадки стародавніх "русів", а старовинна історія "Малої Росії" — "єдина історія російська" (с. 2). "Відомо ж бо, що колись були ми те, що тепер московці: уряд, першість і сама назва Русь од нас до них перейшли" (с. 275). Ці слова автор "Історії Русів" вкладає в уста Мазепи. Цілком ясно, що назва "Мала Росія" для автора "Історії Русів" — це назва *державно-політична.* Натомість *етнічна* назва українців — "руси", й тому цей твір має назву "Історія Русів", себто, кажучи сучасною мовою, українців, або, точніше, українського народу. Якщо ж

---

[65] С. Єфремов, *Історія українського письменства,* Київ, 1917, с. 111.
[66] Д. Дорошенко, "Исторія Русовъ", як пам'ятка..., с. 189-190.

іноді вживається назви "малоросіяни" (але не "малоруси"!), то знов таки не в етнічному, а в державно-політичному розумінні цього слова[67]

Нас відділює від "Історії Русів" не тільки сама мова й термінологія цього твору. Треба пам'ятати, що автор його мусів віддати данину політично-цензурним умовам свого часу. Бо писав він його для розповсюдження — коли не друком, то письмом, коли не письмом, то хоч би словом. Справжні погляди свої автор мусів нерідко ховати поміж рядками[68], вживаючи навмисно загострих слів, позбавлених правдивої гостроти, затемних фарб, крізь які просвічують світлі явища й постаті нашого минулого. Власну думку він часто-густо вкладає в уста інших людей, наводячи їх леґендарні промови, їх вигадані листи тощо. Яскравий приклад цього—ставлення "Історії Русів" до гетьмана Івана Мазепи. Автор явно недолюбляє Мазепу (можливо, тут відбилися якісь фамільні порахунки й традиції), зазначає неґативні риси його, як людини й володаря, вживаючи трафаретної російської оцінки його дій, подиктованих нібито "власною його злобою і помстою, а ніяк не національними інтересами" (с. 270), — і в той же час підкреслює його "хоробрість, заповзятливість і військову вмілість" (с. 248), його "глибоку мудрість" (с. 271), "великодушність" (с. 292), побожність тощо, й наводить у цілості "промову Мазепи", цей блискучий твір українського автономізму кінця XVIII століття. Руйнація Меншиковим Батурина й винищення його людности викликає в автора "Історії Русів" рішучий осуд: він називає Меншикова "вбивцею" (с. 313), а Носа, який допоміг москалям захопити Батурин, таврує, як "зрадника" (с. 278).

Щоб сильніше висловити свою правдиву думку, автор "Історії Русів" залюбки користується — і то дуже майстерно — засобами перебільшення, навіть вигадки, вживаючи нерідко при тому іронії або сарказму. Яскравий приклад цього — фантастичне оповідання про смерть гетьмана Дем'яна Многогрішного, одного з улюблених героїв козацької історіографії. Всім (зокрема, авторові "Історії Русів") було відомо, що цей "добрий вождь у війську, визначний політик і справедливий суддя в правлінні" (с. 232) став жертвою старшинської зради й, після важких тортур у Москві, був засланий на Сибір. А "Історія Русів" оповідає, що він "від ран своїх помер, і з великими почестями, військовими й церковними, в Батурині був похований", і цар "жалкував вельми за померлим гетьманом, гідним його пошани та довір'я, і наостанку радив урядникам тим (українським) вибрати собі такого гетьмана, який би подобився характером Многогрішному, а він

---

[67] Зрештою, слушна заувага Д. Дорошенка, що "взагалі термінологія в українській історіографії, в тім числі і в автора "Исторіи Русовъ", мала під російським пануванням дуже умовний характер" (Д. Дорошенко, "Исторія Русовъ", як пам'ятка..., с. 198, примітка).

[68] Д. Дорошенко, *op. cit.*, с. 195-196.

(цар) обіцяв і словом царським запевняв удержувати їх і народ малоросійський в протекції своїй на точній основі первісних статтей Зиновія Хмельницького" (с. 232).

Якщо зовнішні шати, в які прибрана "Історія Русів", відповідали умовам і поглядам того часу, коли написано цей твір, то історичні концепції автора "Історії Русів" перейняті були давньою традицією, і вплив козацької історіографії на нього величезний.

Це позначилося, зокрема, на оповіданнях "Історії Русів" про українсько-польські стосунки в минулому і особливо про церковну Унію[69] Між ними є безсумнівний зв'язок. Немає гострих слів і страхітливих образів, що їх не вжив би автор, малюючи польську політику на Україні після Берестейської Унії, яку він рішуче засуджує. На перший погляд може здаватися, що автор має засадниче антипольське й антиуніятське наставлення, яке межує з національною та релігійною нетолеранцією. Але, уважно придивляючися до цілої картини українсько-польських взаємин в "Історії Русів", бачимо, що автор її не є ні ворог поляків і Польщі, ані противник католицизму взагалі. Оповідаючи про часи Стефана Баторія, якого він називає "патріотом у всіх відносинах до руського воїнства та народу" (так само, як і Владислава IV), автор каже, що ті відносини позначені були "духом єдности і братерської згоди", а "що за все найкраще, то була згода чиста обох головних релігій, римської та руської" (с. 42-43).

Більш драстичне ставлення "Історії Русів" до Унії. В гострих тирадах її проти Унії звучать мотиви церковно-релігійної полеміки XVI–XVII ст., повторюються слова часів Хмельниччини. Автор "Історії Русів" переконаний, що Берестейська Унія була витвором і знаряддям польської політики, скерованої на повне національне поневолення України й українського народу. Його ставлення до Унії — це ставлення передусім політика, а не церковного діяча або взагалі представника іншої конфесії. Надзвичайно цікавий, з цього погляду, текст апокрифічного "окружного послання", з яким нібито звернулося уніятське духовенство "до всіх церков та народу" після Берестейської Унії: "Церква Римська Католицька, сиріч древня Апостольська, з якою наша релігія і була через многі віки в повному єднанні і згоді... Церкви давньої нашої Вселенської Римської, де всі Апостоли, і найвищий з них Петро Святий, живіт свій за неї положили, а переємець його, Святіший Папа, нині із славою володіє" (с. 50-51). В іншому апокрифічному документі — "універсалі гетьмана Наливайка" — автор "Історії Русів" приписує Наливайкові такі слова: "щождо Унії, то поводити кожному себе спокійно, слухаючи своєї совісти" (с. 54). Згідно з історичною істиною,

---

[69] Про це спеціяльно у згаданій вище праці проф. І. Борщака. Див. нашу рецензію на цю працю в *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, серія II, секція II, том II (VIII), вип. 1-2, Roma, 1954, pp. 269-272; Д. Дорошенко, "Исторія Русовъ", як пам'ятка..., с. 194.

"Історія Русів" вказує, що поляки (в першій половині XVII ст.) вважали Унію за "хлопску вяру" (цитата автора "Історії Русів" — с. 69). Оповідаючи як шведські війська під час Північної війни "вешталися по Польщі і набирали собі здобич", "Історія Русів" каже, що вони "грабували монастирі й церкви, а паче руські та уніятські, які вдержували ще вигляд устрою руських..." (с. 268).

Цілком можливо, що ці антипольські й антиуніятські тенденції "Історії Русів", трохи несподівані в автора-*Лівобережця,* були визначені тогочасними політичними обставинами, зокрема польонофільською політикою Олександра І й небезпекою повернення Правобережної України до Польського королівства після Віденського конґресу. Може автор "Історії Русів" мав і якісь особисті причини для такого ставлення до польської (чи уніятської) проблеми. Але насамперед тут вплив старої історіографічної традиції і голос української політичної рації, *як розумів її автор "Історії Русів".*

Крізь цілу "Історію Русів" проходить *ідея української державної самостійности.* Від найдавніших часів починаючи, український (руський) народ жив на своїй власній землі й творив свою власну державність, змінюючи, з власної волі, лише форму своїх політичних відносин з сусідніми народами та державами. Самостійність і тяглість українського історичного процесу — це найголовніше, що внесла "Історія Русів" в українську історіографію, пов'язуючи минулі княжі й козацькі часи з добою нового національного відродження.

Проте "Історія Русів" — не наукова історія України й навіть не історичний твір. *Це політичний трактат, втілений в історичну форму.* Немає жадного сумніву, що основною темою цього трактату, його безпосередньою метою, була проблема українсько-російських відносин, глибока *антитеза:* Україна — Москва.

Споконвіку жили два окремі й відмінні народи, українці ("руси") й "московці" (с. 275, 292), "народ малоросійський" (або руський) і "народ московський" (с. 121). Український народ — "народ вільний і готовий кожночасно вмерти за свою вольність до остатньої людини, і характер сей у ньому вроджений і непридобний до насилування" (с. 121). Натомість "в народі московськім панує найнеключимеє рабство і невільництво у найвищій мірі, і... в них, окрім Божого та царського, нічого власного немає і бути не може, і людей, на їх думку, створено нібито на те, щоб у світі не мали нічого, а тільки рабствували" (с. 134).

Кожен з тих народів мав свою власну історичну долю. "Відомо бо цілому світові, що народ руський із своїми козаками був попереду народом самодержавним, себто від самого себе залежним, під правлінням князів своїх, або самодержців, злучався потім з Литвою і Польщею, щоб спротивлятися з ними татарам, які їх руйнували, але

згодом за насильства та лютості поляків, визволившися од них власною своєю силою і хоробрістю, злучився з Московією добровільно і через саме єдиновірство..." (с. 282). Зовсім інший історичний шлях Московщини. "Війни... з Московією суть неминучі і безконечні для всіх народів, бо хоч вона недавно вийшла з-під влади татарської, єдино через міжусобиці татарські, яким і тепер є данниця, хоч у ній сливе всі урядники й народ неписьменні і численністю різновірств та химерних мольбищ подобляться поганству, а лютістю переверщують дикунів... Пригадати треба жадібність їхню до владолюбства і домагань, за якими привлащують вони собі навіть самі царства, імперії Грецьку і Римську, укравши на той кінець державний герб царств тих, себто орла двоголового, що у спадщину, буцімто, князеві їхньому Володимирові, зятеві царя грецького Константина Мономаха, дістався, хоч той Володимир був направду князь руський київський, а не московський... Пригадаймо, нарешті, несталість правління їх царського і винищування самих царів, що з них кількох самі вони злочинно замучили, а одного продали полякам на заріз" (с. 182, 183).

Року 1654 гетьман Богдан Хмельницький, на пропозицію московського царя Олексія Михайловича (с. 160), приймає його протекцію, складаючи з ним та його державою союзний договір. Але "над вільною країною, що була тільки під протекцією російською, при своїх правах і окремих з царями угодах" (с. 296), простяглася важка московська рука, й незабаром "Малоросія, повсякчасна наша отчизна, зруйнована вкрай воєводами і гноблена всілякими затіями московськими" зостала (с. 222). "Відомо бо..., що цар московський, бувши ворог непримиренний усім народам на світі і жадаючи підкорити їх (українців) собі в неволю, загорнувши козаків у повне своє рабство, зневажаючи, відбираючи і касуючи всі (їх) права та вольності, урочистими (з ними) договорами й трактатами затверджені, забув при тому і безсоромно зневажив саму вдячність, усіма народами за святість шановану, якою зобов'язана... козакам і народові руському Московія, зведена міжусобицями та поляками до мізерноти і сливе небуття, але ними (козаками й народом руським) вдержана й скріплена" (с. 282). Український народ, "який ...пролив незмірну силу крови своєї, утратив також незліченних предків своїх і нащадків, на побойовищі побитих, ведучи довголітні війни з поляками за вольність свою і свободу,... яку... має тепер вольність і свободу? Воістину ніякої, а саму злобну химеру" (с. 224).

Українці до москалів "врешті нажили непримиренну ворожнечу і дихали повсякчасною до них огидою" (с. 196), бо "нестерпна є зневага у землі своїй од народу, нічим од них не кращого, але нахабного й готового на всякі кривди, грабунки та дошкульні нагани" (с. 276). І український народ "готов... знову боронити себе зброєю доостанку, і радше погодиться вмерти із зброєю в руках, як зносити ганебне ярмо від ворогів своїх" (с. 223). "Він не має наміру

вдаватися ні в які протекції, що так зруйнували були народ своїми обманами, інтересами та всякого роду зрадами і неправдою" (с. 226), й серед цих "несамовитих ("неистовых") протекцій" ..Історія Русів" називає російську (с. 212).

Вся історія українсько-московських взаємин XVII–XVIII ст., подана в "Історії Русів", — це страшна картина московської зради, визиску, гноблення й терору. Це вперше після мазепинців поставлено цю проблему на таку широчінь, і ніхто до Шевченка не зробив цього з такою силою, як "Історія Русів"

То був суцільний *акт обвинувачення* Московщини за поневолення України. Саме в цьому моральному, політичному й навіть формальному *осудові* російської імперіялістичної й колоніяльної політики на Україні — найбільша сила "Історії Русів"

"Зостається тепер розмислити й посудити, що, коли за словами самого Спасителя, в Євангелії списаними, які суть незмінні і непроминальні, — коли, "всяка кров, проливана на землі, доправиться з роду сього", то яке доправлення належиться за кров народу руського, пролиту від крови гетьмана Наливайка до сьогодні, і пролиту великими потоками за те тільки, що прагнув він волі, або ліпшого життя у власній землі своїй і мав про те задуми, всьому людству властиві" (с. 286-287). В цих словах — невідомий автор "Історії Русів"

"Історія Русів", *як Декляpація прав Української нації*, залишиться *вічною книгою України.*

ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН
Українське Історичне Товариство
Лудлов, Масс., ЗСА

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА В 1920-х РОКАХ

Відродження Української Держави після революції 1917 року створило всі передумови для блискучого розвитку української історичної науки. Історія України, українського народу, української держави така утиснена, така переслідувана за "пропащого часу" царсько-російського панування над Україною, не тільки була позбавлена належних умов для свого розвитку, але просто не могла існувати, як неможливий був більший розвиток української науки, літератури, мистецтва, національно-державної думки тощо. Якщо України "не было, нет и быть не может", як проголосила була царська Росія, то, ясна річ, годі було вільно говорити про українську історію.

Але все ж навіть за цих важких обставин, у "время люте" царської реакції, надто ж після 1905 р., коли розкувалися кайдани неволі для українського слова, починає рости українська історична наука, множаться і міцніють українські науково-історичні установи (у Львові, Києві, і провінціяльних українських і, навіть, не університетських центрах), українські історичні видавництва, поширюються кадри українських істориків — і над усім цим, як велична й непохитна скеля, височить монументальна "Історія України-Руси" Михайла Грушевського. Але тоді, звичайно, бракувало належних умов для могутнього розвитку української історичної науки, яка посувалася вперед тільки завдяки самовідданій праці поодиноких українських учених.

Зовсім інші перспективи відкрило перед українською історичною наукою відродження української державности в 1917 році. Наукове дослідження української минувшини стало важливою державною справою, що мала всі підстави для особливої опіки, піклування й допомоги з боку відповідних чинників нової національної влади. І не випадково було те, що нову Українську Державу очолив великий український історик Михайло Грушевський. Пожвавлюються історичні студії, надто ж присвячені головним питанням української державности в минулому. За невеличкими винятками, невисока була їх наукова якість, мали вони популярний характер і пропаґандне

завдання, писалося їх, як колись, у XVII ст., казав Й. Галятовський, такого часу, "в который більш єсьмо утікали і на смерть, нежели на книгу тую, поглядали". Але в них бився живчик розбудженої української неволі, на повний голос казали широким українським масам віще слово про відродження українського народу, та його держави. І не випадково, що саме в ці бурхливі часи був написаний такий визначний твір української історіографії, як "Україна на переломі" Вячеслава Липинського, твір, якому судилося визначити дальші шляхи новітньої української історіографії. Заснування Української Академії Наук у Києві, українських університетів (Київ, Кам'янець, Полтава), Національного Українського Архіву, Національного Українського Музею, Національної Української Бібліотеки, розгортання українських наукових видавництв — все віщувало українській історичній науці блискучий розцвіт.

Не судилося. На світанку української весни вдарив північний мороз і побив, поморозив перші паростки вільної української історичної науки. Українські історики старші пішли на еміґрацію, молодші — до лав українського війська, де й поклали свої буйні голови або, слідом за старшою ґенерацією, й собі подалися на чужину, або залишилися на рідній землі, під копитами московського наїзника, на глум, утиски, заборони, переслідування. Не до науки було в той час. Не писати історію треба було, а творити її на полях великих визвольних змагань.

Але невмирущий дух української історичної науки не згас. Він продовжував жити й серед руїн українського національно-державного життя, і на далеких просторах української еміґрації. Не місце тут, бодай коротко, говорити про наукову працю української еміґрації в царині історії. Але не можна не сказати, що наслідки цієї, справді величезної, праці були дуже поважні й мали вони великий вплив на розвиток української історіографії на Наддніпрянщині. Праці Михайла Грушевського, Дмитра Дорошенка, Андрія Яковлева, Дмитра Антоновича, Вадима Щербаківського, Василя Біднова, Олександра Лотоцького й молодшого покоління (Борис Крупницький, Симон Наріжний, Домет Олянчин, Михайло Антонович та інші), разом з працею істориків галицьких (Іван Крип'якевич, Мирон Кордуба, Омелян Тарлецький, Іван Кревецький, Василь Герасимчук, Микола Чубатий, Микола Голубець, Микола Андрусяк та інші), — мали величезне значення для дальшого розвитку української історіографії, зберігаючи її найкращі традиції.

Незрівняно складніше було становище української історичної науки на совєтський Україні. Годі й казати, що обставини були надто несприятливі для її розвитку. Московсько-більшовицька окупація робила все, щоб затримати той буйний розмах української науки, який був даний в часи Української Держави 1917-20 рр., і звести

українську історіографію з широкого державницького шляху на старі стежки краєзнавчого дослідження. З другого боку, панування московського більшовизму на Україні взагалі висувало на порядок денний питання про боротьбу проти української історіографії. Адже совєтський централізм був дальшим розвитком і диявольськиим удосконаленням старого московського централізму. Колись той підкупив українську інтеліґенцію ідеєю величі імперії, тепер він промовляв до українських народніх мас, демагогічно закликаючи їх піти за московським проводом, в ім'я ідеалів і завдань світової комуністичної революції. Те, що колись царат робив примусово, силою, ґвалтом, московський більшовизм робив спочатку силою облуди і брехні, привабливим і солодким дурманом. Але наслідки, звичайно, були однакові: українська історична наука мусіла бути, рано чи пізно, підкорена інтересам московського централізму, помноженого ще на світову комуністичну революцію.

Нарешті, ще одне. З цим прагненням поставити українську історичну науку на службу чужим і ворожим цілям світового комунізму неминуче було пов'язане вихолощення української національної ідеї, позбавлення української історіографії її традиційного національного духу, перетворення її на якийсь придаток до російської совєтської історіографії. Більшовизм, виходячи з засад марксизму, розглядає історію тільки як історію боротьби кляс — з одного боку, і тільки як підготовку людства до комуністичної революції. Вся багатотисячна історія людства, за вченням марксизму, є тільки передісторією. Справжня бо історія починається тільки з моменту соціялістичної революції, конкретно — з часу, перемоги т. зв. "великої жовтневої революції" в Росії. Оці ідеї треба було вкласти в національні рамці української історіографії, для чого спочатку, треба було тисячолітню традиційну ідею українського націоналізму замінити інтернаціональною ідеєю марксизму, вогнем і залізом випекти ввесь глибокий зміст української історіографії, вгасити великий національний дух, що пережив віки й тисячоліття української історії. Це диктувалося також ясним розумінням, що український націоналізм має глибоке коріння в українській минувшині, його ідеї — це ідеї, виплекані українською історіографією, і що українська історична наука до 1920 р. присвячена була втіленню саме тих ідей. Політичні інтереси московського більшовизму на Україні диктували політику поступового, але неухильного винищення національних традицій на Україні, і серед них, насамперед, історичних традицій української державности, окремішности українського народу, самостійности української культури, української економіки.

Проте відразу зробити це більшовикам не вдалося. Український націоналізм, навіть втративши власну державу, був ще надто сильний, мав настільки добрий ґрунт і міцне коріння, що не московським наїзникам, отим брутальним малокультурним, а то й

просто малописьменним чужинцям-більшовикам або й власним яничарам було тоді його подолати. Навпаки, в інтересах совєтської влади було тоді, у 1920 роках не спиняти цього непереможного поступу української мови, науки, літератури, мистецтва, а дати їм тимчасову можливість розвиватися далі, звичайно, в певних совєтських рамцях і формах, так би мовити, локалізувати працю української національної енергії на вужчому просторі культурного життя (відтягуючи її увагу під проблеми політики й економіки), щоб потім легше було одним ударом відрубати всі голови "гидри українського націоналізму", тим паче, що деякі спроби загасити український культурний рух були ганебно й жалюгідно зметені могутньою хвилею української національної стихії. XII з'їзд ВКП(б), проголосивши українізацію на Україні (I), був свого роду НЕП'ом щодо українського культурного життя. Це дало можливість українській історічній науці, що її становище на початку 1920 року, у зв'язку з ліквідацією більшовиками університетів на Україні і тяжким матеріяльним станом Української Академії Наук і взагалі українських наукових установ, було досить важке, — відродитися і досягти великих успіхів у середині і другій половині 1920 років. Величезна заслуга в цьому належить Михайлові Грушевському, що повернувся на Україну з еміґрації в 1924 році.

Тут не місце оцінювати політичне значення факту повернення Михайла Грушевського на совєтську Україну. Так само не підлягає жадному сумніву, що особисто для Грушевського це було катастрофою. Але це мало величезне значення для розвитку української історичної науки. Саме в 1920-х роках, в умовах жорстокого панування московського більшовизму на Україні, коли українська культура була приречена на повільне завмирання під смертоносним подихом марксо-ленінської мертвечини, на Україні, у Києві і скрізь на широких просторах Української Землі, могутнім піднесенням розвивається українська історична наука. І цим вона зобов'язана насамперед Михайлові Грушевському.

В 1924 р. М. Грушевський повертається до Києва для роботи в Українській Академії Наук. Передусім він відновлює роботу Історичної Секції Українського Наукового Товариства, яку було прилучено до УАН. В складі Історичної Секції утворюються численні комісії. Це були: культурно-історична комісія, комісія історичної пісенности, комісія стародавньої історії України, комісія історії козаччини, комісія новітньої історії України, комісія української історіографії і ціла низка комісій порайонного дослідження історії України. Крім того, Грушевський очолює одну з двох катедр історії українського народу, УАН, історично-археографічну комісію, багато уваги присвячує роботі комісії історично-географічної, очоленої братом його проф. Олександром Грушевським.

Дуже важливе значення мало утворення М. Грушевським у Києві Науково-дослідної катедри історії України. Ця установа, в якій було зосереджено працю низки відомих українських учених, мала головним завданням творити нові кадри українських істориків, вихованих у дусі принципових засад історіографії Грушевського. Протягом кількох років свого існування катедра підготувала ряд своїх молодих аспірантів до самостійної науково-дослідної праці, видала кілька томів "Студії з історії України" та серйозних монографічних праць, головно з нової історії України (XVII-XIX ст.), опублікованих у виданнях УАН.

Та чи не найголовніше значення мало науково історичне видавництво, організоване М. Грушевським у Києві. Це був насамперед історичний журнал "Україна", який в 1924-30 роках об'єднав майже всіх українських істориків, і який мав керівне значення не тільки для Наддніпрянщини, але й для всієї української історичної науки, навіть всього українознавства, незалежно від політичних кордонів. В цьому журналі вміщено було силу-силенну наукових статтів, розвідок, матеріялів, хроніки, провадився серйозний критично-бібліографічний відділ, в якому активну участь бере сам М. Грушевський. Це була, справді, трибуна українознавства, бойовий орган української історичної науки. І не дарма більшовицька критика з такою лютою ненавистю накинулася згодом на "Україну". При першій нагоді совєтська влада забороняє дальше видання цього журналу (останнє число його, вже надруковане, так світу й не побачило), а в 1932 р., після розгрому Історичної Секції УАН, поновлює видання "України", що була по суті обурливим знущанням з свого одноіменного попередника.

Крім того, за головною редакцією М. Грушевського побачила світ ціла низка важливих і цінних для української історичної науки періодичних і неперіодичних видань ("Науковий збірник Історичної Секції УАН", "За сто літ", "Первісне громадянство", "Записки Історично-філологічного Відділу УАН" — праці Історичної Секції, збірник "Київ та його околиці", "Чернігів та Північне Лівобережжя", "Збірник Комісії Заходознавства", "Українські думи", низка видань Археографічної Комісії УАН, як от "Український Архів", "Український археографічний збірник", далі "Історично-географічний збірник", перший том Літопису С. Величка, праці Костомарова, І. Джиджори та ін.). Та, безперечно, перше місце серед тих видань належало капітальним працям самого академ. М. Грушевського — його "Історії України-Руси" (том IX, ч. 1 і 2, і том X, опублікований уже після смерти М. Грушевського) та "Історії української літератури". Поважне значення для української історичної науки мали праці співробітників М. Грушевського — Олександра Грушевського, Йосипа Гермайзе, Пилипа Клименка, Василя Данилевича, Володимира Щербини, Леоніда Добровольського та інших, а також його

учнів (Катерина Грушевська, Сергій Шамрай, Олекса Баранович, Микола Ткаченко, Віктор Юркевич та інші).

Діяльність Історичної Секції УАН, а також інших наукових установ, керованих М. Грушевським, хоч зосереджена була в Києві, а проте охоплювала мало не ввесь основний масив української етнічної території, виходячи далеко за межі УССР. І передусім праця Історичної Секції УАН збуджувала серйозний науковий інтерес до історії України серед провінціяльних наукових робітників і спричинилася до утворення місцевих краєзнавчих наукових установ.

Окрім установ, керованих академіком М. Грушевським, велику роботу в царині української історичної науки в 1920-х роках провадили також інші науково-історичні установи як у Києві, так і по інших українських центрах. Тут передусім треба згадати такі установи УАН:

1) Всеукраїнський Археологічний Комітет — ВУАН (академіки Микола Біляшевський і Олекса Новицький, Данило Щербаківський, проф. Микола Макаренко, Петро Курінний, проф. Іполіт Моргілевський, Валерія Козловська та інші), який організував на широкий, всеукраїнський маштаб дослідження української археології та історії мистецтва.

2) Комісія історії західньо-руського та українського права при III (Соціяльно-Економічному) Відділі, керована академіком Миколою Василенком, яка провела величезну роботу в царині історії українського права (праці акад. М. Василенка, акад. Оникія Малиновського, проф. Миколи Максименка, Льва Окіншевича, Іринарха Черкаського та ін.)

3) Катедра (друга) історії українського народу і Комісія соціяльно-економічної історії України, керовані академіком Дмитром Багалієм, які провели досить значну роботу в царині історії України XVII-XIX ст. (праці проф. Олександра Оглоблина, проф. Наталії Полонської-Василенко та ін., не кажучи вже про капітальні праці самого академіка Д. Багалія).

4) Комісія народного господарства України (при III Відділі), керована академіком Костем Воблим, яка провадила важливу роботу в царині історії українського господарства (досліди акад. К. Воблого, проф. Андрія Ярошевича, проф. Євгена Сташевського, проф. Георгія Кривченка та інших).

5) Комісія історії громадських течій на Україні (академік Сергій Єфремов, Володимир Міяковський та інші).

Слід відзначити також досліди в царині економічної історії України, зокрема історії промисловости проф. О. Оглоблина ("Нариси з історії української фабрики", т. I-III, "Нариси з історії капіталізму на Україні" тощо та його учнів).

Визначні українські науково-історичні осередки, крім Києва, були в Харкові, де велику науково-дослідну роботу по підготовці нових наукових кадрів виконала науково-дослідна катедра (згодом інститут) історії української культури імени акад. Д. Багалія, яка об'єднала, крім видатних харківських учених (історики проф. Віктор Барвінський і проф. Наталя Мірза-Авак'янц, історик права проф. Микола Максименко та інші), також ряд наукових працівників Києва (проф. О. Оглоблин, проф. Н. Полонська-Василенко, історик архівіст Віктор Романовський), Одеси (проф., згодом академік, Михайло Слабченко), Ніжина (історик проф. Микола Петровський) та інші. Катедра академіка Багалія опублікувала декілька своїх наукових збірників, а численні наукові праці її співробітників були надруковані також в інших наукових виданнях. Катедра підготувала цілу низку здібних молодих істориків, які потім працювали в Харкові та інших центрах України (Микола Горбань, Дмитро Соловій, Ольга Багалій-Татаринова, Андрій Козаченко та інші).

Дуже важливе значення мала робота Одеського історичного осередку, керованого Михайлом Слабченком. Академік Мих. Слабченко, безперечно, один з найвидатніших сучасних українських істориків, в 1920-х роках дав ряд капітальних праць з економічно-соціяльної історії України XVII-XIX ст., а також з історії українського права ("Організація господарства гетьманщини XVII-XVIII с.", том I-IV, "Соціяльно-правова організація Січі Запорізької", "Матеріяли до економічно-соціяльної історії України XIX ст.", томи I-II та інші). Цілком справедливо визнавала наукова критика, що праці Слабченка після праць Грушевського і Липинського були найвизначнішим досягненням новітньої української історіографії.

Слабченкові пощастило на мало перед тим плідному для української історіографії одеському ґрунті створити зародки нової школи українських істориків, школи, основні інтереси якої лежали в царині економічно-соціяльної історії України XVIII-XIX ст., з особливою увагою до питань історії Полудневої України. Історична Секція Одеського Наукового Товариства, керована фактично Слабченком, опублікувала кілька томів "Записок", де вміщено ряд цінних наукових студій, що їх авторами були здебільшого учні акад. Слабченка.

Досить значну наукову роботу в царині української історії та археології було проведено у Дніпропетровську (академік Дмитро Яворницький, проф. Володимир Пархоменко та ін), в Ніжині (проф. Микола Петровський, за редакцією якого було видано кілька томів досить цінних "Записок Ніжинського Інституту Народної Освіти"), в Полтаві (проф. Павло Клепацький та ін), у Чернігові (Василь Дубровський, Павло Федоренко, Валентин Шугаєвський), у Вінниці (Валентин Отамановський), у Кам'янці, Житомирі, Луганську, Миколаєві, навіть у Шепетівці.

Дуже важливу науково-теоретичну і практичну роботу було проведено в 1920-х роках в царині українського архівознавства і музеєзнавства. Ця робота почала розгортатися за тими широкими плянами українського архівного та музейного будівництва, що складені були ще в часи існування Української держави, з одного боку, незабутнім українським істориком-архівістом Вадимом Модзалевським (помер 1920 р.), а з другого боку, відомими українськими археологами і мистецтвознавцями Миколою Біляшевським і Данилом Щербаківським. Наслідком самовідданої, іноді, справді, героїчної праці українських вчених, було створено в 1920-х роках міцну систему українських архівів (Центральні Архіви Стародавніх Актів у Києві й Харкові, Центральний Історичний Архів ім. В. Б. Антоновича у Києві) та музейних (передусім Всеукраїнський Історичний Музей ім. Т. Г. Шевченка і Всеукраїнське Музейне Містечко в Києві) установ. Дуже багато зроблено було в той час українськими вченими в справі охорони пам'яток культури та мистецтва на Україні (діяльність ВУАКу і краєвих інспектур охорони пам'яток). Організація цілої низки державних історично-культурних заповідників на Україні створювала належні юридичні й наукові передумови у справі консервації видатних монументальних пам'яток української національної культури. Добрим словом треба пом'янути невтомну працю Д. Багалія, В. Міяковського, В. Романовського, Є. Іванова, О. Рябініна-Скляревського, В. Фесенка, — в царині архівного будівництва М. Біляшівського, Д. Щербаківського, Д. Яворницького, М. Макаренка, Ф. Ернста, П. Курінного, В. Дубровського, С. Таранушенка, В. Базілевича, І. Моргілевського — в організації музейної справи й охорони пам'яток на Україні.

Не можна сказати, щоб ця величезна праця української історичної науки на Наддніпрянщині в 1920-х роках відбувалася в умовах, сприятливих для її нормального розвитку. Навпаки. Це була невтомна, самовіддана, жертвенна праця українських вчених. Чимало перешкод чинила їй совєтська влада (надоїдлива, дріб'язкова опіка й суворий партійний контроль, брутальне втручання офіційних комуністичних істориків, цензурні заборони, переслідування окремих українських учених, мізерні кошти тощо). Але руки більшовиків були ще короткі. Отож, досягнення української історичної науки в 1920-х роках, яка продовжувала роботу, розпочату в період існування Української держави 1917-20 років, були величезні. Українська історична наука, справді, виходила на широкі европейські шляхи. Але не так сталося, як гадалося.*

---

* Рукопис статті знаходиться в Архіві О. Оглоблина. Стаття була видрукована в журналі "Сучасник", ч. 1, 1948 і підписана криптонімом О[лександер] М[езько].

ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН
Наукове Товариство ім. Шевченка
Лудлов, Масс., США

РЕФЕРАТИ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ І ТВОРЧІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ

(*Публікатор Любомир Винар)*

В архіві проф. Олександра Оглоблина ми віднайшли різні нотатки про українських істориків і про їхні праці. На окрему увагу заслуговують "Реферати" історика про наукову діяльність науковців, яких він рекомендував на дійсних або членів-кореспондентів Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Ці матеріяли друкуються перший раз з архівних примірників, без жодних змін. Реферати охоплюють наукову працю таких істориків (подаємо в поазбучному порядку) *Любомира Винара,* дійсного члена НТШ, УВАН і УІТ (18 травня 1967 р.), *Михайла Ждана,* дійсного члена НТШ, УВАН і УІТ (4 липня 1967 р.), *Аркадія Жуковського,* дійсного члена НТШ, УВАН і УІТ (5 грудня 1970 р. — рекомендація Н. Полонської-Василенко з апробатою О. Оглоблина), *Романа О. Климкевича,* дійсного члена НТШ, УІТ і члена-кореспондента УВАН (8 травня 1970)*, Теодора Мацькова* (дійсного члена НТШ, УВАН і УІТ, 26 грудня 1965 р.), *Івана-Лисяка-Рудницького,* дійсного члена НТШ, УВАН і УІТ (6 липня 1967 року). Важливо згадати, що усі вичислені історики були дійсними членами Українського Історичного Товариства і співробітниками "Українського Історика".

Професори Олександер Оглоблин і Наталія Полонська-Василенко рекомендували вищезгаданих науковців на дійсних членів НТШ. Ці матеріяли важливі для дослідження розвитку української історіографії на Заході, а також подають оцінку Олександра Петровича Оглоблина про наукову діяльність деяких українських істориків.

Л.Р.В.

РЕФЕРАТ ПРО НАУКОВУ ПРАЦЮ ПРОФ. Д-РА ЛЮБОМИРА РОМАНА ВИНАРА

Маю за честь рекомендувати кандидатуру д-ра Любомира Романа Винара на дійсного члена НТШ.

Д-р Любомир Роман Винар, народжений 2 січня 1932 року у Львові, склав іспит зрілости в українській гімназії в Берхтесгадені 1949 року, студіював суспільні науки в німецькому університеті у Мюнхені й історію та філософію в Українському Вільному Університеті, де й закінчив студії з дипломом маґістра філософії в ділянці історії 1955 року, а 1957 р. одержав там ступінь доктора філософії. Поза тим студіював бібліотечні науки у Wester Reserve University в Cleveland (Ohio), який надав йому ступінь маґістра бібліотечних наук 1959 р. У 1959-1962 рр. д-р Л. Винар був членом Професорської Ради Case Institute of Technology (Cleveland) в ранзі інструктора. 1964 р. був обраний (після габілітації) доцентом УВУ на катедрі історії України. У 1962-1965 рр. був асистентом-професором (доцентом) Колорадського Університету, а з 1965 р. асистент-професор Стейтового Університету в Bowling Green (Ohio), де також завідує Дослідчою Бібліотекою (Research Library).

Науково-дослідча праця д-ра Л. Винара, яку він розпочав ще за студентських часів, присвячена головним чином історії України доби Козаччини 16-17 вв. й Козацько-Гетьманській Державі 17-18 вв. Його докторська дисертація "Українсько-молдавські політичні відносини в другій половині XVI ст." (1956) здобула собі найвищу оцінку ("summa cum laude"). Низка опублікованих ним джерельних розвідок, зокрема "Іван Підкова", 1957, "Козацькі зв'язки з Австрією й Ватиканом в 1593-1595 рр", 1957, "Молдавська концепція Богдана Хмельницького в роках 1648-1653", 1958, "The Question of Anglo-Ukrainian Relations in the Middle of the 17th Century", 1958, "Дипломатична місія Александра Комуловича в Україну 1594 року", 1964, та ін. були цінним внеском у науку, висвітлюючи міжнародню політику Козаччини.

Вельми цінним вкладом в українську історіографію були монографії д-ра Л. Винара — "Андрій Войнаровський" (1962) і "Князь Дмитро Вишневецький" (1964) — обидві високо оцінені науковою критикою як українською, так і чужоземною. Маючи солідну джерельну й дослідну базу д-р Л. Винар кілька років тому приступив до праці над "Історією української козаччини", окремі розділи якої, присвячені історіографії й ранній історії Козаччини, він друкує в журналі "Український Історик".

Другою важливою ділянкою наукової діяльности д-ра Л. Винара є українська історіографія, окремим проблемам і діячам якої він присвятив низку публікацій, зокрема цінну студію "Історичні праці Івана Франка" (1957) й кілька статтей про життя і діяльність Михайла

Грушевського, над біографією якого тепер працює д-р Винар.

Велику увагу в своїй науковій та академічній діяльності д-р Винар приділює проблемам історичної бібліографії та бібліотекознавства. Зокрема його цікавила історія українського друкарства, якій присвячено низку його статтей та розвідок українською, англійською й німецькою мовами, опублікованих в різних українських і чужинецьких наукових виданнях, а також ширшу студію про початки українського друкарства "History of Early Ukrainian Printing – 1491-1600", (1962), й українською мовою: "Історія українського раннього друкарства, 1491-1600", (1963). Крім того, д-р Л. Винар є автором кількох біографічних праць, опублікованих англійською мовою, як офіційні видання низки американських університетів.

Д-р Л. Винар є звичайний член НТШ, член-кореспондент УВАН, член Українського Історичного Товариства, де він є секретарем і головним редактором журналу "Український Історик", член (і заступник голови) Українського Генеалогічно-Геральдичного Товариства, член Управи Українсько-Американської Асоціяції Університетських Професорів, член Американської Асоціяції Славістичних Студій і Американської Бібліотекарської Асоціяції.

Людина широких наукових зацікавлень і солідної ерудиції, великої посвяти та дослідчої активности, д-р Л. Винар є спадкоємець кращих традицій української історіографії, яку він гідно репрезентує у своїй науково-академічній діяльності як на українському, так і на американському терені.

Все це дає мені цілковиту підставу рекомендувати д-ра Любомира Винара на дійсного члена НТШ.

Людлов, 18 червня 1967 р.

(-) проф. д-р Олександер ОГЛОБЛИН
дійсний член ІФС НТШ

Підтримую пропозицію проф. д-ра О. Оглоблина, щоб проф. д-ра Л. Р. Винара обрати дійсним членом в ІФС НТШ.

Дорнштадт, 15 жовтня 1967 р.

(-) проф. д-р Наталія ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО
дійсний член ІФС НТШ

РЕФЕРАТ ПРО НАУКОВУ ПРАЦЮ М-ҐРА МИХАЙЛА ЖДАНА

Маю за честь рекомендувати кандидатуру маґістра Михайла Ждана на члена-кореспондента НТШ.

М-ґр Михайло Б. Ждан, народжений 13 липня 1906 року в

Коровиці Голодівській, Чесанівського повіту, середню освіту дістав в українській гімназії в Перемишлі (іспит зрілости в 1924 р.), а крім того студіював теологію в Греко-Католицькій Семінарії у Перемишлі. Високошкільні студії мав у Львівському Університеті, студіюючи історію, як головний предмет (проф. Птасьнік — Середньовіччя; проф. Котвіч — історія Сходу) і географію, як предмет побічний (проф. Ромер, Роґаля і Арцтовський). Ступінь маґістра філософії одержав 1931 року. У 1933-39 рр. працював як гімназіяльний учитель у м. Любачеві, у 1941-44 рр. у II державній гімназії у Львові, а в 1945-50 рр. в українських гімназіях у Травнштайні й Діллінгені й на курсах американського "Language Institute" в Лявфі та Ульмі. З 1950 р. перебуває в м. Клівленді, Огайо, де, поруч з педагогічною працею на Курсах Українознавства, працює науково, як звичайний член НТШ й містоголова Осередку Праці НТШ, співробітник "ЕУ", старший науковий співробітник УВАН, член Українського Історичного Товариства й член Редколеґії журналу "Український Історик".

Науково-дослідна праця м-ґра М. Ждана присвячена історії українського Середньовіччя, зокрема проблемі українсько-татарських взаємин у період Золотої Орди. Його маґістерська дисертація "Stosunki litewsko-tatarskie za czasów Witolda, Wielkiego Ksi cia Litwy" ("Ateneum Wilenskie", 1931) здобула прихильну оцінку з боку істориків як українських та і чужинецьких (Е. Модельський, Б. Шпулер, Б. Греков та інші). Умови життя та праці на довгий час перервали так вдало розпочату наукову діяльність м-ґра М. Ждана. Щойно в ЗДА дістав він бодай часткову (поза заробітчанською працею) змогу продовжувати свої наукові досліди. Про це свідчать його публікації 1950-их і 1960-их рр., зокрема розвідки: "The Dependence of Halych-Volyn Ru on the Golden Horde", уміщена у журналі "The Slavonic and East European Review", 1957, "Україна й Золота Орда" ("Український Історик", 1964), "Битва над Калкою і другий напад татар на Україну та його наслідки в світлі 'Історії України-Руси' М. Грушевського" ("Український Історик", 1966) та інші статті й рецензії, опубліковані в різних українських виданнях, зокрема в журналі "Український Історик".

Поза тим м-ґр М. Ждан є співробітником "ЕУ", для якої він дуже успішно опрацював низку гасел з історії України княжої доби.

На підставі всього цього рекомендую м-ґра Михайла Б. Ждана на члена-кореспондента НТШ.

Людлов, 18 червня 1967 р.

(-) проф. д-р Олександер ОГЛОБЛИН
дійсний член ІФС НТШ

Приєднуюся до пропозиції проф. д-ра О. Оглоблина в справі номінації м-ґра М. Ждана чл.-кореспондентом НТШ в його ІФС.

Дорнштадт, 15 жовтня 1967 р.

(-) проф. д-р Наталія ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО
дійсний член ІФС НТШ

АРКАДІЙ ЖУКОВСЬКИЙ

ДО ДИРЕКЦІЇ ІСТОРИЧНО-ФІЛОСОФІЧНОЇ СЕКЦІЇ ВІДДІЛУ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА У ЕВРОПІ

Звертаюся до Високоповажаної Дирекції Відділу НТШ з пропозицією підвищити до звання дійсного члена НТШ — члена-кореспондента його д-ра Аркадія Жуковського.

Д-р Аркадій Жуковський є членом-кореспондентом НТШ з 1968 року.

За цей час він одержав ступінь доктора Українського Вільного Університету (1969 року).

Його дисертація на тему "Петро Могила й питання єдности Церков" вийшла у серії монографії Укр. Вільного Ун-ту і являє собою солідний твір, що викликав вже кілька дуже позитивних рецензій.

Крім того, д-р А. Жуковський вмістив у "Збірнику на пошану Олександра Шульгина" (Праці Історично-Філософічної Секції НТШ 1969, Париж) дві статті: "Політична й громадська діяльність Олександра Шульгина" та "Українське Академічне Товариство в Парижі" та кілька статтей у часописах. На Соборі УАПЦ в Оттобрун у 1969 р. виступив з науковою доповіддю про сучасний стан Церкви. На літньому семестрі УВУ читав курс лекцій. Тепер працює над габілітаційною дисертацією.

Все вищеподане дає право вважати д-ра А. Жуковського за поважного вченого — історика України з широким науковим діяпазоном, що цілком віддає себе науковим працям. До цього можна додати про його постійний зв'язок з науковою працею НТШ.

Всі ці факти, на мою думку, свідчать за те, що д-р Аркадій Жуковський заслуговує на підвищення його до ступеня дійсного члена НТШ.

(-) Дійсний член НТШ, проф. д-р
Н. ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО

5.12.1970.

Вважаютъ Д-р Аркадія Жуковського за гідного кандидата на дійсного члена НТШ, цілком підтримую рекомендацію й пропозицію Проф. Н. Д. Полонської-Василенко.

О. Оглоблин
дійсний член НТШ

12.III.1971
Ludlow

РЕФЕРАТ НА НАУКОВУ ПРАЦЮ Д-РА РОМАНА О. КЛИМКЕВИЧА

Маю за честь рекомендувати кандидатуру д-ра Романа О. Климкевича на дійсного члена НТШ по Історично-Філософічній Секції. Д-р Роман Оріон Климкевич народився 9 травня 1920 р. у Фридрихівці, на Поділлі, як син Михайла Климкевича, сотника Укр. Гал. Армії і Дійової Армії УНР, і Ірини Романи Шмігельської-Климкевич, сан. хорунжого Укр. Гал. Армії. Середню освіту здобув у Львові, а високі студії — у Львівському (1938-40 рр.) і Віденському (1940-41 і 1946-49) університетах, на факультеті права і державних наук, закінчивши їх із званням інж. економії (1948) і ступнем д-ра політичних наук (1949) Віденського Університету.

Від 1949 до 1952 р. д-р Климкевич працював в Економічному Інституті Віденського Університету, викладаючи на курсах іноземних мов.

З 1952 р. д-р Климкевич в ЗДА (Маямі, Фльорида), працював як банківський урядовець, а тепер є першим віце-президентом у групі шістьох національних банків у Маямі.

Наукову працю в царині української геральдики, сфрагістики, вексилології й споріднених наук д-р Климкевич розпочав 1949 р. Особливу увагу він присвятив дослідженню державних, земських і міських гербів України, і в цій царині д-р Климкевич є нині безперечно найбільшим авторитетом. Він опублікував понад 60 наукових праць (статтей і розвідок) українською, німецькою й англійською мовами, які зокрема охоплюють питання земської й міської геральдики всіх українських земель. Поза тим йому належить понад 100 науково-популярних публікацій з історії України та допоміжних історичних наук.

Д-р Роман Климкевич є членом і співробітником багатьох українських і чужинецьких (французьких, німецьких, австрійських, американських) наукових установ і товариств. Він є звичайним членом НТШ, членом-кореспондентом УВАН, членом-фундатором Українського Історичного Товариства (де він є членом Управи й редактором "Бюлетеню Укр. Іст. Т-ва"), членом-фундатором Українського Генеалогічного та Геральдичного Товариства (де він є секретарем-скарбником, архіваром і редактором "Бюлетеню Укр. Г.-Г. Т-ва"), членом Інституту Дослідів Волині, дійсним членом Académie Internationale Héraldique, Paris, Wappen-Herold-Deutsche Heraldische Gesellschaft, Berlin, Adler-Heraldisch-Genealogische Gesellschaft, Wien, Herold-Verein für Heraldik, Genealogie und verwandte Wissenschaften, Berlin, The Flag Research Center, Winchester, Mass, The American Academy of Political and Social Science, Philadelphia, Pa та інших.

На підставі всього цього, вважаю своїм правом і обов'язком рекомендувати д-ра Романа Оріона Климкевича на дійсного члена

НТШ по Історично-Філософічній Секції.

Людлов, 8 травня 1970 р.

(-) проф. д-р Олександер ОГЛОБЛИН
дійсний член ІФС НТШ

Звертаюся до Високоповажаної Дирекції ІФС НТШ з пропозицією надати звання дійсного члена НТШ д-рові Романові Климкевичу.

Д-р Роман Климкевич працює в галузі української геральдики та укр. генеалогії і є одним з видатних фахівців у цих занедбаних в наш час галузів української науки. В оцінці наукових заслуг п. д-ра Р. Климкевича я приєдную свій голос до опінії проф. д-ра О. Оглоблина, д. члена НТШ.

Дорнштадт, 3 лютого 1971 р.

(-) проф. д-р Наталія ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО
дійсний член ІФС НТШ

РЕФЕРАТ ПРО НАУКОВУ ПРАЦЮ ПРОФ. Д-РА ТЕОДОРА МАЦЬКОВА

Маю за честь рекомендувати кандидатуру проф. д-ра Теодора Мацькова на дійсного члена НТШ.

Проф. д-р Т. Мацьків, народжений 30.5.1918 р. в Струтині (Україна), закінчив гімназію у Львові (1938) і Франкфуртський Університет (1950), який надав йому ступінь доктора філософії ("cum Laude"). Свої студії д-р Мацьків поглиблював потім у Америці і в Европі (Англія, Австрія). Починаючи з 1950 р., проф. Мацьків викладає історію Европи й европейські мови в різних американських університетах і коледжах, де провадить також науково-дослідну працю в царині історії Східньої Европи, головне України. З 1962 р. д-р Мацьків є надзвичайним професором (Associate Professor) університету в м. Акрон, Огайо.

Науково-дослідна праця проф. Мацькова присвячена переважно проблемам історії Козаччини й Козацько-Гетьманської держави 17-18 ст. Головну увагу приділив він визбируванню й дослідженню нових документальних матеріялів (архівних і друкованих), европейських та американських, які торкаються історії України. Вже докторська дисертація проф. Мацькова "Das ukrainische Kosakentum im Lichte der deutschen Literatur der ersten Hälfte des XVIII Jahrhnderts була певним вкладом в українську історичну науку й заразом свідчила про її автора, як талановитого і вдумливого дослідника.

Ще важливіші студії проф. Мацькова над історією Мазепинської доби, на підставі чужомовних (европейських та американських) джерел. Якщо його монографія "Mazepa im Lichte der zeitgenössischen deutschen Quellen", опублікована 1963 р., як 174-й том "Записок" НТШ, була визнана науковою критикою за безперечно цінний вклад в історіографію Мазепенської доби, то нова монографія проф. Мацькова "Mazepa in the Light of the Contemporary English and American Sources" (опублікована покищо лише частково, в 1959-1960 рр.) становить великий набуток української історічної науки. На підставі численних тогочасних англо-американських видань — журналів, газет, мемуарної літератури тощо — автор доводить, що в Англії й Америці того часу добре знали про гетьмана Мазепу й уважно стежили за подіями на Україні. Це справді піонерська праця, виконана з великою посвятою часу й творчих зусиль, забезпечує авторові одне з перших місць серед сучасних істориків-мазепознавців.

Не обмежуючися Мазепинською добою, проф. Мацьків у процесі дальших студій і розшуків в архівах та бібліотеках Західньої Европи (зокрема в Австрії, Англії, Швеції), знайшов, дослідив і частково опублікував низку нових важливих матеріялів до історії Хмельниччини.

Крім цих більших праць, проф. Мацьків опублікував велику кількість статтей з різних питань історії України українською, англійською, німецькою мовами тощо.

Проф. Мацьків бере активну участь в українському та американському науковому житті, як член низки наукових інституцій, зокрема НТШ (звичайний член) і товариств (Українське Історичне Товариство, American Historical Association, American Association for the Advancement of Slavic Studies etc. тощо).

Проф. Мацьків, як представник НТШ і University of Akron гідно репрезентував інтереси української історичної науки на Міжнародніх Конґресах Істориків у Стокгольмі у 1960 р. і у Відні 1965 р.

Все це дає мені цілковиту підставу рекомендувати проф. д-ра Теодора Мацькова на дійсного члена НТШ.

Людлов, 26 грудня 1965 р.

(-) проф. д-р Олександер ОГЛОБЛИН
дійсний член ІФС НТШ

Повністю підтримую внесення головного референта проф. д-ра О. Оглоблина, щоб іменувати проф. д-ра Т. Мацькова дійсним членом НТШ в його Історично-Філософічній Секції.

Дорнштадт, 15 січня 1966 р.

(-) проф. д-р Наталія ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО
дійсний член ІФС НТШ

РЕФЕРАТ ПРО НАУКОВУ ПРАЦЮ ПРОФ. Д-РА ІВАНА ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО

Маю за честь рекомендувати кандидатуру д-ра Івана Лисяка-Рудницького на дійсного члена НТШ.

Д-р Іван Лисяк-Рудницький народився у Відні 27.10.1919 р. 1937 р. закінчив Українську Академічну гімназію у Львові. Університетські студії розпочав на юридичному факультеті Львівського Університету (1937-39), продовжував їх на факультеті міжнародних студій Університету Фрідріха Вільгельма у Берліні (з 1940 р.), де здобув маґістерський ступінь у 1943 р., й закінчив студії на філософічному факультеті німецького Карлового Університету у Празі (1943-1945), діставши там докторат філософії в 1945 році за дисертацію на тему "Михайло Драгоманов, східньоевропейський політичний мислитель" (керівником дисертації був проф. Едвард Вінтер). У 1948-1951 рр. студіював новітню дипломатичну історію в Інституті вищих міжнародних студій Женевського Університету, а в 1951-1953 рр. — історію Росії, Східньої й Західньої Европи в Колюмбійському Університеті в Нью-Йорку (Graduate Department of History).

З 1965 р. — д-р І. Лисяк-Рудницький є членом професорської колеґії La Salle College у Філядельфії, викладаючи там історію Росії й новітню европейську історію. Тепер він має звання надзвичайного професора (Associate Professor).

Наукові досліди д-ра І. Лисяка-Рудницького присвячені новій і новітній історії України, головне — Західньо-Українських Земель, з особливим узглядненням історії громадсько-політичної думки й історіографії української історії. Його ширша студія "Drahomanov as a Political Theorist" була опублікована в спеціяльному випуску "Annals" УВАН у ЗДА, присвяченому Драгоманову (1952), що його редактором був д-р Лисяк-Рудницький. Дуже цінна стаття д-ра Лисяка-Рудницького "The Role of the Ukraine in Modern History" ("Slavic Review", 1963 р.), що започаткувала дискусію, до речі, одну з перших в американській історіографії — з приводу історії України, а також студію "Ukrainians in Galicia under Austrian Rule", видану La Salle College 1966 р. Численні наукові статті й рецензії д-ра Лисяка-Рудницького друкувалися також у журналах "The Slavic and East European Journal", American Historical Review", "Journal of Central European Affairs", "Canadian Slavonic Papers", "Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", "Soviet Studies" та інших українських і чужинецьких виданнях. Д-рові Лисякові-Рудницькому належить низка цінних статтей з історії України в "ЕУ" (статті про М. Драгоманова, В. Липинського, Консерватизм, історію Закарпаття 1918 р. тощо), "АЕУ" і "Collier's Encyclopedia".

Д-р Лисяк-Рудницький брав активну участь у численних наукових з'їздах та конференціях — міжнародних, американських і укра-

їнських. У 1960 р. він був учасником XI Міжнародного Історичного Конґресу в Стокгольмі, в 1963 році брав участь у Кирило-Методіївському Історичному Конґресі у Зальцбурзі, де виголосив доповідь на тему "Україна між Сходом і Заходом"; 1965 р. був учасником XII Міжнародного Історичного Конґресу у Відні. Він є організатором щорічних конференцій істориків і дослідників в політичних наук при Історичній Секції УВАН у ЗДА.

Д-р Лисяк-Рудницький є членом-кореспондентом УВАН, звичайним членом НТШ і членом кількох американських наукових товариств (зокрема Американського Історичного Товариства).

Видатна ерудиція, широчінь наукових зацікавлень і вдалий синтетичний підхід до проблем української історії на тлі історії цілої Европи — поруч з визначними досягненнями наукової й академічної діяльности д-ра Івана Лисяка-Рудницького — дають, на мою думку, всі підстави, щоб рекомендувати його кандидатуру на дійсного члена НТШ.

Людлов, 6 липня 1967 р.

(-) проф. д-р Олександер ОГЛОБЛИН
дійсний член ІФС НТШ

Ознайомившися з пропозицією проф. д-ра О. Оглоблина, приєднуюся до його внесення обрати проф. д-ра І. Лисяка-Рудницького дійсним членом НТШ в його ІФС.

Дорнштадт, 15 жовтня 1967 р.

(-) проф. д-р Наталія ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО
дійсний член ІФС НТШ

ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН
Українське Історичне Товариство
Лудлов, Масс., ЗСА

УКРАЇНСЬКА МАРТИРОЛОГІЯ Й ЗАВДАННЯ ЇЇ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

*"Мій краю прекрасний,
розхішний, багатий!
Хто тебе не мучив?"*

Т. Шевченко

I

Можна без великої помилки сказати, що історія України — це історія визвольної боротьби, отже суцільна мартирологія українського народу в його боротьбі за державно-національне існування. І будь-що-будь, цілі століття української історії, цілі покоління нашого народу пройшли свою путь в умовах бездержавного існування української нації, в безперервній боротьбі проти чужоземного поневолення, яке сунуло на багаті українські землі з усіх сторін, а найбільше, найдовше і найстрашніше зі Сходу і з Заходу. Ця боротьба неминуче вимагала жертв — й сторіки крови століттями лилися на українських землях,а скільки ж української крови проллято було далеко за межами України, в нерівній боротьбі за рідну Українську Землю та її "вольную волю!"

Великий український патріот кінця XVIII ст. автор "Историі Русовъ" надхненими рядками яскраво висловив цю думку. "Остается теперь розмыслить и посудить, что єжєли по словам самого Спасителя, в Евангеліи описанным, которыя суть непреложны и не мимо идут, ежели "всякая кровь, проливаемая на земли, взыщется от рода сего", то какое взысканіе предлежит за кровь народа Рускаго, пролитую от крове Гетмана Наливайка до сего дне, и пролитую великими потоками за то единственно, что искал он свободы, или лучшей жизни в собственной земле своєй и имел о том замыслы, всему человечеству свойственные?"

Це була справжня мартирологія цілого українського народу.

Але в цьому священному морі української крови, пролитої за волю і щастя своєї батьківщини і свого народу, є багато, незмірно ба-

гато краплин, особливо цінних для майбутньої перемоги української національно-державної ідеї. Це вогнені краплини крови тих борців за українську справу, які свідомо й беззавітно поклали своє дорогоцінне життя на жертвенник волі (незалежности). Це ті мученики за Україну, кажучи старим літописним словом — “добрі страдальці за Українську Землю”, що, як вічні, невгасимі світильники, освітлюють шлях українського народу до остаточної перемоги над усіма його ворогами, немов би та “сторожа з того світу”, що, за віщим словом Кобзаря, стане “кругом святого Чигрина” й “не дасть святого розпинать”. Це ті мученики за українську волю, що конали на ешафотах Варшави і Москви, у в’язницях польських, московських, турецьких, в усяких московських, і досовітських, і совітських, “Соловках”, в німецьких гестапівських катівнях і концентраційних таборах. Їх багато, надто багато — десять тисяч, сотні тисяч, може мільйони — хто зна точно, скільких їх було.

Хто лічив їх?

А мусимо не тільки лічити, але й назвати їх. Не тільки назвати, але і знати їх. Не тільки знати, але переказати прийдешнім поколінням, передати світу пам’ять про них, бо вони — будівничі Нової України, вони творці нашого майбутнього державно-національного життя.

II

Чи сповнили ми досі цей святий обов’язок перед українськими іменними і безіменними мучениками? Чи українська історіографія приділила належну увагу цьому преважливому питанню? Треба одверто визнати, що ні. Не можна сказати, що у нас бракувало почуття свідомости цього обов’язку. Не слід думати, що українська історична наука не цікавилась цими питаннями й нічого не зробила для увінчення героїв української національно-визвольної боротьби. Дещо було зроблено і про це треба сказати кілька слів, щоб ясніше було, що маємо ще зробити.

Передусім українська історіографія перевела велику дослідчу працю в царині історії визвольної боротьби України минулих століть. Можна сказати, що історія визвольної боротьби українського народу проти Польщі (до кінця XVIII ст.) й частково проти Московщини (до революції 1917 р.) в загальних рисах досліджена. Не будемо наводити тут імення авторів і назви добре відомих праць українських істориків, що поклали міцні підвалини для спеціяльного студіювання української мартирології минулих історичних епох. Зате вважаємо за свій обов’язок відзначити тут бодай деякі спроби конкретної української мартирології в дотеперішній українській історіографії. Поминаючи славнозвісні розвідки та монографії М. Костомарова й В. Антоновича, які подали не тільки загальне історичне тло українського націо-

нально-визвольного мучеництва XVI-XVIII ст., але й низку важливих його епізодів (з цього погляду особливо цікава студія Костомарова про мазепинців і розвідка Антоновича про Гонту), треба згадати кілька розвідок та статтів про долю українських жертв московської централістичної політики XVIII ст., зокрема мазепинців (праця ДеПуле, публікації у "Киевской Старине", розвідки Д-р Домета Олянича, монографія Проф. д-р Бориса Крупницького про гетьмана-еміґранта Пилипа Орлика, праці д-р. Ілька Борщака про Орликів — гетьмана й сина його Григорія тощо). Серед студій, присвячених українцям, які зазнали московських репресій у XVIII ст., окреме місце посідає книга "Слово і діло государеве", написана в майстерній напівбелетристичній формі харківським істориком Миколою Горбанем, який студіював архіви російської "Тайної Канцелярії" й подібних інституцій XVIII ст., аж доки совєтська тюрма і заслання не перетворили його самого на одну з жертв російської централістичної політики XX ст. на Україні й відірвали його назавжди від української історичної науки.

Маємо далі невеличку історично-біографічну літературу про діячів Гайдамаччини (зокрема згадана вище розвідка про Гонту — В. Антоновича, студія про М. Залізняка проф. Осипа Гермайзе тощо). Менше уваги було приділено українським автономістам другої половини XVIII ст., що стали жертвами московського централізму (зокрема ніженські опозиціонери 1767 року, запорізькі автономісти, й серед них останній кошовий отаман Петро Кальнишевський тощо). Є кілька невеличких публікацій, присвячених українським декабристам (зокрема про Василя Лукашевича, Якова Драгоманова, Івана Сухинова). Значно більша і докладніша література про діячів Кирило-Методіївського Товариства й особливо про Тараса Шевченка, про українських народників другої половини XIX ст., про діячів Старої й Нової Громади, зокрема про Михайла Драгоманова, Миколу Зібера й Сергія Подолинського, про діячів українського національного відродження в Галичині, про учасників українського національно-революційного руху кінця XIX — початку XX ст. (зокрема про членів РУП). Нарешті, є численна, а вже ж далеко ще недостатня література про діячів відродження Української Держави 1917-1921 рр. та їх велику жертву для України.

Зате найменше досліджено українську мартирологію останньої чверти нашого віку під важкою рукою Польщі, Угорщини, Румунії й особливо гітлерівської Німеччини та СССР.

А втім треба відмітити, що переважна більшість цих праць складена в загально-історичному й, у кращім разі, в історично-біографічнім пляні. З погляду української мартирології маємо тільки невеличкі й несистематичні спроби, здебільшого у формі особистих спогадів чи реєстрів жертв ворожої Україні політики чужих держав.

III

Отже, в справі української мартирології українська історіографія зробила ще надто мало. Головна причина цього полягала в невільному, або напіввільному стані української історичної науки на Батьківщині, власне, у відсутності незалежної Української Держави. Тим самим визначується невідмінний обов'язок вільної української науки (на еміґрації) широко розгорнути досліди над українською мартирологією як давно минулих часів, так і недавно минулої та сучасної доби. Правда, еміґраційне становище нашої історіографії, а, з другого боку, позбавлення нас архівних джерел та літератури, а також правних і матеріяльних засобів не дає достатніх можливостей для широкого й глибокого студіювання всіх моментів і питань української мартирології. Але на це нема ради. Мусимо сповнити наш національний обов'язок — зробити в цій царині все, що можливо,

Щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли,
За що розпинали!

(Т. Шевченко)

А майбутні вільні українські покоління завершать будівництво величнього наукового Пантеону української мартирології.

Отож, спробуємо накреслити основні, невідкладні завдання наукової праці над українською мартирологією. Передусім насувається справа складання реєстрів української мартирології. Ми повинні зібрати відповідні матеріяли, як друковані, так і недруковані (письмові й усні) для укладення реєстрів борців й мучеників за українську національну справу, незалежно від того, коли, де і за яких обставин вони боролися й загинули, або так чи інакше постраждали за це. Звичайно та праця мусить переводитися систематично, по певних історичних періодах, в певних територіяльних межах, нарешті, в зв'язку з відповідними національно-політичними осередками та організаціями. Наведемо кілька прикладів. Українську мартирологію першої половини XVIII ст. найкраще пов'язати з добою гетьмана Івана Мазепи та мазепинців (зокрема гетьмана Пилипа Орлика) на Україні й закордоном. Українську мартирологію середини XIX ст. на Великій Україні слід пов'язати з діяльністю Кирило-Методіївського Товариства й зокрема Тараса Шевченка. Українську мартирологію останніх десятиліть найкраще вивчати в зв'язку з діяльністю тогочасних українських політичних та культурних осередків, таких, приміром як Спілка Визволення України (СВУ) 1929 р., як Українська Академія Наук, як літературні течії і організації (неокля-

сики, "Вапліте" тощо). Й, переходячи до сучасности, українську новітню мартирологію на Україні й закордоном під німецькою окупацією треба вивчати в зв'язку з діяльністю відповідних українських національно-революційних організацій. Монографічне дослідження певних моментів і осередків української національно-визвольної боротьби створить той ґрунт, на якому може розвиватися студіювання української мартирології, передусім у формі реєстрів тих українських діячів, що впали жертвами тої боротьби. Згодом окремі реєстри могли б бути заведені до загально-українського Синодику.

Другий етап наукової праці в царині української мартирології, який почасти може проходити рівнобіжно з першим, це складення Історично-Біографічного Словника борців за волю України. Це монументальна праця, яку за еміґраційних умовин можна виконати хіба частково — у вигляді поодиноких біографічних нарисів, присвячених окремим українським діячам, абож невеличких збірок історично-біографічного характеру, пов'язаних з тими чи тими українськими політичними та культурними осередками минулого й сучасного. Складання таких окремих історично-біографічних словничків — річ можлива навіть в умовах сучасної еміґрації — й вони стануть за важливі цеглини майбутньої величньої будівлі — Всеукраїнського Історично-Біографічного Словника борців за волю України.

З тими двома, тісно з собою пов'язаними завданнями сучасної української мартирології, безперечно, лучиться третє завдання — збирання матеріялів і монографічне дослідження окремих ділянок української мартирології в минулому та сучасному, таких, приміром, як український національно-політичний рух, українська національна Церква, українська національна культура, українська національна економіка, українське національне військо тощо. Потреба таких студій, звичайно, в історичному аспекті й саме в пляні української мартирології, цілком очевидна й не потребує ближчих пояснень та обґрунтувань.

Четверте важливе завдання наукової праці в царині української мартирології — це безперечно, збирання й систематизування відповідного документально-мемуарного (письмового й особливо усного) матеріялу. Цей матеріял має виключне значіння для студіювання новітньої української мартирології, а тим самим для дослідження сучасної української визвольної боротьби. Годі й казати, що з погляду черговости завдань — це одне з найголовніших завдань сучасної української мартирології, наукова й політична вага якого цілком ясна.

У процесі збирання документально-мемуарного матеріялу, природньо виникає потреба утворення бодай невеличкого Архіву-Музею Української Мартирології, де мають бути зібрані, збережені й систематизовані документальні та меморіяльні матеріяли — рукописи, малюнки, фото, діяграми й картограми, меморіяльні речі

тощо. Одним з поважних завдань, пов'язаних з тим, є складання бібліографії української мартирології. Залишаємо на боці питання про організаційну структуру Архіву-Музею Української Мартирології: чи він мусить бути автономною організацією (при НДІУМ), чи, може, увійде на тих чи тих умовах до складу загального Українського Архіву-Музею на еміґрації. Це справа дальшого часу, а покищо потреба збирання й особливо збереження таких матеріялів дуже пекуча.

Поважне місце в пляні студій над українською мартирологією належить популяризації цієї справи шляхом видання науково-популярних збірників, брошур, публікації статтей у пресі, а також організації меморіяльних академій, прилюдних лекцій тощо. Справа студіювання української мартирології — це справа цілої української громади на еміґрації, це справа всіх національно-свідомих елементів там, на Батьківщині.

Нарешті, вся ця широка й важлива праця мусить знайти в майбутньому своє завершення в складанні монументальної Історії Української Мартирології, на тлі загальної історії української визвольної боротьби.

Такі найголовніші завдання сучасної української наукової мартирології на еміґрації.

IV

Науково-організаційним осередком цієї національно-важливої праці є Науково-Дослідний Інститут Української Мартирології (НДІУМ), заснований з ініціятиви Ліги Українських Політичних В'язнів (ЛУПВ) у Мюнхені. Аджеж у статуті НДІУМ, схваленому на першій організаційній конференції Інституту, зазначено, що мета НДІУМ — зберегти наступним українським поколінням аннали жертв та імена борців за волю України, для вічної пам'яти та належного вшанування.

Відповідно до того, завдання НДІУМ — збирати, переховувати, систематизувати, науково досліджувати, літературно обробляти та видавати матеріяли про жертви українського народу, які він приніс у своїй визвольній боротьбі, від найдавніших часів, за свої національно-державні ідеали: Вільну, Самостійну, Соборну Українську Державу. Тимто об'єктами для праці НДІУМ являються всі відомості про факти індивідуальних і масових страт, тортур, фізичних і моральних знущань, добровільного чи недобровільного залишення Рідного Краю — від всяких окупантів і за всяких чужих державних надвлад, чи займанщин, вдома чи закордоном, в одвертім бою за війни, чи в політичних, громадських політичних ідеалів — на всіх українських етнографічних теренах та в краях української еміґрації й заслань.

Для виконання цих великих і відповідальних завдань Інститут має колегію наукових співробітників та мережу уповноважених

представників по таборах і інших осередках української еміґрації. Зокрема, колегія наукових співробітників Інституту охоплює широке коло українських істориків, філологів, соціологів, правників, економістів та інших фахівців у царині суспільних наук, а також літератів та журналістів, що займаються науково-дослідчою працею. Наукова праця Інституту провадиться по секціях, яких на перший період діяльности Інституту встановлено 6. Це секції:

1. Української мартирології до кінця XVIII століття.

2. Української мартирології на терені Російської імперії XIX-XX ст.

3. Української мартирології на терені російської окупації XX ст.

4. Української мартирології за Австро-Угорської монархії.

5. Української мартирології на західніх українських землях в 1918-39 рр.

6. Української мартирологіїза часів німецької окупації 1939-45 рр.

Але широкі завдання Інституту Української Мартирології не можуть замкнутися в наукових кабінетах. Вони вимагають якнайширшої участи цілого українського громадянства в праці НДІУМ. Тим то особливого значення надається праці уповноважених представників Інституту. Завдання уповноважених представників та комісій, що утворюються при них, це збирання матеріялів української мартирології, особливо за ті періоди української визвольної боротьби, які ще не висвітлені належно в історичній літературі, а зокрема, за часи від Першої світової війни до наших днів. Отож до складу тих комісій входять літературні, журналістичні, культурно-освітні та громадські працівники, здебільшого з числа осіб, потерпілих від різних окупаційних властей на українських теренах.

Праця уповноважених представників НДІУМ та комісій при них забезпечує Інститутові збирання:

а) актів та документів української мартирології в оригінальних чи засвідчених копіях,

б) спогадів, написаних самими учасниками подій чи фактів,

в) спогадів, записаних членами комісій при уповноважених представниках НДІУМ зі слів самих учасників подій чи фактів, або з переказу інших свідків та сторонніх осіб,

г) протоколярних записів комісій,

ґ) списків тих, що загинули за волю України.

Така в загальних рисах структура Інституту, склад його та організація праці.

V

Ми накреслили основні завдання наукового дослідження української мартирології та організаційні засади Науково-Дослідного

Інституту Української Мартирології. Надто великі й відповідальні завдання в цій царині, надто широкі рамці нового осередку вільної української наукової думки. І надто малі ще наші сили, надто вузькі еміґраційні рамці для такого великого діла. Може виникнути тривожна думка, чи подолаємо всі труднощі на цьому шляху, чи здужаємо виконати цей наш науковий обов'язок? Може, слід було б одразу обмежитися якоюсь невеличкою частиною цієї неосяжної праці; може, досить буде, коли пощастить хоч щось зробити у цій справі?

Ні, не можна. Ні, не досить. Так, слабкі наші сили й малі наші можливості. Але надмірно великий наш національний обов'язок перед нашою історією, нашим минулим і нашим майбутнім. Якщо не ми, хто ж виконає за нас цей священий довг, покладений на нас нашим народом і нашою історією. І коли, справді, вузенький ґрунт для нашої праці на чужині, зате безмежні простори духової волі відкриваються тут переж нами. Бо, перефразуючи слова Апостола Павла, "не маємо тут сталого града, але шукаємо майбутнього" (До Євреїв, XIII, 14).

Тільки тут, на еміґрації, можемо відчути й повною мірою оцінити високий жертвенний подвиг тих "поборників святої волі" (Шевченко), мучеників за Україну, як тих, що імення їх увічнені в анналах історії, так і тих мільйонів, що імення їх, "Ти, Господи, відаєш". Бо хоч великі наші жертви й важкі втрати, хоч болючі ще переживання недавнього минулого й свіжого сучасного, вони викликають в нас не почуття суму і розпачу, а почуття гордости й радости. Гордости з того, що наш народ завжди боровся за свою волю й знайшов у собі стільки вірних і відданих українській національній справі синів — героїв і мучеників. Радости, отої глибокої, непорівняної ні з чим, радости християнського мучеництва, — з того, що мученикам за Україну належить "вінець правди" (До Тимофія, IV, 8), а правда вічна й тільки правда.

І ще одне, що примушує нас на всю широчінь поставити саме тепер проблему української мартирології й усі сили віддати на те, щоб її науково дослідити. Вогненим словом віщував це Шевченко:

Ворог, що сміється...
Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине, —
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
і чиї ми діти.

ЛЮБОМИР ВИНАР
Українське Історичне Товариство,
Кент, Огайо, США

ОЛЕКСАНДЕР МЕЗЬКО-ОГЛОБЛИН: ЗЕМЛЯ, ПРЕДКИ, РОДИНА

> ***"Я рано став відчувати свій кровний зв'язок з землею, на якій родилися і постарілися, жили і вмирали мої предки. Я люблю цю землю моїх батьків, мою землю..."***
>
> Олександер Мезько-Оглоблин, "Рід", стор. 81

ВСТУП

Дослідження життя і творчости Олександра Петровича немислиме без вивчення його автобіографічних і біографічних праць, в яких представлено істориком його прямо мітичне прив'язання до рідної землі, його предків і родини. Родинні традиції безпосередньо впливали на формування історичного світогляду історика в дитинстві, юначих і пізніших роках. Провідні ідеї творчости Олександра Мезька-Оглоблина можна лише зрозуміти в контексті його інтерпретації ролі роду і історичної людини (homo historicus) в історичному багатовимірному процесі.

Досліджуючи наукову спадщину Олександра Петровича, я писав, що історик уважає людину творцем історії. Звичайно ця людина була пов'язана з її оточенням, родом, землею і, в кінці, з "духом епохи", в якій вона жила і діяла. Я писав, що основну ідею творчости проф. Олександра Оглоблина можна визначити з допомогою багатовимірної формули: *земля – рід – нація – держава - людина*[1]. Численні історичні, історіографічні, біографічні, генеалогічні й історично-географічні досліди і праці Олександра Петровича відзеркалюють цю ідею. Історик Олексій Ясь наголошує значення "генеалогічної ідеї" в науковій творчости й методології з наголосом на два історичні чинники

---

[1] Любомир Винар, "Наукова творчість проф. Олександра Оглоблина". Олександер Оглоблин, *Студії з історії України*. Ред. Любомир Винар, Нью-Йорк-Київ: Українське Історичне Товариство, Історична Секція УВАН у США, 1995, стор. I-XV.

– історії родів і землі-території. Він робить правильний висновок, що в системі наукових поглядів дослідника чільне місце займала "історико-географічна територія, як один з головних чинників історичного процесу"[2].

Олександер Петрович в автобіографічних творах писав, що має дві батьківщини: вужчу батьківщину "Сіверщину", землю його предків, і ширшу – Київ-Україну, де він народився, вчився, розгорнув свою наукову і академічну діяльність. Вже від молодих літ він вивчав свій рід і землю, своїх предків з Новгородсіверського повіту на Чернігівщині. Ці досліди "вужчої батьківщини" він продовжував до кінця свого життя. В своєму автобіографічному нарисі Олександер Петрович пише, що його перша спроба написати історію його рідного міста – Новгород-Сіверського була "напівдитячою і наївною", але згодом "з того малого зерна" виросла його наукова праця над льокальною історією України-Сіверщини, Чернігівщини і Лівобережної України, а вже пізніше "історії цілої України" і, що важливіше, "це почуття землі, землі мого роду, рідної землі згодом привело мене до історії Гетьманщини, Козацько-Гетьманської держави XVII – XVIII століття"[3]. Отже, існує безпосередній зв'язок між родинними історичними традиціями, землею предків Олександра Петровича і його історичною творчістю. Вони мали головний вплив на формування світогляду історика і його історіософії. Не менш важливим є вплив на його творчість і наукову діяльність його безпосередньої родини – дружини Анни Якимівни, з роду Фролових (1892 – 1965) і його сина Дмитра Олександровича (1925 – 1986). Ця тема до сьогодні не була досліджена і тому опісля присвятимо їй окремий розділ.

На Першому Міжнародному Конґресі Українських Істориків (Чернівецький державний університет, червень 2000 р.) і Міжнародній науковій конференції, присвяченій проф. О. Мезьку-Оглоблину, що відбулася в Університеті "Острозька Академія" (червень, 2000 р.), я мав нагоду в доповідях наголосити потребу видання архівних матеріялів історика і перевидання його основних історичних праць в Україні для ознайомлення з ними дослідників життя і творчости Олександра Петровича і розвитку української історіографії в XX-му столітті. Учасники Конґресу і конференції поділяли мої думки відносно значення автобіографічних і біографічних та генеалогічних матеріялів історика у дослідженні його загального та історичного світогляду і

---

[2] Олесь Ясь, "Генеалогічна ідея в науковій творчості і методології О.П. Оглоблина", *Спеціальні наукові дисципліни: питання теорії та методики.* N4, ч.1. Київ: Національна Академія Наук України. Інститут Історії, 2000, стор. 146-147.

[3] Олександер Оглоблин, "Мій творчий шлях українського історика", *Олександер Мезько-Оглоблин. Дослідження та матеріяли. (До століття народження історика).* Ред. Л. Винар. Упорядник А. Атаманенко. Нью-Йорк-Острог-Київ-Торонто, 2000, стор. 112 (Серія "Оглоблиніяна", т.1).

головних історичних ідей. Саме тому УІТ у співпраці з Університетом "Острозька Академія" започаткувало нове серійне видання "Оглоблиніяна", в якому плянуємо видавати першоджерельні й інші матеріяли, а також праці історика і про нього[4]. Віримо, що це видання заповнить відповідну прогалину в українській історіографії. Це видання може стати основою нової історичної дисципліни – "оглоблинознавства", що займається систематичним науковим вивченням життя, діяльности і творчости історика.

Завданням нашої статті є коротко обговорити і проаналізувати автобіографічні і біографічні матеріяли Олександра Петровича, його погляди на своїх предків і рідну землю і в кінці зупинитися над ролею дружини і сина в житті Олександра Оглоблина, які відіграли вийняткову ролю в діяльності історика, зокрема після 1945 року. Всі ці три теми зазублюються, себе доповнюють і є основою вивчення життя і діяльности Олександра Петровича.

АВТОБІОГРАФІЧНІ І БІОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

Заки перейдемо до аналізи автобіографічних і біографічних нарисів Олександра Мезька-Оглоблина, коротко з'ясуємо значення автобіографічних праць дослідників як історичного першоджерела. Також важливо з'ясувати причини написання біографічних нарисів Олександра Петровича і встановити відповідну хронологію. Автобіографічні матеріяли можна поділити на дві основні категорії – це, в першу чергу, офіційні автобіографії (Curriculum vitae), що їх історик пише у відповідній формі, звичайно визначені для установ, в яких науковець працює, або для іншого офіційного вжитку. Це короткі зіставлення про освіту, академічну діяльність і видання історика. Офіційна автобіографія важлива для уточнення дат у зв'язку з життям і з науково-академічною діяльністю дослідника. Другу категорію першоджерел становлять автобіографічні нариси, в яких Олександер Петрович пише про своє походження, рід, науково-дослідницьку працю, його основні ідеї творчости і його важливіші видання. Також в цих нарисах знаходимо важливі інформації про освіту історика і його науково-організаційну діяльність. Автобіографічні нариси дають характеристику автора, писану з його власної перспективи.

Автобіографії можуть охоплювати цілість життя і творчости людини, або можуть бути обмежені до одного аспекту, наприклад, родинне життя, наукова творчість і т.п. Не менш важливими в цьому жанрі історичних першоджерел є спогади історика, генеалогічні таблиці, автохронологічні записи. Окрему категорію становить листування

---

[4] *Олександер Мезько-Оглоблин. Дослідження та матеріяли.* Серія "Оглоблиніяна", т.1, Нью-Йорк-Острог, 2000, стор. 190.

Олександер Мезько-Оглоблин (Лудлов, 1976).
Друкується вперше. (З архіву УІТ).

Олександра Петровича, приватне і офіційне, що його треба окремо обговорити і проаналізувати в контексті життя, діяльности і творчости дослідника. Всі ці матеріяли є вийнятково важливими першоджерелами у дослідженнях Олександра Мезька-Оглоблина, його роду, родини, діяльности і творчости історика і його доби.

Починаючи від 1962 року, я започаткував збирання матеріялів для опрацювання біобібліографії історика і від того часу по сьогоднішній день займаюся дослідженням його біографічних джерел. Олександер Петрович надавав великої ваги автобіографічним і біографічним матеріялам, як також генеалогічним дослідженням. Він уважав, що наукова діяльність сучасного історика – це частина української історіографії, і тому вирішив поділитися своїми думками з дослідниками, а зокрема з молодим поколінням істориків і з'ясувати, "що і як робили там, на батьківщині, їхні попередники... це покоління мусить заступити нас, і саме йому мусимо передати ми й нашу наукову традицію, наш досвід"[5]. Це була одна з головних причин написання

[5] Олександер Оглоблин, "Мій творчий шлях українського історика", Олександер Оглоблин. *Студії з історії України. Статті і джерельні матеріяли.*

його найдовшої академічної автобіографії "Мій творчий шлях українського історика", що її закінчив писати в листопаді 1964 року[6]. Інші біографічні нариси про свій рід і предківську землю Олександер Петрович, як він мені згадував, писав для свого сина Дмитра, щоб той знав про своє походження, про прадідівську землю і життя його предків. Звичайно, історик бажав одночасно задокументувати генеалогію свого роду, і так "народилися" біографічні нариси "Рід", присвячений "Моєму синові Дмитрові" (1946), а ще раніше "Про мій рід", написаний в Києві (1941 – 1942 рр.)[7].

Біографічні матеріяли Олександра Петровича знаходяться в архівах в Києві, Одесі, Мюнхені, Америці та інших країнах, де історик проживав[8].

Тепер виринає питання хронології написання його автобіографічних і біографічних нарисів. В якому часі і в яких обставинах Олександер Петрович писав свої біографічні праці? В моїй монографії про Олександра Петровича я подав відповідну періодизацію його життя і діяльности, що її можна застосувати до його біографічної творчости. Ця схема має такі періоди:

1) ранній період життя (родинне вогнище Олександра Мезька);
2) перша київська доба: 1919 – 1930 рр.;
3) друга київська доба: 1931 – 1941 рр. (в атмосфері терору і страху);
4) друга світова війна: 1941 – 1945 рр. (побут в Києві, Львові, Празі, переїзд до Баварії);
5) еміграція: 1945 – 1951 (Німеччина);
6) американський період життя: 1951 – 1992[9].

Ред. Любомир Винар. Нью-Йорк-Київ-Торонто: Українське Історичне Товариство. Українська Вільна Академія Наук. Історична Секція, 1995, стор. 3-4; Спершу видруковано в *Збірнику на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина*. Редактор Василь Омельченко. Нью-Йорк, 1977.

[6] Про історію написання автобіографії див. Л.Винар, "Автобіографічні матеріяли Олександра Оглоблина", *Олександер Мезько-Оглоблин. Дослідження та матеріяли*. Ред. Л. Винар. Нью-Йорк-Острог-Київ-Торонто, 2000, стор. 71-79.

[7] Л. Винар, "Вступ" до праці Олександер Оглоблин. "Мій творчий шлях українського історика". *Цит. праця*, стор. 105-109.

[8] Про біографічні матеріяли історика, що зберігаються в архівних фондах в Америці, див. Любомир Винар, "Автобіографічні матеріяли Олександра Оглоблина", *Український Історик*, 1994, т. 31, ч.1-4, стор.153-161. Про архівні матеріяли в Києві див. Ігор Верба, "Архівна оглобліяна в Києві", *Український Історик*, 1994, т.31, ч.1-4, стор. 166-181.

[9] Періодизацію життя і творчости Олександра Мезька-Оглоблина подано з праці Любомир Винар, *Олександер Петрович Оглоблин 1899 – 1992. Біографічна студія*. Нью-Йорк-Торонто: Українське Історичне Товариство, 1994, стор. 11 і дальше.

В Україні Олександер Петрович прожив 44 роки, з того від 1919 до червня 1941 р. проживав під совєтською владою, в роках 1941 – 1943 жив у Києві під німецькою окупацією. Від 1943 до 1992 р., тобто 47 років — на еміґрації (Німеччина, Америка). Як бачимо, найдовший період його життя і творчости охоплює побут історика на еміґрації.

Які біографічні твори написав Олександер Петрович в Україні, а які на еміґрації? Знаємо, що від ранніх років життя історик збирав історично-біографічні і генеалогічні матеріяли про свій рід.

Проте під большевицькою окупацією він написав не багато, більшість автобіографічних нарисів припадають на час еміґрації. Ми знаємо, що починаючи від 1920-х рр. Олександер Петрович провадив "Щоденник", який зберігся у фрагментах і який, пізніше він згадував, був "напівзнищений в 1930-х рр."[10]. Ці уривки "Щоденника" не є опубліковані, але віримо, що в короткому часі вони побачать денне світло. Самозрозуміло, що дослідники, які реконструюють життя і діяльність історика 1920-х і 1930-х років, не зможуть задовільно відтворити діяльности Олександра Петровича в тому часі без аналізи його "Щоденника". З інших біографічних матеріялів в совєтському періоді, дослідник обмежувався до офіційних життєписів, здебільшого писаних через третю особу, що були пов'язані з його академічною діяльністю на університеті і наукових установах. Деякі з цих життєписів знаходяться в київських архівах, інші – в Америці і деякі вже були видрукувані[11].

З найважливіших біографічних нарисів згадаймо в хронологічному порядку "Про мій рід" з 1941 – 1942 року, що його я опублікував в "Українському Історику" (1994, т.31), довший нарис "Рід", в якому подані вийнятково важливі дані про предків історика – цю біографічну працю також ми видали в "Українському Історику" (1995, т.32). Без перебільшення можна ствердити, що ці дві публікації причинилися до об'єктивного дослідження предків Олександра Петровича і привернення його родового прізвища "Мезько". Вони становили першоджерельну базу для досліджень в Україні, де довгий час історики уважали,

---

[10] Див. Олександер Оглоблин, *Студії з історії України,* стор. 258. Самозрозуміло, що "Щоденник" був писаний для внутрішнього вжитку. В 1930-х роках Олександер Петрович вирішив знищити матеріяли і записи, які могли попасти в руки НКВД і причинитися до заслання історика або навіть його ліквідації. Це була жорстока доба, в якій як писав Олександер Петрович "не тільки нищено самих істориків та їх наукові твори, але цілу наукову ґенерацію вигублено впень і тим самим обірвано або вихолощено наукову традицію багатьох українських поколінь". (О. Оглоблин, "Мій творчий шлях українського історика", стор. 110).

[11] Див. "Життєпис Олександра Оглоблина", Любомир Винар, *Олександер Петрович Оглоблин. Цит. пр.,* стор. 58-64; "Життєпис Олександра Оглоблина", *Олександер Мезько-Оглоблин. Цит. пр.,* стор. 152-157.

що справжнє родинне прізвище історика є "Оглоблин"[12]. В кінці згадаймо третій вийнятково цінний автобіографічний нарис Олександра Петровича "Мій творчий шлях українського історика", що містить важливі дані про його академічну діяльність, творчість і його історіософію. Пригадую, що я просив Олександра Петровича, щоб він довів цю автобіографію до 1980-х років, але життєві пертурбації не дали йому змоги це зреалізувати. Впровадження до цих біографічних праць ми помістили в першому томі серійного видання "Оглоблиніяна", що появилося в Острозі в 2000 році.

Дуже важливими для досліду життя О. Оглоблина і його предків є "Спогади" історика, що не були ще друковані[13] – це, властиво, біографічно-генеалогічний нарис, який Олександер Петрович закінчив писати в німецькому селі Трасфельдені в листопаді 1945 року.

З інших важливих матеріялів історика треба згадати генеалогічні таблиці його роду по лінії батька і матері. Вони доповнюють біографічні нариси історика і знаходяться в Центральному Державному Архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО, ф. 3561), архіві УІТ та інших архівах.

Одним із важливих завдань є опрацювати "зводний каталог" усіх архівних матеріялів оглоблинознавства в Україні і на Заході з допомогою комп'ютерської техніки – віримо, що спільними силами оглоблинознавців з України і діяспори цей проєкт можна здійснити. У нашій статті не розглядаємо листування Олександра Петровича, що становить одну з основних баз наукового оглоблинознавства – ця тема вимагає окремого дослідження.

Треба також згадати про вітчима Олександра Петровича – Петра Івановича Оглоблина (1866 – 1919) і його рід. Одначе історик не залишив жадних спогадів про свого вітчима. Знаємо, що Олександер Петрович мав дві сестри по лінії вітчима і своєї матері, Євгенію і

---

[12] Наприклад І. Верба у своїй докторській праці *Олександер Оглоблин* (Київ, 1999) пише, що найважливіші джерельні матеріяли в основі його праці становили нариси "Рід", "Про мій рід" і "Мій творчий шлях українського історика". Ігор Верба. *Цит. пр.*, стор. 17. Заразом автор пише, що недоліком наукової автобіографії О.О. "є однобічність подання матеріялу і уникнення суперечливих сторін оглоблиновського життя". *Цит. праця,* стор. 17. Видно, що Верба добре не зрозумів інтенцій автора автобіографії, який не думав зупинятися на відносно незначних справах, як також на т. зв. "суперечливих" (Верба не пояснює ближче цей термін і не дає прикладів). Кожний історик знає, що спогади і автобіографічні нариси є суб'єктивними і завдання історика їх об'єктивно проаналізувати у контексті "внутрішньої критики" історичних джерел. Цього автор задовільно не зробив.

[13] "Спогади" історика складаються з трьох частин: 1) Дитинство; 2) Предки матері Олександра Петровича Катерини Платонівни (1867 – 1932); 3) Про батька історика – Михайла Миколайовича Мезька (1870 – 1938). Разом з додатками начислюють біля сорока сторінок рукопису.

Марію – з ними в ранніх роках він близько жив і про них знаходимо деякі записи в архіві Олександра Петровича. Архівні матеріяли про вітчима Олександра Петровича знаходяться в київських і інших архівах, проте їх обговорення виходить поза тематичні рамці нашої статті.

Важливо згадати, що в хаті Олександра Петровича в містечку Лудлов, ми відчували його постійний зв'язок з своїм родом: на полицях і стінах його робітні і в інших кімнатах стояли фотографії його мами, його сестер, вітчима і його близьких співробітників, зокрема Наталії Полонської-Василенко, Дмитра Дорошенка, Володимира Кубійовича та інших. Окреме місце займала фотографія митрополита Андрея Шептицького, який, за висловом Олександра Петровича, був найвидатнішою людиною, яку він зустрінув на свойому життєвому шляху. Також на стіні висіла стародавня ікона з XVIII ст., яку в роді Лашкевичів передавали з покоління в покоління. Олександер Мезько ціле своє життя був глибоко віручою людиною – і це треба пам'ятати дослідникам його життя, що часами "на швидку руку" намагаються аналізувати головні фактори, що впливали на формування його світогляду. Також треба підкреслити, що фотографії Олександра Петровича і його родини є також важливим першоджерельним матеріялом[14]. Це також відноситься до інших фотографій, що стосуються до діяльности Олександра Петровича.

Дмитро Олександрович, син історика, був добрим фотографом-аматором і залишив чимало фотографій Олександра Петровича і його родини.

Дослідження життя і творчости Олександра Мезька-Оглоблина, як також аналіза його провідних історіографічних і історіософічних концепцій в'яжеться безпосередньо з об'єктивним вивченням його біографічних та історично-генеалогічних джерел і вивченням часу, в яких вони творилися. Це вимога загальноприйнятої методології історичного досліду. Часто сенсаційно-публіцистичний підхід істориків в насвітленні "таємниць" життя видатного історика причинюється до своєрідного історіографічного дилетантизму, базованому на незадовільному знанні першоджерел або в їхньому тенденційному насвітленні. Це дослідники життя історика в контексті його доби повинні оминати. "Гонитва" за сенсаціями часто обезцінює історичне дослідження.

ЗЕМЛЯ, РІД І РОДИНА ОЛЕКСАНДРА МЕЗЬКА

Родинні історичні традиції і родинне середовище Олександра Петровича безпосередньо впливали на формування його світогляду, творчість і життєвий шлях. Саме автобіографічні і біографічні праці історика є найважливішими першоджерелами до відтворення його

---

[14] Численні фотографії Олександра Петровича знаходяться в архівах в діяспорі і в Україні. Вони доповнюють біографічні матеріяли історика.

Мезьки (XVII–XVIII ст.) / (Мізки, „Мизки“).

Степан Мезка („Мезкові“)
козак Стародубівської сотні
Ніжинського полку (1654).

Семен Степанович (?)

Григорій Семенович
Мезка („Гришко Семенов“)
козак с. Арапович Новгородської сотні Стародубівського полку
„середній грунтовий козак“ (1723, 1729).

Яким Григорович
козак с. Арапович
Новгородської сотні
(1723)
† до 1767.

Кіндрат Григорович
козак с. Арапович
Новгородської сотні
(1723)
† до 1767.

„Мизкови (Мезкови)“

Степан Якимович — козак с. Арапович, † до 1767.

Максим Якимович — козак виборний с. Арапович (1767), р. к. 1712. Др. (1767) Євдокія, р. к. 1717.

Петро Якимович — р. к. 1727. Др. (1767) Марфа, р. к. 1728.

Кузьма Якимович — (1767), р. к. 1732. Др. (1767) Ганна, р. к. 1732.

Левко Степанович — козак виборний с. Арапович (1767), р. к. 1737. Др. (1767) Ірина, р. к. 1742.

Мартина Левівна, р. к. 1759. Євдокія Левівна, р. к. 1765.

Потап Максимович, р. к. 1747, козак виборний с. Арапович (1767). Др. Парасковія, (1767) р. к. 1750.

Іван Максимович, р. к. 1753, пр. 1767.

Євдокія Максимівна, р. к. 1751, пр. 1767.

Дарія Петрівна, р. к. 1751, пр. 1767.

Марина Петрівна, р. к. 1763, пр. 1767.

Клим Кузьмич, р. к. 1759, пр. 1767.

Іван Кузьмич, р. к. 1756, пр. 1767.

Юхим Кузьмич, р. к. 1764, пр. 1767.

Агафія Кузьмівна, р. к. 1761, пр. 1767.

Анастасія Кузьмівна, р. к. 1747. Ж. (1767) Іван..., нар. к. 1737.

Генеалогічна таблиця роду Мезьків (XVII-XVIII стол.). Опрацював Олександер Мезько-Оглоблин (Архів УІТ).

життя. Олександер Мезько-Оглоблин народився 24 листопада 1899 року у Києві. У "Спогадах" історика, що їх він опрацював в 1943 році, читаємо: "Я народився, був записаний, ріс і виховувався, як син законного чоловіка моєї матері Петра Івановича Оглоблина, київського домовласника… Але ще дитиною я відчув, що не тут, у цій заможній купецькій сім'ї, мої родові коріння; я помічав велику прірву між новгородським оточенням моєї матері й києво-подільським середовищем моєї бабусі, по вітчимові О.П. Оглоблинової, яка все ж таки мене дуже любила і покладала на мене великі надії. Я ніколи не почував кровного інтимного зв'язку з своїм вітчимом – він ще змалку дитинства мого видався мені людиною іншої, не моєї породи"[15].

Про свого кровного батька Олександер довідався пізніше і спершу запізнав його як "дядю Мішу", але вже два роки пізніше він вже знав, що його дійсний батько є Михайло Миколайович Мезько (1870 – 1938), який походив зі старого козацького роду Новгород-Сіверського повіту на Чернігівщині. Мати Олександра Катерина Платонівна (1867 – 1932) була примушена вийти за Петра Оглоблина в 1899 р. і не зрадила своєму синові родинної таємниці аж до 1914 року. І так Олександер Мезько продовж цілого свого життя уживав прізвище свого вітчима – Оглоблин.

Я мав нагоду багато разів говорити з Олександром Петровичем про його рідного батька і про вітчима. Головне питання було: чому він не уживав свого правдивого прізвища? Історик казав, що з різних родинних мотивів це не було можливо, а крім того в школі, університеті і впродовж майже цілого життя його вже знали, як "Оглоблина". Лише кілька праць він підписав правдивим родиним прізвищем "Мезько"[16]. Не можемо забувати, що в 1920-х роках і пізніше під советською владою змінити прізвище було небезпечно з огляду на НКВД та інші партійні комуністичні органи, а після 1943 року вже було запізно. Треба також згадати, що в 1920-их і 1940-их роках деякі вороги Олександра Петровича розповсюджували поголоски, що він є "росіянином" з огляду на прізвище "Оглоблін" або "Оглоблин" – проте історик ігнорував ці наклепи і їх не спростовував. Близький круг його приятелів знав його правдиве прізвище, але, на прохання Олександра Петровича, його не оприлюднили. Тут можна згадати Наталію Полонську-Василенко, а пізніше Любомира Винара. В 1990 році Олександер Петрович просив мене, щоб після його смерти я опублікував його біографічні нариси. Це я зробив у 1992 році. Про ці справи згадаємо пізніше.

У "Спогадах" історика знаходимо важливі дані про його "родинне гніздо", а саме:

---

[15] Олександер Оглоблин, "Спогади" (рукопис), стор. 20.

[16] Свою працю *Як большевики руйнували українську історичну науку* (1945) підписав "Олесь Мезько". Деякі праці підписував криптонімами "О.М.".

Рід Мезьків (XIX-XX стол.)

Генеалогічне дерево роду Мезьків. Опрацював проф. О. Мезько-Оглоблин (Архів УІТ).

> "Моє родове гніздо – село (власне селище) Араповичі на правому березі р. Десни, в кількох кілометрах од Новгорода-Сіверського. Виникло воно, за Лазаревським, не пізніше 1-ої половини XVII століття. Старожили села в 1729 році не пам'ятали, кому належали Араповичі за польського володіння. А як з войськом козацьким вибилися з под іга польського, гетьман Хмельницький – надал они... села... (в тому числі Араповичі) диспозиції і во власти гетьманской... (потому) Араповичі належали новгородсіверському маґістратові. Так було до гетьмана Розумовського... На той час Араповичі були вже міцним козацьким селом, центром окремого Араповського куреня. Якщо року 1723 там було 24 козацькі двори, то 1787 року тут було вже 35 дворів (42 хати)"[17].

Олександер Петрович згадував, що араповицькі козаки були цілком незалежні від "панської влади", й козацьке населення, й серед них мої козаки Мезьки, вдержались тут до нашого часу"[18].

Здається, що не було дня в еміґраційному житті Олександра Петровича, щоб він не згадав предків, рідної землі і своїх родичів. У безпосередніх і телефонічних наших розмовах, а вони були часті, історик про них згадував. Як я вже писав раніше, він мав якесь мітичне прив'язання до рідної землі. Його численні студії про людей Старої України найкраще ілюструють цей безперервний зв'язок між поколіннями, що відійшли, і їхнім нащадком Олександром Мезьком. Цей зв'язок образно і дещо емоційно представлено в "Спогадах". Він пише:

> "І всеж я ясно бачу їх тут, на чужині, в цьому глухому гірському баварському селі. Так, саме тепер я відчуваю їх. Звідси, з чужих осель, де всеньке життя просякнуте повсякденною турботою, працею і творчою радістю хлібороба, лине моя думка... туди, до тих рідних сел, яких більшість я ніколи не бачив і не побачу. О, як я їх люблю, як щасливий був би, хоч на хвилинку, хоч на мить, побачити їх, гаряче чоло й тремтячі уста притиснути до рідної предківської землі, моєї нещасливої батьківщини... Там далеко, серед лісів і ланів моєї Сіверщини, над рідною Десною, серед щоденної праці, серед героїчних битв за волю і честь вітчизни, – стоять вони, кремезні і непохитні..."[19].

Це безпосередні щирі думки видатного українського історика і патріота батьківщини. Вони наглядно характеризують його історичний світогляд і віддзеркалюють головні мотиви систематичних дослідів людей Старої України, їхнього життя, боротьби за свободу Батьківщини, їхні перемоги і їхні поразки. Олександер Петрович зумів воскресити тих часто забутих діячів України на основі історичних і генеалогічних першоджерел. Ми свідомо навели довший уривок з

---

[17] О.Оглоблин. "Спогади", стор. 22.

[18] *Там же.*

[19] *Там же.*

"Щоденника", щоб впровадити читачів та дослідників життя і творчости провідного українського історика другої половини XX століття в його задушевний світ, в його думки про рідну землю та його предків. Без належного розуміння історичної і психологічної настанови Олександра Петровича майже неможливо задовільно насвітлити провідні ідеї його творчости. Я мав великий привілей безпосередньо спостерігати життя і діяльність *правдивого* Олександра Петровича, який пережив страхіття "Імперії зла" і на свободі без страху і без комуністичних партійних декретів і обмежень свобідно писав свої "Спогади", в яких віддзеркалено його розуміння землі і роду в українському історичному процесі.

У нарисі "Мій шлях українського історика" Олександер Петрович згадує, що його бабка Анна Осипівна Лашкевич розповідала йому про рід і його членів і

> "саме в тому родинному оточенні і на рідній землі зацікавився я своїм походженням і своїм родом. Все якнайбільше сприяло цьому. Навколо були родичі, ближчі і дальші, матері й батька. На цвинтарі лежали їх – мої – предки, про яких так багато розповідала мені моя бабка Анна. На стінах висіли їх портрети. У старовинних шухлядах лежали фамільні документи, починаючи з XVIII століття. Старі меблі, картини, посуд тощо – все дихало старовиною, такою живою і такою рідною. Я став записувати розповіді "баби Анни", як вона себе називала. Це було перше знайомство моє з моїм родом – початок мого інтересу до генеалогії і майбутніх студій над нею. У 1910 році Анна Осипівна померла, і я став фактичним володарем отих фамільних документів, листів, портретів, фотоальбомів, різних фамільних реліквій, і серед них золотого перстеня мого прадіда Йосафата-Йосифа Савицького з гербом "Холєва". Пам'ятаю, з якою увагою і пошаною ставився я і до цих мертвих, але для мене живих речей, і до всіх своїх родичів, яких я тоді знав. Це почуття роду залишилось у мене назавжди"[20].

Розповіді Анни Лашкевич її внукові Олександрові відносилися в першу чергу до родини Лашкевичів. Про рід "Мезьків" розповідав йому батько Михайло Мезько після 1912 року. Знаємо, що Олександер відвідав свого батька в Уральську в 1915 році, а також залишилося листування батька з сином. В родинному архіві О.П.Мезька-Оглоблина знаходимо матеріяли і генеалогічні таблиці до роду Лашкевичів, копії і виписки з Київського Центрального Архіву Стародавніх Актів, Чернігівського обласного Історичного архіву і бувшого Рукописного Відділу Державної Публічної Бібліотеки УССР, а також фамілійні документи. Настільними книгами історика стали *"Описаніе Старой Малороссіи"* Олександра Лазаревського в 3-х томах, *"Малороссийскій Родословник"* В. Модзалевського, *"Малороссийскій гербовник"* В. Лукомського і В. Модзалевського, *"Родословная книга Черниговского*

[20] Олександер Оглоблин. "Спогади", стор.20.

дворянства" Гр.Милорадовича й інші видання, присвячені історії і генеалогії родів Чернігівщини і України. Олександер Петрович був знаменитим генеалогом – завдяки його дослідам в родинному і київському архівах збереглися цінні генеалогічні таблиці його роду.

На основі його і інших джерельних матеріялів коротко насвітлимо його родичів і їхнє походження.

МИХАЙЛО МИКОЛАЙОВИЧ МЕЗЬКО

В своїх "Спогадах" Олександер Петрович докладно зупиняється на роді свого батька Михайла Миколайовича Мезька, який походив з старого козацького роду Новгород-Сіверського повіту на Чернігівщині. Він пише:

> "Дивно склалися мої відносини з батьком. Я не бачив його до 13 років життя, і навіть побачивши – не знав, що "дядя Міша", цей прекрасний, добрий, але далекий і недосяжний – це мій справжній батько. Родичі зробили все, щоб приховати від мене таємницю мого походження. Я народився, був записаний, ріс і виховувався, як син "законного чоловіка" моєї матері Петра Івановича Оглоблина, київського домовласника..."[21].

Олександер Петрович розказував мені про свою першу зустріч з "дядьком Мішою", який в розмові з Олександром дуже цікавився його життям, юнацькими зацікавленнями і, як історик згадував, стежив за його кожним кроком. Він з першого побачення захопився своїм "дядею Мішою", який для молодого хлопця був ідеалом доброти і "мовчазної ніжности", все в "ньому було цікаве, добре і привабливе і не було нічого, що б мене вражало і відчужувало"[22]. В 1914 році Олександер вже знав, що Михайло Миколайович є його кровним батьком, і від того часу він перейшов у значній мірі психологічний перелом: він знав, що його батько і його мама походять зі старих українських родів. У 1994 році я опублікував біографічну студію *"Олександер Петрович Оглоблин. 1899 – 1992"* (Нью-Йорк – Київ, 1994) і біографічний нарис історика "Мій рід", в якому дуже точно з'ясовано походження роду Мезьків з села Араповичі біля Новгород-Сіверська. До того часу на Україні з'явилися різні фантастичні версії і недолугі гіпотези про батька Олександра Петровича. Для прикладу згадаємо нарис І. Верби "О.П. Оглоблин: штрихи до портрета" (*Київська старовина*, 1994, ч.6), мовляв, поява на світ О.П. Оглоблина була овіяна таємницею. "Справжній батько науковця – М.М. Мезько, вчитель одного з київських училищ, через матеріяльні обставини не брав участі у вихованні сина, і Сашко зростав у заможній оглоблинівській родині

---

[21] *Цит. пр.*, стор. 21.

[22] *Там же.*

Михайло Миколайович Мезько (1870-1938),
батько історика (б. 1914 р.).
(З архіву О. Оглоблина)

(повідомлено авторові Л. Винарем 16 жовтня 1993 р.)". Звичайно, що я не говорив про М. Мезька як "бідного вчителя київських народніх училищ" – це ж чиста фантазія. У міжчасі автор цієї статті виправив ці невірні дані у своїй докторській дисертації, що появилася у формі монографії в 1999 році[23]

У біографічному нарисі "Про мій рід" Олександер Петрович подає короткі дані про свого батька:

> "Мій батько Михайло Миколаєвич Мезько народився 9 січня 1870 року, вчився в Новгородсіверській гімназії і скінчив Київський Університет св. Володимира по Юридичному факультету. По закінченні університету служив по відомству Міністерства Юстиції на різних постах – в Умані, Гурьєві (Уральська область) і Уральську. В 1917 році він був, в чині статського совітника, членом Уральського Окружного Суду. З 1921 р. до самої смерти (в 1938 році) жив у своєму рідному селі Араповичах і вчителював у місцевій школі"[24].

Родоначальником роду Мезьків був козак Степан Мезько, козак Стародубської сотні Ніжинського полку в 1654 р. Рум'янківська ревізія 1767 року відзначила, що "они Мѣзкови ис предков козаки". Там рівно ж згадано про "виборних козаків" з села Араповичів "Мѣзькови", що були внуками Григорія Степановича Мезька і синами вже покійного Якима Григоровича Мезька. Всі вони жили в селі Араповичах[25]. В "Спогадах" і генеалогічних таблицях, нарисованих істориком, докладно подано генеалогічне дерево роду Мезьків, починаючи з XVII століття. Немає сумніву, що історичні традиції козацького роду Мезьків мали вплив на історика Олександра Петровича і на його

---

[23] Ігор Верба. *Олександер Оглоблин. Життя і праця на Україні.* (Київ, 1999). З признанням треба відмітити, що молодий історик зібрав чимало матеріялів у архівах і це значно поширює джерельну базу оглоблинознавства. На превеликий жаль, він дуже коротко насвітлив взаємини батька з сином і докладно не провів аналізи джерел у контексті історичної методології (т.зв. "зовнішня" і "внутрішня" критика історичних джерел).

[24] О. Оглоблин. "Про мій рід", *Олександер Мезько-Оглоблин. Дослідження і матеріяли.* Ред. Л. Винар. Нью-Йорк-Острог: Українське Історичне Товариство, Університет "Острозька Академія", 2000, стор. 102 (Серія "Оглоблиніяна", т.1). В генеалогічній таблиці "Мезьки у XVII – XVIII ст." в дужках Олександер Петрович написав "Мізки", Мызки".

[25] Олександер Оглоблин, "Спогади", стор. 21-24. Розгалуження роду Мезьків подано в двох генеалогічних таблицях, опрацьованих Олександром Петровичем – "Мезьки (XVII – XVIII ст.)" і "Мезьки (XIX – XX ст.)". В генеалогічній таблиці подано генеалогію роду Короткевичів, пов'язаних з Мезьками. Брат дружини Миколи Трофимовича Мезька (б. 1825 – 1899) Прасковії Антонівни Короткевич-Гладкої, Григорій Короткевич був одружений з Ольгою Йосафатівною-Йосипівною Савицькою, рідною тіткою матері Олександра Петровича. Таблиці про рід Мезьків я помістив в біографічній студії *Олександер Петрович Оглоблин. Цит. праця,* стор. 13-14.

пізніші дослідження Козацько-Гетьманської держави XVII – XVIII віків і генеалогії козацьких родів. Про це він часто згадував у розмовах, а також у родинних "Спогадах". В нашій монографії про Олександра Мезька-Оглоблина, що готується до видання, питання роду Мезьків докладно обговорене. Взаємини молодого Олександра з його батьком від 1912-го року були сердечні. В 1914 році він разом зі своєю матір'ю відвідав свого батька в Гурьєві (Уральська область)[26] і тоді мав змогу його добре пізнати. Після повернення до Києва, Олександер тримав увесь час листовний зв'язок з своїм батьком. Знаємо, що від 1916 року Михайло Миколайович йому допомагав фінансово аж до червня 1917 року. Залишилися грошеві перекази (т.зв. "отрезной купонъ") з важливими короткими дописками батька до сина[27]. Цікаво, що в кожному листі він просив, щоб Олександер за нього "поцілував маму, Женю і Марусю" – отже, в тих часах близько жив із мамою, сестрами і вітчимом Олександра. З нагоди закінчення сином київської гімназії з золотою медаллю в 1917 р. Михайло Миколайович поздоровляв "дорогого Сашу" з блискучим закінченням гімназії і бажав "дальших блискучих успіхів в майбутности"[28].

Вже в 1921 році батько історика за всяку ціну бажав повернутися в Україну з Уральська і просив Олександра, щоб вияснив питання про можливість "выбраться на родину, где от голода надеюсь не умереть"[29]. Причиною повороту був голод в Уральську і хвороба Михайла Миколайовича. У "Спогадах" Олександер Петрович пише, що він допоміг батькові повернутися в Україну, мовляв, "Я хотів, дуже хотів того, що він, українець походженням і досвічений юрист, одверта, смілива і щиро поступова людина, до того ще непоганий знавець українського звичаєвого права, буде працювати на батьківщині в Києві (тоді він жив би зі мною, чого я хотів), або у Харкові на правничій науково-консультативній роботі. Але покійний батько на власному досвіді совєтської юстиції в Уральську переконався, що ідеї і

---

[26] Ці інформації подано в "Спогадах". Див. також О.Оглоблин, "Хронологія одного життя", *Олександер Мезько-Оглоблин*... "Оглоблиніяна", т.1, стор. 159.

[27] В Архіві Олександра Петровича збереглося приблизно 10 коротких листів, писаних на поштових переказах, починаючи від 13 червня 1916 року до 20 червня 1917 року. За цей час батько вислав Олександрові біля 300 рублів на його утримання.

[28] Лист Михайла Мезька до Олександра з 25 травня 1917 року, в якому також долучив 50 рублів. Звичайно, усі листи писані російською мовою. В майбутньому пляну́ємо видати усі листи батька Олександра. На жаль, не маємо листів Саші до його батька з 1916-1917 років.

[29] Лист М. Мезька до Олександра Петровича з 5 липня 1921 року. На кінці листа він писав: "Цілую тебе, маму і Марусю й прошу передати привітання усім рідним та знайомим. Твій М. Мезько". *Олександер Мезько-Оглоблин. Дослідження і матеріяли. Цит. праця,* стор. 165.

принципи цілком суперечать його юридичному сумлінню..."[30]. Осінню 1921 року Михайло Миколайович приїхав назад в Україну і поселився в родинному селі Араповичах. Від того часу між батьком і сином наростало напруження. Справа в тому, що Михайло одружився в 1919 році в Уральську з вдовою Зинаїдою Яковлівною з дому Гераскіною (народ. 1888 р.), яка з першого шлюбу мала сина Павла Подліпаліна (народ. 1908 р.). Отже, створилася зовсім нова ситуація. У "Спогадах" Олександер Петрович пише, що

> "мені й особливо моїй Матері, яка тоді жила зі мною, правду кажучи, ми були неприємно вражені тим шлюбом. Я був дуже ображений тим, що батько не приїхав до мене. А він, мабуть, сердився на мене, що я не приїздив до нього в Араповичі, й не допоміг йому матеріяльно в ті скруті для нього (та і для мене) часи. На жаль, ми вміли обидва сердитися й вміли мовчати. Наше листування до 1930 року йшло мляво, а пізніше цілком урвалося"[31].

Тільки в 1936 році Михайло Миколайович написав Олександрові листа, в якому згадував про своє вчителювання в неповній середній школі, як він вчив українську мову і літературу і нарікав на підірване здоров'я[32]. Він бажав відвідати Олександра в Києві в 1936 році, але це не вдалося, і так до кінця життя Михайла Миколайовича син не бачив вже свого рідного батька, який помер 20 листопада 1938 року в селі Араповичі. В розмовах зі мною Олександер Петрович дуже жалкував, що не полагодив цієї родинної справи. Знаємо, що Катерина Платонівна, мати Олександра, в 1928 році їздила до Новгорода-Сіверського і була в Араповичах у батька і, як пише Олександер Петрович, "нерадісна була їх зустріч"[33]. Це була родинна трагедія, що зруйнувала родини Мезьків – на увазі маємо виховання Олександра прибраним, а не рідним батьком.

Важливо згадати про хрищеного батька Олександра Петровича – Миколу Петровича Мезька (1881 – 1926), який наглядав його і також опікувався ним. Микола Петрович був сином Петра Мезька (1856 – 1914), брата Олександрового батька. Пригадаймо, що саме його природного батька "дядю Мішу" в 1910 році представили Сашкові, як хрищеного батька Миколи Петровича Мезька. В "Спогадах" історика є позитивні згадки про його хрищеного батька, як доволі ексцентричної людини. Про нього і його родину знаходимо важливі дані у више-

---

[30] "Спогади", стор. 41 (рукопис).

[31] *Там же*, стор. 41-42.

[32] Див. лист М. Мезька до Олександра з 25 травня 1936 року. *Олександер Мезько-Оглоблин. Дослідження і матеріяли. Цит. праця,* стор. 168-169. В листі батько дякував Олександрові за його допомогу і за надіслання двох фотографій. Також обіцяв написати про минуле свого життя. Видно, що між батьком і сином вже в 1936 році налагодилися родинні взаємини.

[33] *Там же.*

згаданих "Спогадах". Олександер Петрович пише, що він був цікавим співбесідником, "якого не можна було терпіти, але не можна було й не любити... Він дістав посаду викладача в Пуща-Водицькій гімназії, а потім у приватній жіночій гімназії Байкової в Києві... Говорив він голосним баритоновим голосом, говорив багато, а ще більше сміявся. Був великий добряк... Він любив мене... зрештою я був до нього дуже поблажливий"[34]. В 1917-1918 роках Микола Петрович допоміг Олександрові знайти посаду вчителя, а опісля дуже цікавився його науковими дослідами і радів його успіхам. В "Спогадах" читаємо, що "мій хрищений батько й старий друг моєї молодости помер у Києві 19 січня 1926 року, на Водохреща, в тій самій кімнаті, де 26 років тому він, тоді ще молодий матурант, став моїм хрищеним батьком"[35].

В розмовах Олександер Петрович говорив, що після смерти батька плянував відвідати його родинне село, запізнатися з його ріднею, записати про їхнє життя і опрацювати докладнішу генеалогічну таблицю "роду Мезьків" – на превеликий жаль, цього не вдалося йому зробити і за цією страченою нагодою історик жалкував продовж цілого свого життя.

КАТЕРИНА ПЛАТОНІВНА ЛАШКЕВИЧ

В своїх "Спогадах" і розмовах зі мною Олександер Петрович говорив, що чомусь "мені завжди були ближче предки по жіночій лінії матері, особливо Савицькі. Може тому, що вони ближче були і моїй матері"[36]. На робочому столі історика в м. Лудлов на поличках були фотографії його матері Катерини Платонівни і її дітей. Відношення Олександра до його матері було, мабуть, найближче, якщо ідеться про родинні традиції і родинне почуття.

> "Я дивлюся на фото моєї матері, пише Олександер Петрович, в розкішному національному вбранні Північної Чернігівщини. Яка гарна вона на цьому портреті! Як сміливо і розумно дивляться її сірі очі, яка струнка і горда постава молодої панночки, нащадка старого українського роду! Не вона це дивиться на мене, ця слаба і нещаслива жінка, що їй так тяжко наворожила доля. Це дивляться на мене цілі покоління її батьків, дідів і прадідів, сміливих і сильних людей, які колись, не одне століття не останню ролю відігравали в історії України"[37].

У цих словах бачимо вийнятково сильне прив'язання історика до його матері Катерини, а через неї до його предків, чию докладну ге-

---

[34] "Спогади", стор. 42а.
[35] *Там же.*
[36] *Там же,* стор. 19.
[37] Олександер Оглоблин, "Рід", *Олександер Мезько-Оглоблин. Дослідження та матеріяли. Цит. праця,* стор. 83-84.

Савицькі (XIX ст.)
(герба Cholewa).
(Чернігівщина).

Йосиф
Савицький
шляхтич (герба Cholewa).
[illegible] XIX ст.
Др. Домнеля Степанівна
Саввич.

Йосафат-Йосиф Йосифович
Савицький
р. к. 1810–1815 + бл. 1840-х рр. (до 1852).
дворянин (герба Cholewa).
[illegible] на Чернігівщині.
Др. (к. 1839) Ганна Лукинична
Маслевська
р. к. 1818 + 1899 (в Іворі, де й похована).
[illegible]
2 voto) за Петром Тимофійовичем
(к. 1856)
Корейшею.
р. 4.VI. 1821. + коло 1900 р. (у [illegible]).
дворянином, дідичем [illegible],
колезьким реєстратором у [illegible].

Софія
р. 16.IX.1840
+ к. 1847 р.

Ганна
р. 18.I.1842
+ 14.XI.1910.
(у Києві).
Похована на [illegible].
Хрещена мати – Ганна [illegible]
[illegible]
[illegible]
родичка (СПБ) [illegible]
За (з 10.XI.1861 в с. [illegible])
Платоном Івановичем
[illegible] (1821–1875)

Ольга
р. 24.IV.1843.
+ 11.XII.1909.
(у [illegible])
похована на [illegible] церкви.
Хрещена мати [illegible].
За (к. 1867 – до 23.XI.)
Григорієм [illegible]
Короткевичем (1837–1898).
колезьким асесором,
[illegible], дідичем с. Івота.

Генеалогічне дерево роду Савицьких.
Опрацював Олександер Мезько-Оглоблин (Архів УІТ).

неалогію Олександер Петрович записав у своїх "Спогадах". Немає сумніву, що старинний козацько-шляхетський рід Лашкевичів мав значний вплив на оформлення історичного світогляду молодого Олександра і пізніше на його історичні і генеалогічні дослідження. Мати історика, Катерина Платонівна з старшинсько-шляхетського роду Лашкевичів, народилася 23 листопада 1867 року в селі Пушкарях. Предки Катерини Платонівни по жіночій лінії *Савицькі*[38] – українського або українсько-білоруського шляхетського походження, родоначальником якого на Чернігівщині був Йосиф Савицький, шляхтич гербу "Cholewa". Рід Лашкевичів відомий з другої половини XVI століття – його родоначальником уважають боярина Івана Лашка (Лашкевича), власника Чечерського замку, а в XVII столітті Лашкевичі були земянами Річицького повіту[39]. Після Хмельниччини, пише Олександер Оглоблин, одна галузь Лашкевичів переселилася до Стародуба. Тишка (Тихона) Гавриловича Лашка (Лашкевича) уважають родоначальником Стародубської гілки Лашкевичів, а його син Семен Тихонович Тищенко (Тишкович, Лашкевич) був визначним представником Стародубського патриціяту[40].

В біографічному нарисі "Рід" історик пише про споріднення стародубівських Лашкевичів з старою річицькою шляхтою – Лашкевичів, які вели свій рід від уже згаданого боярина Івана Лашка (Лашкевича) з другої половини XVI століття. Рід Лашкевичів посвоячений із знатними козацькими родинами – Полуботками, Милорадовичами, Апостолами, Ґалаґанами, Скоропадськими і іншими родинами провідної української верстви того часу. Олександер Петрович згадує про Іллю Лашкевича, Семена Тишковича-Лашка і Івана Лашкевича – всі вони відігравали значну ролю в другій половині XVIII століття на Сіверщині. Олександер Петрович присвятив окремий розділ в праці "Люди Старої України" Семенові Тищенкові-Лашкевичу – війтові в Стародубівському маґістраті (1743 р.), одруженому з Маріяною Яківною Рубець, донькою знатного військового товариша, а другою його жінкою була Тетяна Єлинська, донька Стародубівського полкового сотника – отже, як пише Олександер Петрович, "Семен Тищенко споріднився з визначними шляхетсько-старшинськими фамі-

---

[38] "Спогади", стор. 10. Олександер Петрович опрацював докладну генеалогічну таблицю роду Савицьких гербу "Холєва", почінаючи від Матвія Савицького (1565). Генеалогічну таблицю роду Савицьких О.П. опрацював окремо. Див. стор. 20.

[39] На основі Архіву і вказівок Олександра Петровича його син Дмитро Олександрович Оглоблин докладно опрацював рід Лашкевичів (Див. Дмитро Оглоблин, *Олександер Степанович Лашкевич (1842 – 1889) редактор-видавець "Кіевской старины"*. Нью-Йорк-Торонто, Українське Історичне Товариство, 1973, стор. 6-18).

[40] Олександер Оглоблин, "Лашкевичі" (три таблиці, рукопис). Рід Лашкевичів починається Гаврилом Лашком (XVII стол.).

Катерина Платонівна Лашкевич
(1871-1932),
мати Олександра Мезька-Оглоблина (1914).
Друкується вперше. (З архіву О. Оглоблина).

ліями Стародубівщини і вивів дітей своїх у козацьку старшину"[41].

Платон Іванович Лашкевич (1821 – 1875) – дід Олександра Петровича, одружився з Анною Йосифівною-Йосафатівною Савицькою (1842 – 1910), улюбленою бабкою майбутнього історика, яка йому багато розказала про роди Савицьких і Лашкевичів. Це було трагічне подружжя – з 4-х дітей, пише Олександер Петрович, "єдина дитина в подружжі Лашкевичів, що залишилася в живих, то була моя мама Катерина Платонівна Лашкевич... Жорстока доля навіки позбавила її

[41] Олександер Оглоблин, "Семен Тищенко-Лашкевич", *Люди Старої України,* Мюнхен: Вид-во "Дніпрова хвиля", 1959, стор. 234-237. Докладніше про рід Катерини Платонівни історик пише в уже згаданому біографічному нарисі "Рід". Також розгалуження роду Лашкевичів знаходимо в генеалогічних таблицях Олександра Петровича, що знаходяться в Архіві УІТ і київських архівах.

слуху (внаслідок кору) й разом з тим завмерла її мова"[42]. Це була велика родинна трагедія роду Лашкевичів, а зокрема малого Олександра, який через хворобу його мами не мав змоги з нею свобідно спілкуватися, хоча вона, як він згадував, деякі слова неправильно вимовляла. Олександра головно виховувала його бабуня Анна (Ганна).

Катерина Лашкевич успішно закінчила школу глухонімих у Петербурзі в середині 1880-х років. Після повороту в Україну мешкала з Ганною Осипівною в селі Івот. Там, як пише Олександер Петрович, "серед чарівної природи Лівобережного Полісся, пройшли молоді роки моєї мами. Серед родичів, які відвідували Івот, був і молодий гарний, розумний і інтересний, спочатку гімназист, потім студент і, нарешті, здібний юрист, М. Мезько, рідний племінник Григорія Антоновича. Самотність глухонімої мрійливої панночки, все це створило ґрунт для глибокого і міцного почуття, яке вирішило її дальшу долю"[43]. Ідеться про народження Олександра в Києві в 1899 році – сина Михайла Мезька і Катерини Лашкевич. Не могло бути і мови про шлюб між родичами, навіть не кровними. І так 11 липня 1899 року "в Івотській церкві відбулося вінчання Катерини Платонівни Лашкевич з Петром Івановичем Оглоблином (1865 – 1919)"[44], якого вона ще знала зі школи глухонімих у Петербурзі, як свого товариша. Катерина, яка дальше любила Михайла Мезька, була примушена вийти заміж за сина багатого київського купця.

Петро Іванович Оглоблин, який походив з Калузької губернії, був також глухонімим і в цьому відношенні мав спільну мову з Катериною Платонівною. Олександер Петрович мав ще і молодші сестри: Женю (Євгенію) Оглоблин, народжену в Києві 24 грудня 1903 року, і Марусю (Марію) Оглоблин, народжену в Києві 9 червня 1906 року. "З ними, пише Олександер, пройшло все моє дитинство і юнацькі роки, й я буду ще багато говорити про них. Рано, кожна 16-ти років, вийшли вони заміж за білорусів: Женя – за Григорія Мурашка, Маруся – за Йосипа Шакіна. Доля закинула їх далеко від мене… Вони жили

---

[42] Олександер Оглоблин, "Спогади", стор. 19а. В архіві Олександра Петровича на окремій картці паперу докладно подано дані про Платона Івановича Лашкевича, штабс-капітана, який одружився з Анною Йосипівною Лашкевич. Їхні діти Євген Платонович (нар. 19 лютого 1865 – пом. 15 березня 1865), Марія Платонівна (нар. 19 лютого 1865 – пом. 14 березня 1868), Софія Платонівна, третя дитина Платона і Анни Лашкевичів, також померла в дуже ранньому віці. Див. О. Оглоблин, "Платон Іванович Лашкевич", стор. 1 (рукопис).

[43] О. Оглоблин, "Спогади", стор. 19а. Історик пише, що подружжя його матері вирішила її тітка – "побожна і владна" Ольга Осипівна. "Їх було розлучено, пише О.П., але мій батько завжди згадував ім'я тітки, що знівечила обидва життя". *Цит. праця,* стор. 19.

[44] Петро Іванович Оглоблин походив з Калузької губернії і також був глухонімим. Він знав Катерині Платонівну з школи для глухонімих в Петербурзі.

Петро Іванович Оглоблин (1865-1919), вітчим Олександра Петровича. Друкується вперше. (Архів УІТ).

своїм життям, своїми родинними справами, своїми родинними інтересами... В Жені син Всеволод і дочка Ліна; в Марусі, Діна і син Олег... Я люблю їх, своїх найближчих, з якими мене тепер навіки розлучила злая доля". Ще півроку до своєї смерти Олександер Петрович говорив мені про своїх сестер дуже тепло. Вони обидві вийшли замуж за білорусів в ранньому віці, і в 1920-х роках їхній зв'язок був доривочний. Олександер Петрович говорив, що вони його дуже любили[45].

[45] "Спогади", стор. 19б. Зовсім безпідставно твердить Ігор Верба, що Олександер Петрович ставився до своїх сестер байдуже, рідко допомагав матеріяльно і в такій "поведінці О.П. Оглоблина ми бачимо трагедію його самого та його рідних". І. Верба. *Цит. праця,* стор. 45. Треба одночасно згадати, що в 1920-их роках О. Оглоблин пережив велику трагедію – смерть його дітей, і це могло мати вплив на його взаємини. Він не був "байдужий" до улюблених сестер, але не піддержував з ними безперервного листовного зв'язку. Як знаємо, у "Спогадах" історик дуже докладно пише про свою родину і зовсім не "мовчав за кордоном", як це подано в згаданій праці (стор. 46). Часто гіпотези, що не є базовані на широкій джерельній основі, не видержують критики.

Марія Оглоблин (1906-?), Евгенія Оглоблин (1903-?), сестри Олександра Мезька-Оглоблина. Друкується вперше (Архів О.П. Оглоблина).

Тепер виринає питання про взаємини Олександра Мезька з його вітчимом Петром Оглоблином. Як мені відомо, ці відносини були добрі і коректні, хоча в юначих роках він відчував різницю між родинами матері і прибраного батька. До того Петро Іванович через свою глухонімоту не мав, на нашу думку, нагоди зблизитися з Олександром. Натомість, як ми вже згадували, Олександер любив своїх сестер Женю і Марусю, з ними бавився і проводив свій юнацький час. В "Спогадах" Олександер коротко нотує "Петро Іванович Оглоблин помер у Києві влітку (серпень) 1919 року, від черевного тифу і був похований на Флорівському кладовищі"[46]. Життя молодого Сашка не було нормальним в тому часі, якщо взяти до уваги фізичні недуги

[46] О. Оглоблин. "Спогади", стор. 13.

батьків. Проте треба згадати про його дві бабуні: Анну Осипівну по лінії матері і Олександру Петрівну (1844 – 1921), по лінії прибраного батька. Молодий Олександер часто відвідував село Івот і місто Новгород-Сіверськ і там проводив свій час. В Івоті бабуня Ганна (Анна) з роду Савицьких мала родинне майно, спадщину його предків. Її вплив був великий на цікавого і допитливого юнака, і про це пізніше згадаємо. В родинному оточенні також була його "бабуня" Ольга Осипівна, яку він недолюблював, як аподиктичну і "вперту" людину, "горду паню на Івоті". Вона, за словами Олександра, "була надто пишна і далека від мене"[47]. Як знаємо, через її вимогу Катерина Лашкевич, мати Олександра, була приневолена вийти за Петра Оглоблина і це в пізніших роках також мало великий вплив на історика.

Не маємо змоги в короткому нарисі згадати про всіх родичів Олександра Петровича в селах Івоті, Араповичах і в Києві. Можна лиш ствердити, як це виходить з його "Спогадів", що вони мали на нього значний вплив (позитивний і неґативний) і це також впливало на його світогляд і його вдачу.

Після смерти Петра Оглоблина, матір Олександра вже довго не жила. Перетерпівши різні хвороби, вона померла 24 жовтня 1932 року в селі Річиці. З перспективи часу історик писав: "Вона вічно спить там, на чужому кладовищі, і я не бачив і не побачу ніколи її самотньої могили. Але спить вона не в чужій землі. Це ж тая Річиця, звідки колись вийшли її предки – Лашкевичі. Річиця – прадавня частина Сіверянської землі"[48].

ГАННА ОСИПІВНА САВИЦЬКА

Бабуня Олександра Анна Осипівна Лашкевич, народжена Савицька (1842 – 1910), дружина Платона Івановича Лашкевича (1821 – 1875) була головним виховником Олександра. Заінтересування своїм родом і генеалогією, пише Олександер Петрович, "з'явилося у мене дуже рано. Це сталося вдома, в умовах родини"[49]. Точніше, в домі у його улюбленої бабуні Анни Осипівни в Новгород-Сіверському, до якого Олександер Петрович їздив влітку майже щороку. Про ці часи він дуже тепло згадує у своїх біографічних нарисах. Олександер пише, що лише там дуже добре себе почував, мовляв: "Ще в дитинстві пам'ятаю, докучав я бабуні Анні безконечними запитами про своє походження, про наших родичів, близьких і далеких. Терпляче відповідала вона 9 – 10-літньому хлопчикові, показувала різні фамілійні папери, а трохи згодом записав я коротенько її оповідання до великого зошиту, який, на

---

[47] *Там же.*
[48] *Там же,* стор. 19в.
[49] Олександер Оглоблин. "Мій творчий шлях українського історика", стор. 111.

жаль, десь загубився. Коли бабуня Анна померла (в 1910 році), я "загарбав" собі її фамілійні документи, які дбайливо зберігав в чудовій шкатулці, липового дерева, початку XIX століття... Здебільшого я не знав тих людей – моїх родичів, про яких оповідала мені бабуня. Вони повмирали давно... Різні вони були – й добрі, й злії, і останнє не завжди вдавалося приховати він мене добрячій бабуні Анні. Але я шанував їх усіх, особливо моїх предків, і це почуття пошани до предків я зберіг на все життя"[50].

Внук Анни Осипівни і Платона Івановича систематично вивчав шляхетські роди Лашкевичів і Савицьких і чимало матеріялів про них записав у своїх спогадах, біографічних нарисах і дослідженях. Саме бабуня Анна була тим живим містком між Олександром і його предками, і він це повністю розумів. Також він розумів трагедію свого роду. В "Спогадах" знаходимо таку характеристику бабуні Анни (Ганни) і її родини:

"Зараз я бачу її перед собою – маленьку, сухеньку, з лагідними зморшками обличчя, з своїми ніби-то раз назавжди стривоженими очима у простому чорному або темносірому одязі, з удовиною мереживною накидкою на голові, вічно клопотливу, що все кудись поспішає – то туди, то сюди, доглянути то по господарству, то за нами, дітьми, - і всяке діло в неї... все встигає вона, не зважаючи на свою старість і каліцтво (кривизна ноги). Доля не була до неї привітна"[51].

Ми вже згадали про дітей бабуні і про її чоловіка. Він помер рано (Платон Іванович був старший від Анни на 21 рік), за вийнятком доньки Катерини, мами Олександра, всі її діти повмирали в молодому віці, а в додатку через нещасливий випадок – зламала ногу, і це залишилося на ціле життя. Не зважаючи на удари долі, Анна видержала, хоч тяжко пережила сердечну драму доньки Катерини. Вона, ще молода вдова, пише Олександер Петрович, зріклася особистого життя і всю свою увагу, всю турботу, всю безкінечну ніжність віддала своїй донці, а згодом своїм внукам. "Тиха і покірлива, невимовно добра"[52].

Саме своє безмежне прив'язання до предків роду Лашкевичів і Савицьких молодий Олександер завдячував своїй бабуні Анні. Вона мала безпосередній вплив на його зацікавлення історією Новгород-Сіверського, а вже "в 1913 чи 1914 році написав я невеличку історію Новгородсіверського Спасо-Преображенського манастиря, який я так добре знав"[53].

Опісля писав інші праці, присвячені історії Сіверщини. Про рід матері історик писав:

---

[50] О.Оглоблин. "Рід", стор. 81.

[51] "Спогади", стор. 13.

[52] *Там же.*

[53] Олександер Оглоблин. "Мій творчий шлях українського історика", *Цит. праця,* стор. 112.

"Предки моєї матері по жіночій лінії Савицькі, безперечно, українського, а точніше, українсько-білоруського походження. Родоначальником їх на Чернігівщині був Йосиф Савицький – шляхтич гербу "Cholewa" (були ще Савицькі на Білорусі, в Литві, Польщі – гербів "Lubicz" і "Novina")... Моя бабка Ганна Йосипівна, онука Йосифа Савицького, не пам'ятала навіть, як звали його по батькові. На мою думку, переселився на Північну Чернігівщину вже син Йосипа – Йосафат-Йосип Савицький, дворянин і католик (або ж греко-католик), зате на Білорусі Савицькі були давно і добре відомі. Походили вони з Підляшшя – Чорної Руси, старої української землі й спочатку були православними"[54].

В "Щоденнику" і генеалогічних таблицях знаходимо важливі інформації про рід його матері. Питання роду Савицьких і Лашкевичів докладно обговорюємо в монографії про життя і діяльність Олександра Мезька-Оглоблина, а тому в цій статті лиш подаємо деякі короткі дані про ці роди.

В архіві Олександра Петровича збереглося деяке листування бабуні Анни з її внуком з року 1910. Листи в російській мові, є важливими першоджерелами до стосунків між Анною Осипівною з Олександром, а також до вивчення її і його життя. В кожному листі пише до "дорогого мого Шурочки" ("дорогой мой Шурочка") і підписує "Дуже любляча тебе бабуня Анна Лашкевич" ("много любящая тебя бабушка Анна Лашкевичъ"). З листів виходить, що бабуня давала внукові життєві поради, а заразом висилала йому гроші і остерігала, щоб їх марно не витрачував. Також нагадує внукові, щоб любив свою маму. Як виходить з листів, Олександер за надіслані гроші купував книжки. Наприклад, в листі з 14 січня 1910 року бабуня Анна пише: "Тільки мені прикро, що не слухаєш мене стареньку, і все ходиш

---

[54] "Щоденник", стор. 107. Див. також генеалогічні таблиці роду Савицьких XVI – XVII ст. і XVIII – XIX ст. Історик виводить цей рід від Матвія (Матей, Матис) Савицького, писаря Великого Князівства Литовського (1566 – 1576 рр.) і каштеляна Підляського (1574). О.П. пише, що "вони здебільшого були католики, й тільки одна галузь їх у XVIII стол. повертається до рідної української церкви. Це були Ян Савицький, підчаший Берестейський (б. 1739 р.)... Одна галузь цих Савицьких зайшла в першій чверті XIX століття й на Чернігівщину... Я добре пам'ятаю старинний золотий перстень з печаткою, де виображений герб "Холєва" ("Cholewa")... Він був подарований мені бабунею Анною, як перстень її батька. Його немає вже у мене... Під час трясу і арешту мого р. 1920 він був викрадений з книжкової шафи. Болюча, ненадолужена втрата, якої я не можу забути ціле моє життя". "Спогади", стор. 11. Родина Савицьких зблизилася з Ханенками, дітьми Івана Івановича "старшого" Ханенка, зокрема з Михайлом Івановичем та його сестрами, а одна з них – Ганна Іванівна, була хрищеною матір'ю Ганни Осипівни, бабки Олександра. Родина Ханенків, як відомо, жила старими українськими традиціями і шанувала козацьку старовину. Олександер Петрович пише, що його бабка Анна піддержувала дружні стосунки з Ханенками та їх родинами ціле своє життя. *Цит. праця,* стор. 13.

купувати книжки… Ти, голубчику, витрачаєшся дуже, а краще брав би собі для прочитання в гімназійній бібліотеці. І не читай так багато, як ти тепер читаєш, бо тобі далі надокучить… краще, мій любий голубчику, тепер добре вчися і пильно, а читання буде на часі пізніше"[55].

З цього та інших листів виходить, що молодий гімназист Олександер видавав багато грошей на книжки і це непокоїло бабуню Анну. В своїй автобіографії він згадує, що "я став читати і набувати книжки про історію Сіверщини"[56]. Треба сказати, що Олександер Петрович протягом цілого свого життя задержав цю рису: він завжди купував книжки, без уваги, чи мав гроші, чи ні. Така була його вдача. Видно, що Сашко часто просив бабуню про гроші – ця тема завжди повторяється в її листах. Також вона пригадує внукові, щоб любив свою нещасливу маму й повчає, щоб був справедливий до неї, мовляв "тебе, мій голубчику, ніхто так не любитиме, як мама, повір мені. Все, що я тобі говорю, це на твою користь. Ти ж, мій дорогий, не дурненький, а розумний, тож постарайся добре подумати"[57].

В листах знаходимо цінні інформації про родинне життя, про маму і сестер історика, про вакації та інші теми. З листів довідуємося, що в Києві з Оглоблинами жила няня, яка також допомагала молодому гімназистові. Ці листи важливі для вивчення побуту і родинного життя у Києві і на Сіверщині. Важливо згадати, що бабуня Анна часто писала про побожність і її релігійні роздумування мали вплив на молодого юнака. Про смерть улюбленої бабуні Олександер Петрович писав:

> "Сувора осінь зламала її тендітне здоров'я. Вона застудилася, перейшло на запалення легенів – і бідне старече серце, змучене життям (їй було тоді 68 років) не витримало. Вона тихо упокоїлася 14 листопада 1910 року о 8 годині 45 хвилин вечора. Який я був сумний і нещасливий, коли провожав її на наше Флоровське кладовище. Вона лягла там на віки на горі над Дніпром, звідки видно мій рідний Поділ, а вдалі – синю смужку рідних чернігівських лісів… Довго, довго по тому, щовечора у нічній тиші я читав по покійній бабуні Псалтиря й плакав, плакав тихими сльозами, а на душі було так гарно, так свіжо, так радісно…"[58].

До кінця свого життя Олександер задержав глибоку вдячність і

---

[55] "Только мне досадно, что ты не слушаешь меня старухи и все хочешь покупать книги…, а лутче бы бралъ для прочета въ гимназіи въ библіотеке, да не читай, дорогой, такъ много книгъ ты теперь читаешь, ты еще малъ и если будешь такъ много читать, то тебѣ надоестъ… и учись хорошо…". Лист Анни Осипівни до Олександра з 12 січня 1910 року (Архів О.Оглоблина).

[56] О. Оглоблин, "Мій творчий шлях українського історика", стор. 112.

[57] "Шурочка, старайся исправиться и быть справедливымъ къ маме, тебя, мой голубчикъ, никто не будетъ такъ любить, какъ мама, поверь мне, я тебе говорю только правду одну и все для твоей же пользы…". Лист Анни Осипівни до Олександра Петровича з 8 квітня 1910 року (Архів О. Оглоблина).

[58] "Спогади", стор. 13.

пошану до своєї бабуні за її любов, знання родинних справ, які безпосередньо вплинули на його пізніші досліди роду Лашкевичів і роду Савицьких. У наших розмовах він часто згадував про цю добру бабуню, яка виховувала його в родинних традиціях і в релігійному дусі.

ДРУЖИНА І СИН

Життя і діяльність Олександра Петровича Мезька-Оглоблина безпосередньо в'яжеться з його найближчою родиною, з якою він прожив довгі роки в Києві і на еміґрації – його дружиною Анною Якимівною Фроловою, українського походження і сином Дмитром Олександровичем Оглоблиним, на якого історик покладав великі надії, як "продовжувача" "свого" роду.

На основі записок Олександра Петровича і моїх особистих спостережень, коротко зупинимося над постатями дружини і сина історика, які відіграли центральну ролю в житті Олександра Петровича.

В архіві історика є додаток до його "Споминів" п.н. "До моєї Дружини", в якому знаходимо важливі дані про її рід. Олександер Петрович пише:

> "Мені хочеться сказати ще кілька слів про походження моєї дружини Ганни Якимівної Фролової. Власне, ця тема виходить за межі моїх "Записок". Але мені трапилися деякі документи про предків Ані – моєї дружини, а ми ж з нею, так чи інакше, пройшли усе життя, - і мій обов'язок перед моїм сином – внести ясність про походження його матері. Бо ж справді, зовні Аня дуже далека від українства й хіба тільки стихійно, коли не коли, прокидається в неї "голос далеких предків". Отже, Аня й по матері, і навіть по батькові – чистокровна українка. Мати її – Уляна Семенівна Дубинська походить від старого київського міщанського роду, що сидів на своїх Кожем'яках, мабуть, ще з часів Володимира Святого...
>
> Безпосереднім предком Анни Якимівни був Корній Дубина (Дубинський) міщанин Київського шевського цеху"[59].

В дальшому Олександер Петрович подає деталі про родинне гніздо київських міщан Дубинських[60], які жили в родинному домі на Кожем'яках. Уляна Семенівна Дубинська (нар. б. 1864 р. – пом 1911 р.) вийшла заміж за київського купця Якима Яковлевича Фролова (1854 – 1911). Він з походження з Брянського повіту Орловської губернії на межі з Чернігівщиною. "Мати його, пише Олександер Петрович, бабка моєї дружини, за офіційними документами носила прізвище "Фроленко"[61].

---

[59] Олександер Оглоблин, "Додаток 'До моєї Дружини'", стор. 1 (рукопис, Архів О. Оглоблина). Дальше цит. "До моєї Дружини".

[60] *Там же.*

[61] *Там же.*

Отже, генеалогія роду Дубинських і Фроленків вказують на безпосереднє українське походження Анни Оглоблиної, яка була зрусифікована[62]. У 1919 році Олександер Петрович познайомився з Анною Якимівною, а в 1922 році – одружився з нею в Києві. В "Щоденнику" О. П. пише: "одружіння відбулося вдень 10 травня 1922 року в церкві Трьох Святителів. Вінчав нас о. Миколай Дядьков, мій гімназійний законовчитель, дуже симпатична людина (родом з Донських козаків). Свідками були Мик. Петрович Мезько й Олександер Фролов. Дружок не було. Була тільки мама і тітки Ані. Мене благословила мама, Аню тітки... потім було скромне прийняття у тіток Ані, на Кожемняках"[63].

Що ж ми знаємо про Анну, майбутню дружину історика? Вона народилася 16 лютого 1892 року у Києві в заможній купецькій родині Фролових. Її батько Яким Фролов (1854 – 1914), мав шкіряний склеп і був заможною людиною. В 1900-х роках ходила до жіночої гімназії в Москві, яку закінчила 27 травня 1908 року з золотою медаллю[64]. Можна припускати, що в Москві вона ввесь час проживала в російському оточенню, без зв'язку з Україною, і там оформлювався її світогляд. В Києві студіювала музичні предмети і гру на піяно в Музично-драматичній школі К. Лісневич-Носової, яку закінчила в червні 1910 року[65]. В розмовах Олександер Петрович згадував, що його дружина була доброю піяністкою, і це, до певної міри, мало вплив на його одруження: він був любителем клясичної музики. В роках 1916 до червня 1919 року вона працювала в Київському міському комітеті для допомоги військово полоненим[66] і в 1919 році познайомилася з Олександром Петровичем на одному з льокальних концертів. Цікаво згадати, що під час знайомства і після освідчення майбутній дружині в 1919-ому році Олександер Петрович писав їй ліричні поезії, в яких згадував про її грання на піяніні і про її "невинно-соромливий вираз",

---

[62] В Україні в тому часі було багато українських родів зрусифікованих, представники яких уживали у родинному спілкуванні російську мову. Хоч би й згадати родину гетьмана Павла Скоропадського та інших. До речі, в сучасній Україні, після відновлення Української держави, багато українських свідомих родин у Києві спілкуються російською мовою. В 1919 році це було своєрідною "нормою", якщо йдеться про більшість киян. Анна Оглоблин в спілкуванні зі мною уживала російську мову із домішкою українських слів. Це, одначе, не спливало на українську атмосферу в домі Олександра Петровича в Лудлові.

[63] Олександер Оглоблин. "Щоденник" з 10 травня 1922 р., стор. 24.

[64] В архіві Анни Оглоблиної зберіглося гімназійне матуральне свідоцтво "Аттестатъ" з 27 травня 1908 року. Вона була відмінниця.

[65] Кінцеве свідоцтво Музично-драматичної школи Лісневич-Носової датоване 10-им червнем 1910 року (Архів О.Оглоблина).

[66] Офіційна посвідка з Київського міського комітету з 21 червня 1919 року (Архів О. Оглоблина).

Анна Якимівна Оглоблин (1882-1965),
дружина О. Оглоблина (б. 1957 р.). Друкується вперше.
(З архіву О. Оглоблина)

що його "полонив"[67] Після 1919 року Олександер Петрович час від

[67] В архіві проф. Оглоблина зберігаються його вірші з 1919 – 1920-их років, присвячені Анні Оглоблин. В сонеті "Музика" молодий залюблений Олександер писав:

"Коли задумана ти, ніжна і холодна
підходиш до стрункого піяніно
твоя душа в ту мить одна,
твоя душа в ту мить єдина…"

(з 4 березня 1920 року, переклад Асі Гумецької). У вірші "Анні Якимівні Фроловій" Олександер відобразив її прикмети, що йому подобались, мовляв

"Ваш вираз, ніжно-соромливий,

часу писав вірші і пародії. Ця ділянка його творчости ще не досліджена. Як свідчать вірші, Олександер залюбився в Анні Якимівні, і разом у 1920-х роках вони почали будувати родинне вогнище. Вона була освічена, як на свій час, особа, любила клясичну музику, а до того була заможною. Олександер, молодий педагог та історик, шукав за людиною, до якої міг мати довір'я і з якою б мав моральне вирозуміння. Це він знайшов в Анні Фроловій[68]. З дружиною Олександер Петрович замешкав на Андріївському узвозі, 29, мешкання ч. 42. Там прожив з Анною і сином Дмитром до 1943 року. Вже в ранніх роках подружнього життя Олександер і Анна пережили велику трагедію, що залишила тривалий слід на ціле їхнє життя. Це була смерть їхніх дітей-близнят Ані і Міші, які народилися і померли в той же день 18 лютого 1923 року. В нарисі "Рід" Олександер Петрович так передає цю родинну трагедію:

> "Коли народилися і в той же день померли мої перші діти – Аня і Міша (в ніч на 18 лютого 1923 р.), мені здавалося, що моє життя закінчується: сучасність мені обридла. Мені пригадалися мої дитячі роки, дитячі спогади. Захотілося мені їх записати, благо, був час: серйозна наукова праця, під важким тягарем втрати, не йшла мені. Аня подарувала мені записну книжку... почав я туди (в 1924 році) заносити "обрывки семейных воспоминаний...". Я міг присвятити їх тільки "світлій пам'яті моїх діток Анни і Михайла"[69].

Дітей поховано на Флорівському кладовищі. Важливо згадати, що після смерти близнюків – дітей Олександра і Ані – його дружина перестала ходити зі своїм чоловіком на різні імпрези і трималася хати. Цю настанову вона задержала і в пізніших роках і на еміґрації. Олександер Петрович згадував, що його дружина пожертвувала своє життя йому і третій дитині Дмитрові, якого батьки називали "Діма" (Дима) і який виїхав з ними на еміґрацію. Анна Якимівна була хоровита в Україні і на еміґрації. Вона була вийнятково працьовитою і доброю людиною. У всіх домашніх справах виручала Олександра і дуже дбала про його здоров'я. Аня створила для свого чоловіка відповідний клімат для наукової праці і була повністю віддана Олександрові Петровичеві. На мою думку, завдяки самопосвяті і вирозумілості Анни Якимівни історик міг повністю присвятити свій час академічній і науково-дослідчій діяльности. Я бачив дружину Олександра Петровича в містечку Лудлов під кінець 50-их років, коли вона була ще здорова і на початку 60-их, коли Анна Якимівна вже

мене довір'ям полонив,
Ваш погляд, ніжно так мінливий,
манив" (пер. Асі Гумецької).

[68] Оглоблин О. "Щоденник", 10 травня, 1922, стор. 24. (рукопис). Дальше цитується як "Щоденник".

[69] О. Оглоблин, "Рід". *Цит.пр.*, стор. 83.

лежала в ліжку спаралізована в їхньому будинку в Лудлов. Чоловік і син нею опікувалися з повною посвятою і відданістю. На мене зробила дружина Олександра Петровича враження змученої людини, жрекині домашнього вогнища, що повністю віддала своє життя чоловікові і синові. В 1965 році Анна Якимівна померла. У "Спогадах" історика знаходимо короткий запис: "Моя дружина Анна Якимівна, під час тяжкої і довгої недуги, упокоїлась в неділю 28 березня 1965 року в м. Ludlow, Mass (U.S.A.) о 8.30 годин ранку. Похорон відбувся в середу о 10.45 год. ранку, на Oak Grove Cemetary (426 Bay Street) 31 березня 1965 року в м. Springfield, Mass. (U.S.A.). Вічна їй пам'ять"[70].

Довголітнє хворіння Анни Якимівни доволі виснажило Олександра Петровича і це відбилося на його науковій праці і різних науково-видавничих зобов'язаннях[71]. Про свою дружину Олександер Петрович писав до Наталії Полонської-Василенко:

> "Але Анна Якимівна перейшла свій тяжкий життєвий шлях мужньо, вірно і віддано. В найтяжчі і найнебезпечніші хвилини вона була героїнею. Вона зробила моє нещасливе життя щасливим"[72].

Недавно опубліковано свідчення Олександра Петровича про його взаємини з родиною Фролових в 1920-х роках (зроблені під час його арешту ГПУ), ці документи подають деякі важливі інформації про братів його дружини Анни, зокрема Олександра Фролова.

На нашу думку, будь-які свідчення українських діячів 1920-их років, зроблені в ГПУ УРСР – *треба розглядати критично* – вони часто подавалися під фізичним і моральним тиском і шантажуванням ГПУ, і тому історики за допомогою т. зв. "внутрішнього критицизму" цих документів повинні встановити віродайність даного джерела, що було створене не на добровільній базі – лиш під диктатом ГПУ[73]

---

[70] "Спогади", стор. 30.

[71] Про тодішню домашню ситуацію Олександер Петрович писав: "Справді, умови моєї роботи і взагалі мого життя такі, що, властиво, наукова праця для мене стала майже неможливою. Щодня 10 годин, коли Дмитро працює на фабриці, мушу бути коло Анни Якимівни, яка вже не в стані навіть рухатися й рухати правою рукою (ліва давно вже спаралізована)...". Лист до Н. Полонської-Василенко з 5.IV. 1965 (Архів УІТ).

[72] *Там же.*

[73] У серійному виданні *"З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ"*, Ч.1-2, 1999, С.260-297 за упорядкуванням Д. Вєдєнєва, І. Верби, Г. Смирнова, появилися документи під назвою "Невідомі сторінки життя О.П. Оглоблина під час його арешту в Києві". Два важливі документи бракують – документ заарештування, де повинна бути подана причина арешту і документ про звільнення з арешту із відповідним заключенням – це, мабуть, стандартні документи ГПУ УРСР. На жаль, ці документи не подані, а упорядники згаданих документів критично не проаналізували, і наразі їх не можна уважати за об'єктивні першоджерельні матеріяли. Як відомо, Олександра Петровича заарештували агенти ГПУ уночі з 18 на 19 грудня 1930 року. Докладніше про причину арешту знала проф. Наталія Полонська-Василенко і

Відносини Олександра Оглоблина з братами і родиною Анни Фролової вимагають окремого дослідження.

Ясним промінчиком в родині Олександра і Анни Оглоблиних було народження третьої дитини Дмитра (Діми) 24 серпня 1925 року у Києві. Про цю велику родинну подію знаходимо запис у "Щоденнику" Олександра Петровича, мовляв

> "Сьогодні 24 (11) серпня вранці о 8-й годині народився син мій Дмитро. Було багато страждання мого і Ані. Я плакав од безмежного непереможного, гарячого й світлого щастя – і плакав через те, що розумів і відчував, як багато ще буде тяжкого в майбутньому задля його і задля нас. Тому всесильну й всеблагу (...незрозуміле слово, тяжко відчитати) якого я завжди відчуваю в моїй душі й поза мною"[74].

Олександер Мезько-Оглоблин з дружиною Анею і сином Дмитром. Київ, 1929 рік. (Архів О. П. Оглоблина). Друкується вперше.

Семен Підгайний, який також був заарештований органами ГПУ. Упорядники правильно пишуть, що ці специфічні джерела "необхідно зіставити з іншими документами" (стор. 265). Також треба, на нашу думку, докладно проаналізувати час і причину, а також обставини, в яких їх написано. У видрукованих документах подаються взаємини О.П. Оглоблина з родиною Фролових, зокрема Олександром Фроловим, братом Анни Оглоблин.

[74] "Щоденник", 24 серпня, 1925, стор. 76. Під кінець запису Олександер Оглоблин дописав — "Був кінець про присвяту Дмитра українській справі. Під час "самоцензури" цей кінець я знищив (побоючися нового арешту в 1930-х роках)".

В окремій записці про сина, що збереглася на окремій сторінці, читаємо, що його син був хрещений в церкві Св. Миколи Доброго в Києві, а його христив настоятель цієї церкви протоієрей Олександер Глаголев. Хрищений батько професор Київської Духовної Академії Григорій Григорович Попович, хрищена мати – Ганна Семенівна Борисова, уроджена Дубинська, тітка матері[75].

Народження Дмитра для Олександра Петровича і Анни Якимівни було рівнозначне з новим початком їхнього життя. Знаючи про раніші трагедії в родині Катерини Лашкевич, матері історика, недавню смерть їхніх дітей, вони зосередили всю увагу на вихованні сина. Дмитро, як оповідав мені його батько, в своїй молодости був дещо впертим і часами не слухав родичів, яких безмежно любив. Я запізнав Дмитра Олександровича в 1957 році, коли відвідував Олександра Петровича в Лудлов. На мене справив він враження гордої людини за своє походження і за свого батька, одного з передових істориків України. Пригадую, він оповідав мені, що в Києві ходив до середньої школи, любив спорт, а зокрема різні механічні прилади. Також згадував, що мав в молодечому віці шкарлятину і тому мусів дуже уважати на своє здоров'я. В тому часі працював на якійсь фабриці в місті Спрінґфілд, Масс. і шукав за новою працею. Я завважив, що він читав багато літературних творів, зокрема повісті і поезії. Мав свою думку про т. зв. "приятелів" його батька і справжніх приятелів. Не любив фальшу і дволичности. З ностальґією згадував Київ, ненавидів комуністів і часто згадував, як вони переслідували Олександра Петровича, який не мав змоги свобідного наукового досліду, а це була основа наукової праці. Здається, що Дмитро не закінчив середньої освіти в Києві, але пізніше, у зв'язку з переїздом родини до Праги і зайняття катедри історії Українського Вільного Університету Олександром Петровичем у 1944 році, він, якщо не помиляюся, закінчив українську гімназію в Моджанах. В 1945 році з батьками прибув до маленького села Трасфельден біля Пассав у Баварії. В 1945 році вони мешкали в одній великій залі разом з родинами Н.Полонської-Василенко, найближчої приятельки родини Оглоблиних, родиною проф. П.К. Ковалева, проф. В.В. Міяковського, сестрою Лесі Українки – Оленою Петрівною Косач-Кривенюк і іншими знаними київськими родинами. Важливо згадати, що в цьому баварському селі українські вчені "відродили" празьке Історично-Філологічне Товариство, яке відбувало свої щотижневі засідання, виголошували доповіді. Саме в Трасфельдені Олександер Петрович писав свої "Спогади", це саме робила Н. Полонська-Василенко. Немає сумніву, що, перебуваючи серед київської наукової еліти, молодий Дмитро прислухо-

[75] "Записка О. Оглоблина про його сина Дмитра", Олександер Мезько-Оглоблин, *Цит. пр.*, стор. 174.

вувався до різних думок, слухав доповіді свого батька і його приятелів. Думаю, що це мало позитивний вплив на інтелектуальний розвиток Дмитра. Після капітуляції Німеччини, майже усі професори з родинами роз'їхалися в різні українські табори біженців (т. зв. ДП табори), але проф. Оглоблин з родиною залишився в цьому мальовничому баварському селі аж до виїзду в Америку на початку 1951 року. Виринає питання, що в цьому часі робив Дмитро і чому Оглоблини залишилися в цьому селі?

Роки 1945 до приблизно 1947 були дуже небезпечними для придніпрянської еміґрації. По цілій Німеччині вешталися комуністичні репатріаційні комісії з головним завданням повертати "на родину" наддніпрянських українців. Олександер Петрович боявся, що скоріше чи пізніше його віднайдуть і будуть вимагати його повернення в комуністичну Україну, а це для нього і його родини було однозначно з смертю. Після його арешту в 1930 році він дістав панічний страх перед совєтським всевладним КГБ – і цей страх залишився на ціле його життя. У 1945 і пізніших роках в повоєнній Німеччині Олександер Петрович думав, що з родиною найкраще проживати в малому незамітному баварському селі, з якого він доїзджав до Мюнхену (УВУ) і інших місцевостей з українськими таборами. Це, у деякій мірі, вияснює його побут в Трасфельдені. Щоб охоронити сина Дмитра від большевиків, на його документах зазначено, що він народився в Празі і був греко-католицького обряду[76]. Це була "вимога часу" – біженці з Києва, Харкова і інших міст мусіли рятувати своє життя перед совєтськими насильними вивозами українців. Дмитро не був вийнятком. Вже в 1946 році Дмитро записався на Філософічний факультет Українського Вільного Університету в Мюнхені і студіював історію[77]. Одночасно він не покидав свого зацікавлення автами і вже наступного року здобув дозвіл на їзду автом, що дало йому велику сатисфакцію.

Перед Олександром Мезьком стояло відкрите питання, як і куди виїхати з Німеччини. Вирішили спершу вислати Дмитра до Америки, щоб добре придивився до цієї "нової країни", а опісля він міг викликати батьків. Так і сталося – в 1950-му році через ЗУДАК Дмитро виїхав з Німеччини і вже в 1950 році був у Лудлов, а рік пізніше він спровадив до цього містечка батьків. Це рішення виїхати з Німеччини подальше від комуністичної влади – було основне в історії родини Оглоблинів. Про це цікаво пише Олександер Петрович у своєму першому листі з Америки до Наталії Полонської-Василенко 17 лютого 1951 року:

---

[76] Завірений документ за підписом доктора Паше-Озерського про Дмитра Оглоблина з 4 вересня 1948 року.

[77] "Ректорат УВУ засвідчує, що пан Дмитро Оглоблин є студентом на Філософічному факультеті...". Посвідка з УВУ, Мюнхен, 13.11.1945.

"Наскільки мені тяжко було залишати Німеччину (Баварію), наскільки я радий, що ми вже в USA. Я страшно втомився в Баварії і в Мюнхені, і в Трасфельдені. Я довго не хотів їхати й, мабуть, не поїхав би (ніколи не вірив, що відважуся на це), але мені стало страшно… Страшно стало моєї самотности й безпорадности (ще ж відповідаю за Анну Якимівну). 1950 рік був для мене повний великих прикростей, розчарувань і втрат – дійсно один з найгірших років у моєму житті… І ось прийшов лист від Діми з ультиматом: або-або. Ми приїхали вчасно... Щоб небуло далі тут зі мною й для мене... вбачаю в цьому Божу волю – і корюся – з радістю – їй".[78]

Американський період життя і діяльности Олександра Петровича і його сина був тяжкий і трагічний, якщо ідеться про його родинне життя. Дмитро за деякий час знайшов сталу роботу і старався якнайбільше допомогти родині: Олександер Петрович не працював, лиш час до часу одержував незначні гонорарі за його книжки. Анна Якимівна займалася хатніми справами і уважала на здоров'я чоловіка і сина. У відносно короткому часі вона занедужала і вже в 1963 році спаралізована лежала в ліжку. З часом параліж не уступив і здоров'я Анни Якимівни гіршало. Тодішню ситуацію Олександер Оглоблин описував у різних листах до мене, мовляв йому було дуже тяжко; Дмитро кожного дня 10 годин на праці, а в тому часі він повністю займався дружиною. Батько і син не могли нічого допомогти – лиш були свідками повільного вмирання улюбленої мами і дружини.

Дня 28 березня 1965 року Дмитро і Олександер Петрович пережили одну з найбільших трагедій свого життя: Анна Якимівна померла. Про цю родинну трагедію історик писав:

"Анни Якимівни нема вже з нами. Вона упокоїлася в неділю 28 березня вранці, а в середу 31-го ми її поховали на цвинтарі сусіднього міста Спрінґфілд, Масс. Майже 6 років мучила її важка недуга, від якої нема на землі порятунку. Але вона героїчно боролася з нею, й хоч фізично слаба, продовжувала керувати нашою родиною й нашим домом... вона була душею родини. А тоді гостре погіршення... і ось почалася страшна мука руйнації живої людини. Як вона бідна страждала, і як невимовно боляче було нам дивитися на цю муку!... Субота 27-го був страшний день для нас. Ми з Дмитром не відходили від ліжка хворої... Я тримав її руку в своїй руці. Іноді вона відкривала очі і дивилася на нас. Дихання стало все важче й почало перериватися... Коли востаннє бачив я Її в труні, все наше життя, понад 45-літнє знайомство й майже 43-літнє подружжя пронеслося перед моїм духовим зором... В найнебезпечніші хвилини життя Вона була героїнею".[79]

Дмитро дуже тяжко переживав смерть матері. Я старався від-

[78] Лист О. Оглоблина до Н. Полонської-Василенко з 17.11.1951.

[79] Лист О.П. до Н. Полонської-Василенко з 5.IV.1965.

радити його і говорив, що має ще батька, який потребує опіки і допомоги. Дмитро вповні здавав собі справу, що батько потребує його повної піддержки. Пригадую, що він улаштував у домі спеціяльну фото-ляinternal лабораторію і фотографував для батька рідкісні матеріяли, щоб улегшити його наукову працю. В роках 1968-69, коли Олександер Петрович викладав на Гарвардському університеті історію України й історіографію, Дмитро привозив його з Лудлов до Гарвардського університету в Кембріджі і взагалі зайнявся всіми домашніми справами.

Важливо згадати про студії Дмитра Олександровича. Під кінець 1960-их років я радив Дмитрові подумати про його дальші студії в американських університетах. Проф. Оглоблин також бажав, щоб син студіював бібліотекознавство. В 1960-1961 роках він опрацював дисертацію про його предка Олександра Лашкевича – видавця-редактора “Кіевской старины” і захистив її на УВУ в 1961 році. Важливо згадати, що ця монографія написана головно на основі родинного архіву Олександра Петровича, який допомагав синові своїми порадами і наглядав над його роботою. Опісля в 1975 році цю працю доктора Дмитра Оглоблина видало УІТ. В цій студії знаходиться найповніше дослідження роду Лашкевичів[80]. Батько був дуже задоволений, що син опрацював цю монографію, і бажав, щоб він дальше продовжував досліджувати історію України в XIX столітті. Проте Дмитро Оглоблин не мав змоги продовжувати своїх наукових дослідів. Він повністю був зайнятий своєю працею, а згодом допомагав хворій мамі і батькові. Після смерти Анни Якимівни Дмитро якнайбільше допомагав батькові і відтяжив його від різних домашніх і господарських турбот. Це робив він до кінця свого життя. Можна сказати, що Дмитро пожертвував своє життя батькам. Так сталося, що Дмитро Олександрович дістав цукрицю, і це пізніше довело до чергової родинної трагедії. Спершу він відчував утому на праці – це впливало на дещо песимістичні настрої. Олександер Петрович дуже турбувався здоров’ям сина. Вже в 1984 і пізніших роках хвороба посилювалася. Я це зауважив під час мого побуту у Лудлов. Треба згадати, що з бувших студентів Олександра Петровича час від часу приїжджав Василь Омельченко і Орест Субтельний і це мало добрий вплив. Але ці візити були доривочні. Я тримав безпосередній тижневий зв’язок з Олександром Петровичем і він в телефонічних розмовах висловлював свій страх за здоров’я сина, який мусів покинути працю.

Коли Дмитра Олександровича взяли до шпиталю через гангрену ноги, яку лікарі примушені були частинно ампутувати, я держав з ним телефонічний контакт і старався його розрадити. Ситуація була

---

[80] Дмитро Оглоблин, Олександер Степанович Лашкевич (1842 – 1889) редактор-видавець “Кіевской старины”. Нью-Йорк-Торонто, Українське Історичне Товариство, 1973, стор. 6-18.

Дмитро Олександрович Оглоблин,
син Олександра Петровича (Лудлов, 1967).
Друкується вперше. (З архіву Л. Винара)

трагічна. По повороті з шпиталю, Олександер Петрович весь час ходив біля сина, стан здоров'я якого гіршав. Я бачив, що він уже стратив волю до життя. Другий побут у шпиталі в м. Спрінґфілд закінчився трагедією. Дмитро Олександрович Оглоблин помер 24 вересня 1986 року. В останні дні життя я говорив із Дмитром. Пригадую нашу останню розмову – він говорив дуже ослабленим голосом і знав, що вже вмирає. На кінець розмови попросив, щоб я йому дав слово, що після його смерти заопікуватимуся його батьком. Це прохання повторив декілька разів – самозрозуміло, що я це зробив і на прощання сказав, що зроблю все, що в моїх силах, щоб допомогти Олександрові Петровичу і буду опікуватися ним ціле його життя. Треба згадати, що на похороні Дмитра були присутні О. Пріцак, В. Омельченко, Л. Гайда, О. Субтельний і я – всі ми обіцяли по черзі раз на тиждень дзвонити до Олександра Петровича і дати йому повну моральну допомогу... не всі виконали свою обіцянку. Приблизно декілька разів на тиждень я був у зв'язку з професором, а два-три рази до року його відвідував. Ми говорили про Дмитра, предків Олександра, містерію людського життя, про розвиток української історичної науки, його архів і про видання його творів і епістолярної спадщини. Я попросив мого доброго

знайомого Миколу Гайового, щоб заопікувався Олександром Петровичем у Лудлові – і він це зробив і аж до кінця життя разом з його дружиною Джейн допомагали професорові[81]. Це значно улегшило дальше життя історика. Смерть його улюбленого сина Дмитра була другим найтяжчим ударом життя, по відході у вічність Анни Якимівни. Він завжди жив надією, що Дмитро до смерти заопікується старим батьком, а по його смерти заопікується його творчою спадщиною. Ніколи не сподівався, що переживе свого сина і залишиться сам. Так сталося, і трагедію втрати Дмитра Олександер Петрович переживав до кінця свого життя. Він помер 16-го лютого 1992 року на 93 році життя у шпиталі в м. Лудлов. Декілька місяців перед смертю Олександер Петрович говорив, що бачив свого рідного батька, свою маму і сина Дмитра – усі вони кликали його до себе... Ще перед відходом у вічність Олександер Петрович просив мене, щоб я заопікувався його архівом, опублікував матеріяли про його рід і перевидав його друковані і недруковані праці, зокрема для молодих істориків в Україні і в діяспорі. Також бажав, щоб фонд для видання його історичних праць і архівних матеріялів назвати "Видавничим Фондом імені Олександра і Дмитра Оглоблина". Його волю виконано. Не улягає сумніву, що Анна Якимівна і Дмитро Олександрович, улюблені дружина і син, відіграли найголовнішу ролю в його особистому житті в Україні і на еміґрації. Вони зуміли створити відповідні умовини для його наукової праці, завжди раділи його успіхам в розбудові української національної культури, і переживали його життєві перепетії й старалися охоронити Олександра Петровича від різних небезпек. Так було у Києві до 1943 року, а опісля – в повоєнній Німеччині, і в кінці в Америці. Олександер Петрович мав повне право гордитися своєю родиною.

ПІДСУМКИ

Рід, прадідівська земля і родина в житті і творчости Олександра Петровича Мезька-Оглоблина відіграли центральну ролю. Тут в першу чергу треба підкреслити значення родинних традицій в побутовому і родинному житті історика. Від бабусі Анни Осипівни Лашкевич з роду Савицьких, його матері Катерини Платонівни з старого старшинсько-шляхетського роду Лашкевичів і від його батька Михайла Миколайовича з старого козацького роду Мезьків (Мізьків) і інших представни-

[81] Миколу Гайового я знав ще знав з побуту в таборі "Орлик" в Бертесгадені в 1946-48 роках. Він добре жив з Дмитром Оглоблиним, який часто заходив до дому Гайових у Лудлові. Також у Лудлов проживала Маруся Дулат, яка добре ставилася до Олександра Петровича і Дмитра Олександровича, часто допомагала їм з домашніми справами і була правдивим приятелем родини.

Я просив, щоб Микола Гайовий написав спогади про останні роки професора Оглоблина і він це зробив. Ці спогади призначені для "Українського Історика".

ків його родини, молодий Олександер отримав свій світогляд льокально-реґіональний (село Івот і Новгород-Сіверщина), а згодом загальноукраїнське світовідчування. Олександер Петрович був правдивим патріотом своєї вужчої і ширшої Батьківщини. Його походження безпосередньо в'яжеться з поведінкою і характером історика. Олександер Мезько був гордим, дещо аподиктичним, співчутливим і справедливим у відношенню до своєї родини і свого оточення. Він був вийнятково працьовитим і витривалим в особистім житті і в науковій праці. Його поведінка була шляхетна і принципова, якщо йдеться про його родину, приятелів, співробітників, його студентів і знайомих. Якщо ужити шабльонового виразу – Олександер Петрович був правдивим джентльменом у якнайкращому розумінні цього слова. У світогляді і поступованні був із засади консервативним. Недолюблював різні технологічні "винаходи" (наприклад, машинку до писання, калькулятор до рахування, "тейп рекордери" до записання розповідей тощо). Був у загальному "приватною особою". Не мав багато дійсних приятелів, а тих, що мав, до них мав довір'я і любов. Був добрим стратегом і пляновиком праці в особистому, громадському і науковому житті. Можливо, що саме завдяки його консервативному світоглядові симпатизував з українським гетьманським рухом, хоч ніколи не був його членом. Був у поведінці і в розмові обережним із своїми знайомими і відкритим з правдивими приятелями. Не любив фарисейства, як також фальшивих людей, зокрема тих, які прикидалися його приятелями або добрими знайомими. Через совєтську кагебівську систему і свої пережиття в 1930 і пізніших роках мав боязнь, страх перед представниками "імперії зла", і це залишилося на ціле життя.

Історичний культ предків і рідної землі безпосередньо в'яжеться з різними ділянками дослідів Олександра Петровича. У першу чергу треба згадати генеалогічні і геральдичні дослідження історика у зв'язку із вивченням родів його власного та інших діячів. Генеалогія безпосередньо в'язалася з його історично-біографічними дослідами. В автобіографії з 1964 року він виразно пише, що "біографічному матеріялові я завжди надавав велике значення у своїх студіях. На ґрунті біографій конкретних історичних діячів того часу склалася в мене і концепція Новгородсіверського патріотичного гуртка, і нове уявлення про українське оточення Шевченка, і виникла проблема української провідної верстви другої половини 19 сторіччя"[82]. Унікальні твори історика *"Люди Старої України"*, *"Гетьман Іван Мазепа і його доба"*, *"Студії Історії Русів"*, дослідження Богдана Хмельницького і інших діячів козацької України повністю відзеркалюють глибину його історично-біографічних дослідів, як також генеалогічних і історичних. Він пише,

[82] Олександер Оглоблин. "Мій творчий шлях українського історика", *Олександер Мезько-Оглоблин. Цит. пр.*, стор. 145.

що ніколи не перестав цікавитися генеалогією, яка була його "інтимним науковим куточком у 1920-1930-х роках", а заразом твердить, що "не точно вважати генеалогію лише за допоміжну історичну науку. Ні, це окрема, самостійна історична дисципліна, яка має власне завдання, власну сферу досліду, свою специфічну методологію... Це не тільки наука про походження і розвиток родів, але кінець-кінцем наука про історичну людину"[83]. Дослідження власного роду, опрацювання "Спогадів" і автобіографічних нарисів вказують на вийнятково важливе місце біографічних дослідів і генеалогії в творчості Олександра Мезька. Саме тому для Олександра Петровича "історія без людини була б не цікава або просто неможлива" (стор.145). Історик одночасно стверджує, що це "*почуття землі, мого роду,* згодом привело мене до історії Гетьманщини, Козацько-Гетьманської держави XVII-XVIII століття"[84]. Взагалі можна ствердити, що історичні, історично-географічні, історично-економічні, історично-політичні і всі інші досліди історика тісно в'яжуться з його розумінням ролі "землі" і "роду" в історичному процесі. Важливо згадати, що ці концепції Олександра Петровича увійшли також у його історіософію. Хоча він пише в автобіографії, що "ніколи не любив філософії історії, яка лякала мене своєю далекою від реального життя абстракцією і передусім відштовхувала своїм суб'єктивізмом,"[85] — проте мав своє власне осмислення історичного процесу в історіософічній площині. Звичайно, історіософічні концепції Олександра Петровича безпосередньо в'язалися з його джерельними дослідами історичної людини, роду і ґенерації, як рушійних сил історії. В основі його історіософії стоїть людина, яка "робить історію, творить історію – добре чи зле – і розуміється, людина, яка досліджує і пише історію". В історіософічних роздумуваннях Олександра Петровича наголошено, що дослідник мусить розуміти не лише події, але й "інститути, людей – діячів історії, ідей, якими вони керувалися, традиції, які вони творили й передали наступним поколінням"[86]. Це саме бачимо в його дослідженнях власного роду Лашкевичів і Мезьків та інших генеалогічних розгалужень його роду – саме передання історичних традицій роду з покоління у покоління вказувало на тяглість і безперервність історичного процесу і історичних ґенерацій та спільноти, що живе в певному часовому вимірі на певному просторі ("Рідна земля, земля предків"), творила основу громадського життя. Саме тому в центрі його історії філософії стоїть "історична ґенерація",

---

[83] *Там же,* стор. 114.

[84] *Там же,* стор. 112.

[85] *Там же,* стор. 144.

[86] Треба підкреслити, що у своїх працях Олександер Петрович не лише наголошував ролю роду, родинних традицій, землі предків — але також уважав, що генеалогія як "наука про історичну людину" є інтегральною частиною історичної методології.

мовляв, "якщо історія, як я глибоко переконаний, творится не "героями", а ґенераціями – в ширшому історичному розумінні цього слова, й, кінець-кінцем, людьми, чи людиною ("homo historicus")[87] Саме тому історик повинен бачити і розуміти "тяглість ґенерацій в процесі їх історіотворчої праці"[88]. Концепція Олександра Петровича – "людини, як творця історії" – нагадує подібні історіософічні роздуми англійського історика Томаса Карлайла (1795-1881)[89], який також наголошував ролю "великих людей в історії" ("Great men theory"), але розходився з ним в питаннях концепції "демократії", ролі "праведного диктатора" ("righteous dictator"). Також різниця Олександра Петровича в його історіософічних концепціях з іншими істориками полягала в тому, що він базував їх на джерельних дослідах, його історіографічних концепціях, які не були абстрактивними спекуляціями, лиш історіографічно-історіософічними конструкціями.

Дослідження роду Олександра Мезька-Оглоблина, його сильне прив'язання до прадідівської рідної землі дає дослідникам краще і глибше розуміння його історичної творчости. Дослідження його родини (дружини і сина) важливе для розуміння життя і діяльности передового українського історика 20 століття.

---

[87] О. Оглоблин. "Мій творчий шлях українського історика", стор.144.

[88] *Там же.*

[89] Thomas Carlyle, *Heroes and Hero Worship*, London, 1884.

Тут треба також підкреслити, що концепції історика про ролю "історичної людини" в історії України виникли зовсім незалежно від подібних концепцій інших істориків, зокрема Карлайла.

НАТАЛІЯ ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО
Український Вільний Університет
Мюнхен, Німеччина

ПРОФ. ОЛЕКСАНДЕР ПЕТРОВИЧ ОГЛОБЛИН*

Року 1965 професор Українського Вільного Університету, видатний історик України, Олександер Петрович Оглоблин, мав подвійний ювілей: 65-ліття з дня народження та 45-ліття наукової праці. Цей ювілей був відзначений наданням йому від УВУ вищого наукового ступеня — почесного доктора — "honoris causa" — з галузі історії економіки України. Професор О. П. Оглоблин вже має два докторати: історії української культури та історичних наук; останній присуджено в 1941 році без захисту дисертації.

У зв'язу з ювілеєм О. П. Оглоблина буде видано дві праці: НТШ має видати дослідження про "Історію Русів", а "Дніпрова Хвиля" — розвідку про письменника та діяча другої половини XVIII ст. — Опанаса Лобисевича. Обидві ці праці тісно пов'язані між собою: об'єднує їх приналежність — і О. Лобисевича, і анонімного автора "Історії Русів" — до Новгород-Сіверського гуртка української інтелектуальної еліти кінця XVIII ст.

Ім'я професора О. П. Оглоблина назавжди пов'язано з дослідженнями "Історії Русів", цим видатнішим твором української політичної та національної думки XVIII ст. (як характеризує цю книгу Олександер Петрович — "вічною книгою української незалежности"). Зважаючи на небезпеку з боку російського уряду, автор або автори "Історії Русів" так вдало "засекретили" себе, місце та час, коли саме написано "Історію", що протягом майже півтора століття десятки дослідників-істориків, істориків літератури не могли розгадати цієї таємниці. Проте встановлення особи автора, часу та інших умов, за яких написано "Історію", має величезне значення для

---

* Цю статтю проф. Н. Полонської-Василенко вперше видруковано в *Наукових Записках* УВУ, ч. 8, 1965-66, п.н. "З приводу ювілею Олександра Петровича Оглоблина". Проф. Н. Полонська-Василенко очолила в 1965 році. Осередок УІТ в Німеччині. В першій Управі УІТ вона була першим заступником голови Товариства проф. О. Оглоблина і була членом Редакційної Колегії "Українського Історика".

повного розуміння цього пам'ятника громадської думки України, цього політичного трактату.

Олександер Петрович присвятив біля 30 років свого життя дослідженню "Історії Русів". Методи, якими користався він, були дійсно мікроаналітичні; вивчаючи цей твір — сторінку за сторінкою — він зробив такі висновки: топографічні назви, а ще більше — топографічні вказівки (наприклад: "направо від шляху з Новгород-Сіверська є такий яр" або "річка", тощо), а також імена, які приводить автор — зв'язані з Новгородсіверщиною; це свідчить, що сам автор книги був зв'язаний з Новгородсіверщиною. Такі висновки — це було вже велике досягнення: найдено терен, де було створено "Історію Русів". Дальші студії над походженням "Історії Русів" та розшуки автора її привели професора Оглоблина до відкриття, що в Новгород-Сіверську існував гурток однодумців, видатних культурних людей, патріотів. Члени цього гуртка були пов'язані між собою кровним спорідненням, дружбою, а головне — ідеологією. Усі вони були українські патріоти, усі прагнули незалежности України й вважали за свій обов'язок боротися проти поневолення України окупантами — і поляками, і росіянами; були "автономістами", як називає їх професор Оглоблин. "Коли, за словами самого Спасителя, в Євангелії списаними, які суть незмінні і непроминальні, — коли "всяка кров, проливана на землі, доправиться з роду свого", то яке доправлення належиться за кров народу руського (себто українського. Н. П.-В.), пролиту від крови гетьмана Наливайка до сьогодні, і пролиту великими потоками, за те єдине, що прагнув він волі або ліпшого життя у власній землі своїй і мав про те задуми, всьому людству властиві". Цими словами характеризував автор "Історії Русів" терор, що його запровадив Меншиков під час перебування шведського війська в Україні.[1]

Вивчаючи біографії та ідеологію членів Новгородсіверського гуртка, професор Оглоблин прийшов до висновку, що автор "Історії Русів" належав до цього гуртка. Цей висновок був великим досягненням, бо на друге місце вже відходило питання — хто саме був автором? З дослідів Олександра Петровича було ясно, що написано було "Історію Русів" в 1780-1790-их роках або на початку XIX ст. — 1802-1805 рр.; не виключає він можливости редакційного перероблення в 1815-1822 рр.

Таким чином, 30-річні дослідження О. Оглоблина перетворили "історичну леґенду" — за висловом проф. І. Борщака[2] — в реальну пам'ятку, яка з'явилася в певний час, на певному терені, автором якої були члени певної ідеологічно-об'єднаної групи. Залишалося питання — хто саме з Новгородсіверського гуртка був автором цього твору.

---

[1] *Історія Русів,* Нью-Йорк, 1956, стор. 286-287.

[2] I. Borschak. *La legende historique de l'Ukraine: "Istorija Rusow"*. Paris, 1949.

Важливе те, що інтелектуальний рівень членів цього гуртка був такий високий, що правдивий автор не виділявся серед них. Характерно, що сам Олександер Петрович не може до цього часу зупинитися на тій або іншій особі: О. Лобисевич, Ханенко один, потім Ханенко другий — все це особи, яких висував Олександер Петрович, а згодом відмовлявся від них. Вага історичного відкриття Оглоблина для реалізації "історичної леґенди" так велика, так епохальна, що тимчасово втрачає своє значення ім'я її автора. Але немає сумніву, що це тільки "тимчасово" і що Олександер Петрович коронує свої дослідження іменем безперечного автора.

Природно виникає питання: скільки подібних гуртків могло бути (і було) в Україні кінця XVIII та початку XIX століть? Скільки видатних своїм інтелектуальним розвитком українських патріотів було тоді? Існування цих гуртків є відповіддю на невірну характеристику М. Драгоманова, що XVIII-XIX ст. були "загублений час". Досліди Олександра Петровича "збагатили" історію України, вони відкрили очі людям на значення XVIII-XIX століть для історії України; вони дали ґрунт для дальших досліджень видатних явищ в історії України: масонських льож, таємних політичних гуртків XIX ст., декабристів в Україні, Кирило-Методіївців, національних рухів XIX ст.; все це й дало той ґрунт, якого вони були позбавлені до цього часу, і протягувало нитку від автономістів XVIII ст. до Української Держави XX-го століття.

Значення студій О. П. Оглоблина, зв'язаних з дослідженням "Історії Русів", могло б забезпечити авторові видатне місце в українській історіографії навіть тоді, коли б він не мав інших праць.

Проте, комплекс "Історії Русів" та Новгородсіверського патріотичного гуртка являє тільки частину різноманітних праць О. П. Оглоблина. Ми не ставимо за мету дати повний огляд наукових праць його: до 1958 року такий список дав д-р Л. Винар.[3] Ми хочемо окреслити тут ті головні комплекси студій, які висвітлив О. П. Велику увагу приділив він добі Хмельниччини. Серед низки праць, присвячених цій добі, треба відзначити маленьку, але дуже цінну статтю — "Золотий спокій" — в якій автор подає цілком нове трактування десятиліття перед Хмельниччиною. Дуже важлива розвідка О. П. Оглоблина, що присвячена Переяславській угоді і яка надрукована українською та англійською мовами. Ще більше значення має великий комплекс праць, присвячених добі гетьмана Івана Мазепи. Цю групу дослідів розпочав Олександер Петрович в 1927 р. цікавою статтею про договір Петрика з Кримом; за нею пішла низка інших статтей, що присвячені повстанню Петрика, його особі та головним чином його зв'язкам з чоловими членами української

[3] Любомир Винар. *Олександер Оглоблин. Біо-бібліографічні матеріяли.* "Записки ЧСВВ", т. III, вип. 1-2; окрема відбитка. Рим, 1958.

старшини. Деякі з цих статтей, надрукованих в 1927-1930 роках у виданнях Української Академії Наук, були перевидані року 1930 в "Збірнику Історико-Філологічного Відділу УАН" під назвою "Студії з історії Криму". В них автор накреслив розбіжність політичної орієнтації представників вищої старшини та зв'язок деяких з них з повстанням Петрика. З особливою увагою досліджує Олександер Петрович центральну постать подій XVII-XVIII ст. — Івана Мазепу; завершенням студій цього комплексу з'являється монографія "Гетьман Іван Мазепа та його доба", одна із кращих праць О. П. Оглоблина. Користуючись синтетично-аналітичним методом, він подає на складному тлі подій трагічну постать гетьмана, його психологічну драму й конечність союзу зо Швецією. Стисло, але яскраво малює він події: Полтавську катастрофу, Бендери, смерть Мазепи, розподіл спадщини і Бендерську конституцію Пилипа Орлика; ця конституція була, за характеристикою професора Оглоблина, "безперечною перемогою старшинської аристократії над гетьманським абсолютизмом, другою поразкою — тоді вже покійного — гетьмана Мазепи після Полтавської катастрофи, яка завдала великого удару гетьманській владі в Україні і на еміґрації".[4]

Серед окремих статтей Олександра Петровича дуже цінні нариси біографічно-психологічного характеру, що присвячені різним діячам XVIII ст., українським патріотам, автономістам; здебільшого ті діячі належали до вищих шарів української старшини, про яку твердо панувала хибна думка, що вони були "русифіковані" і проміняли українські інтереси на вигоди матеріяльного добробуту. Так малював багатьох з них видатний історик О. М. Лазаревський. Професор Оглоблин — навпаки: підкреслює патріотизм цих людей, що не раз штовхав їх до опозиції російському урядові. Значну частину цих нарисів об'єднано в чепурному виданні "Люди Старої України".[5]

Усі ці нариси тісно пов'язані з галуззю зацікавлень Олександра Петровича українською генеалогією. Розшуки генеалогічних зв'язків української старшини допомагають авторові ліпше розуміти складні взаємовідносини окремих осіб та цілих "династій" України. Дуже цінне те, що до цих генеалогічних дослідів включив він не тільки українську старшину-аристократію XVIII ст., але й представників міщанства, міський патриціят, який у XVIII ст. переживав цікаву еволюцію споріднень і об'єднання зо старшиною (Шираї, Лашкевичі, Максимовичі тощо).

Треба згадати праці професора Оглоблина в галузі історіографії. Перша велика праця — це доповнення до нарису Д. Дорошенка,

---

[4] Олександер Оглоблин. *Гетьман Іван Мазепа та його доба.* Нью-Йорк, 1960, стор. 387.

[5] О. Оглоблин. *Люди старої України.* Мюнхен, "Дніпрова Хвиля", 1959.

що його видала англійською мовою УВАН в Нью-Йорку.[6] Д. Дорошенко свій нарис закінчив 1917 роком, а О. Оглоблин продовжив нарис до 1956 року. До цього треба додати статті в "Е.У. 2", де надруковано загальну статтю "Історіографія" та низку окремих графічно-історіографічних нарисів про істориків України.

З самого початку своєї наукової діяльности Олександер Петрович особливу увагу звертав на дослідження історії українського господарства.

Перші праці, що здобули молодому дослідникові почесне місце серед істориків України, були присвячені "Мануфактурі в Гетьманщині" та "Предкапіталістичній фабриці України". Обидві були написані в 1922 році, і за них Олександер Петрович дістав науковий ступінь доктора. З того часу Олександер Петрович надрукував біля 70 праць, присвячених економіці України.

Характеристична річ: совєтська цензура нищила праці Олександра Петровича, що були присвячені, головним чином, питанням економіки України: так знищила цензура в 1931 році майже закінчені друком "Нариси з історії української фабрики" (284 стор.); залишилися ненадруковані нариси: "Лівобережно-українська мануфактура XVIII ст."; "Промисловість Правобережного Полісся в минулому й сучасному"; "Промисловість Правобережного Полісся в XVI-XIX ст."; "Матеріяли до історії залізорудної промисловости Правобережної України XVI-XVIII ст. (Археографічна збірка з вступною статтею)"; "Рудні Правобережного Полісся XVI-XIX ст." (Реєстр коло 500 рудень з короткими історичними відомостями про кожне підприємство); монографії: "Історія металюрґії Правобережної України XVI-XIX ст."; "Доменні заводи Правобережної України XVIII-XIX ст." та низка інших.

Праці з галузі економіки України можна поділити на такі групи: 1. Історія заводів, мануфактур та фабрик України; окремий цикл присвячено промисловим закладам Правобережної України, головним чином залізнорудним. 2. Праці, присвячені торгівлі України. 3. Розвідки з приводу заводських архівів: у цьому питанні О. П. Оглоблин був одним із піонерів. 4. Питання робітництва на заводах та фабриках України. 5. Проблема української економіки в науковій та громадській думці України XIX-XX ст.

Дуже цінним у працях О. П. Оглоблина є те, що всі вони побудовані на архівних матеріялах. Економічні праці у значній мірі зв'язані з науковими експедиціями: так, в 1932 році О. П. Оглоблин очолював Поліську експедицію ВУАН та Всеукраїнського Історичного Музею; ця експедиція мала за завдання дослідити стародавні

---

[6] *A Survey of Ukrainian Historiography* by D. Doroshenko. *Ukrainian Historiography 1917-1956* by O. Ohloblyn, *The Annals of the Ukrainian Academy,* New-York, 1957. vol. V-VI.

промислові заклади на Правобережному Поліссі; в 1936-1937 роках Олександер Петрович був науковим консультантом археологічних експедицій ВУАН до Городського та Вишгороду. Наслідком цих експедицій було відкриття багатьох залізнорудних закладів Правобережної України.

Науково-дослідницьку працю професор Оглоблин пов'язує з педагогічною. З 1920 до 1943 року він був доцентом, а потім професором ряду високих шкіл Києва: Київського Археологічного Інституту, Вищого Інституту Народної Освіти імени Драгоманова, Інституту Народної Освіти, Київського Державного Університету, Інституту Народного Господарства, Одеського Державного Університету. З 1944 року був професором Українського Вільного Університету в Празі, а з 1945 року — в Мюнхені. З переїздом Олександра Петровича до Америки в 1951 році змінився характер педагогічної діяльности його: він зосередився на праці з колишніми слухачами УВУ, які підготовлювалися до маґістерських та докторських дисертацій. Таким чином, з 1944 року О. П. Оглоблин безперервно тісно зв'язаний своєю науковою та науково-педагогічною працею з Українським Вільним Університетом, і його ювілей є святом УВУ.

Високо шануючи наукову та науково-педагогічну працю Олександра Петровича Оглоблина, Український Вільний Університет бажає йому довгих років творчої праці й нових успіхів на користь рідної науки!

Многії літа!

МИКОЛА КОВАЛЬСЬКИЙ,
Українське Історичне Товариство
Острог, Україна

АНАЛІЗА ПОГЛЯДІВ ПРОФ. ОЛЕКСАНДРА МЕЗЬКА-ОГЛОБЛИНА НА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ НА УКРАЇНІ В ПОВОЄННІ РОКИ З ПРИВОДУ ЙОГО МОНОГРАФІЇ *ДУМКИ ПРО СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ СОВЄТСЬКУ ІСТОРІОГРАФІЮ* (1963р.)

Історіографічна проблематика належить до суттєвих і важливих аспектів у творчому доробку видатного українського історика XX століття, першого президента Українського Історичного Товариства, одного із засновників журналу "Український Історик" – Олександра Мезька-Оглоблина (1899 – 1992 рр.). Значення цієї ділянки наукового доробку вченого полягає насамперед в тому, що він перебував в 50-х – 80-х рр. в більш сприятливіших інших політичних та ідеологічних умовах, ніж українські історики, які залишились під владою і диктатом тоталітарного компартійного режиму. Ці дослідження дозволили йому об'єктивно і правдиво проаналізувати українську історіографію повоєнного часу і мають важливе методологічне значення. Фактично першим історіографом О. П. Оглоблина може вважатись сам вчений, завдяки його автентичним автобіографічним нарисам "Мій творчий шлях українського історика" (датованим 1964 р. і опублікованим лише в 1977 р.)[1]. В своїй автобіографії проф. О. Оглоблин зазначив, що "*історіографічні* питання [курсив О. Оглоблина.– *М.К.*] цікавили мене спочатку у зв'язку з окремими проблемами моїх студій або у зв'язку з вивченням джерел. Але незабаром історіографія як процес розвитку національно-історичної думки, втілений в історичній науці, почала становити для мене спеціяльний науковий інтерес. Почасти це зв'язане було з курсом української історіографії, який я вперше (і, мабуть, вперше в історії Київського університету взагалі) прочитав в Київ-

[1] О. Оглоблин. "Мій творчий шлях українського історика". *Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина.* Відп. ред. В.Омельченко. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук в США, 1977, стор. 20-56.

ському університеті в 1924–1925 академічному році"[2].

Щодо історіографічної проблематики його досліджень проф. О.Оглоблин в своїй автобіографії також зазначив: "дві головні проблеми особливо цікавили мене в моїх повоєнних студіях над українською історіографією. Одна з них – це, мовляв, *генеалогія сучасної української історіографії* [курсив мій. – *М.К*] й пов'язана з нею проблема наукових ґенерацій"[3].

Дуже важливим автентичним історіографічним свідоцтвом О.Оглоблина є зафіксований власне ним вирішальний вплив на нього праці Дмитра Дорошенка (1882–1951) "Огляд української історіографії", про яку він писав – "я просто захоплений був нею"[4]. "Звичайно, – писав далі О.Оглоблин в своїй автобіографії, – я в своїх курсах і семінарах широко спопуляризував як працю Дорошенка, що стала моєю настільною книгою, так і нову державницьку концепцію української історіографії"[5].

Про дальшу стабільність свого намагання, своїх намірів у дидактиці історіографії, спрямованих на видання такого новаційного вузівського лекційного курсу, хоч це і не вдалось здійснити із-за воєнних лихоліть, проф. Оглоблин писав і в наступних рядках своєї біографії-спогадів: "Пізніше, вже напередодні війни, задумав я видати ширший курс нової української історіографії XVIII-XIX стол. (до Грушевського), що його я читав в Київському університеті 1939-1940 акад. року. Готовий до друку рукопис (машинопис, приблизно на 15 друк. арк.) цієї праці залишився в Києві. Згодом, на еміґрації, в другій половині 1940-их рр., я прочитав повний курс української історіографії в Українському Вільному Університеті в Мюнхені"[6].

Як зазначив в цій же своїй автобіографії проф. О. П. Оглоблин, "...в Америці мені пощастило видати ці праці про модерну українську історіографію... *"Ukrainian Historiography 1917-1956" (1957),* і *Думки про сучасну українську совєтську історіографію* (1963)[7].

Не випадково один з найближчих до проф. О. П. Оглоблина з його учнів і послідовників, Президент Українського Історичного Товариства ім. М. С. Грушевського проф. Любомир Винар, зосередився на аналізі історіографічної спадщини О. Оглоблина, свого покійного метра. Аналізуючи наукову творчість свого вчителя і однодумця проф. О. П. Оглоблина, Л. Винар писав у некролозі, в зв'язку з кончиною О. Оглоблина в 1992 р., що він вважав Олександра Петровича своїм "найближчим дорадником, приятелем і співробітником", з яким його

[2] Там же, стор.39.
[3] Там же, стор.45.
[4] Там же.
[5] Там же.
[6] Там же, стор.43.
[7] Там же, стор.46

"в'язала справжня дружба і різні академічно-наукові справи"[8].

Генералізуючий висновок Л. Винара про історіографічні дослідження О. Оглоблина сформульований ним таким чином: "Винняткове значення в творчости проф. О. Оглоблина мають історіографічні дослідження. Він уважає історіографію як *процес розвитку української національно-історичної думки* [курсив Л.Винара – М.К.], втіленої в історичній науці"[9]

Саме проф. Л. Винар поділив історіографічні праці проф. О. Оглоблина на дві головні катеґорії: синтетичні праці, в яких автор досліджує розвиток української історичної науки даної доби у формі історіографічних нарисів[10] і другу групу історіографічних праць Оглоблина – "аналітичні історіографічні праці, в яких історик аналізує індивідуальну творчість історика"[11].

Серед історіографічних праць О. Оглоблина виділена його монографія *"Думки про сучасну українську совєтську історіографію"* (Нью-Йорк, 1963 р.), стисло розглянута сучасними українськими істориками в США Любомиром Винарем[12] і Василем Омельченком[13].

Л. Винар визначив особливости досліджень О.Оглоблиним "про українську історіографію в УССР", і підкреслив їх велику вартість, яка визначається тим, що "вони писані з досконалим знанням обставин, в яких перебувала й перебуває українська історична наука на рідних землях. Історик джерельно описує розгром української історіографії в 1930-их роках і ту задушливу атмосферу комуністичного партійного диктату, в якій вона перебуває під сучасну пору. Але, розглядаючи перспективу розвитку української совєтської історіографії проф. Оглоблин є оптимістом"[14].

Праця О.Оглоблина *Думки про сучасну українську совєтську історіографію* складається зі вступу і двох розділів (без заголовків) та приміток окремо для вступу і двох розділів, що мають самостійну історіографічну, фактологічну і концептуальну вартість. Хронологічно ця праця складається з декількох наступних часових зрізів: перший і загальний, ширший із них, охоплює українську історіографію напередодні і після встановлення в Україні більшовицької влади і до початку 60-х років XX ст.; другий – відповідає сучасності або тогочасності,

---

[8] Л. Винар. "Олександер Оглоблин (1899-1992). Короткий біографічний нарис". *Український Історик,* 1993, ч.116-119, т.30, стор.9.

[9] Л. Винар. "Наукова творчість проф. д-ра Олександра Оглоблина". *Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина.* Відп. ред. О. Омельченко. Нью-Йорк, 1977, стор.89.

[10] Там же, стор.65.

[11] Там же.

[12] Там же, стор.66.

[13] В. Омельченко. "Олександер Оглоблин (життя і діяльність)". *Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина…* , стор.62.

[14] Л. Винар. "Наукова творчість... ", стор.12.

пов'язаний з питаннями розвитку історичної науки в Україні з 50-х до початку 60-х років. Звертають на себе увагу також і екскурси О. Оглоблина до праць московських істориків (напр., акад. Є. Тарле і проф. М. Смірнова), що стосуються історії України XVIII ст.

Праця проф. О. П. Оглоблина 1963 р. є органічним продовженням його англомовного дослідження про українську історіографію в умовах панування совєтської методології в 1917-1954 рр., виданого в Нью-Йорку в 1957 р.[15] та Бориса Дмитровича Крупницького (1894-1956)[16]. До речі, О. П. Оглоблин написав і опублікував в 1957 р. некролог про Б. Крупницького[17].

У вступі до монографії 1963 р. О. Оглоблин зупинився лише на деяких основних принципових проблемах української історіографії, назвавши цю книгу скромно "нарисами"[18]. Обмеживши себе тематично, він писав, що не ставив перед собою "завдання дати повний чи хоч би частковий огляд сучасної [тобто 50-х початку 60-х років XX ст. – *М.К*] української совєтської історіографії, не кажучи вже про докладний бібліографічний перелік її праць та видань і оцінку поодиноких історичних публікацій"[19].

Поряд з цим проф. О. Оглоблин зазначив, що в цій праці він не торкається "також загальних політичних та ідеологічних умовин, в яких існує тепер українська історична наука на Україні"[20].

Він же сформулював головні фундаментальні завдання – "тільки в загальних рисах подати характеристику новітньої (1950-их рр.) української совєтської історіографії, її *основних історіографічних засад, її методологічних тенденцій* [курсив мій. – М.К.] і, на конкретних прикладах *більших наукових праць* [курсив мій. – М.К.] з історії України, з їх positiva і negativa, показати, що являють собою сучасна історіографічна наука в УССР і сучасний український совєтський історик, оскільки він виявлений в його наукових творах"[21].

Насамперед треба підкреслити, що написання такої праці О. Оглоблиним стало можливим завдяки тому, що з 20-х рр. і до 1941 р. він працював в навчальних і академічних закладах Києва і досконально знав це середовище українських істориків, їх праці, обставини їх діяльности, а тому мав моральне право об'єктивно оцінювати

---

[15] O. Ohloblyn. "Ukrainian Historiography 1917-1956". *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US.* N.Y., 1952.- Vol. V-VI.- № 18-20.- pp. 272-435.

[16] Б. Крупницький. *Українська історична наука під Совєтами (1920-1950).* – Мюнхен, 1952.

[17] O. Ohloblyn. Borys Krupnyckij (1894-1956), *Jahrbucher fur Geschichte Osteuropas*. München, 1956, Band 4, Heft 2, s. 232-234.

[18] О. Оглоблин. *Думки...*, стор.6.

[19] Там же.

[20] Там же.

[21] Там же.

особливості історіографічних процесів і ту затхлу та принизливу атмосферу, в якій їм, серед них і самому О. П. Оглоблину, довелось працювати в Україні в ті часи.

Вступ до цієї монографії складає собою загальний огляд тодішньої материкової історіографії до початків 50-х р.р. XX ст., "Переяславських роковин 1954 р."[22], тобто до відзначення т.зв. "300-річчя возз'єднання України з Росією".

В цій частині своєї праці О. П. Оглоблин на основі ретроспективного огляду запропонував власну періодизацію української історіографії, починаючи із 20-х р.р., що має і концептуальне значення.

Як він зазначив, "українська совєтська історіографія перейшла три головні етапи свого шляху:

перший – 1920-ті роки, – коли вона була українською, але не совєтською;

другий – 1930-ті роки – коли, внаслідок урядового погрому й терору, не стало української й не постало ще совєтської історіографії;

третій – повоєнні 1940-1950-ті роки, – коли "мудрими заходами партії і уряду створена була уніфікована й навіть уніформована совєтська українська історіографія"[23].

Не зупиняючись у даній статті на аналізі О. Оглоблиним української історіографії 20-х р.р., де виділені наукові центри, зазначений доробок істориків в різних напрямках, генетично пов'язаний із наступним етапом, слід виділити лише головні позиції цього історіографа. Незважаючи на дійсно трагічну картину тотального розгрому історичної науки в Україні і хвилю "большевицького терору в 1937-1938 р.р."[24], О. Оглоблин зберіг виваженість своїх суджень і залишався оптимістом, бо "в ці страшні роки тотального погрому української науки та культури совєтською владою *українська історична наука не перестала існувати* [курсив мій – *М.К.*]..., поодинокі українські історики не залишають своїх дослідів... Працюють і творять просто тому, що не творити й не працювати вони не можуть"[25].

У зв'язку з утворенням Інституту історії України Академії Наук України проф. О. Оглоблин в 1937 р. був запрошений в цю установу на посаду старшого наукового співробітника[26]. При цьому цей вчений зазначив, що завдяки утворенню тоді (кінець 1936 р.) цього Інституту з'явилися "деякі, хоч дуже обмежені можливості наукової праці в царині української історії"[27]. Проте при цьому О. Оглоблин розкрив і принципові, концептуальні вади совєтської історіографії в

---

[22] Там же, стор.15.
[23] Там же, стор.6.
[24] Там же, стор.13.
[25] Там же.
[26] Л. Винар. *Олександер Петрович Оглоблин (1899-1997)...*, стор.32.
[27] О. Оглоблин. *Думки...*, стор.14.

Україні у 30-х – 40-х рр., тобто в передвоєнні і повоєнні роки: "Наукова діяльність Інституту історії України, як і взагалі вся історична праця на совєтській Україні, повинна була провадитися на засадах т.зв. марксо-ленінської методології, під суровим партійно-урядовим керівництвом і контролем, за певною (досить обмеженою), згори визначеною тематикою, ідеологією й навіть фразеологією. В основі наукової праці всіх історичних інституцій УССР була покладена офіційна ідея "совєтського патріотизму" і, спочатку захована за нею, а згодом після II світової війни урядово декретована й широко пропаґована ідея провідництва "великого російського народу" в усіх галузях суспільного життя – політичній, економічній, культурній – на всіх теренах СССР і в усі часи існування Російської держави, що, в стосунку до історії України, являло собою теоретичне обґрунтування й виправдання російсько-імперіялістичної й колоніяльної політики царату й совєтів на Україні і метою своєю мала остаточну нівеляцію всіх українських національних інтересів, особливостей і традицій"[28].

О. П. Оглоблин звернув також увагу на особливість рубежу 30-х і 40-х років після включення до складу СССР і УССР західних областей України згідно таємної угоди гітлерівської Німеччини і СССР (т.зв. "пакт Рібентропа-Молотова"), при чому О. Оглоблин належним чином оцінив сам факт такого об'єднання для української історіографії: "Об'єднання майже всіх українських земель у 1939-1940-х р.р. і здійснення ідеї Соборної України, нехай і в спотвореній совєтській формі, сприяло об'єднанню українських учених, зокрема істориків з обох боків Збруча. Особисте знайомство, наукові подорожі галицьких учених до Києва й наддніпрянських – до Львова, вплив галицько-українського життя, знайомство з вільною українською науковою літературою, зв'язки галицьких українців з українською еміґрацією, спільна наукова праця львівських і київських українських істориків і спільна опозиція їх дальшому змосковщенню української історичної науки, – все це мало неабиякий вплив на дальший розвиток української історіографії"[29].

Поряд з цим проф. О. Оглоблин неґативно оцінив як дільність гітлерівських, так і совєтських окупантів у 40-ві роки: "Німецька окупація українських земель у 1941-1944 р.р. і нова совєтська окупація принесли велику руїну для української науки взагалі, історичної зокрема. Праця наукових установ була зруйнована воєнними подіями, евакуацією багатьох українських істориків на Схід, варварською антиукраїнською політикою німецьких окупантів, а потім новою навалою зі Сходу, еміґрацією багатьох українців на Захід і повоєнною реакцією й терором совєтської влади на знову окупованій Україні"[30].

---

[28] Там же.
[29] Там же.
[30] Там же, стор.15.

Завершуючи цю частину свого історіографічного огляду О. П. Оглоблин зробив такий висновок: "з таким доробком прийшла українська совєтська історіографія до Переяславських роковин 1954 року"[31].

Перший розділ монографії розкриває основні теоретичні питання. Центральне місце усієї монографії проф. О.П.Оглоблина і першого розділу цієї книги займає, за його визначенням, т.зв. "звичайна схема історії України, або нова схема руської або східньоевропейської історії", яка стала "обов'язковою для всіх совєтських істориків"[32]. Проф. О.Оглоблин визначив і час її оформлення за директивою вищого компартійного органу ЦК КПРС приблизно на зламі 1953-1954 рр., в зв'язку з широко розрекламованим у Радянському Союзі 300-річним ювілеєм переяславської ради 1654 р. "Ця схема, створена ЦК КПСС, як це писав О.Оглоблин, – є основою основ, немовби "символом віри" совєтської, зокрема української історіографії, і разом з тим це та прірва, яка лежить між українською вільною й українською совєтською історіографією, згори виключає будь-яку можливість наукової дискусії між ними. Бо правда може бути тільки одна. Друга правда є неправдою"[33].

Як підкреслює О.П.Оглоблин, оформлення т.зв. звичайної схеми історії України було "реакцією совєтської Москви на відому концепцію історії Східньої Европи, що її створив понад півстоліття тому Михайло Сергійович Грушевський"[34].

В центрі уваги усієї монографії і зокрема й першого розділу[35] було розкриття змісту і особливостей "звичайної схеми" історії України, що стала "обов'язковою для всіх совєтських істориків". "Не дивно, що після війни головний наступ совєтської влади проти української духовности був скерований саме в напрямку т.зв. школи Грушевського"[36].

За образним висловом О. Оглоблина, "нова совєтська схема історії України стоїть на *трьох китах – трьох історичних мітах"* [курсив автора цієї монографії. – *М.К.*][37].

Виділені такі три основні постулати:

1. Концепція *єдиної руської народности* [курсив автора цієї монографії – *М.К.*], витвором якої була Руська (Київська) держава, староруська культура, староруська мова. Ця концепція намагається політично-історичний факт заступити етнічно-національним мітом. Висновок з того: Київська Русь не була першою українською державою, а державою "загальноруською", й Москва такий самий законний

[31] Там же.
[32] Там же, стор.18.
[33] Там же, стор.20
[34] Там же, стор.18.
[35] Там же, стор.18-51.
[36] Там же, стор.18.
[37] Там же, стор.19.

спадкоємець, як і Київ (і Полоцьк чи Менськ).

2. Концепція *возз'єднання України з Росією* [курсив О. Оглоблина. – *М.К.*] (Переяславська Рада), що з мілітарно-політичної угоди двох держав робить мітичний акт об'єднання двох народів – українського й російського (частин колись нібито єдиного народу чи народности) в єдиній державі "Руській", себто Московській (згодом – Російській). Висновок з того: Другої української (Козацько-Гетьманської) держави взагалі не існувало[38].

Слід зазначити, що термін (означення) "возз'єднання" стосовно злуки України з Росією став широко вживатись в ідеологічній загальнодержавній пропаґанді і офіційній практиці совєтської преси лише в повоєнний час, точніше близько 1953 і 1954 рр., а до того звичайно вживався вислів *приєднання*. При цьому варто звернути увагу на те, що у 1940-1941 рр., напередодні нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз, вийшли у Києві дві солідні праці – загальноісторична і джерельна, до яких мав пряме відношення визначний український історик, доктор історичних наук (з 1939 р.), професор *Микола Неонович Петровський* (1894-1951), який певний час (1942-1947 рр.) очолював Інститут історії України АН УРСР.

На початку 1940 р. (підписано до друку 7.XII.1939 р.) вийшов 4 випуск серії "Нариси з історії України" під назвою "Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і *приєднання* (курсив мій. – *М.К.)* України до Росії (1648-1654 рр.)", в якому був розділ "Приєднання України до Росії 1654 р."[39]

У наступному 1941 р. (підписано до друку 21.IV.1941 р.) вийшов збірник документів під назвою: "Історія України в документах і матеріалах". Т.III. "Визвольна боротьба українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1569-1654 рр.)". – К.: Вид-во АН УРСР, 1941, в якому був окремий розділ – п'ятий – під назвою: "Приєднання України до Росії 1654 р." з підрозділом "Переяславська Рада і приєднання України до Росії"[40].

Такі передвоєнні публікації чомусь залишились осторонь автора даної історіографічної монографії.

3. Третя концепція "знов таки мітична – *спільної вітчизни* [курсив О. Оглоблина – М.К.] ("отечества"), колись Росії, тепер СРСР[41].

---

[38] Там же.

[39] М.Н. Петровський. Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і *приєднання України до Росії* [курсив мій – М.К.] (1648-1654). *Нариси з історії України,* вип..IV, Київ, 1940, стор.177-211.

[40] *Історія України в документах і матеріалах.* Київ, 1941, т.3: Визвольна боротьба українського народу проти гніту шляхетської Польщі і *приєднання України до Росії* [курсив мій – М.К.] / Склали проф. М. Н. Петровський, В. К. Путілов, стор.250-270.

[41] О. Оглоблин. Думки..., стор.19.

Стосовно теоретичних праць українських совєтських істориків проф. О. Оглоблин дає глибоку критичну оцінку професіоналізму і взагалі науковому рівню цих робіт, що в значній мірі залежало від джерельної бази і методики наукового аналізу. Про це мають місце його зауваження на різних сторінках цієї монографії.

Вірно зазначивши, що методи джерелознавчої аналізи в працях українських істориків повоєнного часу перебувають на досить низькому рівні, О. П. Оглоблин писав: "Ще більшою хибою української совєтської історіографії є методологічна недосконалість багатьох наукових праць. Дуже слаба, а іноді і зовсім відсутня критика – як *внутрішня,* так і *зовнішня – історичних джерел* [курсив мій. – *М.К].* Коли якийсь документ не суперечить офіційній історичній схемі, а поготів коли він її підпирає, його без сумніву й вагання кладеться в основу нерідко дуже важливих тверджень. Якщо ж ні, його замовчують або ж просто відкидають, оголошуючи неправдивим чи фальсифікатом. Мовляв, так було, бо інакше не могло бути"[42].

Нижче проф. О. Оглоблин наводить яскраві приклади такої фальсифікації совєтськими істориками реальної історичної правди.

Звернув увагу проф. О. Оглоблин і на низький рівень писань українських совєтських істориків "здебільшого молодших", в яких "вражає примітивізм історичної (і взагалі наукової) арґументації, що надає їхнім працям якогось провінційного характеру й вигляду"[43].

Проф. О. Оглоблин підкреслив "помітний вбивчий вплив "нової звичайної схеми", яка начебто кістлявою рукою неминуче і невблаганно давить і душить кращі почини і працю сучасної української совєтської історіографії"[44].

Поряд з цим у цьому ж першому розділі автор цієї монографії хоч коротко, але подає інформацію про найбільш визначні праці українських істориків, зокрема, Володимира Голобуцького, Івана Гуржія, Вадима Дядиченка, Павла Лаврова, Федора Лося, Михайла Марченка, Катерини Стецюк, Миколи Супруненка, Федора Шевченка, Костя Гуслистого, Миколи Ткаченка, Федора Ястребова, Олексія Барановича, Віктора Романовського, Павла Федоренка та ін. При чому у коротких довідках у примітках[45] О. П. Оглоблин виявляє виваженість думок і доброзичливість до своїх колеґ. Деякі оцінки дуже важливі, зокрема про працю В. Дядиченка *"Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII-XVIII ст.".* – К., 1959, зазначивши про цю роботу: "В. А. Дядиченко в своїй, загалом дуже цінній монографії..."[46].

Цілком заслуженою є висока оцінка особи видатного укра-

---

[42] Там же, стор.32-33.
[43] Там же, стор.33.
[44] Там же, стор.29.
[45] Там же, стор.42-44.
[46] Там же, стор.47.

їнського історика після М. С. Грушевського *Івана Петровича Крип'якевича* (1886-1967), якого, до речі, О. П. Оглоблин особисто знав ще до окупації і в період після 1941 р., і саме у Львові він одержав підтримку від цього вченого після свого від'їзду із Києва[47]. Про цього вченого О. Оглоблин писав таким чином: "Окреме становище займає академік Іван Крип'якевич (нар. 1886 р.), під сю пору найвидатніший історик совєтської України, якому, безперечно, належить почесне місце в *усій* [курсив О. Оглоблина – М.К.] сучасній українській історіографії... Немає сумніву, що його науковий авторитет і почесне становище єдиного академіка-історика мусять імпонувати совєтським історикам і на Україні, і за її межами. Зокрема науковий приклад заслуженого українського вченого не може обминути молодших українських істориків. Можна думати, що наукова допомога акад. Крип'якевича молодшим історикам, в різних формах – консультації, редагування, рецензування, а також його власних наукових праць, доповідей та лекцій, виходить далеко за межі Львова, де він постійно працює, і це має неабияке значення для розвитку історичної науки й підготовки наукових кадрів в УССР"[48].

Звернення О.П.Оглоблина до оцінки творчости І. П. Крип'якевича не було випадковим. Напевно, перспективним сюжетом в персоналійній історіографії України є стосунки і зв'язки О.П.Оглоблина і І. П. Крип'якевича, що потребує ще спеціяльного історіографічного дослідження. Як відзначив Л. Винар при публікації в 1990 р. в журналі "Український Історик"[49] листів І. П. Крип'якевича до О. П. Оглоблина за час від 23 листопада 1941 р. по 8 січня 1942 р., які є важливими історіографічними джерелами, О. П. Оглоблин вперше особисто зустрівся з І. П. Крип'якевичем наприкінці 1939 р.[50]. Роля І. П. Крип'якевича в долі О. П. Оглоблина таким чином зазначена Л. Винарем: "Від вересня 1943 р. до квітня 1944 р. ...до виїзду проф. О. Оглоблина до Праги львівського і київського істориків [І. П. Крип'якевича і О. П. Оглоблина – *М.К.*] в'язала "близька наукова співпраця і товариські взаємини. Два видатні історики галицької і наддніпрянської земель спільно працювали в тих буремних важких часах для дальшого розвитку української історичної науки і для свого рідного народу"[51].

Погляд О. Оглоблина відносно оцінки праць І. Крип'якевича вміщено і у другому розділі його історіографічної монографії, де він писав: "Але можна уявити собі, як важко було вкладатися в це

---

[47] Л. Винар. *Олександер Оглоблин...*, стор. 37.

[48] О. Оглоблин. *Думки...*, стор.26.

[49] Л. Винар. "Листи Івана Крип'якевича до Олександра Оглоблина з 1941-1943 років" [фактично ж – 1941-1942. – *М.К*], *Український Історик,* 1990, ч.104-107, стор.168-177. Листи І. Крип'якевича у 1943 році друкуються в цьому томі У.І. *Ред.*

[50] Там же, стор.166.

[51] Там же, стор.168.

Прокрустове ложе авторові незабутніх *Студій над державою Богдана Хмельницького* і капітальної *монографії про Богдана Хмельницького* [курсив мій. – *М.К.*], яка вийшла в світ уже за панування нової "звичайної схеми", – акад. І. Крип'якевичеві.

Та заслужений історик Хмельниччини все ж мав змогу – в рамцях свої теми – поставити питання про "процес складання української державности" (хоч, звичайно, "клясової"), якому присвячено один з найкращих розділів монографії акад. І. Крип'якевича. Він каже, що в ході визвольної війни "створювалися основи української державности, що всі соціяльні групи української людности були змушені визнати державне керівництво козацької старшини", що "в цілому територія України... перебувала під владою Запорозького Війська", що "на визволеній території України виник новий державний апарат..."[52] [при цитуванні індекси номерів посилань випущені. – *М.К.*].

У другому розділі історіографічної монографії проф. О. Оглоблина містяться важливі судження щодо наукових результатів окремих праць українських істориків повоєнного часу, навіть в умовах загального, тотального панування "звичайної схеми", фактично обов'язкової офіційної концепції про минуле української історії, в основу якої були покладені "Переяславські тези" 1954 р. про 300-річчя "возз'єднання України з Росією".

О. П. Оглоблин зазначив вплив І. П. Крип'якевича на праці насамперед двох київських вчених – *Федора Шевченка* (1914-1995) і *Вадима Дядиченка* (1909-1973). (Із далекого проміжку часу, до речі, вперше наводжу слова свого першого опонента проф. Ф. П. Шевченка моєї докторської дисертації, яку захищав у Москві в листопаді 1984 р., під час моєї бесіди з ним у Києві, коли я запитав його про його супротивників, що виступили проти його докторської праці – монографії про політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст., Ф. Шевченко назвав цілком несподівано для мене прізвища двох професорів В. Голобуцького і А. Введенського.) Необхідно зазначити, що завдяки Ф. П. Шевченку як офіційному опоненту на захистах докторських дисертацій, ряд відомих вчених зміг здобути це звання і, таким чином габілітуватись, серед яких були в 1965-1984 рр. такі вчені як В. Королюк, Г. Гербільський, В. Грабовецький, С. Яковлев, В. Кабузан, Я. Кісь, І. Кулинич, І. Греков, В.Сарбей, Я. Ісаєвич, Б. Абаліхін, І. Гриценко, П. Михайлина, а також автор даної статті[53].

Як зазначив проф. Оглоблин, "концепція Крип'якевича... й

---

[52] Там же, стор. 52-53.

[53] Список прізвищ авторів докторських дисертацій, офіційним опонентом яких був Ф. П. Шевченко 1964-1984 рр., зберігається в особистому (фамільйному) архіві проф. М. Ковальського. Лист Ф. П. Шевченка до М. П. Ковальського з додатком на автореферат його докторської дисертації з переліком прізвищ, опонентом яких був Ф. П. Шевченко (березень, 1984).

надалі залишалася в українській совєтській історіографії, її повторює (в основному) Ф. П. Шевченко, автор монографії "Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст." (1959), який вважає, що "за своїм характером Україна вже в роки війни (визвольної – О. О.) була аристократичною республікою, навіть олігархічною..."[54] [при цитуванні індекси номерів посилань випущені. – *М.К.*].

Другий розділ цієї історіографічної монографії О. Оглоблина[55], присвячений трактуванню проблеми української Гетьманщини XVII – XVIII ст. в українській совєтській історіографії. Як зазначив проф. О. Оглоблин, "офіційна совєтська схема взагалі не визнає існування Української Козацько-Гетьманської держави XVII – XVIII ст."[56]. Звертаючись до попередньої совєтської історіографії, О. Оглоблин зазначив, що, "якщо в українській (а подекуди і в російській совєтській історичній науці 1920-1930-их рр. (і навіть пізніше) це питання не викликало сумніву, то з 1954 року офіційна теза совєтської історіографії вважає, що навіть за Богдана Хмельницького "процесс складывания украинской государственности" буцім-то не міг завершитися утворенням суверенної держави..."[57] [цитати з російської мови перекладені на українську].

У цьому ж розділі зроблені важливі спостереження проф. О. Оглоблина стосовно своєрідного стилю, мови, вживання висловів і штампів та стереотипів: "...прикре враження справляє термінологія, фразеологія і взагалі літературний стиль більшости наукових публікацій українських совєтських істориків. Історична термінологія совєтської історіографії визначена згори й суворо обов'язкова. І це стосується не лише термінології, властивої т.зв. марксизму-ленінізмові, але й звичайних історичних термінів і дефініцій. Яскравий приклад цього – сакраментальний термін "возз'єднання". Він, звичайно, не новий. Хоч його вживав і П. Куліш, але цей термін більше нагадує М. Кояловича, а найбільше – М. Юзефовича"[58].

Така своєрідність і одноманітність літературного стилю є поширенням певних мовних стереотипів, кліше, притаманних для друкованої продукції совєтських істориків, що було властиве її уніфікації, як зазначив проф. О. Оглоблин, наслідком "*примусової уніфікації совєтської історичної термінології*" [курсив мій. – *М.К.*]. "...Совєтські історики часто-густо повторюють один одного"[59]. При цьому проф. О. Оглоблин порівнює ідентичні вислови двох сучасних

---

[54] О. Оглоблин. Думки…, стор.54.
[55] Там же, стор.52-87.
[56] Там же, стор. 52.
[57] Там же.
[58] Там же, стор. 76.
[59] Там же, стор. 77.

українських істориків – В.А.Дядиченка і К. І. Стецюк[60].

Багато місця в своїй праці О. Оглоблин надав монографії В. А. Дядиченка *"Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст."* (К., 1959), про яку писав: "*Ця джерельна монографія, безперечно, одна з найкращих праць української совєтської історіографі*" [курсив мій – *М.К.*]. Автор її понад 20 років досліджував історію України в часи гетьманування І. Мазепи й І. Скоропадського й зібрав великий документальний матеріял, зокрема в московських архівах. Звичайно, не міг він обминути й питання про державний устрій Гетьманської України. Але, скутий ланцюгами урядової схеми, український совєтський історик мусить борсатися між безсумнівними історичними даними й вимогами тої схеми"[61]. Разом з тим, як звернув увагу проф. О. Оглоблин, докладно аналізуючи працю В. Дядиченка, що цей історик не міг не визнати, що "в кінці XVII ст. і в перші роки XVIII ст. царський уряд ще порівняно мало втручався у внутрішній устрій Лівобережної України. Дядиченко наводить цікавий архівний документ, який свідчить про те, що царський уряд не вважав себе компетентним у внутрішніх справах України... Навіть після Полтави право гетьмана керувати внутрішніми справами України визначалося російським урядом". Дядиченко докладно визначає права й компетенцію гетьманського уряду[62].

Поряд з аналізою т.зв. Переяславських статей, тобто зловісних "тез ЦК КПРС" 1954 р. проф. О. Оглоблин зупинився на суттєвих теоретичних і методичних вадах української історіографії в УРСР.

Серед найбільш вагомих творів української історичної думки проф. О. Оглоблин зупинився в цьому огляді на "Історії Русів". Це було не випадковим, бо ця пам'ятка ряд років привертала його увагу (зокрема, див. примітка №67 на стор. 83).

Питанням авторства "Історії Русів" О. Оглоблин цікавився ще в 20-ті роки XX століття. В цьому відношенні суттєву роль і імпульс для нього відіграв видатний український історик академік *Михайло Єлисійович Слабченко* (1882-1952), до речі, до якого неґативно ставилася компартійна влада України.

Як писав в своїй автобіографії О. Оглоблин, "Більш серйозний і тривалий характер мали мої студії над *Історією Русів* [курсив проф. О. Оглоблина. – *М.К.*]. Таємнича доля цього вікопомного твору цікавила мене ще з першої половини 1920-их років. Спочатку це був переважно історіографічний інтерес, визначений тим особливим місцем, що його займає *Історія Русів* [курсив проф. О. Оглоблина. – *М.К.*] в українській історіографії"[63].

---

[60] Там же.
[61] Там же, стор. 54-55.
[62] Там же, стор.55-56.
[63] О. Оглоблин. "Мій творчий шлях...", стор. 40.

Далі він же відзначив, що суттєвий поштовх для дослідження авторства цього твору дало "щасливе відкриття автора *Літопису Самовидця* [курсив проф. О. Оглоблина. – *М.К.*], що додало мені охоти глибше зайнятися цим пам'ятником... Саме того часу (1925) Михайло Єлисійович Слабченко висунув сміливу думку про авторство" цього твору[64]. Після цього О. Оглоблин писав: "В нашому жвавому й дружному листуванні Слабченко радив мені спеціяльно зайнятися проблемою авторства *Історії Русів.* Але тоді – це була друга половина 20-их років – мене займали інші наукові питання, зокрема пов'язані з Мазепинською добою (Петрик), і досліди над *Історією Русів* довелося відкласти до іншого часу, який настав щойно в кінці 1930-их років"[65].

Після цього вже у 30-их роках О. Оглоблин знову звернувся до проблеми авторства "Історії Русів". Як пише він в своїх автобіографічних нарисах, "моя робота зацікавила тодішнього директора Інституту [Історії України Академії наук України. – *М.К*], *Сергія Миколайовича Бєлоусова* [1897-1985] [курсив мій. – *М.К*], людину культурну і порядну, який мав справжню пошану до історії. Він підтримав мене, і це дозволило мені широко поставити проблему авторства *Історії Русів* і почати досліди над її добою. Завдяки Бєлоусову дістав я доступ до архівних матеріялів, і, якби не війна, міг би використати багаті архівні збірки як України, так і Росії (в першу чергу Москви і Ленінграду), де й треба кінець-кінцем, шукати розгадки таємниці авторства *Історії Русів.* Саме напередодні війни мав я дістати з Гомельського Обласного Архіву архів Ханенків (властиво, рештки його), про який були раніше в літературі відомості, нібито він загинув у 1918 році... Білоусов також допоміг мені зголосити доповідь про автора *Історії Русів* на сесії Академії Наук у Львові, в травні 1941-го року"[66].

Як зазначив проф. Л. Винар, "центральне місце в історіографічних дослідах проф. О. Оглоблина займає анонімна *Історія Русів* [курсив Л. Винара. – *М.К*] і питання авторства цього історично-патріотичного пам'ятника, що його Оглоблин називає "декларацією прав української нації" і "вічною книгою України"... В першу чергу слід підкреслити, що ...*проф.* Оглоблин послуговувався методою мікроаналізи... О. Оглоблин є найвидатнішим дослідником *Історії Русів* [курсив Л. Винара. – *М.К.*] і його впливу на національне відродження України"[67].

Про авторство "Історії Русів" писав проф. О. Оглоблин таким чином: "...тут совєтські історики ще не дали спеціяльного дослідження про цей вікопомний твір української історичної й політичної думки.

---

[64] Там же.

[65] Там же.

[66] Там же, стор. 41.

[67] Л. Винар. *Наукова творчість проф. д-ра Олександра Оглоблина...*, стор.67-68.

Але, звичайно, вони не можуть обминути його ні в своїх загальних історичних та історіографічних працях, ні в спеціяльних оглядах історіографії того чи того питання"[68].

У цьому відношенні значне місце в його історіографічному огляді зайняла праця українського історика *Михайла Марченка* (1902-1963) *"Українська історіографія (з давніх часів і до середини XIX ст."* (К., 1959). Проф. О. Оглоблин писав: "Чимало уваги присвятив "Історії Русів" М. І. Марченко, автор першої совєтської "Української історіографії" (1959р.). Не аналізуючи спеціяльно питань про походження цього твору й про автора його, Марченко дав загалом досить об'єктивну характеристику пам'ятника. Він переказує зміст твору, торкається питання про ідеологію автора й можливий час написання "Історії Русів" (кінець XVIII – початок XIX ст.), підкреслює "величезну популярність" і вплив її "на суспільно-політичний світогляд та погляди на історію України тогочасної української і російської інтеліґенції", зокрема на Шевченка, і робить зовсім слушний висновок, що "Історія Русів" "займає значне місце в українській історіографії"[69] [при цитуванні індекси номерів посилань випущені. – *М.К.*].

В 1998 р. вже після кончини проф. О. Оглоблина його праця "До питання про автора "Истории Русов" була видана трьома науковими закладами: Інститутом Історії України, Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України і Інститутом архівознавства національної бібліотеки України ім. І. Вернадського[70].

В кінці даної монографії О. Оглоблин пише перед підведенням підсумків про принципову необхідність використання при наукових дослідженнях всієї сукупности джерел без будь-яких винятків[71]. Завершується вона таким висновком: "Мусимо визнати і з вдячністю прийняти те зерно – нерідко багате – історичної істини, яке є в їхніх працях". [Тобто сучасних істориків материкової України. – *М.К.*]. А відкидаючи "полову, якої там, на жаль, чимало, мусимо пам'ятати, в яких умовах і під яким тягарем, тиском і терором працюють українські історики... Не можемо і не сміємо судити, тим паче осуджувати українського совєтського історика, який не є вільний і відповідальний за концепції, визначені офіційною схемою і продиктовані урядовим замовленням"[72].

---

[68] Там же, стор. 65.

[69] Там же, стор.66.

[70] О. П. Оглоблин. (В назві книги зазначено "проф. О. П. Оглоблін"), *До питання про автора "Истории Русов"*. Упорядн. І. В. Верба, О. І. Путро, Київ, 1998, 149 стор.

[71] О. Оглоблин. Думки..., стор. 78-79.

[72] Там же, стор. 80.

ЛЮБОМИР ВИНАР
Українське Історичне Товариство
Кент, Огайо, США

"ЛЮДИ СТАРОЇ УКРАЇНИ" ОЛЕКСАНДРА МЕЗЬКА-ОГЛОБЛИНА: ІСТОРІЯ ВИДАННЯ

ВСТУП

"Цією скромною і недосконалою працею ми хотіли виконати святий обов'язок українського історика, що понад чверть століття досліджував історію своєї малої Батьківщини, своєї рідної Сіверщини. В пожовклих шпаргалах архівних документів зустріли ми чимало скривджених-забутих і занедбаних українською історіографією українських діячів XVIII століття... Не хочемо повернути їх у ту пітьму забуття, де їх знайшли. Не сміємо пам'ять про них забрати з собою..." (Олександер Оглоблин, "Післяслово", Люди Старої України, 1959, стор.310-311).

"Люди Старої України" – це видатний і унікальний твір Олександра Петровича Оглоблина, в якому історик відтворює і аналізує український історичний політично-культурний процес другої половини XVIII століття, віддзеркалений в 23 біографічних нарисах українських діячів з Новгородсіверщини – вужчої батьківщини Олександра Петровича. Їм і "Батьківщині моїй – Сіверщині" історик присвячує свою книгу "Люди Старої України".

Кожна книга має свою історію – "Люди Старої України" не є винятком. У цій статті – впровадженню, спершу зупинимося над генезою і історією видання "Людей Старої України", а опісля обговоримо зміст і значення цього твору в українській і світовій історіографії.

ІСТОРІЯ ВИДАННЯ

Олександер Петрович часто згадував у наших розмовах, що започаткував писати поодинокі нариси про людей старої України ще в 1939 році, а основне опрацювання закінчив після Другої світової війни, в 1945 році в селі Трасфельдені (Баварія, Німеччина). В роках 1946-1958 Олександер Петрович, у міру можливого, доповнював "Людей

Старої України", що появилися у Видавництві "Дніпрова Хвиля" в Мюнхені завдяки його бувшого учня д-ра О.Вінтоняка,[1] власника видавництва[2]. В 1965 році Олександер Петрович згадав мені, що дальше доповнює свої біографічні нариси, і в майбутньому бажає видати цю працю. Проте різні термінові справи, викладання в УВУ і Гарвардському університеті, очолення УІТ і Історичної секції УВАН у США, а згодом президентура в Академії і систематична праця над українською і англомовною "Енциклопедією Українознавства", і зокрема слабке здоров'я, не дозволили Олександру Петровичу здійснити цей задум.

Виринає питання про основні причини, що спонукали історика опрацювати цю збірку біографічних нарисів людей Старої України з Новгородсіверщини. Відповідь на це питання знайдемо в його автобіографії з 1954 року, біографічних нарисах і в передмові до "Людей Старої України". Він уважав, що генеалогія і біографія, що її називав "біографікою", відіграє вийняткову ролю в історичних дослідженнях. Олександер Петрович одночасно мав сильне прив'язання до рідної землі, землі його предків, про що виразно пише в своєму біографічному нарисі "Рід", мовляв: "Я рано став відчувати свій кровний зв'язок з землею, на якій народилися і постарілися, жили і вмирали мої предки. Я любив цю землю моїх батьків, мою землю… Я любив тую Сіверщину (Новгородсіверський повіт на Чернігівщині) з її темними гаями й тихими річками, де колись володіли і працювали мої предки. Малий, я не знав ще тоді своєї Великої Батьківщини – України. Але з мене було досить й моєї Сіверщини.[3] У автобіографії "Мій творчий шлях українського історика" (1964), Олександер Петрович ще раз підкреслює своє прив'язання до його предків і батьків, *землі батьків – Сіверщини* і "це *почуття* землі, землі *мого* роду, рідної землі згодом привело мене до історії Гетьманщини, Козацько-Гетьманської Держави XVII-XVIII століття"[4] і тут можна ще додати до дослідження політичної і культурної історії України в останній чверті XVIII стол. і

---

[1] Доктор Олекса Вінтоняк, довголітній член Управи УІТ в Німеччині, був основником і директором Видавництва "Дніпрова Хвиля", в якому вийшла книжка "Люди Старої України". Він є бувшим студентом проф. Олександра Оглоблина на Українському Вільному Університеті в Мюнхені.

[2] О. Оглоблин, Люди Старої України, Мюнхен, "Дніпрова Хвиля", 1959, 327 стор.

[3] Олександер Оглоблин, "Рід", Український історик, 1994, том XXXI, ч. 120-123, стор. 136.

[4] Олександер Оглоблин, "Мій творчий шлях українського історика" в Студії з історії України, 1995, стор.5.

Треба згадати, що молодий Сашко вже в 1912 році плянував написати коротку історію Новгород-Сіверського, а в 1913/14 роках опрацював коротку історію Новгородсіверського Спасо-Преображенського манастиря.

початку XIX стол. На увазі маю часи українського автономізму, досліди новгородсіверського гуртка українських патріотів-автономістів державників, з кругів якого вийшла "Історія Русів" і, в кінці, національне відродження українського народу в XIX столітті. Від наймолодших років аж до пізньої старости, Олександер Петрович вивчав генеалогічне дерево роду Лашкевичів, по його матері Катерині Платонівні з шляхетсько-старшинського роду Лашкевичів і його кровного батька Михайла Мезька з староукраїнського козацького роду з XVII століття. З гордістю він згадував, що його рід Лашкевичів був споріднений з Полуботками, Милорадовичами, Апостолами, Скоропадськими, Розумовськими та іншими знатними родами козацької України[5].

Саме це виняткове прив'язання Олександра Мезька-Оглоблина до свого роду і його "вужчої батьківщини Новгородсіверщини" було головним стимулом в написанні "Людей Старої України", монографії про Опанаса Лобисевича, у його вийнятково важливих студіях над "Історією Русів" і в інших працях, пов'язаних із дослідами суспільно-політичного і культурного життя Новгородсіверщини в другій половині XVIII століття. Починаючи з дитинства і молодих років першої чверти XX стол., аж до кінця свого життя, Олександер Петрович систематично досліджував своїх предків і їхніх сучасників в історіографічній і генеалогічних площинах. Пригадую, що історик в наших частих розмовах підкреслював важливість дослідження історичних родів у реконструкції українського історичного процесу в XVII-XVIII і пізніших століттях.

Друга безпосередня причина опрацювання "Людей Старої України" лежала в історіографічній площині. На увазі маю працю заслуженого історика Гетьманщини Олександра Лазаревського – "Описаніе Старой Малороссіи" (т.I-III). Про це виразно згадує Олександер Петрович у передмові до "Людей Старої України". Він уважає, що Лазаревський не був "об'єктивним" літописцем і, як людина демократичних поглядів, "він пристрастно не любив старого українського панства, яке вийшло з народної маси, на його думку, головно для того, щоб ту масу визискувати, поневолювати і покріпачувати – будувати свою фортуну на поті і крові українського селянина"[6].

На думку історика, Лазаревський в своїй праці, що базувалася у значній мірі на судових і адміністраційних актах, підходив до тих документів, "не як об'єктивний дослідник, що вміє розрізнити надзвичайне від звичайного, а як судовий протоколіст, що звик бачити

---

[5] Л.Винар, Олександер Петрович Оглоблин, Біографічна студія, 1994, стор. 16

[6] Оглоблин О. Люди Старої України, стор.5.

тільки каригідні вчинки. Лазаревський, природно, засудив тих "Людей Старой Малороссіи", але він не помітив серед них "Людей Старої України", тих, що не пили крови свого народу, а навпаки власну кров, власну працю… віддавали для його добробуту, його освіти та культури, його національної волі та державної незалежности"[7].

"Люди Старої України" Олександра Петровича Оглоблина – це безпосердня відповідь на тритомову працю О.М.Лазаревського. Проте історик тематично обмежив свою працю до діячів, які походили головно з його "малої батьківщини" Новгородсіверщини.

Такі були причини народження книги"Люди Старої України": з одного боку – глибоке прив'язання автора до його предків і рідної землі, на якій вони жили і працювали (це відносилося також до їхніх сучасників, що є в книзі Олександра Петровича), а з другого боку – історіографічний постулят історика виправити, на його думку, мильні концепції Лазаревського, що відносилися до козацької старшини їхніх родів, до "українського панства", яке в тому часі репрезентувало українську провідну верству.

Історія видання "Людей Старої України" починається 1957 року, коли Олександер Петрович частинами пересилав манускрипт свого твору до видавництва "Дніпрова Хвиля" в Мюнхені. У листі Олекси Вінтоняка до проф. О.Оглоблина (з 1.4.1958 року) читаємо, що він одержав й другу частину манускрипту "Люди Старої України" і що по Великодних Святах робота буде закінчена. "Літературну коректу цього знаменитого твору зобов'язався зробити п. Орест…[8]. Обкладинку дам робити п. Миронові Левицькому… Твою цінну працю розпічну друкувати при кінці липня-серпня…"[9].

Олександер Петрович повністю погодився на мовного редактора, як писав "кращого не міг собі бажати", а також згадав у своїй відповіді на лист О.Вінтоняка про ілюстрації до видання, мовляв не можна "буде дати ілюстративного матеріялу (портретів). Більшість "Людей Старої України" не залишили своїх портретів, а решта невідомі, або недоступні для нас на еміграції. В мене тільки портрети Василя Капніста й Михайла Миклашевського. Але давати лише їх було

---

[7] Там само, стор.5-6.

[8] Йдеться про Михайла Ореста (1901-1963) перекладача і поета, брата Миколи Зерова. Він був автором збірника спогадів "Безсмертні" (1963), присвячених М.Зерову, П.Филиповичу і М.Драй-Хмарі. Він часто мовно редагував наукові твори.

[9] Лист О.Вінтоняка до О.Оглоблина з 1.IV.1958 року. В цьому листі основник і директор Видавництва "Дніпрова Хвиля" згадує, що за цей твір зможе заплатити гонорар не вищий 1000 н.м. В тому часі це приблизно 225 дол.

б рішуче замало. Отже це відпадає"[10]. Він просив, щоб видати малу кількість примірників на кращому папері і писав: "правда, це вже люксус, але я дуже люблю "Людей Старої України" (ще серед них мій прямий предок – Семен Тищенко-Лашкевич)"[11], а пізніше пригадував О.Вінтонякові: "Ще – прошу не забути вмістити присвяту, яка є в моєму рукопису" ("батьківщині моїй – Сіверщині присвячую")[12]. Назагал можна ствердити, що Олександер Петрович обговорював з видавцем окремі деталі видання "Людей Старої України", включно з якістю паперу, оформлення окремих нарисів, мистецького оформлення книжки тощо. У вищезгаданому листі він писав: "годі і казати, що мені дуже хотілося б побачити цю працю в друкові як найскорше, а зокрема цього року, коли мені скінчилося 40 років науково-педагогічної діяльности й за місяць кінчається 60 років життя"[13].

Друга важна справа відносилася до "Післяслова" Олександра Петровича ("Люди Старої України", стор. 310-311). Він мав сумніви відносно видрукування цього, на мою думку, лірично-емоційного закінчення книги. Історик в листі згадував, що ще раз прочитав "Післяслово" в першій редакції і прийшов до висновку, "що його взагалі не давати в книзі. Воно має надто ліричний і надто суб'єктивний характер, і хоч писалося щиро, але не зовсім пасує до наукового видання. Отже, якщо не заперечуєш, можеш його не друкувати (підкреслення О.П.). Але знов-таки, останнє слово в цій справі Твоє"[14]. Видавець вирішив видрукувати це "Післяслово" і також додав в книжці в окремому розділі перелік друкованих праць історика з поданням основних бібліографічних даних. Опісля це "Післяслово" причинилося до критичних зауваг деяких рецензентів видання.

Книгу "Люди Старої України" видано накладом 1500 прим. (з того 150 на кращому папері в полотняній оправі) в квітні 1960 року, себто з незначним опізненням. Одначе трапилася друкарська помилка – під "Післясловом" видруковано помилкову дату закінчення праці "27.12.1954" замість "27.12.1945 року". Олександер Петрович не був цією помилкою задоволений. Я його старався "потішити" і сказав, що д-р О.Вінтоняк виправить цю дату, а до того хоча Олександер Петрович закінчив рукопис свого твору в 1945 році – проте протягом наступних років доповнював свою працю, зокрема додатковими бібліографічними даними. Одначе в основному Олександер Оглоблин

[10] Лист О.Оглоблина до О.Вінтоняка з 22 квітня 1958р. (архів УІТ). О.П. також погодився на запропонований гонорар і просив, щоб О.Вінтоняк сплачував його частинами.

[11] Там само, арк.2.

[12] Лист О.Оглоблина до О.Вінтоняка з 4.XI.1959.

[13] Там само.

[14] Лист О.Оглоблина до О.Вінтоняка з 24.XI.1959.

закінчив свій твір 27 грудня 1945 року в баварському селі Трасфельдені, де в тому часі проживав з родиною і іншими українськими істориками з Києва[15]. Там вони відбували наукові засідання і писали свої спогади і інші твори без огляду на важкі матеріяльні обставини, на брак відповідного харчування і інших необхідних для життя потреб. Саме там закінчив писати свою працю Олександер Оглоблин.

В квітні 1960 року я одержав авторський примірник "Людей Старої України" з милою присвятою: "Любому другові Любомирові Винареві на знак сердечної дружби. Автор" (Людлов, 20.IV.1960 року). На основі листування з О.Вінтоняком, Н.Полонською-Василенко і зі мною, можна ствердити, що Олександер Петрович був дуже уважливий до видання його творів, зокрема відносно мовної редакції, графічного оформлення, паперу і інших справ, що відносилися до друкування його праці. Д-р Олекса Вінтоняк, довголітній приятель Олександра Петровича, добре вив'язався зі свого обов'язку і майже бездоганно видав цю цінну працю історика. Така була історія видання книги "Люди Старої України".

"ЛЮДИ СТАРОЇ УКРАЇНИ": ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ КОМЕНТАР

В автобіографічному нарисі "Мій творчий шлях українського історика" Олександер Петрович пише, що його досліди українського автономізму безпосередньо пов'язані зі студіями історика "Історія Русів" і "Новгородсіверського патріотичного гуртка кінця XVIII століття", з якого згодом вийшла "Історія Русів": "В пошукуваннях справжнього автора цього твору, ... я спинився думкою на своїй рідній Новгородсіверщині, з якою в мене зв'язано стільки особистих наукових спогадів. Виявилося, на мою думку, безсумнівно, що "Історія Русів" була новгородсіверського походження. Треба було знайти джерела тих ідей, що їх втіленням був цей вікопомний твір, і тих людей, що були надхнені цими ідеями"[16].

У своїх дослідах громадсько-політичного життя Новгородсіверщини у XVIII столітті, зокрема 1770-1790 років, історик наголошував багатовимірність українського політичного життя в констексті "національної опозиції проти російської централістичної політики... Новгородсіверський патріотичний гурток, – пише історик, – дивився не тільки назад, домагаючися реституції української державної автономії, але також і вперед, висуваючи питання про відродження української

[15] Про побут українських науковців в селі "Трасфельден" пише в своїх спогадах Наталія Василенкова-Полонська, яка там перебувала разом з родиною Оглоблина, Міяковських і інших вчених. Група українських науковців начислювала разом з родинами "17 душ". Це були професори УВУ з Праги. Див. Н.Полонська-Василенко "Спогади", УІ, T.XV, 1989, стор.11.

[16] Оглоблин О. Мій творчий шлях... – С.20.

національної культури..."[17]. Концепцію "український автономізм" історик уживає в значенні української самостійности, а термін "автономія" стосується конкретного "історично-правного поняття". Він довів, що українське політичне життя продовжувалося після ліквідації Гетьманщини у формі гуртків українських діячів, зокрема Новгородсіверського, які змагалися за відродження незалежної України і боролись проти її поневолення росіянами і поляками.

Історик вирішив дослідити біографію і ідеологію членів Новгородсіверського патріотичного гуртка і, як він писав, "воскресити науково тих людей Старої України"[18].

Дослідник добре вив'язався зі свого завдання. Він не лише "воскресив" багатьох призабутих або невідомих діячів, які належали до новгородсіверського українського патріотичного середовища (гуртка), але одночасно впровадив їх в аннали історії України XVIII століття. "Люди Старої України" О.Оглоблина є відповіддю, а заразом доповненням "Людей Старой Малороссии" Олександра Лазаревського, видатного історика Гетьманщини. Основна різниця полягає в тому, що Олександер Петрович наголошував позитивні риси української козацької старшини і їхніх потомків, їхню політичну діяльність і спільну політичну ідеологію, спрямовану на визволення України з-під панування Москви. Історик на основі довголітніх дослідів стверджував, що українське національне життя не вмерло з ліквідацією Гетьманщини, але продовжувало своє існування у різних патріотичних середовищах або гуртках, як називав їх Оглоблин, які своєю діяльністю допровадили до національного відродження української нації XIX ст., а згодом до відродження української незалежної держави у 1918 році. Отже, існує безперервність українського історичного державотворчого процесу у XVIII, а згодом у XIX і XX століттях. З вдоволенням згадував історик, що Наталія Полонська-Василенко – рецензент книги "Люди Старої України" в 23 історично-біографічних нарисах історика побачила цю історичну стрічку, що "в'ється переможно від Мазепи до наших поколінь"[19]. Наталія Полонська-Василенко писала, що це прекрасна книжка, але мала деякі застереження відносно припущень автора у формі тверджень "так мало бути", "здається" і т.п. і зауважила у листі, що "Ви даєте пасму думок і не даєте відповіді на них". На марґінесі листа Н.Полонської-Василенко Олександер Петрович дописав олівцем: "Саме це головне для історика"[20]. Часами між ними,

---

[17] Там само.

[18] Там само.

[19] Там само, стор.34.

[20] Лист Н.Полонської-Василенко до О.Оглоблина з 14.VI.1969 (архів УІТ). В цьому листі історик згадує, що також одержала до рецензії нову монографію О.Оглоблина про гетьмана Івана Мазепу.

близькими приятелями, були деякі розбіжності у дослідженні історичних явищ і подій без огляду на те, що належали до так званої "державницької школи" в українській історіографії. Це були маргінесові зауваження дослідниці, яка поділяла головні історіографічні концепції історика. Рецензія Н.Полонської-Василенко була винятково позитивною. Вона прийшла до висновку, подібно, як автор "Людей Старої України", що не було в українському історіографічному процесі т.зв. "пропащого часу" – натомість існувало органічне пов'язання між XVIII ст. і наступними епохами включно до XX-го століття, в якому відродилась українська незалежна держава в 1917 – 1920 pp.[21].

Олександер Петрович писав, що "Історія Русів" "відкрила мені у правдивому світлі той період історії України – другу половину XVIII і першу чверть XIX століття, що з ним зв'язані початки українського національного відродження"[22]. До подібних заключень прийшов автор цих рядків у рецензії на працю історика. На увазі маю безперервність українського історичного процесу, який пов'язував XVIII століття з XX-им століттям, в якому відродилася українська держава у формі Української Народної Республіки в 1918 році. В моїх розмовах з Олександром Петровичем я зазначив, що в його полеміці з О.Лазаревським і його поглядами на козацьку старшину і їхніх нащадків "правда лежить десь посередині"[23] – оцінка діячів часів гетьмана Розумовського і кінця XVIII століття, безпосередньо в'яжеться з їхньою діяльністю і їхньою політичною ідеологією: одні стали в обороні прав українського народу на незалежне державне життя, інші – зрусифікувалися і пішли на службу Росії. Проте "Люди Старої України" історика виразно показують, що члени новгородсіверського політичного гуртка переважно були патріотами батьківщини і віддзеркалювали державну ідеологію української провідної верстви даної доби.

Друга половина XVIII століття крила в собі багато позитивного й негативного "елементу" в аспекті державотворчого процесу. У праці історика саме представлено в історично-біографічних нарисах ці конструктивні українські сили українських діячів, які не втратили свого національного обличчя і намагались вибороти волю своєму народові. Автор дає важливі відомості про "тих діячів, більших і менших", які, як він пише, "підсвідомо, а здебільше, цілком свідомо, діяли на славу, честь і оборону України".

Не маємо змоги розглянути кожний біографічний нарис історика, згадаємо лиш декількох діячів, яких в'язала спільна ідеологія, а також характеризувала висока освіта – вони студіювали в різних

---

[21] Полонська-Василенко Н. Люди Старої України // Укр. Самостійник, 4113, 1961, стор.44.

[22] Оглоблин Ол. Мій творчий шлях..., стор. 24-25.

[23] Л.Винар. Люди Старої України // Свобода, 9 липня 1960 р., стор.2.

університетах і академіях (Київська Академія, університети в Галле, Кеніґсберґу, Віттенбурґу і ін.), що свідчить про високий інтелектуальний рівень української провідної верстви того часу. Майже усі вони походили з Новгородсіверщини, яку історик досліджував майже до кінця свого життя[24].

Перший біографічний нарис присвячений Андрієві Гудовичу – в його особі "зійшлися державницькі концепції Гетьманщини з новітніми европейськими культурними і політичними плянами та аспіраціями ("Люди Старої України", стор. 7). Далі історик зупиняється на діяльності Семена Дівовича, автора "Разговора Великороссии с Малороссиею" та його брата Олекси, Теофіля Калинського, Андрія Полетици, Петра Симоновського, Василя Капніста, Григорія Покаса, Варлаама Шишацького, Туманського, Ханенків, Архипа Худорби і інших історичних діячів.

Окрему увагу присвятив історик Василеві Капністу, видатному українському патріотові, автору "Оди про рабство" і інших творів. Його політична місія до Берліну і авдієнція у пруського державного міністра Герцберґа, наявно свідчить, що українські патріоти намагались нав'язати стосунки (з Прусією, головним ворогом Росії) з наміром скинути з себе московське ярмо. Олександер Петрович підкреслює традиційність орієнтації українських автономістів "на міжнародну ситуацію" і закордонну допомогу (Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко, Іван Мазепа, Пилип Орлик та інші). Так було до Капніста, так було і після нього ("Люди Старої України", стор.94). Окремий нарис присвячений Опанасові Лобисевичеві, якого назвав Михайло Грушевський як "одного з представників з нової української інтеліґенції". Він був керівником канцелярії гетьмана Розумовського і його перекладачем. Лобисевич, автор "Вергілієвих пастухів...у малоросійський кобеняк переодітих" має почесне місце в історії української літератури як предвісник Котляревського; він був, пише Олександер Петрович, "українським письменником 1790-х р., одним з піонерів українського національно-культурного відродження" (стор. 145). Важливо підкреслити, що діячі новгородсіверського середовища українських патріотів входили з різних суспільних верств (деякі були споріднені з гетьманськими родами, інші – із знатною козацькою старшиною, а також нащадками дрібної української шляхти, інші були представниками козацько-міщанського походження, а також посполитими). Саме в цьому середовищі новгородсіверського гуртка Олександер

[24] В 1998 році в Україні появилося цікаве видання "Сіверщина в долі істориків та історичних дослідженнях", Київ, 1998, 101с. В цім невеличкім збірнику знаходимо цікаву статтю А.М.Федірка "Діяльність Новгород-Сіверського патріотичного гуртка автономістів по піднесенні національної свідомості українського народу". Також Ігор Верба помістив у збірнику короткий нарис життя Ол. Оглоблина.

Петрович шукав за автором або авторами "Історії Русів".

Об'єктивно можна ствердити, що дослідження Олександра Оглоблина "Історії Русів", людей старої України і українського автономізму в другій половині XVIII і в початках XIX століття, пов'язаного безпосередньо з українським національним відродженням, причинилися до глибинного зрозуміння українського історичного процесу XVIII і XIX століття, і заповнили поважну прогалину в українській історичній літературі. У післяслові автор "Людей Старої України" пише, що "книга родилася серед "браней і страхів". Багато через те в ній прогалин, невільних помилок, які годі було виправити без архівів... в глухому закутку чужої землі, де писалася ця книга"[25]. Деякі з цих помилок виправлено, а в майбутньому віримо, що історики продовжать досліди Олександра Мезька-Оглоблина, і присвятять свою увагу дальшим дослідам українських діячів Старої України і віднайденню правдивого автора або авторів "Історії Русів" – цієї "вічної книги України".

Видання книги "Люди Старої України" було позитивно оцінене дослідниками, як видатний твір, в якому Олександер Петрович об'єктивно насвітлив поодиноких представників української старшини "козацької інтеліґенції", які репрезентували "у своїй патріотичній поставі не лише станово-соціяльний інтерес, але керувалися загально-національними засадами, захищаючи українське селянство (В.П.Капніст), або рядове козацтво (Т.Калинський)"[26].

---

[25] Олександер Оглоблин. *Люди Старої України,* стор.310.

[26] Юрій Бойко, Проф. д-р О.П.Оглоблин як історик духовно-політичного розвитку козацької України, Український історик, том 12, ч.1-2, 1975, стор.20. Позитивно оцінили цей твір Н.Полонська-Василенко, П.Ковалів, О.Пріцак, Л.Винар і інші дослідники. Критично сприйняв "Людей Старої України" Лев Білас, "Ідеологія як історія і як поезія", Сучасність (1961, ч.7). Він закидав авторові "патріотичну фразу", зокрема більш мав на увазі "Післяслово" О.Оглоблина, яке автор не бажав друкувати, але видавець видрукував. Треба згадати, що "Люди Старої України" були позитивно оцінені в головних луженецьких наукових журналах.

Для прикладу згадаю критичну рецензію в *The Slavonic and East Europeal Review.* Автор рецензії закінчує обговорення праці проф. О.Оглоблина закліюченням, що це є стимулююча праця, яка включає численні факти і наводить багато цікавих гіпотез і теорій, які важливі для дальших дослідів. В ориґіналі: "This is a very informative and stimulating work containing a wealth of factual detail and suggesting a number of fascinating theories and hypotheses which opens up avenues for further research", *The Slavonic and East European Review,* vol. X11, No.96, p.274 (by V.Swoboda). Треба згадати, що Ігор Верба, молодий історик, намагається у своїй монографії "Олександер Оглоблин. Життя і праця в Україні" (Київ, 1999, стор.310) зрозуміти і оцінити його праці, присвячені 30-90 рокам XVIII ст., в совєтському періоді творчости Олександра Петровича. Автор договорюється до того, що "вибірковий науковий підхід" історика має присмак певної кон'юнктури, бо згори ігнорує принцип діалектичної взаємодії джерел. Свої "висновки" Верба не ілюструє жадни-

На превеликий жаль, Олександер Петрович не закінчив заплянованої обширної монографії про Новгородсіверський і інші патріотичні гуртки в Україні, які відзеркалювали українську державницьку думку того часу і були лучником (мостом) між Старою і Новою Україною. Також не вдалося історикові остаточно розв'язати питання "Історії Русів", хоч, на нашу думку, він був одним з найповажніших дослідників цього "вічного твору української незалежності", як своєчасно згадував історик, це завдання сьогоднішніх дослідників, які після упадку "імперії зла" (СРСР), мають змогу вільно досліджувати всі періоди історії України.

У 2000 році перевидаємо "Людей Старої України" в Україні з відповідними доповненнями і з іншими працями Олександра Мезька-Оглоблина. У майбутньому Українське Історичне Товариство у співпраці з іншими установами і університетами плянує перевидати інші твори і архівні матеріяли Олександра Петровича і тим тривало відзначити його пам'ять і його дослідження історії України, що мали велике значення в українській і світовій історичній науці.

ДОДАТОК

Друкуємо лист проф. О. Оглоблина до д-ра Олекси Вінтоняка, основника і директора Видавництва "Дніпрова Хвиля" в Мюнхені. Щиро дякуємо д-рові О. Вінтонякові за переслання листів Олександра Петровича до Архіву УІТ.

Лист Олександра Оглоблина до Олекси Вінтоняка з 4 грудня 1959 р.

4.XI.1959. Ludlow

Любий і Дорогий Друже Олекса!

Дуже прошу пробачити мені мою довгу мовчанку. Причина її — сучасні умови мого життя, яке кілька місяців тому цілком змінилося — і то на гірше. В нас трапилося велике нещастя: тяжко захворіла моя дружина. Вона дістала удар, який частинно спаралізував її і загрожує дальшими комплікаціями. А потім коли вона ще була у важкому стані, виявилися небезпечна хвороба очей (т. зв. ґлявкома), яке веде до повної сліпоти. Треба було робити операцію, але загальний стан організму хворої (після удару не дозволив на це, й довелося поки-що обмежитися іншими медичними засобами, які допомагають лише частково. Замість наукової роботи, треба було зайнятися хатніми справами, й перетворитися на санітара та куховара — обов'язки цілком нові для мене. Можеш собі уявити, скільки тривог, побоювань і хвилювань пережив я (і син мій Дмитро) за ці місяці!. Не кажу вже за

ми історичними працями О.Оглоблина, і це, на нашу думку, мильний методологічний підхід до аналізи і оцінки історичних праць.

велечезні фінансові труднощі, бо лікування в Америці коштує шалені гроші (дружина двічі була у шпиталі й тепер ввесь час перебуває під сталим лікарським доглядом), а в нас немає ні жадних асекурацій, ні будь-яких заощаджень, та крім того, цілий минулий рік син був безробітний, а ми ж живемо виключно на його утримані.

Ця біда дуже відбилася на моїй науковій роботі, яка на кілька місяців майже зовсім припинилася. А тим часом треба було готувати до друку (фактично писати наново) монографію про гетьмана Івана Мазепу, зокрема у зв'язку з 250-літтям його смерти. Я мав здати її до друку ще в червні, але не встиг закінчити, з огляду на мої хатні турботи. Працювати довелося за умов, абсолютно не сприятливих для наукової праці. З великим трудом довів я справу майже до кінця і монографія писалася і друкувалася водночас. Лишалося ще кілька сторінок — і все буде готове. Це єдине, що я міг зробити за останні місяці. Все інше, зокрема листування — все без вийнятку — треба було (мусів був!) припинити.

Оце й причина моєї мовчанки, якщо не згадати ще поганого стану мого власного здоров'я: маю велике тиснення крови й на цьому грунті (мабуть) — хронічне запалення очей, що також дуже гальмує мою роботу.

Я дуже радий, що Ти почав друкувати моїх "Людей Старої України". Годі і казати, що мені *дуже хотілося б* (*підкреслення О. О.*) почати цю працю в друкові якнайшвидше, а зокрема *цього року,* коли мені скінчилося 40 років науково-педагогічної діяльности й за місяць кінчається 60 років життя. Я вже почав виправляти коректу й сподіваюся, що за тиждень вишлю Тобі першу її половину, а там не затримаю й решту. Шкода, що Ти не вислав мені мого *рукописного* оригіналу (це єдиний досі автетентичний текст, де все перевірено мною, зокрема хронологічні дати, цифри тощо, бо в машинописі є невиправлені друкарські помилки. Отже, мені доводиться користуватися моїми чернетками, а то й заглядати до архіву, щоб перевірити той чи інший сумнів: хочу щоб було якнайменше помилок. Проте, не турбуйся: в коректі не роблю жадних змін чи додатків, опріч якоїсь пари бібліографічних поправок (сторінки тощо і т. п.). Бо я здав Тобі працю, хоч і в рукописному, але цілком відрегадованому виді, де кожна навіть дрібниця була мною уважно перевірена. Літературна редакція п. Ореста загалом дуже добра. Радий, що Ти хочеш дати *просту* обкладинку, як і треба для наукової праці. Щодо портрету — не заперечую. Цими днями вже фотографувався й за тиждень вишлю Тобі фото.

Про свої побажання я вже писав Тобі раніше. Це насамперед добрий папір для книги (приблизно такий, як у книжці пок. Крупницького про Орлика). Мені хотілося б тільки, щоб якусь кількість примірників авторських (приблизно 50 тощо) було надруковано

на *кращому* папері (подібного до того, як у Збірнику УВУ на пошану Пок. Папи Пія XII). Очевидно, якщо це для тебе можливо (з боку фінансового і тнхнічного). Ще бажано дати покажчик особливих імен (його міг би зробити п. Орест), але боюся, що це не утруднить Тобі справу, а потому й не настоюю на цьому. Це, здається, все. Ще одне: *гадаю*, що кожний окремий історіографічний нарис слід починати з нової сторінки. Ще прошу не забути вмістити на окремій сторінці (після титульної *присвяту*, яка є в моєму рукопису ("Батьківщині моїй—Сіверщині—присвячую"). Ще раз прошу пробачити за довгу мовчанку. Зроблю все, щоб ще *в цьому місяці* закінчити коректу (чекаю на першу частину її). А Тебе дуже прошу видати книгу в *цьому році*. Щиро дякую за надіслані мені видання — як завжди, добрі і цікаві.

Сердечно здоровлю Тебе

Твій завжди Саша.

КОМЕНТАР

Лист проф. Олександра Оглоблина до д-ра Олекси Вінтоняка написаний на 4-ох сторінках паперу (розмір: 24,5 цм. х 20), синім чорнилом.

Дослідник життя і творчости історика знайде в ньому важливі матеріяли до вивчення життя Олександра Петровича. Спершу він пише про хворобу дружини Анни Якимівної, яка в 1959 році частинно стала спаралізованою. Також довідуємося, що в 1959 році Олександер Оглоблин не мав жадного медичного забезпечення: це також відносилося до його сина Дмитра і дружини Анни. Не зважаючи на вийнятково важкі обставини родинного життя, історик не заломався, видержав і дальше провадив науково-дослідчу діяльність. В листі виразно бачимо, як Олександер Петрович педантично і старанно ставився до своїх рукописів і всіх детайлів, пов'язаних з виданням "Людей Старої України".

Любомир Винар

ВІКТОР ГРОМ
Осередок УІТ ім. М. Грушевського в Острозі
Рівне, Україна

ДУМКИ ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА ПРО ДОБУ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ XX СТОЛІТТЯ

В українській історіографії XX століття постать Олександра Мезька-Оглоблина є однією із найвизначніших. За підрахунками Л. Винара перу ученого належить понад 1000 опублікованих і недрукованих досі праць (монографії, брошури, статті, енциклопедичні гасла) з усіх періодів історії України.[1] Його науково-академічна і громадська діяльність пов'язана з визначними культурно-освітніми центрами України, Західної Европи та Америки. Декілька поколінь дослідників завдячують йому як науковому керівникові та консультанту. В певному розумінні він був ученим-енциклопедистом, особливо зважаючи на його велику роль у підготовці та редаґуванні статтей до "Енциклопедії Українознавства". В цілому довголітня праця ученого на ниві української національної історичної науки може бути зразком служіння національним інтересам українського народу у складний і драматичний період 20-80-х років XX століття, в умовах штучного розподілу української історіографії на материкову та діяспорну. "Моє властиве місце, — писав Олександер Петрович у своїй науковій автобіографії, —це *українська історіографія 1920-х років*. Це була *моя* наукова ґенерація. Це була доба, коли творилася – й за моєю таки участю – нова, наступна ґенерація українських істориків. Це були наші — й мої "діти", що мали перейняти на себе нашу наукову спадщину, себто спадщину всіх тих поколінь, які були перед нами".[2]

Визначальним для наукових праць О.П. Оглоблина є вивчення української історії з точки зору боротьби українського народу за свою державність і незалежність. Концептуально учений належав до дер-

---

[1]Л. Винар, "Олександер Петрович Оглоблин (1899-1992)", *Олександер Мезько-Оглоблин. Дослідження та матеріяли.* Редактор Л. Винар. Нью-Йорк-Острог-Київ-оронто, 2000, с. 49. (Серія: *Оглобліяна,* т. 1).

[2] О. Оглоблин, "Мій творчий шлях українського історика" *Там само,* с. 110.

жавницької школи або напрямку в українській історіографії. Утвердження цього напрямку у добу національно-визвольних змагань співпало у часі із становленням молодого ученого, формуванням його світоглядних позицій. Однак не патріотичні мотиви, а служіння науковій істині стало основоположним принципом його наукового зростання. Не випадково сам дослідник стверджував, що він є істориком документальної школи, стоїть на ґрунті джерельних фактів і там шукає історичної істини. "Я абсолютно відкидаю будь-яку підпорядкованість історії як науки будь-яким стороннім цілям і завданням, інтересам та бажанням... Я противник нагинання історичних фактів чи концепцій до якихсь політичних, а навіть патріотичних інтересів. Я згоден з тим, хто сказав, що патріотизм — це чеснота, а не наукова метода".[3]

Вказані застереження особливо важливі при дослідженні історіографічних, джерелознавчих, генеалогічних, суспільно-політичних та економічних проблем історії України, визначним фахівцем яких справедливо вважається Олександер Петрович. Його наукові зацікавлення стосувалися, зокрема, періоду козацько-гетьманської державности, у тому числі доби Б. Хмельницького.

Звернення до цього періоду було для історика цілком закономірним. З одного боку, до вивчення історії Гетьманщини ученого привело, за його власним визнанням, почуття рідної землі, землі свого роду. З іншого боку, існувала об'єктивна і актуальна необхідність порівняльного аналізу обставин формування, розвитку та занепаду козацько-гетьманської держави XVII-XVIII ст. і модерної української держави XX століття, що була покликана до життя національною революцією 1917-1918 рр. "В добу III Української (модерної) держави, її майже чудесного постання й особливо швидкого падіння, увага історика, природно, зверталася до її попередника – II Української (козацько-гетьманської) держави XVII-XVIII ст., яка постала внаслідок національно-визвольної революції Хмельницького і 135 років пізніше загинула під навалою російського імперіялізму... Без всебічного дослідження Козацько-Гетьманської держави неможливо було прокласти шлях і навести мости до новітньої історії України ".[4]

Свій перший курс восени 1920 року Олександер Оглоблин, як молодий викладач тодішнього Київського робітничо-селянського університету, розпочав з проблем Хмельниччини. Це викликало велике невдоволення його колишнього університетського керівника проф. П. Смірнова. Натомість заняття Хмельниччиною дозволили молодому ученому ознайомитися із широким колом історичних джерел – козацьких літописів та українських, польських і московських актових

[3] *Там само*, с. 143-144.
[4] *Там само*, с. 127.

документів. У контексті актуальних завдань епохи ученого найбільше зацікавила проблема відродження української державности у XVII столітті. Велике враження на нього справила книга В. Липинського "Україна на переломі 1657-1659. Замітки до історії державного будівництва в XVII-ім столітті", з якою він ознайомився у 1922 році. Ця праця Липинського, разом з його іншими, ще раніше опублікованими студіями, а також роботами С. Томашівського та Д. Дорошенка, по суті справи, розпочинала новий державницький напрямок в українській історіографії. Основна увага дослідників відтепер зосереджується на державотворчих процесах та на діяльности еліти, а не народних рухів, як це було в працях попередників, представників народницької школи. "В істориків-державників, – писав Б. Крупницький, – змінилося ставлення до історичних персонажів і подій: вони одягли, так би мовити, інші окуляри".[5] Так, досліджуючи актуальні проблеми державного будівництва в Україні у середині XVII ст., В. Липинський відкинув ідеологію народництва, що віддавала першість розбурханій стихії народних низів та Запорозької Січі і зосередив увагу на діяльности гетьмана та його оточення, на участи козацької старшини і шляхти у державотворчих процесах. За визнанням Д. Дорошенка, праці Липинського становили справжню епоху в студіях над Хмельниччиною. Звертаючи увагу на творчі, конструктивні моменти у діяльности Богдана, дослідник вияснив увесь розмах міжнародної політики гетьмана і широту його політичних плянів. У студіях Липинського сама постать гетьмана явилася зовсім в новому світлі: замість творця нещасливої унії з Москвою Липинський дав образ могутнього організатора Української держави, великого політика й патріота.[6]

Як відомо, з такою піднесеною характеристикою Б.Хмельницького не погодився М. С. Грушевський, намагаючись запобігти "нездоровій ідеалізації доби й індивідуальности Хмельницького". Тут не місце аналізувати відмінности у поглядах В. Липинського та М. Грушевського щодо оцінки діяльности козацького гетьмана. Варто, однак, підкреслити, що протиставлення поглядів і оцінок цих двох визначних дослідників доби Б. Хмельницького аж ніяк не повинно випливати тільки із нібито незаперечного факту приналежности їх відповідно до державницького і народницького (новонародницького) напрямків в українській історіографії. Прихильників народницької школи часто безпідставно і несправедливо звинувачують в "антидержавництві". Але народники, за невеликим винятком, не були антидержавниками, так само державницький напрям не можна беззастережно протиставляти народницькому, бо обидва вони логічно взаємопов'язані

[5] Б. Крупницький, *Історіознавчі проблеми історії України.* Збірник статей (на правах рукопису). Мюнхен, 1959, с. 47.

[6] Д. Дорошенко, *Нарис історії України.* Мюнхен, 1966, т. 2; с. 5.

і обумовлені еволюційним розвитком українського історіографічного процесу. Крім того, самі поняття і терміни "державницької" і "народницької" історіографічних шкіл є досить штучними та повністю не віддзеркалюють головних наукових концепцій українських істориків XX ст.[7] Не випадково, О. Оглоблин, аналізуючи український історіографічний процес 1920-х років, говорить про наукові школи М. Грушевського, Д. Багалія, М. Слабченка, М. Василенка та ін. При цьому треба пам'ятати, що поняття "історична школа" як в українській, так і у світовій науці не є однозначно встановленим.[8]

Немає сумніву, що у працях М. Грушевського, у тому числі, фундаментальній "Історії України-Руси", представлені як "народницькі", так і "державницькі" елементи. Ще задовго до появи праць Липинського, М. Грушевський у статті "Хмельницький і Хмельниччина" (1898 р.) поставив питання про державотворчі плани великого гетьмана і про державне будівництво Війська Запорозького у середині XVII ст. Також з історичної школи М. Грушевського у Львові вийшла ціла плеяда учених-державників, дослідників доби Б. Хмельницького та козацько-гетьманської державності (С. Томашівський, І. Крип'якевич, В. Гарасимчук, І. Джиджора та ін).

Очевидно, наукова полеміка М. Грушевського з В. Липинським щодо оцінки діяльности Богдана Хмельницького значною мірою була спричинена відмінностями у їх суспільно-політичних орієнтаціях та приналежністю до різних політичних таборів: республіకансько-демократичного та монархічно-консервативного. Тут треба брати до уваги, справедливо підкреслює Л. Винар, два підходи-інтерпретації державности: форма державности і державницької ідеології в рамках розвитку українського монархізму (Липинський і інші представники його школи) і форми української державности в республікансько-демократичній структурі (М. Грушевський та ін.).[9]

Подібне науково-методологічне і суспільно-політичне розмежування з врахуванням багатьох інших факторів та обставин об'єктивного і суб'єктивного характеру, поглиблювало роз'єднаність українського історіографічного процесу на декілька основних напрямків, що розвивалися і співіснували у Радянській Україні, Галичині та в еміґрації. Серед дослідників немає єдности щодо класифікації цих основних напрямків. Найточніше, напевне, розвиток української

[7] Див.: І. Гирич, "Ще раз про схему української історії". *Генеза,* 1997, ч. 1 (5), с.138-140. Автор пише: "Українська державницька школа не є антитезою народницької історіографії. Більше того, ми маємо всі підстави стверджувати, що перша логічно виросла з другої".

[8] Л. Винар. *Михайло Грушевський: Історик і будівничий нації.* Київ-Торонто, 1995, с. 79. Див. також: М.П. Ковальський "Внесок професора Любомира Винара в розробку проблеми "наукова історична школа". *Український Історик,* 1997, т. 34, с. 40-46.

[9] Л. Винар. *Михайло Грушевський...* С. 79.

національної історіографії у 1920-х роках можна характеризувати приналежністю її в цілому до державницького напряму з визначенням окремих наукових шкіл. Порівняльний аналіз функцій "наукового напряму" та "наукової школи" дозволяє означити перший як "генералізуючу, об'єднуючу ідею", що постає в результаті синтезу суспільної та наукової традиції або новації на певному етапі пізнання і суспільного розвитку.[10] Такою провідною ідеєю для українських істориків стало обґрунтування державної самостійності України. Закономірно, "ціла українська історіографія 1920-х років – і на Наддніпрянщині, і в Галичині, і на еміґрації – стояла на тих самих ідейних (українських державницьких) позиціях, ставлячи в центрі своєї уваги й своїх дослідів проблему української національно-державної самостійности в її історичному розвитку й в усіх її виявах політичному, економічному, культурному".[11] В своїй науковій автобіографії О. Оглоблин уточнює, що тоді історія Хмельниччини була центральною проблемою української історіографії і в УСРР (М. Грушевський), і в Галичині (І. Крип'якевич), і на еміґрації (В. Липинський).

Розмірковуючи над уроками та причинами невдач революційно-визвольних змагань 1917-1920 рр., дослідники активно взялися за розробку різних концепцій української державности та особливостей національного розвитку. Плідно розвиваючи історико-політичні, соціологічні, правничі, народознавчі, краєзнавчі та інші галузі наукових знань і суспільних дисциплін, учені в Україні та поза її межами приділяли значну увагу націотворчим та державотворчим процесам в їх історичному розвитку. Чимало праць безпосередньо присвячувалися козацькому періоду, інші розглядали його опосередковано. З козацького періоду активно студіювалися такі актуальні питання, як становлення української нації, економічні, соціяльно-політичні і духовні передумови Хмельниччини, характеристика козацько-гетьманської державности та основні етапи її розвитку, обставини і наслідки заключення міждержавних договорів, зокрема, угоди з Росією 1654 та інших років, окремі аспекти дипломатичної, військової та політичної історії, правознавства, соціології, етнопсихології, релігієзнавства тощо. Важливим напрямком, насамперед, в еміґрації, було дослідження західноевропейських джерел, архівних матеріялів, періодичних видань, свідчень сучасників та історико-літературних пам'яток.

Прийнявши обґрунтовану М. Грушевським концепцію безпе-

[10] О. Ясь. "Державницький напрям в українській історіографії першої третини XX ст.: становлення, формування, вплив". *Історія українського середньовіччя: козацька доба. Збірник наукових праць,* Київ, 1995, ч. I, с. 115.

[11] О. Оглоблин. *Думки про сучасну українську совєтську історіографію,* Нью-Йорк, 1963, с. 11. Розвиток української історіографії 1920-х років проаналізовано у його праці: "Ukrainian Historiography, 1917-1956", *The Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.*, 1957, Vol. V-VI.

рервного розвитку українського народу від найдавніших часів до сучасности, дослідники чимало зробили для доповнення, уточнення та розвитку окремих її положень. Так, О. Мезько-Оглоблин найважливішими своїми завданнями вважав: 1) створення схеми українського історичного процесу XIX-XX століть на нових наукових підвалинах і 2) обґрунтування проблеми економічної самостійности України. Як писав згодом дослідник, "приймаючи за основу схему Грушевського, я ясно бачив, чого їй бракує. Українська історіографія XIX-XX століть побудувала свою історичну схему, в основі якої була ідея самостійности України, на підвалинах етнічно-мовно-культурного і національно-політичного характеру. Натомість проблема економічної самостійности України, в її історичному розвитку, не була ані розв'язана, ані навіть науково поставлена. А без того ідея української самостійности, як науково-історична концепція, неначе була позбавлена міцного фундаменту".[12]

Історико-економічні студії О. Оглоблина цілком заслужено принесли йому славу авторитетного і компетентного дослідника. У цих студіях також знайшла відображення доба Хмельниччини (стаття "До історії будницької промисловости України за часів Хмельниччини", 1927 р.; монографія "Історія металургії Правобережної України XVI-XIX ст.", 1937 р. та деякі інші). У Київському університеті читав він також загальні курси з історії та державного права Гетьманщини. З 1922 року в рукопису залишилася робота Олександра Петровича "Ідея української державности в добу Хмельниччини".[13] Згодом в автобіографії О. Оглоблин підкреслив важливість Київського періоду 1920-х років у його дослідженнях епохи Хмельниччини. "Ціла моя концепція її, а зокрема історична оцінка Богдана Хмельницького і Переяславської угоди 1654 р. в загальних рисах була створена мною, не без значного впливу Липинського, ще в 1920-х роках, головно, в процесі моєї академічної праці в Київському університеті". Як бачимо, уже тоді історико-економічні дослідження ученого тісно перепліталися із вивченням політичної історії козацької України. Протягом 2-ї половини 1920-х років учений підготував цілий ряд цікавих наукових розвідок та ґрунтовніших студій з історичного минулого Гетьманщини, історіографії, джерелознавства та генеалогії XVII-XVIII ст.

Однак на початку 1930-х років історіографічний процес в УСРР був насильно перерваний і повернутий у прокомуністичне русло. Розпочалася епоха жорстоких сталінських репресій і переслідувань, фізичного і морального терору, ідеологічних чисток і спровокованих "дискусій". Професор Оглоблин зазнав різних публічних принижень і звинувачень, перебував в ув'язненні, був позбавлений можливости

---

[12] О. Оглоблин, "Мій творчий шлях..." с. 118.

[13] Див.: О. Оглоблин, *Студії з історії України. Статті і джерельні матеріяли.* Редактор Любомир Винар. Нью-Йорк-Київ-Торонто, 1995, с. 399.

викладати у вузах та працювати в архівах. І лише наприкінці 30-х років умови його науково-дослідної праці дещо покращилися, але натомість ще більше посилився партійно-ідеологічний контроль. Зрозуміло, що вивчення епохи Хмельниччини та інших періодів української історії стало можливим лише з класових "марксистсько-ленінських" позицій. У цих складних умовах О.Оглоблин, як стверджує київський історик І. Верба, "всіляко прагнув уникнути брутальної халтури й класових маніпуляцій".[14]

У цей період вчений не працював спеціяльно над добою Хмельниччини. Однак у декількох ґрунтовних рецензіях він висловив ряд цінних міркувань та спостережень. Їх короткий історіографічний огляд подав І. Верба у зазначеній праці, вказавши на важливість розгорнутих зауважень О. Оглоблина (77 друкованих сторінок, 142 коментарі та уточнення) до одного з підрозділів підручника з історії України 1936 р. під назвою "Україна перед селянською війною в кінці 30-х і в 40-х роках XVII ст." Очевидно, з фактологічного і методологічного боку ці зауваження суттєво перевищували рецензований текст. Більше того, саме тут дослідник в основних рисах сформулював своє бачення доби "золотого спокою" в Україні перед Хмельниччиною. О. Оглоблин фактично заперечував поширені в українській та польській історіографії погляди щодо економічного занепаду українських земель першої половини XVII ст., навів численні приклади нагромадження заряду великої вибухової сили у різних сферах соціяльно-економічного, політичного, церковно-культурного життя України "могилянської доби". Розроблена О. Оглоблиним концепція "золотого спокою" набула поширення вже в еміґраційний період діяльности вченого.

З актуальних проблем національно-визвольної революції XVII ст. дослідник акцентував увагу на малорозроблених і дискусійних питаннях, таких як зростання і диференціяція провідної верстви, політика козацької старшини, ситуація на українсько-білоруському пограниччі, вплив Хмельниччини на міста України, опозиційні рухи православного духовенства та козацької верхівки тощо. Так, вчений наголосив, що недостатньо розглядати постать М. Кривоноса тільки як селянського ватажка і однодумця великого гетьмана. На його погляд, М. Кривоніс стояв у протидії до Хмельницького, насамперед, у питаннях тактики; закликаючи до радикальних заходів, він у своїй поведінці відбивав настрої дрібної і середньої шляхти проти олігархії гетьмана.

У зауваженнях до згаданого підручника позитивно оцінюються

---

[14] І. Верба."Політична історія України в працях Олександра Оглоблина 1920-1940-х років." *На пошану 80-річчя професора Теодора Мацькова. Науковий збірник.* Київ., 1999, с. 188; Його ж. *"Олександр Оглоблин. Життя і праця в Україні"*. Київ, 1999, с. 292-316 та ін.

результати Зборівської угоди 1649 р., оскільки новий 40-тисячний реєстр супроти Ординації 1638 р. "виглядав дуже імпозантно". У цьому та інших моментах бачимо обережне заперечення як народницьких, так і марксистських підходів, актуалізацію державницьких концепцій В. Липинського, І. Крип'якевича та інших вчених-державників. О. Оглоблин досить високо оцінював постать вождя національно-визвольної революції Богдана Хмельницького як людини і володаря, вважаючи його великим державним мужем.

Протягом 1938-1940 рр. вчений підготував рецензії на праці М. Марченка, М. Петровського, О. Барабоя, М. Подорожнього, присвячених визвольній боротьбі українського народу середини XVII ст. У цих рецензіях О. Оглоблин значну увагу приділив інтерпретації українсько-московської угоди 1654 р. Попри деякі обов'язкові реверанси, вчений, подібно до Липинського, пояснював цю угоду, насамперед, військовими обставинами, продиктованими необхідністю знищити Річ Посполиту. З цією метою гетьман намагався заручитися підтримкою різних союзників, а Московське царство вибрав як найменше зло. О. Оглоблин наголошував на автономістично-козацькій програмі та державотворчій діяльности Богдана Хмельницького.

Можна висловити впевненість, що опрацювання вченим епохи національно-визвольної боротьби XVII ст. набуло б зовсім інших якісних результатів та характеристик, якби не відбувся страшний злам 30-х років, поглиблений пізніше подіями II Світової війни.

З 1945 р. розпочався еміґраційний період діяльности професора. Найважчим був так званий "таборовий період" (друга половина 40-х років). В складних умовах післявоєнного лихоліття О. Оглоблин, разом з іншими провідними українськими вченими брав активну участь у розбудові таких наукових інституцій, як УВУ, НТШ, УВАН та ін. На цей період припало також відзначення 300-літнього ювілею від початку повстання Богдана Хмельницького. В УРСР ця подія залишилася зовсім непомітною, натомість в еміґрації українські вчені доклали значних зусиль для достойного пошанування постаті великого гетьмана. У виданому з цієї нагоди збірнику наукових статей за редакцією Б. Крупницького висвітлювалися актуальні і недостатньо вивчені питання про суспільну структуру і міські суди Гетьманщини, відносини з Туреччиною, про вплив Хмельниччини на формування української нації тощо.[15] Тут була видрукувана також стаття Оглоблина "Хмельниччина й залізорудна промисловість Правобережної України".

У 1948 р. у часописі "Арка" була опублікована голосна стаття професора Оглоблина з промовистою назвою "Золотий спокій", що,

---

[15] *В 300-ліття Хмельниччини – 1648-1948.* Збірник за ред. Б.Крупницького, Мюнхен, 1948 (Записки НТШ, т.156).

нагадаю, мала принципове значення для характеристики становища українських земель напередодні всенародного зриву 1648 р. Вчений переглядає усталені в історіографії, у тому числі і в працях М. Грушевського, положення про економічне виснаження українських земель і лише неґативні наслідки Люблінської (1569 р.) і Брестської (1596 р.) уній. Навпаки, стверджує вчений, протягом першої половини XVII ст. в Україні бурхливо творилися нові цінності матеріяльного і духовного життя, відбувався значний поступ сільського і міського господарства, колонізувалися та освоювалися нові землі, з'являлися нові поселення. Правобережна Україна стояла тоді на одному з перших місць у Европі щодо залюднення. Тому відплив значної частини людности на "Дике поле", у Південно-Східну Україну, був нормальним колонізаційним процесом, що жодною мірою не підривав господарсько-демографічних основ української метрополії.

У цей передреволюційний період активно формується і поширюється національна ідеологія і самосвідомість, ідея відродження української державности і "тяглости українства" від княжих часів до козацьких. Поширенню цієї ідеї сприяли, у тій чи іншій формі, козацька старшина, діячі києво-могилянського осередку, волинський гурток протестантської шляхти. В іншій своїй праці "Хмельниччина і українська державність" О. Оглоблин пише, що діяльність києво-могилянського гуртка засвідчує, що це були не "припадкові думки, не мрії поодиноких діячів, а широкі й свідомі пляни відродження української державности".[16]

В правилах державницької школи вчений, очевидно, перебільшує і дещо ідеалізує "невмирущі традиції самостійности української нації та її культури" стосовно першої половини XVII ст. Він стверджує, що найяскравіших рис ідея української державности набула у православних шляхетсько-церковних колах. Також у цей період і пізніше у добу Хмельниччини в суспільно-політичній думці формується та співіснує декілька концепцій державно-політичного устрою українських земель: 1) ягеллонського автономізму, або автономії у складі Речі Посполитої; 2) Великого князівства Руського; 3) "москвофільська" і 4), найголовніша, концепція "Козацької Речі Посполитої, держави Війська Запорозького" на терені всіх українських земель, які козаки вважали здобутком свого плуга і своєї шаблі. Змагання двох найголовніших концепцій старої Руської держави ("Князівства Руського") і нової "Козацької держави" накреслені в О. Оглоблина досить широко і, на перший погляд, достатньо переконливо. Однак, грунтовніше опрацювання історичних джерел не позволяє вважати висновки вченого беззаперечними. Адже в цілому рівень

---

[16] О. Оглоблин, *Хмельниччина і українська державність*, Нью-Йорк, 1954, с. 14-15.

національно-політичної свідомости українського суспільства напередодні 1648 року залишався низьким і значно відставав від потреб національного державотворення. В середовищі української еліти соціяльні, корпоративні і приватні інтереси абсолютно домінували над інтересами національно-державними. Поширення набули лише вимоги політичної автономії для козацького регіону.[17]

Однак, необхідно підкреслити, що зацікавлення О.Оглоблиним соціяльно-економічною і політичною проблематикою дозволило масштабніше оцінити революційні зміни у житті українського суспільства напередодні і в ході Хмельниччини, помітити зростання тих політично-державницьких концепцій, які найповніше проявилися у 2-й половині XVII-XVIII ст. "Українське життя – господарське, культурне, політичне – перед Хмельницьким вщерть повнилося золотом – золотом багатства і золотом думки. Тоді як країни Центральної Европи кривавилися безконечною, хоч і 30-літньою війною, де, здавалося, безнадійно заплуталися й переплуталися в загальній руїні всі европейські політичні, господарські й релігійні суперечности, на Україні буяє творче життя – в сфері матеріяльній, і сфері духовній. Українська нація немов би прокинулася після століть животіння й гарячково накопичувала свої сили, готуючись до вирішального змагу за свою незалежність…".[18]

Певне значення для осмислення державницьких традицій і революційних перетворень в Україні у середині XVII ст. мала стаття О. Оглоблина "Хмельниччина і українська державна ідея" (1949 р.), що згодом з невеликими змінами, як і стаття "Золотий спокій", була передрукована у "Думках про Хмельниччину". Тут дослідник обмірковує складний процес творення нових державно-політичних концепцій та узгодження їх із необхідністю розв'язання проблем поточної політики. В Україні склалася ситуація, пише вчений, коли треба було шукати нових формул і старих традицій. За таких обставин Б. Хмельницький зумів знайти "геніяльну синтезу поміж старою традицією княжої України й новою ідеєю козацької державности".[19] Зв'язок нової державотворчої сили – козаччини – з попередніми поколіннями був добре арґументований у київських колах церковно-академічної інтеліґенції. Розуміння цього зв'язку становило міцний ідеологічний ґрунт державно-політичної програми Богдана Хмельницького, що включала в себе постулат визволення з-під польської влади "всього руського народу" та об'єднання під зверхністю

---

[17] Див.: П.М. Сас, "Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.)". Київ, 1988; В.А. Смолій, В.С. Степанков. *Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації.* Київ, 1997 та ін.

[18] О. Оглоблин, *Думки про Хмельниччину,* Нью-Йорк, 1957, с. 8-9.

[19] *Там сам,* с. 81-86.

Війська Запорозького всієї території цього народу "по Львів, Холм і Галич... по Люблін і Краків". Водночас сформувався ідейно-політичний конфлікт з Москвою, бо українська традиція старої Руської держави суперечила московській традиції збирання земель руських як "вотчини" московських царів. Змагання за білоруські землі, "боротьба двох Русей за Русь третю", за висловом В. Липинського, була практичним висловом тодішнього українсько-московського ідейного конфлікту. У праці "Українсько-московська угода 1654" О. Оглоблин спеціально зауважує, що Московський уряд з острахом дивився на перемогу української революції й зріст нової козацької держави. Перша лякала Москву своїм соціяльним радикалізмом ("Москва боялася, щоб той подих соціяльної волі, яким повіяло на Україні, не перекинувся на московські землі"), друга загрожувала московським претензіям на "спадщину" Київської держави.[20]

Вчений звертає увагу і на такий малодосліджений аспект, як врахування Б. Хмельницьким тогочасної практики деяких европейських країн (Дунайських князівств, італійських князівств та міст-республік, Московщини, Голляндії, Англії) в організації верховної влади. Зокрема, гетьману, на думку Оглоблина, не могла не імпонувати, певною мірою, і влада московського царя, і влада англійського лорда-протектора Олівера Кромвеля, хоча антимонархічний характер диктатури останнього ідейно-політично був зовсім протилежний монархічній ідеології Хмельницького. Вчений вважав цілком природними наміри гетьмана започаткувати власну династію, що так яскраво проявилися наприкінці його правління. Розвиток династичної ідеї в державно-політичній думці України-Гетьманщини XVII-XVIII ст. Олександр Петрович простежив в окремій статті, опублікованій на початку 1950-х рр.[21]

Вище вже зазначалося, що погляди О. Оглоблина на добу Хмельниччини сформувалися під сильним впливом праць В. Липинського, М. Грушевського, І. Крип'якевича та інших істориків-державників. В еміґраційних публікаціях Олександр Петрович не тільки поглибив і розвинув державницькі підходи відомих попередників, але й сповна реалізував своє прагнення до створення синтезних наукових досліджень. Як писав вчений у науковій автобіографії, дослід для нього *все*, але лише той дослід, де наслідки аналізи освітлені світлом синтези. Факти без синтези так само недостатні і непереконливі, як і синтеза без фактів.

Таким чином, невеликі, але змістовні праці О. Оглоблина з історії Хмельниччини, опубліковані ним у післявоєнний еміґраційний

---

[20] О. Оглоблин, *Хмельниччина і українська державність*..., с. 15-18.

[21] О. Оглоблин, "Династична ідея в державно-політичній думці України-Гетьманщини 17-18 ст." *Державницька думка.* 1951, ч. 4, с. 40-52.

період, відіграли важливу роль у розвитку української історичної думки не тільки тому, що присвячувалися актуальним і малодослідженим проблемам, але, насамперед, тому, що носили концептуальний характер і були "освітлені світлом синтези". Вони демонстрували нове бачення найважливіших граней і характерних рис епохи, сприяли створенню цілісної картини революційного зламу в житті українського суспільства у середині XVII ст. Роботи Олександра Петровича та інших відомих українських істориків в еміграції (Д. Дорошенко, Б. Крупницький, Н. Полонська-Василенко та ін.) вигідно відрізнялися серед "повені різних метеликів і писань звичайних графоманів, що їх видавали запопадливі спекулянти культури".[22]

В повоєнний період віруси особистого та ідеологічного протиборства, на жаль, глибоко вкорінилися в середовищі української політичної і наукової еміґрації. Гору взяло "політиканство", яке, за словами Б.Крупницького, "зужило силу енергії і силу грошей" і врешті-решт привело до того, що "другий ренесанс української культури наших часів на еміґрації не відбувся".[23] У складних умовах "таборового" періоду проф. Оглоблин зазнав також звинувачень у "москвофільстві" та "антипатріотизмі", що викликало різке заперечення його учнів та наукових кіл. Як справедливо пише Л. Винар, замість гармонійної співпраці і взаємної пошани часто в українській еміґраційній дійсности гарцювали злі демони незгоди, очорнення і неґативізму.[24]

Перебравшись на американський континент, Олександр Петрович продовжував плідно розробляти актуальні проблеми козацько-гетьманської державності. Підвищений інтерес дослідника до епохи Хмельниччини визначався не лише актуальністю наукових дискусій, але й значно посилювався обставинами ідеологічного та політичного характеру. Історіографічний процес тоді розвивався в умовах "холодної війни", гострого суспільно-політичного та ідеологічного протистояння учених двох світів – радянського та західного, що не могло не позначитися на загальному рівні та напрямках наукової полеміки з обох сторін "залізної завіси". Особливої інтенсивності науково-теоретичне та публіцистичне опрацювання теми набуло у середині 1950-х рр. у зв'язку з відзначенням 300-річчя Переяславської ради та українсько-московської угоди 1654 р. Обговорення вийшло далеко за межі цієї події і торкалося усього комплексу питань козацького державотворення та діяльності великого гетьмана. Учені західної діяспори доклали чимало зусиль для спростування фальшивих тлумачень радянської історіографії, що були сформульовані у Постанові і Тезах ЦК КПРС "Про 300-річчя возз'єднання України з Росією". Так само необхідно було рішуче відкинути

[22] Б. Крупницький. *Вказ. праця,* цит. пр., с. 127.
[23] *Там само,* с.123-125.
[24] Л. Винар, Олександер Петрович Оглоблин… с. 38.

далекі від істини, але досить популярні на Заході висловлювання щодо постаті і справи Богдана. "Там, в імперії, з Хмельницького роблять єдинонеділимця, а тут світові його показують п'яним козаком. То речі глибші, ніж дехто їх сприймає".[25] В цілому, "холодна війна на науковому фронті" призвела до появи багатьох публікацій пропагандистсько-наступального характеру із взаємними звинуваченнями в "історичній неправді" і т. п.

У 1950-60-х рр. проф. Оглоблин видрукував такі важливі праці з історії національно-визвольної боротьби у середині XVII ст., як "Хмельниччина і українська державність" (1954 р.), "Українсько-московська угода 1654" (1954 р.), "Думки про Хмельниччину" (1957 р.), "Проблема державної влади на Україні за Хмельниччини й Переяславська угода 1654 р." (1965 р.) та чимало інших матеріялів і статтей різноманітного характеру і призначення, у т. ч. історіографічних і джерелознавчих, що в тій чи іншій мірі стосувалися названої проблеми. У цей період розробка вченим актуальних проблем Хмельниччини досягла найвищого розцвіту. З пізніших робіт варто відзначити узагальнюючу статтю "Хмельниччина" в "Енциклопедії Українознавства" (т. 10, 1984 р.), що немов би підсумовувала його богданознавчі студії. Деякі роботи Олександра Петровича друкувалися також іноземними мовами.

У зазначених працях вчений цілеспрямовано і наполегливо відстоював концептуальне бачення Хмельниччини не як соціяльної, а, насамперед, національно-визвольної революції, що була викликана не стихійним протестом, а об'єктивною і закономірною необхідністю соціяльно-економічного, політичного і культурного розвитку українського народу. "Хмельниччина – це передусім українська національно-визвольна революція, наслідком якої була війна України проти Польщі, визволення Наддніпрянської України з-під польської влади й відродження української державности у формі козацько-гетьманської держави".[26] Ця революція мала величезне значення, бо "утворення Української козацької держави, як спадкоємниці старої Руської (Київської) імперії, було найбільшим політичним досягненням українського народу по довгих століттях бездержавности й національного поневолення".[27]

У праці "Хмельниччина і українська державність" вчений знову звертається до проблеми формування державного устрою та політичної програми гетьмана Богдана. Дослідник стверджує, що проблема майбутнього державного устрою України була поставлена на

---

[25] І. Вовчук, "Вступне слово", О. Оглоблин. *Хмельниччина і українська державність...*, с. 5.

[26] О. Оглоблин, *Хмельниччина і українська державність...* с.12.

[27] О. Оглоблин, *Українсько-московська угода 1654.* Нью-Йорк-Торонто, 1954, с. 9.

порядок денний вже на початку Хмельниччини, влітку 1648 р. Подібно, вже в перших роках Хмельниччини була збудована Українська держава, влада в якій належала Богдану Хмельницькому. Козацька держава будується стихійно, з великими труднощами; вона ще не має чіткої формули державного устрою; ця формула з'являється – і то не остаточно – лише наприкінці гетьманування Богдана. Вчений вважає, що вже на початку 1649 р., зокрема, під час переговорів з польською делегацією у Переяславі гетьман сформулював широку й сміливу, як на ті часи, програму не тільки української державности, але й української соборности. Цікаво, що і українсько-кримський договір 1648 р. дослідник трактує як союзний договір двох держав, одної – міжнародно визнаної (як Кримське ханство), й другої, яка незабаром буде визнана (Українська козацька держава). Відповідно, договір з Туреччиною треба розуміти, як акт міжнародного політичного значення.

Чимало уваги в декількох своїх працях вчений приділив порівняльному аналізу Зборівської (1649 р.) та Переяславської (1654 р.) угод. Маючи перед собою таких визначних попередників, як М. Грушевський, В. Липинський, А. Яковлів та ін., О. П. Оглоблин не тільки поглибив їх висновки, але й обґрунтував цілий ряд нових думок про перебіг подій в Україні під час Хмельниччини. Такими, зокрема, є його твердження про існування в козацькій державі протягом певного періоду двовладдя: влади гетьмана і козацької старшини, з одного боку, і влади київського митрополита з духівництвом та православною шляхтою, з іншого. Ідея двовладдя була покладена в основу Зборівської угоди, натомість угода 1654 р. остаточно закріплювала владу гетьмана як єдиного володаря України. Зборівська угода, пише вчений, надто ж її остаточна Варшавська редакція, затверджена сеймом, не здійснила ідеї українського двовладдя, замінивши її неприродним сурогатом – двовладдям українсько-польським.[28]

У працях О. Оглоблина відтворено процес формування гетьманської (монархічної) влади як складний і поступовий. Гетьман змушений був рахуватися з демократичними традиціями у козацькому війську, з існуванням козацької та церковної і шляхетської опозиції. Тогочасна ситуація в Україні, а особливо історичні портрети Б. Хмельницького, А. Киселя, С. Косіва змальовані досить переконливо та логічно. Цікавим і актуальним є, наприклад, порівняльний аналіз постатей Киселя і Хмельницького та значення їх діяльности. А. Кисіль залишався на позиціях Ягеллонського легітимізму, або ж утворення Великого князівства Руського, в якому політична влада була б в руках української православної шляхти. Подібно гетьман і митрополит репрезентували дві лінії української політики, змагання двох

[28] О. Оглоблин, "Проблема державної влади на Україні за Хмельниччини і Переяславська угода 1654 року". О. Оглоблин, *Студії з історії України...* с. 123-124.

українських станів – шляхетського й козацького за владу в новій Українській державі. Вони були речниками відмінних, а навіть протилежних соціяльних інтересів і політичних прагнень. Це була проблема взаємин, змагання і навіть боротьби гетьмана-володаря з козацькою аристократією, що відкрито почалася за Виговського і досягла вершини за Мазепи. Козацька аристократія через півстоліття досягла безперечної перемоги у Бендерській конституції 1710 р.

У своїх студіях про Хмельниччину вчений спеціяльно зупиняється на питаннях походження гетьмана, його життя й діяльности до 1648 р., на характерних рисах його як людини і володаря. Високі якості гетьмана, як здібного дипломата, визначного державного діяча та полководця поєднуються із складністю його особистости. Єдиним і повновладним володарем України Б. Хмельницького зробила національно-визвольна революція, а Переяславська угода, в тогочасних формах міжнародного права, визнала й ствердила перед цілим світом факт всенародного характеру влади Війська Запорозького та його гетьмана.[29] Головною метою діяльности Б. Хмельницького було: а) вдержати і розбудувати Українську козацьку державу; б) оборонити її мілітарно й правно-політично; в) забезпечити дальший розвиток української нації шляхом поширення української державної влади на всі етнічні українські землі; г) охоплення українським економічним та політичним впливом цілого простору між Балтикою і Чорним морем.[30]

На особливу увагу заслуговують дослідження О. П. Оглоблина про Переяславську угоду 1654 р. Вчений заглиблюється у такі складні питання, як причини і обставини заключення українсько-московських домовленостей, хід і наслідки переговорів, значення їх для тогочасної України тощо. Він вважав, що для правдивої оцінки державно-політичного характеру Переяславської угоди потрібно не лише дослідити історико-правний бік справи й висвітлити зовнішньо-політичний аспект цього питання (як це переважно було дотепер), але й розглянути цю угоду в контексті внутрішньої політики Б. Хмельницького і, зокрема, з'ясувати, які були головні концепції державно-політичної думки на Україні в той час, і що нового внесла Переяславська угода в організацію державної влади. Такий підхід дозволив автору розкрити цікаві аспекти в українсько-московських переговорах, провести вдумливий джерелознавчий аналіз наявних документів. На думку дослідника, Переяславська угода не була для України ні трагедією, ні ганьбою, вона не змінила державного статусу України, титулу і влади її гетьмана. Це був договір мілітарно-політичного союзу двох самостійних держав – України і Московщини.

---

[29] *Там само,* с.127; О. Оглоблин, "Хмельницький Богдан", *Енциклопедія Українознавства (ЕУ),*т. 9, с. 3593-3597.

[30] О. Оглоблин, *Українсько-московська угода...*, с. 9.

Обидві держави були зацікавлені у цьому договорі. Зокрема, для Москви цей союз забезпечував мілітарні інтереси і кордони; давав можливості осягти політичні цілі на Заході; відкривав шлях на Південь до Чорного моря. Москва мала також міркування, за висловом Оглоблина, "поліційного" характеру (необхідність збереження кріпосницьких порядків, врегулювання української колонізації на Слобожанщині й Донеччині, вишукування й повернення втікачів тощо), і так само розуміння культурної вищості України, зокрема, значення Києво-Могилянського колегіуму.[31] Згодом тимчасовий військово-політичний союз України і Московської держави поступово перетворився на панування Москви над Україною. І все ж навіть сфальсифікована, спотворена, знівечена і зламана Москвою Переяславська угода залишалася назавжди, за словами П. Орлика, "найсильнішим і найпереможнішим арґументом і доказом суверенності України".

В цілому значення Хмельниччини, на переконання О. Оглоблина, полягало у тому, що вона відновила державний розвиток українських земель, продовжила традицію старої українсько-руської державности й пронесла її, з відповідними змінами й модифікаціями, до новітньої доби національної революції й творення модерної української держави 1917-1920 рр.[32]

У багатьох своїх публікаціях учений спеціально зупинявся на виясненні методологічних та історіографічних засад у висвітленні таких важливих питань, як генеза козацько-гетьманської державности та національно-державної ідеї, характеристика діяльности Б. Хмельницького та інших відомих діячів тієї епохи, розуміння суті і значення Переяславської угоди у контексті українського національного державотворення та українсько-російського протистояння тощо. Так, О. Оглоблин рішуче заперечував основні постулати радянської історіографії, яка не погоджувалася з договірним характером Переяславської угоди і визнавала лише рішення Переяславської ради про возз'єднання двох братніх народів в єдиній Російській державі. Працюючи у "темному царстві тоталітарної думки, у затхлому й задушливому повітрі підневільної, уніфікованої й уніформованої історичної науки",[33] радянські вчені не могли зійти з прокрустового ложа антинаукових та антиісторичних "Тез про 300-річчя" ЦК КПРС і тому змушені були одноголосно висловлювати чужу директивну думку з цього та інших найсуттєвіших питань історії України та українсько-російських відносин. Як пише дослідник, "совєтська" історіографія обстоювала політично-пропаґандивну концепцію "воссоединения" України з Росією і визнавала лише Переяславську Раду. Натомість

---

[31] *Там само,* с.17.

[32] О. Оглоблин. "Хмельниччина", *ЕУ*, т. 10, с. 3606.

[33] О. Оглоблин. *Думки про сучасну українську совєтську історіографію...*, с. 80.

вільна українська історіографія заперечувала це "воссоединение" і підкреслювала договірний характер акту 1654 року, вважаючи його, слідом за В. Липинським, договором мілітарного союзу двох держав – України й Московщини – проти третьої держави – Польщі.[34]

Як бачимо, праці О. П. Оглоблина не позбавлені певного емоційного напруження та суспільно-політичних впливів. Віддаючи належне науковому доробку радянських учених, Олександр Петрович рельєфно означував головні віхи ідеологічного протистояння науковців двох світів. Українську еміґрантську історичну науку він визнавав невід'ємною частиною "цілої української історіографії, головний осередок якої, з природи речей, може бути лише в Україні...Це лише галузь єдиної великої української історіографії, законний спадкоємець її кращих традицій і співтворець її дальшого розвитку".[35] Проаналізувавши обставини розвитку історичної думки в Україні з перспективи 15 років (1963-1978), учений зробив висновок, що фактично українська історична наука на Батьківщині перестала існувати. Тому значно збільшилися питома вага й маштаб праці українських істориків у вільному світі. Їх і своїм головним завданням і обов'язком О. Оглоблин відтепер вважав не доповнення і виправлення "совєтської" історіографії, а творення і піднесення на вищий щабель української історичної науки та гідну репрезентацію її перед широким і вільним світом. "Бо ми, українські історики, пішли з України саме тому, що нам і нашій праці не стало місця там, де п р а в д и в а історія України визнана непотрібним, небезпечним, а навіть шкідливим і ворожим ділом".[36]

Виконуючи цю високу місію, професор Оглоблин зосередив увагу на вузлових проблемах національного державотворення і розвитку суспільно-політичної думки. Серед актуальних питань доби Хмельниччини для нього найважливішими були ті, які не знайшли достатнього висвітлення у вітчизняній та світовій науковій думці, або ж такі, що найбільше замовчувалися і спотворювалися офіційною радянською історіографією. Тут необхідно підкреслити, що учений належав до того покоління українських дослідників, яке добре відчувало епоху Богдана Хмельницького у контексті багатовікової боротьби українського народу за свою державність та незалежність. "Ми так само живемо у добу зриву, як і покоління Хмельничан", — писав інший представник цієї наукової ґенерації історик Б. Крупницький, говорячи про розуміння "гігантської, подиву гідної праці ве-

---

[34] О. Оглоблин. "Проблема державної влади на Україні...", с.117; "Переяславська угода 1654 року", *ЕУ*, т. 6, с. 2018; Див. також: A. Ohloblyn. "Eine Beurteilung des Abkommens von Perejaslaw/1654", *Mitteilungen*. München, 1981, № 18, s. 26-44.

[35] О. Оглоблин, "Завдання української історіографії на еміґрації", *Студії з історії України...*, с. 287.

[36] *Там само*, с. 291.

ликого Богдана. Його проблематика, зрештою, є наша проблематика".[37] Олександр Петрович не тільки продовжив і розвинув кращі риси своїх великих попередників, але й зробив все можливе і необхідне для збереження високого авторитету української історичної науки у вільному світі, для неминучого відродження її національно-державницьких традицій на Батьківщині.

У 90-х роках праці О. П. Оглоблина стали широковідомими в Україні, чимало висловлених ним думок і спостережень набули неабиякої актуальності і популярності у публікаціях сучасних українських авторів. Богданознавчі студії ученого становлять поважний внесок у розробку концепції національно-визвольної революції в Україні XVII ст. Вони сприяють науковому історіографічному осмисленню важливих суспільно-політичних проблем, формують нову парадигму історичного мислення та наближають нас до пізнання історичної істини на основі наукових, а не політичних підходів. Тому наукова спадщина визначного історика по праву належить до скарбниці української національної історіографії XX століття.

[37] Б. Крупницький, *цит. праця*, с. 44.

ІГОР ВЕРБА
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. Грушевського НАНУкраїни
Київ, Україна

"ДИСКУСІЯ" НАД КОНЦЕПЦІЄЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ПРОФ. О. П. ОГЛОБЛИНА В 1931 РОЦІ

Важливе місце в життєписі відомого українського історика О. П. Оглоблина (1899-1992) займає "дискусія" з приводу його концепції українського історичного процесу. "Дискусія" відбулася в Києві 26-28 травня 1931 року з ініціятиви Київської філії Українського товариства істориків-марксистів, за докладом знаного погромника історичної школи М. С. Грушевського Т. Т. Скубицького. Це була новомодна суперечка, яскравий витвір більшовицької влади, котра ставила за мету дискредитувати відомих вчених і, як наслідок, деформувати національний менталітет. За свідченням Н. Д. Полонської-Василенко, через подібне судилище пройшла плеяда авторитетних дослідників, таких як академіки М. С. Грушевський, К. Г. Воблий та Л. М. Яснопольський.[1] Четвертим в цьому сумному реєстрі стояв проф. О. П. Оглоблин. Звичайно, вже сама організація подібного дійства промовляла про неабияке значення фіґури обговореного і про той вплив, який вона мала на суспільно-політичну думку того часу. Шельмування і нищення українства досягало свого апогею. Під чистку, в тому числі і академічну, знадобилося підвести теоретичну базу, з тим, щоб піддати потопу все національне, а недостріляне залишити на свободі, паралізувати волю та свідомість.

То 19 годині 26 травня 1931 р. у великому залі Київського инстиуту профосвіти (КІПО) в присутності професорсько-викладацького складу, студентів і наукової громадськости голова зборів, тоді знаний історик-марксист, а сьогодні практично забутий дослідник О. М. Камишан розпочав словесний бій над науковими працями Олександра Петровича. Основні закиди нападника-доповідача Т. Т. Скубицького в головному зводились до таких невтішних чинників: в своїх роботах (2 монографії, численні статті, курс лекцій з історії

[1] Н. Д. Полонська-Василенко. *Українська академія наук (нарис історії).* Київ, 1993, ч. 2, стор. 16.

українського народного господарства) О. П. Оглоблин, мовляв, репродукував схему історії України, побудовану на засадах економічного матеріялізму, де відсутні згадки про форми клясової боротьби селянства і пролетаріяту, а весь національно-демократичний процес показував, як боротьбу українського національного капіталу проти російського та польського. Визнавши за істориком видне місце в гуманітарних науках, напасник сплів сітку пасквільних звинувачень, що, мовляв, він за двигун історичного процесу бере не розвиток продуктивних сил як бази соціяльно-економічних виробничих відносин, а торговельні та промислові інтереси пануючого клясу чи групи тої або іншої країни. Паралельно з цим історик побудував, начебто, періодизацію українського історичного процесу на основі механістичного й еклектичного поєднання націоналістичної періодизації за принципом розвитку української державности та елементів економічного матеріялізму. Так само оминає він хижацьку експлуатацію і клясові суперечки за княжих часів, а марксо-ленінську клясифікацію форм промисловости (домашня промисловість, ремесло, проста кооперація, мануфактура, фабрика) заміняє на буржуазно-еклектичну (ремесло, предмануфактура, мануфактура, кріпацька фабрика, предкапіталістична і капіталістична фабрики). Уїдливий висновок, який робився з виступу Т. Т. Скубицького, проголошував:

> "Таким чином, схема історії України Оглоблина, побудована на засадах економічного матеріялізму, вузького об'єктивізму, що не відмовляється від вивчення даної суспільно-економічної формації та нею народжених антагоністичних відносин, відмовляється від викриття клясових протиріч, заміняючи аналізу їх техніко-економічним описом. Основним своїм методологічним засадам Оглоблин є типовий буржуазний історик, що в умовах пролетарської революції й соціялістичного будівництва прикриває свою буржуазну суть марксівською фразеологією".[2]

Ідеологічний тон "дискусії" був заданий. Потім настала черга давати відсіч Олександрові Петровичеві. Розуміючи політичний аспект суперечки, вчений поставив свій виступ в ракурсі самокритики, наголосивши, що давно хотів це зробити, однак наголосив розподіл своєї дослідної праці на два періоди: перший — 1920-1925 рр. і другий — 1925-1930 рр. Він визнав, що на зорі своєї наукової діяльности ще недостатньо озброївся марксо-ленінською методологією, назвавши себе "учнем марксизму". Опріч цього історик і говорив про ті труднощі, які він здибав на стежках історії, зокрема відобразив важкі умови наукової роботи у Києві, проілюстрував шалений тиск старих буржуазних концепцій і відсутність товариської марксистської критики за тих часів. Все це, на його думку, і стало тим фактором, що він не

[2] Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 3561. — Оп. 1. — Спр. 303. — Арк. 5.

до кінця зрозумів марксизм. Далі Олександер Петрович взяв під оборону ряд дискутованих положень. Він аксіомно пояснив різницю між історією національної фабрики, котру досліджував, та історією української промисловости, аспектів якої торкався тільки фраґментарно. Відтак застеріг суворого критика від образливих рефлексій, зазначивши, що у питаннях генези капіталізму та в історії народних рухів за Петрика він просувався за певним пляном, кінця якому ще не видно. Відмежовуючись від цього, все ж визнав справедливою тезу про вплив на його студії економічного матеріялізму. Продовжуючи, професор підкреслив:

> "Але, на мою думку, найголовніша, найсерйозніша методологічна вада моєї праці, що виникла безсумнівно на ґрунті економічного матеріялізму, — це було механістичне розуміння клясової боротьби, відсутність діялектично-матеріялістичного підходу".[3]

Як одну із своїх похибок він занотував і брак чіткого політичного наставлення, конче необхідного у соціяльно-економічній проблематиці, та завірив ошкірених диспунтантів виправити її в одній із своїх гострих методологічних статтей. Однак раптом, коли пік каяття досягав вершини, Олександр Петрович рішуче відкинув головний закид: "Я заперечую те, що ці методологічні вади складають суцільну концепцію українського історичного процесу, оту нібито мою концепцію історії України".[4]

Відтак він перейшов у наступ, звинувативши Т. Т. Скубицького у дозованій критиці, що не побачив динаміки його наукової роботи і поєднав ранні та пізніші праці в одне ціле. Одним словом О. П. Оглоблин відмовився від конспекту своїх лекцій у вузі, наголосивши, що це витвір студенства, який він тільки редаґував. Раптом професор зайняв відпорну позицію щодо основного постуляту відносно побудови своєї начебто концепції поза розвитком продуктивних сил України, зазначивши, що це звинувачення оперте на непорозумінні. Повчаючи Скубицького, він професорським тоном дав ряд аксіом:

> "Я справді приділяв значну увагу питанню про взаємини капіталу українського, російського, польського, а почасти й німецького. Це, безсумнівно, так, але треба сказати, що я говорив найбільше не за боротьбу польського капіталу з українським капіталом, а за боротьбу польського і російського капіталу за український ринок — це не одне і те ж".[5]

Так само вчений виступив і проти огріхів відносно антимарксистської періодизації українського історичного процесу, наголосивши її звичність мало не до 1928 року майже у всіх вищих школах. Це

[3] *Там само.* — Арк. 151.
[4] *Там само.* — Арк. 152.
[5] *Там само.* — Арк. 154.

ствердив відповідний обіжник НКО УРСР.

Стосовно шостої тези Т. Т. Скубицького, то Олександер Петрович вважав, що в його твердженнях ледве чи є принципове розходження із схемою Маркса:

> "Адже ж і тут марксівської клясифікації я не відкидаю, я її визнаю цілком, але в мене великою мірою позначилася неясність методологічна й редакційна неохайність, яка є в моїх конспектах".[6]

На завершення у цей важкий день він визнав фантазію критика за слушну і пообіцяв за допомогою марксистської критики виправити всі свої методологічні огріхи:

> "І тоді, очевидно, питання про мої стосунки з Товариством істориків-марксистів буде поставлено інакше, аніж поставлено на сей день".[7]

Протоптаними стежками Т. Т. Скубицького пішла і решта диспутантів. 27 травня 1931 р. на вченого вилився цілий потік брутальної риторики культівських часів. Як в калейдоскопі маячили партократи від Кліо, марксистсько-орієнтовані дослідники, колеґи з праці, колишні учні. Фактично сам один К. Є. Антипович боронив вчителя, але зламати ідеологічний тон суперечки не спромігся. Та й чи треба було це робити, адже результати диспуту рясніли відвертою визначеністю заздалегідь.

Знеславлення історика пішло трьома напрямами, часто-густо тісно переплітаючися між собою. Найчисельніша група партійних критиків поцілила в оглоблинську концепцію українського історичного процесу, друга з них експертувала роботу Олександра Петровича у вишах. Нарешті, остання малочисленна група напасників наскакувала на його працю в академії, зокрема у Комісії для виучування соціяльно-економічної історії України XVIII-XIX ст. (КВСЕІУ). Чи не моральним обов'язком стало побільш навішати гріхів на гуманітарія, щоб самому обілитися. Більшовицька влада вміла балянсувати на особистих і наукових взаєминах, зводячи інтелектуалів чоло в чоло, пожинаючи необхідні плоди. Ціну цим суперечкам ми знаємо сьогодні. А тоді у сутінках 27 травня 1931 р. з піною у роті О. П. Оглоблина розпинав Зведенюк. Він навішав на нього брак марксистських методологічних установок, відсутність клясового підходу у реконструюванні важливих відтінків української минувшини.[8]

Дещо ориґінальним, але таким же непримиренним запам'ятувався виступ давнішого оглоблинового слухача І. І. Кравченка. Він підкреслив у вчителя відсутність посилання на праці клясиків, одначе

[6] *Там само.* — Арк. 157.
[7] *Там само.* — Арк. 160.
[8] *Там само.* — Арк. 6-13.

звернув свою головну увагу на теорії національної автономности О. П. Оглоблина, наголосивши на її запозичености у студіях ворогів пролетаріяту, як от Грушевського, Бачинського та інших, котрі навмисно відривали Україну від Росії. Навішуючи колючі факти, І. Кравченко підвів під розвідки вченого теоретичну базу: за своїм змістом вони є ніщо інше, як обґрунтування ідеології української буржуазії.[9]

Злобою дихав секретар партосередку Пухлік. Відтворюючи десятилітнє професорування історика у вузі, він таврував лекційну майстерність викладача, ілюструючи виступ підтасованими прикладами з його педагогічної діяльности. Головне, як вважав Пухлік, реферати науковця ледве чи готували червоних бійців ідеологічного фронту, бо, мовляв, спиралися на замасковану непролетарську доктрину. Свій історіографічний курс Олександер Петрович мало звіряв з думками Сталіна, а у питанні наукових шкіл стояв на засадах націоналістичної апологетики. "А коли так, то наше завдання — єдиним фронтом, безперечно разом з нашою професурою, яка часом недостатньо допомагала нам організувати боротьбу з ворожою ідеологією, яку просував і просуває проф. Оглоблин в стінах нашого Інституту", — резюмував він.[10]

Естафету від них перейняв більш кваліфікований З. Гуревич, на той час офіційний оглоблинський рецензент. Він поділив історика на молодого і старого, виліпивши з нього штампований тип буржуазного дослідника. Не задовольнившись його самокритикою, З. Гуревич скритикував постулат О. П. Оглоблина про діялектику його розвитку, завваживши, що вона скерувалась проти пролетаріяту і комуністичної партії. Далі він анатомував основні праці дискутованого, роблячи висновок, що у них брак дрібного продуцента, проблеми двох шляхів капіталізму, форм колоніяльної залежности і, нарешті, — головне — відсутність дійсної картини змін соціяльно-економічних формацій. Опріч цього, він відзначив в концепції науковця риси струвіянства та націонал-демократизму, і поставив, за його словами, діягнозу всій "оглоблинщині як системі поглядів ідеологів українського куркуля".[11]

Наступний за ним Львович з клясовою непримиренністю вітав виключення професора з лав Українського товариства істориків-марксистів та закликав присутніх роздмухувати вогонь проти всякої оглоблинщини і спроб буржуазних націоналістів прихованих матеріялістичними гаслами заступити ними марксизм та ленінізм.[12]

Кадіння партії і урядові висловив колишній студент професора В. Я. Камінський, зауваживши, що більшовизм пригрів дослід-

[9] *Там само.* — Арк. 14-18.
[10] *Там само.* — Арк. 25.
[11] *Там само.* — Арк. 27-43.
[12] *Там само.* — Арк. 44-47.

ника у КІПО, який, мовляв, деклярував приєднання до його лав, але "...не будучи революціонером, не будучи відданим справі пролетаріяту, — ясна річ не міг оволодіти марксо-ленінською методологією, марксо-ленінською наукою, він не міг стати войновничим матеріялістом".[13] Все ж Василь Камінський пішов далі від своїх співбратів-критиканів і з'єднав О. П. Оглоблина з репресованими М. С. Грушевським, М. Є. Слабченком, О. Ю. Гермайзе, угледівши в його студіях базу для соціял-фашизму. Безперечно, це було щось нове у під'южуванні вченого. А в тім, тут нічого немає дивного, адже шляхи учня та його вчителя ідейно різнилися. Це усвідомлював і напасник, коли завважив: "Проф. Оглоблин, безперечно, марксистом не був, хоч може він і бажав цього... Наскільки він це бажав — тут є великі сумніви, оскільки проф. Оглоблин протягом 11 років не вів безпосередньої рішучої боротьби з ворожою буржуазною історіографією, з Грушевським тощо".[14]

28 травня 1931 р. розпочалося виступом О. М. Камишана. Він коротко підсумував перші два дні переслідування О. П. Оглоблина, цього, за його словами, "учня" марксизму, що боровся не за пролетаріят, а за націоналістичну ідею "суверенної" буржуазної України, мовляв, турбувався за неї в своїх, з першого погляду, суто-економічних, а по суті — гостро-політичних мануфактурних та фабричних нарисах.[15] І знову ж таки, голосом більшовицької партії опустив на голову професора карательний ідеологічний меч.

В унісон з ним силувався цькувати історіографа і Ф. О. Ястребов, запізнілий оглоблинський виученик. Він єдиний навернув вістря борні проти нього в іншу площину і атестував його цикл з Петрикіяни, однак не вирвався із попередніх ідеологічних пут. "Методологія проф. Оглоблина, якщо порівняти її з марксівською, стоїть тут на голові, і хід його студії про Петрика може бути прекрасним зразком талмудизму й схоластики, що так властиві буржуазним історикам", — підкреслював Ф. Ястребов.[16]

Виступили проти професора і студенти Осочинський та Шустерман. Перший з них, настроєний надто вороже, повідав, що лекційні курси професора пересипані, за його міркуваннями, апологетикою непролетарському світоглядові.[17] Натомість другий вперто і завзято вишукував у реферативній праці наставника ядучі факти з Хмельниччини та Гетьманщини, буцімто не поєднані у Олександра Петровича з марксистською схемою історичного процесу і закликав

[13] *Там само.* — Арк. 49.
[14] *Там само.* — Арк. 56.
[15] *Там само.* — Арк. 59.
[16] *Там само.* — Арк. 64.
[17] *Там само.* — Арк. 66-74.

виключити його з КІПО.[18]

Науковою зваженістю рясніла промова О. І. Барановича, в минулому аспіранта М. С. Грушевського. Ледве чи йому хотілося вішати ярлики на дослідника, свого керівника по КВСЕІУ. А в тім уникнути глузування О. П. Оглоблина він ледве чи міг. Здається, Олекса Баранович, оминаючи партійну спрямованість суперечки, пробував дорікати О. П. Оглоблину М. С. Грушевським, частенько порівнював їх роботи, знаходячи чимало спільного. Звичайно, цього і так вистачило для створення викривленого портрету поскрибованого вченого.[19]

Завершували атаку на історика дуумвірат Кокошко—Загрецький, які поширили вагу своїх партійних арґументів уже на цілу школу економічного матеріялізму (Оглоблин, Слабченко, Багалій). Вони підтвердили, що ця група не цуралася показувати ролі пролетаріяту в господарському житті України XIX століття, однак затушовувала його революційну суть. Як водиться, поза око, напрошувався висновок про іґнорування з боку істориків-економістів значення і ролі пролетаріяту в боротьбі з капіталом, а отже, в перспективі, відкладалася його участь в підготовці канонізованих жовтневих подій 1917 року, які привели до диктатури пролетаріяту. Далі на одну дошку диспутанти поставили О. П. Оглоблина і М. Є. Слабченка, силувалися порівняти їх погляди на український історичний процес. Зовсім зрозуміле, що після сфабрикованого процесу СВУ така одностайність не добавляла до портрета Олександра Петровича "райдужних фарб".

> "Ця схема, як визнав проф. Оглоблин, служила українському фашизмові, ця схема є виконанням замовлення українського фашизму обґрунтувати економічну незалежність України від СРСР і орієнтацію на Захід... І по схемі, і по Оглобліну треба бити й бити, треба боротися з ними як з буржуазними", — таким був лейтмотив висновку".[20]

Завершуючи дошкульний спір, президія знайшла можливим надати заключне слово Олександрові Петровичеві. Відпиратися ледве чи був сенс. Після їдливих закидів він визнав буцімто хибність своєї концепції, зазваживши, що в деталях це питання для нього не цілком ясне. Освітлюючи свою реферативну працю у КІПО, історик погодився із рефлексією про недосконаліть лекційних курсів, проте казав не ставити на карб те, чого він не писав, а тільки редаґував.

Так само він засудив свої рецензії на студії Слабченка і Яворського, завваживши, що після диспуту він "прозрів". Мабуть,

---

[18] *Там само.* — Арк. 95.
[19] *Там само.* — Арк. 74-77.
[20] *Там само.* — Арк. 104, 105.

важко передати годину каяття Оглоблина, сповнену самозречення улюблених і милих серцю справ, відречення від дорогих друзів та однодумців, засудження всієї попередньої педагогічної та академічної праці. Ясно, що дорога до порятунку пролягала через принизливу спокуту, буцімто методологічних гріхів. Підводячи підсумок, суспільствознавець заявив про зібрану ним силу силенну архівного матеріялу, яку він використає для виправлення свого попереднього ідейного задуму задля побудови нової марксистської концепції історії України.[21]

Насамкінець Загрецький за одноголосною ухвалою Київської філії Українського товариства істориків-марксистів зачитав сповнену зганьблення резолюцію. В ній підкреслювалося завдання для істориків-марксистів під гаслами комуністичної партії вести безпощадну боротьбу із ворожими ідеологіями. Наголошувалося, що О. П. Оглоблин деклярував своє приєднання до марксизму, а по суті залишився на старих буржуазних позиціях. Партія відкрила для нього широку дорогу в бік науково-громадського зростання і він справді зріс, але не став революціонером. Резолюція також підкреслювала відмовлення Олександра Петровича від борні з Грушевським, Василенком та іншими, клясовими для більшовизму ворогами. Закидалося, що він цю борню вів мляво, осторонь від партії та мас, уникав колективних компаній, всіляко демонстрував свій індивідуалізм у науці і викладацькому процесі. Отже, резюмувалося, він не міг оволодіти марксо-ленінською методологією, марксо-ленінською наукою, не міг стати войовничим істориком-матеріялістом. "Це основне, чого не вистачало у Оглоблина, без чого ні один історик, що деклярує своє приєднання до марксо-ленінської науки, не стане насправді істориком-марксистом", — уґрунтувалося в ній.[22] Як риску під резолюцією підводилося думку, що істориком-марксистом може бути тільки той, хто поєднує свою працю з основами комуністичної партії і веде безкомпромісну боротьбу з буржуазною ідеологією та її носіями. Логічно, що висновок, який робилося з "дискусії", приголомшував: Олександра Петровича, за методологічними засадами визнавалося типовим буржуазним істориком, якому не місце серед вчених України. Фактично цей присуд в сталінські часи означав цілковиту катастрофу, зупинення всіх наукових задумів і сподівань, відлучення від улюбленої справи з дальшим етапуванням у небуття.

Свій важкий емоційний стан після диспуту О. Оглоблин передав в спогадах про видатного історика А. С. Синявського: "...розбитий, змучений, смертельно втомлений йшов я додому після останнього вечора й "вироку" пішки Володимирською й своїм Андріївським узвозом. Але я був не сам. Мене проводив Антін Степанович, що всі три вечора був присутній на тій "дискусії" і

[21] *Там само.* — Арк. 111-117.
[22] *Там само.* — Арк. 147.

мабуть, єдиний з моїх колеґ відважився виявити до мене увагу й моральне співчуття. Ніколи не забуду тих слів, які він мені сказав, коли йшли до Андріївської церкви: "Не хвилюйтесь, Олександре Петровичу, і не беріть всього цього близько до серця, так треба — це ж звичайна доля українського вченого".[23]

По гарячих слідах проф. Н. Д. Полонська-Василенко 30 травня 1931 р. писала до акад. Д. І. Багалія: "Закінчилась дискусія з приводу праць О[лександра] П[етровича]. Останній день — 28, публіки було дуже мало, взагалі її було мало, і тому було в актовому залі [КІПО — І. В.] погано чутно. Виступали студенти, студентка Кокошко, Баранович (той поклав на нього всю відповідальність за нашу Комісію: брак соцзмагання, шефства, ударництва тощо). Сам О. П. — який визнав в значній мірі свої хиби, зрікся рецензії на Слабченка та Яворського, і, як кажуть, цей виступ відбився добре на наслідках дискусії".[24]

Після багатьох років, гортаючи в пам'яті ті події, Наталя Дмитрівна пригадувала, що це було "тяжкою життєвою катастрофою для Оглоблина, він втратив всі катедри, деякі його вже видруковані праці не вийшли, а серед них — "Нариси з історії української фабрики. Кріпацька фабрика". Залишилася невідомою дійсна причина арешту О. П. Оглоблина та тяжкі обвинувачення під час "диспуту". Одне безперечно: наслідком цих репресій на кілька років був загальмований у праці талановитий історик, професор високих шкіл, що мав багато учнів".[25]

Крім названого висліду, надовго залишилися в шухляді дослідника й не дійшли до читачів інші студії Олександра Петровича, насамперед "Історія металургії Правобережного Полісся XVI-XVIII ст.", перероблені і доповнені О. П. Оглоблином монографії акад. Д. І. Багалія "Історія України" (т. 1) та "Українська історіографія XIX-XX ст.", збірка праць Поліської історично-економічної експедиції, редаґована вченим, прокоментовані та здані до друку деякі праці акад. Д. І. Багалія.[26]

Наслідки "дискусії" знайшли своє конкретне втілення в оприлюднених працях історика. Чудом видані у 1931 р. Оглоблина "Нариси з історії капіталізму на Україні" були споряджені переднім словом партійного дослідника З. Гуревича, де слово в слово

---

[23] О. Оглоблин. "Пам'яті Антона Степановича Синявського", О. Оглоблин. *Студії з історії України.* Редактор Л. Винар. Нью-Йорк, Київ, Торонто, 1995, стор. 244-245.

[24] Національна бібліотека України, Інститут рукописів. — Ф. 1 — ч. 46147. — Арк. 1.

[25] Н. Полонська-Василенко. "Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків", *Записки НТШ,* — Париж, Чикаго, 1962. — Т. CLXXIII, с. 25.

[26] Н. Полонська-Василенко. "Список видань Академії наук, знищених в 1930-х роках". // *Книжник,* 1991. — ч. 4, с. 24 (Публікація С. Білоконя).

повторено стенограму виступу останнього під час "дискусії" з приводу начебто його схеми історії України. В ній, зокрема, після короткої характеристики наукового доробку Олександра Петровича повторно затавровано його як "об'єктивіста, апологета українського капіталізму, ідеолога української буржуазії", а основною рисою концепції визнавалося "мертвий, механістичний об'єктивізм струвістського типу".[27]

Звичайно, дискусія стала вінцем цькування дослідника. Вона мала неабиякі неґативні наслідки для його дальшої наукової кар'єри. Практично від тепер Олександра Оглоблина оцінювали за результатами цього судилища, а тавро "українського буржуазного націоналіста", прищеплене йому, міцно і на довгі роки засіло в арсеналі партійної радянської історіографії.

[27] З. Гуревич. "Замість передмови", О. Оглоблин. *Нариси з історії капіталізму на Україні.* — Київ, 1931. Вип. 1, стор. XIII.

ОЛЕКСАНДЕР ДОМБРОВСЬКИЙ
Українське Історичне Товариство
Нью Йорк, США

ЦЕРКОВНА ТЕМАТИКА В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДАХ ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБИНА

У своїх дослідах в церковній домені О. Оглоблин присвятив особливу увагу проблемі "Третього Риму". Заки перейдемо до думок нашого історика для кращого розуміння ґенези й розвитку того складного церковно-культурно-політичного феномена, до речі буде з'ясувати його *background* у світлі романо-візантійського й східньоевропейського історизму. Проблема "Третього Риму" виходить далеко поза межі екклезіологічної тематики. Історичні, культурно-психологічні й ідеологічні основи згаданого явища являються компонентами цілого контексту процесу розвитку східньоевропейської історії на тлі кристалізування двох цивілізацій Орієнту-Окциденту християнської ойкумени та їхніх взаємовідносин в рамках мультиперспективної панорами середньовічної доби. Корені духового конфлікту між Сходом і Заходом сягають до античної доби, про що згадує Геродот. Латинський Рим і гелленські Атени як центри різних цивілізацій конкурували між собою з тим остаточним вислідом, що Рим завоював Грецію мілітарно, а вона його культурно. З поділом римської імперії на Західню й Східню Орієнт скріпився політично, а східньоримська імперія зі своїм грецьким етнічним ядром стає візантійською імперією від міста Бізанціюм на Босфорі, де згодом побудовано Константинополь – екклезіястично-психокультурний і політичний антипод до "вічного міста" над Тибром, отже, Другий Рим на Сході.

З бігом часу та розвитком подій і цивілізацій християнського Сходу й Заходу, а в тому й політичних відносин, церковно-ідеологічні різниці й духово-конфліктна атмосфера не притуплювалися, а навпаки, зростали. Коли конфлікт за патріярха Фотія можна було ще лагодити, то за Керулярія в пол. XI ст. прийшло до цілковитого розколу. Контроверсія того складного феномену полягала в тому, що візантійці вважали себе переємниками римської імперіяльної ідеї, називаючи себе ромеями. Суть і територіяльний розвиток візантійської держави можна зрозуміти головно на основі цього розумування, що Візантія являлася

частиною і продуктом розкладу більшої держави – римської імперії. Тому провідною ідеєю візантійських чинників був погляд, що Візантія є продовженням і одиноким спадкоємцем римської імперії та що її власністю є усі ті краї, які входили колись у склад імперії римських цезарів, а відтак після її провалу належать здебільша до християнської ойкумени. Та ідея ойкуменічного універсалізму державної організації й духовности Візантії витиснула своє знам'я на візантійському письменстві й навіть мистецтві. На тому тлі постає скомплікована державна ієрархія, у проводі якої стоїть візантійський володар як римський цісар і голова християнської ойкумени, що доводить уже за панування Юстиніяна до цілковитого цезаропанізму – орієнтальної відміни пізнішого римського папоцезаризму. На тлі того ойкуменічного універсалізму в межах особливо християнської ойкумени та спадковости атрибутів Риму Константинополь стає Другим Римом, конкуруючи з Першим Римом. Вислідом тієї скомплікованої контроверсії були прояви романофобії, яка прийняла стихійний характер. Останній цісар Констянтин XI Палеолог шукав на Заході помочі проти турків і надіявся одержати її при реституції Унії між Царгородом і Римом. Яка була реакція на ті цісарські намагання, свідчать слова одного з цісарських достойників, висказані при кінці 1452 року, тобто на кілька місяців перед упадком Константинополя: "Легше побачити мені в середині міста (тобто Царгороду) турецький турбан, чим латинську мітру". Візантійці були політично ромеями, але етнічно греками.

Критерії історіософічного й історично-прагматичного думання підказують, що між згаданими антиподами церковно-психокультурно-політичного життя було місце на третій, посередній центр, своєрідний чинник рівноваги сил християнського Орієнту-Окциденту, можливий посередник конкуруючих зі собою впливів обох християнських цивілізацій. Слов'янський світ находився якраз між обома цивілізаціями. Отже, логіка історизму підказувала, що третій центр повинен був знаходиться на території слов'янщини. В слід за тим виникає питання: де саме повинен був виникнути той третій центр з атрибутами Третього Риму? Аргументи геополітично-культурного аспекту диктують розв'язку тої проблеми. В умовах ґеополітичних і культурних факторів слов'янського світу між романо-германським і з другої сторони греко-візантійським етнічним масивом особливе значення мала територія України, де схрещувалися культурно-світоглядні течії і впливи зі сторони чорноморсько-середземноморського басейну, Малої Азії й романського Заходу при деструктивних виявах центрально-азійських степів. Впливи з гелленського Півдня ще з доби античних грецьких колоній, з яких деякі перетривали на північному побережжі Понту майже тисячу років, а згодом впливи зі Заходу не могли залишитися без значення в процесі кристалізування психокультурної структури автохтонно-хліборобського населення, а зокрема його про-

відної верстви. Територія України ставала помостом між двома цивілізаціями, а процес її ранньої християнізації ще до офіційного прийняття християнства скріплював її становище. Тут ґеополітично-культурні фактори пов'язувалися з релігійно-церковно-світоглядовими, а обидва центри християнського Сходу й Заходу робили старання приєднати Русь-Україну до себе, яка вагалася між церковно-психокультурним орієнталізмом і з другої сторони політичним окциденталізмом. Напрямні історичного процесу східньої ґемісфери европейського простору немов предестинували Русь-Україну на становище посереднього, третього чинника між двома ривалізуючими зі собою цивілізаціями з їхніми центрами. Виринає чергове питання, чи в першій половині середньовіччя було у східній ґемісфері Европи, в слов'янському світі, місто, яке в культурно-престижевому й духовно-церковному аспекті могло стати гідним третім центром з атрибутами Третього Риму, творячи таким чином єрархічний трикутник християнської ойкумени тих часів? На те питання дають нам відповідь пра- й ранньоісторичні досліди, деякі дані античних авторів і літописні вістки. В середньому Подніпров'ї, на слідах людського поселення ще з палеоліту, а відтак з доби пізно-неолітичної культури трипільських поселень і дальших століть розвинулося з давньої фортеці й торговельного, збірного осередку при схрещуваних торгових шляхах місто на порозі середньовіччя, яке своїм багатством, культурними надбаннями й престижем зайняло почесне місце на Сході Европи. Християнізація центру України-Руси, розбудова храмів у Києві та Андріївська легенда (Андрій Первозванний на Сході як антитип Петра на Заході – оба брати) надавали Києву харизму нового християнського центру як партнера обох центрів візантійського Сходу й латинського Заходу, тобто Третього Риму. В тому часі Рим у порівнянні з візантійським культурним блеском був на рівні провінції після наслідків етно-політичних катаклізмів з доби великого переселення народів, а Візантія після мілітантної доби Юстиніяна переходила ступенево на позиції дефензивної політики. Отже, був догідний час для Києва на шляху до осягнення становища Третього Риму. Подружжя Володимира з грецькою царівною та могутність Київської імперії з часів Ярослава збільшували престиж Києва. Але грядучі події перекреслили шанс золотоверхого серця Руси-України. Поділ держави після смерти Ярослава, княжі міжусобиці, а дальше нищівний удар зі сторони політичного суздальського новотвору та остаточний удар, спричинений монгольською ордою-татарами викликали занепад Київської Держави, а з тим і Києва як політичного великодержавного, а в дальшій консеквенції культурно-духовного центру. Точка політичної тяготи почала ступнево переходити на фіно-московську Північ з її політично-урбаністичним центром – Москвою.

Якраз проф. Олександер Оглобин у своїй праці “Московська

теорія III Риму в XVI-XVII ст." (Мюнхен, 1951, 55 стор.) з'ясував розвиток згаданої концепції на московсько-російському ґрунті. У першому розділі своєї публікації – "Історіографічні уваги" – автор висказує слушний погляд, що теорія III Риму, тобто російсько-московського Риму, не обмежувалася лише до традиційної московської політики з її тенденціями до експансії. Згадана теорія ввійшла в ментальність московського народу з глибокою вірою в месіяністичне його призначення на тлі історичного життя не лише в східньо-европейському, але й загальносвітовому масштабі. Та концепція стала духовим тенором московсько-російської історіографії й літератури. Олександер Оглоблин цитує й частинно аналізує деякі важніші праці з тої тематики, нераз забирає досить осторожно своє становище до поглядів деяких авторів, зокрема цитує джерельні дані, що відносяться до "посланій" Філотея. У другому розділі своєї праці "Ідея III Риму в "посланіях" старця Філотея", історик змальовує в міру недостатніх джерельно-біографічних даних постать псковського монаха Філотея (друга половина XV і перша половина XVI ст.), автора концепції Москва – III Рим на тлі тодішніх церковно-суспільно-культурних відносин та інтелектуального середовища Пскова, до якого належав і духово ґравітував Філотей. То був якраз час, коли московський централізм наложив свою жорстоку руку на Псков і його жителів, час трагічних переживань і потрясень. Це все діялося на очах Філотея, який не міг не завважити політичного росту московського центру і його посягання не лише по політичні, але й церковно-духовні основні атрибути християнського Сходу. Після усіх тих переживань, бурхливих політичних і культурно-духовних подій минало напруження, а в умовах реальної дійсности позначувалася еволюція поглядів у свідомості росту впливів московської державности на Сході Европи. У такій психо-політичній атмосфері виникла політична доктрина псковського ченця Філотея – концепція Москва – III Рим. Згадана концепція відбилася у його "посланіях". Сама концепція Риму в "посланіях" Філотея характерна деякими редакційними варіянтами – від її першого проголошення до остаточного сформулювання. У зв'язку з вищесказаним може виринути питання, чи вважати Філотея оригінальним автором концепції Москва – III Рим, чи згадана ідея виклювалася первісно у вужчому крузі церковно-суспільно-культурного середовища Пскова, до якого духово ґравітував Філотей, а він у свою чергу, видвигаючи її на ширший форум тодішнього життя, наголошував у своїх "посланіях" включно з остаточним сформулюванням. Аналіза його "посланій" виказує еволюцію в аспекті формулювання думки про III Рим, що може свідчити про ступневе кристалізування даної концепції. Як з одної сторони концепція III Риму була форсована як вигідна московському централізмові в його ідеологічних змаганнях зі Заходом, так з другої сторони не виключене

толерування тої концепції Заходом в ціли послаблення впливів II Риму – Константинополя. Зрештою згідно з поглядом Філотея з упадком старого Риму (Першого), а відтак нового Риму (Другого) 1453 року Москва приходить на зміну двом Римам і стає III Римом. Так разом з політичною і дипломатичною експансією московського центру, а дальше у сфері еволюції поглядів псковського ченця Філотея на тлі невідрадної реальної дійсности утворилася політична доктрина під церковно-духовним омофором – його концепція III Риму.

В третьому й останньому розділі своєї праці – "Ідея III Риму, як національна теорія Московської держави й Церкви XVI-XVIIст.ст." – Олександер Оглоблин з'ясовує згадану концепцію у контексті тодішніх політичних і церковних відносин головно на східньоевропейському ґрунті з узглядненням ривалізуючо-конфліктної атмосфери між християнським Сходом і Заходом. То був час визрівання нової імперії на европейському Сході, яка потребувала ідеологічної підбудови й находила її в теорії Москви – III Риму. А московська Церква відіграла основну ролю в процесі достосовання концепції III Риму до ідеологічного заложення державної теорії імперського московського центру, що замітне вже в часах Івана Ґрозного й митрополита Макарія в середині XVI століття. В тому дусі Макарій пише "посланія" до царя, вважаючи його другим Константином, а новий великодержавний московський центр як безпосередній й законний спадкоємець візантійського Сходу, отже Другого Риму.

Концепція III Риму була подумана так, що, мовляв, "старий Рим упав, другий Рим (Константинополь) опанований безбожними турками, третій Рим (Москва) стоїть, а четвертому – не бути", тобто Москва як Третій Рим стоїть на місці двох попередніх з категоричним запереченням історичної можливости виникненння якогось четвертого Риму, як евентуального політично-духовного конкурента Москви – III Риму. Отже, концепція сформульована з позицій московського централізму як в імперському аспекті, так і церковно-духовного в парі зі створенням московського патріярхату (1589 р.). З огляду на те, що згідно з розумуваням московських книжників претенсії Москви до становища III Риму, оперті на основі самих духовних та імперсько-династичних традиціях Візантії, ще не вповні вистарчали, були фантастичні спроби найти якісь зв'язки Москви з античним Римом та шляхом штучного створення містифікаційно-спекулятивної генеалогічної концепції пов'язати походження московської царської династії з родом цісаря Августа. Щойно в тому пов'язанні з античним Римом Москва згідно з тодішнім книжним поглядом могла вважати себе "повноvартним і законним" спадкоємцем "римських прав" до становища III Риму. В тій "історично-юридичній" інтерпретації прав до становища III Риму як папський Рим, так і візантійський Рим (Константинополь) повинні були здати свої політичні позиції й духовні

компетенції в користь Москви – III Риму. Така концепція, внесена на сторінку документу "Уложенная грамота", була схвалена й підписана константинопольським патріярхом Єремією, який допоміг до виникнення московського патріярхату. Концепція – Москва – III Рим не була ідеєю лише виключно вузького церковно-великодержавного круга московського центру. В другій половині XVII ст. теорія – Москва – III Рим найшла свій відгомін у ширших кругах московської народньої спільноти без огляду на політичні, церковно-конфесійні, суспільні й культурні різниці та стала містичною вірою московських людей у розумінні їхнього священного покликання не лише на Сході Европи, але навіть у цілому світі християнської ойкумени. Згадана концепція мала служити як ідейна зброя московського православія. Так отже месіяністична концепія Москва – III Рим, формульована в початковій фазі Філотеєвих розважань радше в аспекті духовно-церковних дезидератів, еволюціонувала згодом у процесі стислішого пов'язування церковного життя з державно-політичним у напрямі національної ідеї московського народу й його великодержавних аспірацій.

В згаданій праці Ол. Оглобин показався дуже добрим знавцем психо-історії московсько-російського конґльомерату церковної й імперської політики на Сході Европи. Теорія III Риму в церковно-психокультурному й ґеополітично-історичному аспекті пов'язана радше штучно й неприродно з фіно-монголо-московським центром. Коренів згаданої концепції треба шукати дослідникам на українському Півдні, в прастарому урбаністичному центрі Придніпров'я, який диспонував у першій половині середньовіччя об'єктивними данними, щоби стати третим партнером обох Римів – Першого над Тибром і Другого над Боспором. Олександер Оглоблин зробив у своїй публікації виразний натяк на те, що питання теорії III Риму вимагає дальших дослідів, зокрема в аспекті проблеми історичної ґенези теорії III Риму, яка жде на своїх дослідників. У зв'язку з тим він каже: "Та лишається ще одна наукова ділянка – українська історіографія. Досі вона зовсім не займалася теорією III Риму. Українські вчені, на превеликий жаль, взагалі не цікавилися російським минулим. Тепер, коли московська теорія III Риму гострим мечем проходить – від століть починаючи – крізь історію України, крізь усе духове й матеріяльне життя українського народу, обов'язок української науки, сказати sine ira et studio своє слово, зокрема в тій проблемі, якої досі майже не торкалися попередні дослідники – і російські, і закордонні, – проблемі історичної ґенези теорії III Риму". А в нотці (29) додав: "Цій проблемі маємо присвятити окрему розвідку" (стор.12). Якраз у мойому Вступі до тієї статті я старався заторкнути коротко проблему історичної ґенези III Риму, виказуючи, що атрибути середньовічного Києва кваліфікували його до становища III Риму в духовно-психокультурному аспекті, а

також ґеополітичному, головно перед добою монголо-татарського лихоліття та експансії московського центру. З проблемою історичної ґенези III Риму пов'язується справа узурпації московською стороною найстаршої доби історії русько-українського народу – доби Київської Русі включно з нашою давньою історичною назвою – Русь. Бо узурпувавши собі добу Київської Руси з її протоісторичним минулим, московські чинники вважають себе "історично-моральними", а навіть "юридичними" спадкоємцями ранньої й середньовічної історії Руси-України, а в дальшій консеквенції покликуються на харизматичний арґумент переказу про побут апостола Андрія Первозванного на Київських горах, а дальше на офіційне прийняття християнства князем Володимиром Великим, посвояченим з родом візантійських цісарів (тобто II Риму), на київських князів. Це мовляв, були "історично-морально-правні" арґументи, які мали промовляти за тим, що Москва кваліфікується на становище III Риму, а за тими "моральними" арґументами поступала політика сили й обману дипломатично-коронкового й історіографічного аспекту, а перш за все на сторінках московсько-російської літератури. Треба привітати й зреалізувати висловлений дезидерат Олександра Оглоблина, що за представниками української історичної науки залишається ще вагоме слово відносно проблеми історичної ґенези теорії III Риму.

У своїй черговій праці з церковної тематики (О.Оглоблин "До історії українського духовенства на Гетьманщині XVIII століття" *Богослов*, кн.I, Нью-Йорк, 1951, стор.57-64), опублікованій в циклостилевому виданні, автор заторкнув питання національно-культурно-церковного життя й діяльності українського духовенства північного Лівобережжя – Новгородсіверщини, яке, не уважаючи на русифікаційну політику російського великодержавного центру й московського патріярхату у відношенні до українського народу і його Церкви, зберігало рідні історично-національні традиції в свідомості свого відокремлення від окупаційних чинників з московської Півночі. Автор вичислює прізвища багатьох священничих родів, з яких деякі держалися своїх церковних парафій порядком своєрідної "династичності", тобто з батька – священника на сина або зятя, що скріплювало почуття льокального прив'зання, патріотизму й спільних традицій українських священичих родів, як заборола власного стилю громадсько-церковного життя й в широкому розумінні національної духовости. Так представлялося українське духовенство, згідно зі словами автора "мимо навіть чималої зовнішньої "російськости" в другій половині XIX і на початку XX століття, що створило підстави до належних умов для відродження національної Української Церкви в добі наших Визвольних Змагань на Великій Україні.

З черги на увагу заслуговує його церковно-історіографічний огляд (Олександер Оглоблин, "Українська церковна історіографія",

Український Історик, 4 (24), 1969, стор. 12-29). Після короткого Вступу зі загальними заввагами автор поділив з'ясований ним процес розвитку української церковної історіографії в сконденсованому огляді на три основні доби. В першому розділі (Українська церковна історіографія до XIX століття) автор починає від літописів і житій святих, отже від історичних і гаґіографічних творів, а дальше історично-церковних, пов'язаних з полемікою після Берестейської унії 1596 року, й теологічних трактатів включно до церковно-політичних про права української Церкви в державі при тодішніх умовах українського народу. В другому розділі (Українська церковна історіографія XIX – початку XX століття) автор зупинився над творами, присвяченими історії київських церковних пам'яток, епархій і спроб монографічних досліджень з історії Церкви, а дальше архівних матеріялів, історії манастирів та вкінці спроб подання синтетичної історії Церкви в світлі як своїх, так і чужих публікацій. В третьому розділі (Новітня українська церковна історіографія – 1917–1967) автор ствердужє нігілістичне відношення антирелігійної політики совєтської влади, а зокрема у відношенні до української Церкви на східньоукраїнських землях, а згодом від 1939 року на західньоукраїнських землях, та вичислює осередки студій над історією Української Православної Церкви (Український науковий інститут у Варшаві та Теологічний, Православний факультет варшавського університету), а у Львові й Римі студії над історією Української Католицької Церкви. Зокрема, Українська Духовна Академія у Львові зі своїм видатним теологом, ректором о.д-ром Й.Сліпим була огнищем теологічних студій між іншим і на відтинку історії української Церкви. В обговорюваній нами праці є подані важніші теологічні видання, а також наукові діячі, автори публікацій з ділянки історії українських Церков. Автор згадує також публікації чужинецьких дослідників, які заторкували історичну тематику українського церковного життя. При кінці своєї публікації наш історик присвячує коротку згадку справі дослідів протестантизму в Україні.

В циклі публікацій Олександра Оглоблина з церковної тематики на увагу заслуговує його мемуарна стаття з невеликим епістолярним матеріялом про Митрополита Кир Андрея Шептицького (Олександер Оглоблин, "Великій і світлій пам'яті митрополита Андрея Шептицького", *Логос*, т.6, кн.2, 1955, стор. 144-150). Навіть на основі тієї невеликої статті вдумливий читач може собі виробити або поглибити погляд на особу Митрополита Кир Андрея в кількох аспектах. Зі статті автора немов з екрану виринає постать великої й благородної людини, обдарованої високим рівнем інтелекту, вродженої інтеліґенції й аристократизмом духу, що потрапить піднятися високо понад рівень щоденної людської суєти навіть в умовах особистого й національного трагізму. Як духовник, Митрополит Кир Андрей є

гідним до наслідування Пастирем своїх вірних, що не втікає і не залишає своєї пастви, коли наближаються хижі вовки, лише ділить зі своєю паствою долю й недолю. В національному аспекті Кир Андрей – це дійсний князь свого народу всенаціонального-соборного характеру який старається пов'язати гармонійно своє становище церковного достойника й заразом патріота свого народу в одну синтезу ідейного поєднання національних братів Української Православної й Української Католицької Церков в дусі екуменізму й національної єдності, щоби український Орієнт і Окцидент зійшлися на ґрунті церковно-національного державного життя. Згадана мемуарна стаття є тим вагома, що її автором є видатний наш історик з рядів українського православного світу, який в дусі об'єктивізму, конфесійної толерантності та всенаціональної солідарності оцінив належно Великого Митрополита Кир Андрея Шептицького, одного з основних філярів єрархії Української Церкви. У своїй статті Ол. Оглоблин наголошує значення Митрополита Кир Андрея як мецената світу української науки, який особливо цікавився нею та спомагав морально й матеріяльно. Між іншим за ініціятивою Кир Андрея постала у Львові 1944 року Церковно-Археографічна Комісія, завданням якої було об'єднати наших істориків з рядів обох українських Церков в цілі дослідів над історією Української Церкви. В наслідок воєнних обставин Комісія могла стати активною щойно в 1946 році в Мюнхені при Апостольській Візитатурі. Особливо характерним є в даному випадку те, що навіть в часі, коли наближалися до Львова совєтські дивізії, Великий Митрополит Кир Андрей думав про Церкву й рідну науку. Думав категоріями не вузько-конфесійними, а екуменічними й всенаціонально-українськими.

Віктор ПАВЛЮК
Університет «Острозька Академія»
Острог, Україна

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ О. ОГЛОБЛИНА

Значним був інтерес О. П. Оглоблина до економічної історії України. Свою увагу цій галузі історичної науки вчений пояснював тим, що цей чинник історичного процесу був раніше занедбаний в історичній науці.[1] Разом з тим О. Оглоблин, будуючи свою схему історичного розвитку України, бачив, що попередня історична концепція побудована на основі етнічно-мовно-культурного і національно-політичного характеру, тоді як проблема економічної самостійности України в констексті її історичного розвитку не була науково обґрунтована. Тому вчений поставив перед собою завдання створити нову історичну схему господарського розвитку Східної Европи XIX ст., виходячи з принципу господарської самостійности України.[2] Саме економічний розвиток у XIX і на початку XX ст. відіграв вирішальну ролю в процесі формування Українського національно-територіального комплексу.[3]

В 1921-1922 рр. О. Оглоблин концентрує свою увагу на дослідженні історії української фабрики. Сам вчений це пояснює тим, що ця тема не була розроблена в українській історіографії, тоді як в російській цій проблемі присвятив свою працю «Русская фабрика» М. Туган-Барановський. На кінець 1924 р. три перші томи історії української фабрики XVIII - першої пол. XIX ст. були підготовлені. Якщо перший "Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетьманщине" і третій "Очерки истории украинской фабрики. Предкапиталистическая фабрика" томи були видані, то другий "Кріпацька фабрика" побачив світ лише 1930-1931 роках. Однак через арешт вче-

[1] О. Оглоблин. "Мій творчий шлях українського історика". *Збірник на пошану професора Олександра Оглоблина.* Нью Йорк, Українська Вільна Академія Наук у США, 1977, с.25.

[2] *Там само,* с. 27.

[3] О. Оглоблин. "Проблема схеми історії України 19-20 століть (до 1917 р.)". О. Оглоблин. *Студії з історії України. Статті і джерельні матеріали.* Редактор Л. Винар. Нью-Йорк—Київ—Торонто, 1995, с. 49.

ного, засудження його праць як ідеологічно шкідливих і ворожих радянському режимові, весь тираж книги було знищено. З цих причин ґрунтовне дослідження історії української фабрики було припинене.

Досліджуючи історію української фабрики, професор Оглоблин встановив чітку періодизацію її розвитку. Першу половину і 50-ті роки XIX ст. в історії української фабричної промисловости він визначає, як епоху боротьби вотчинної фабрики, основаної на кріпосній праці, яка була власністю помісного дворянства, та фабрики, основаної на вільнонайманій праці, власниками якої були купці і міщани, і лише в окремих випадках селяни і безпомісні дворяни.

Історичний розвиток України першої половини XIX ст. довів до того, що обидві групи промислових підприємств діяли і розвивалися в тих самих господарських межах, взаємовпливаючи одна на одну, створили нову перехідну форму промисловости — передкапіталістичну фабрику.[4]

У 1830-ті і в першій половині 40-х років в господарстві переважає ще вотчинна фабрика. Характерно, що поміщицьке підприємництво переходить від суконного до бурякоцукрового виробництва. В цей період остаточно закріплюються господарства купецької фабрики, капіталістичні відносини проникають у вотчинну промисловість, формується поняття "передкапіталістична фабрика" (автором якого є О. Оглоблин). Ця теза О. Оглоблина підтверджується згодом дослідженнями українських істориків Т. Дерев'янкіна, О. Нестеренка, І. Гуржія, Л. Мельника. Так із 27 суконних підприємств Волинської губернії 11 було вотчинних і 16 капіталістичних.[5] Продукція майже всіх мануфактур в основному реалізувалась на ринках. Найбільші мануфактури на Волині були в Горохові, Томашеві і Славуті. Славутська мануфактура, що належала Санґушку, виробляла не тільки сукно, а й інші шерстяні вироби, зокрема ковдри, що славились в Україні. На цій мануфактурі у 1857 р. працювало понад 500 робітників.[6]

Оглоблин простежує процес нагромадження українського капіталу, наростання капіталістичних відносин у межах господарства України, доводить, що розвиток української промисловости, у першій половині XIX ст. проходить у складних умовах конкуренції через Правобережний ринок.

Деякі фабрики не витримували конкурентної боротьби і скорочували своє виробництво. В таких складних умовах протистояння польській суконній промисловості могли існувати тільки фабрики, які були забезпечені урядовими замовленнями. Однак не можна погоди-

---

[4] А. Оглоблин. *Очерки истории украинской фабрики. Предкапиталистическая фабрика.* Б.м. и б.г., с.12.

[5] О. Нестеренко. *Розвиток промисловості на Україні.* — Київ, 1959, ч.1, с.246.

[6] *Там само*, с.248; А. Оглоблин. *Очерки истории...* с. 202.

тись з Оглоблиним в тому, що на українському (особливо Правобережному) ринку безроздільно панувало польське сукно.[7] Вже в першій чверті XIX ст. у Волинській губернії набула широкого розмаху суконна мануфактура капіталістичного типу. На частку таких мануфактур припадало 132.901 аршин, або 51% загального обсягу виробництва сукна в губернії. Із загального обсягу виробництва капіталістичних підприємств України майже 60% припадало на Волинську губернію, яка в кінці першої чверті XIX ст. не тільки займала перше місце, а й була основним центром капіталістичного суконного виробництва на Україні.[8] Кількість суконних мануфактур на Україні зросла. Якщо у 1814 р. було 53 мануфактури, то у 1832 р. вже 117.[9] Сукно відправляли до всіх великих міст України, до Москви, до Петербургу, постачали до державного скарбу, продавали на ярмарках, базарах, крамницях. Поштовхом до прискореного розвитку суконних мануфактур на Правобережжі у другій чверті XIX ст. було те, що царський уряд, бажаючи обмундирувати Литовський корпус місцевим сукном, звернувся до купців та поміщиків з пропозицією будувати суконні підприємства і постачати сукно війську на визначених, дуже вигідних умовах. А після польського повстання 1830-1831 рр. відбуваються значні зміни у відносинах польського і українського господарств. Обмеження імпорту іноземних товарів, розвиток транзитної торгівлі на Правобережжі викликали ріст фабрично-заводської промисловости, що зміцнило її конкуренційну спроможність.

Але й не слід відкидати впливу польського капіталу на український ринок. Тут переважали вироби суконні; шовкові, бавовняні, які доставлялись в Україну не тільки з Польщі, але й із Силезії, й частково із Саксонії. Їх доставляли польські, німецькі, українські та російські купці.[10] Проте, після 1832 року, у зв'язку із змінами в торгівлі з Польщею, обороти їх скорочуються і значення падає. Зокрема, ввіз польського сукна на ярмарки Поділля скоротився на 85,21%.[11]

Особливе місце у дослідженнях Оглоблина розвитку капіталістичного підприємництва, займає поміщицтво, зокрема маґнатерія Волині, серед якої виділяється родина Санґушків.

В маєтках князя Євстафія Санґушка у першій половині XIX ст. широко була розвинута промислова діяльність. У 1828 р. князь володів шістьма суконними фабриками, двома паперовими, однією свічковою,

---

[7] А. Оглоблин. *Очерки истории...* с.29.

[8] Т. Дерев'янкін. *Мануфактура на Україні в кінці XVIII — першій половині XIX ст.* — Київ, 1960, с. 26-27.

[9] І. Гуржій. *Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні.* Київ, 1962, с. 36.

[10] О. Оглоблин. Польський капітал і українськикй ринок за першу половину XIX ст.//ЦДАДОУ. — Ф.3561.— Оп.1. — Спр.23. — Арк.6.

[11] Оглоблин А. *Очерки истории...* с.34.

одним заводом; крім цього, йому належала частка в Корецькій суконній і Городницькій парцелянових фабриках. Санґушки приділяли багато уваги бурякоцукровому виробництву. У 1860 р., зазначає Оглоблин, Санґушкам належало на Волині, Київщині і Поділлі шість бурякоцукрових (п'ять пісочних і один рафінадний) заводів.[12] Слід підкреслити, що у звіті Волинського цивільного губернатора за 1850 р. йдеться про великий цукровий завод у маєтку князя Р. Санґушка та його доньки М. Потоцької у Шепетівці, де виготовлялось понад 50 тисяч пудів цукру-піску на рік.[13] Загальна сума виробництва підприємств Санґушка в Заславському повіті у 1860 р. становила біля 1.600 тисяч рублів, що переважало виробництво всіх інших повітів Волині разом взятих (63% всього виробництва губернії).[14]

Однією з причин інтенсивного розвитку промислового виробництва маґнатерії Оглоблин справедливо вважає застосування найновіших досягнень техніки. Всі їх цукрові, машинобудівельний, хемічний заводи, фабрики були оснащені паровими двигунами, механічним обладнанням, які привезені були з Англії.[15]

Характеризуючи процес створення фабричного виробництва в маєтках князів Санґушків, О. Оглоблин підкреслює участь в цьому іноземних підприємців. Зокрема, Славутський машинобудівельний завод розширяється в кінці 50-х років, завдяки діяльності англійця Варда, який став директором заводу. Підприємство було забезпечено новими машинами, які доставлялись з Англії і Бельгії. Висока технічна оснащеність заводу забезпечила можливість виготовляти парові машини, різноманітні апарати для бурякоцукрових заводів, парові котли, сільськогосподарську техніку. До 1860 року виробництво заводу оцінювалось (становило) на 100.000 рублів. Тут працювало близько 600 робітників.[16] У 1878-1879 рр. Славутський машинобудівельний завод належав акціонерному товариству Лільноп Рау і Левенштейн.

Славутська паперова фабрика, як зазначає історик, належала товариству, в якому, крім князя Санґушка, брали участь іноземці Лауденбах і Шейтц. В 1860 р. продукція фабрики оцінювалась в 100.000 рублів. Значна частина допоміжних матеріялів (клей, фарби тощо) постачались з-за кордону. Вироби Славутської паперової фабрики вивозились, головним чином, в Москву, Білорусію і Литву, реалізовувались на ринках Правобережної України, а також в Полтавській і Херсонській губерніях.[17]

---

[12] *Там само*, с.34.
[13] *Там само*, с. 200.
[14] *Там само*, с. 34.
[15] Мельник Л. Технічний переворот на Україні в XIX ст. — Київ, 1972, с.225.
[16] *Там само*, с.225.
[17] *Там само*, с. 201.

А хемічний завод в Барбарівці (поблизу Славути) був побудований у 1859 р. німцями Гесселем і Ейхгорном. Тут виготовляли скипідар, оцет, самфін (скипідар, очищений хемічним способом). Слід додати, що на Славутському механічному заводі працювали іноземці: Й. Вольф — голланський підданий, Й. Вашкевич — австрійський підданий, І. Ґруно — пруський підданий, слюсар заводу, М. Рамберг — шведський підданий, Х. Петерзон — данський підданий. А всього на фабриках, заводах, маєтках родини Санґушка на межі першої і другої половини XIX ст. працювало 32 чоловіки іноземного походження.[18]

О. Оглоблин схилявся до думки, що господарство маґнатів були поставлені відповідно до нових вимог землеробської і промислової техніки Европи. Землевласники господарювали у своїх маєтках кваліфіковано, покращуючи систему землекористування. Мали прекрасні городи з оранжереями і трейбгаузами, де працювали наймані німецькі городники. Правильно розвивали лісове господарство. До 1850 р. в лісах, які належали родині Санґушків (39.137 дес.), практикувалась вирібкова вирубка, штучне лісонасадження.[19] Санґушки зміцнювали знамениті на всю Европу табуни коней шляхом закупівлі чистопородних арабських коней у Арабії, по кілька сотень у кожному маєтку, чого не було в усій Росії.

Ще в 40-х роках вони прагнули поліпшити життя своїх селян. Князь Р. Санґушко спробував зробити перші кроки в напрямку ліквідації кріпосного права. Він почав з відмежування селянських угідь від маґнатських, надав право селянам за бажанням замінити панщину грошовою виплатою. Була введена система здачі в ректури за жеребкуванням, запроваджено помірні податки, широко використовувалась вільнонаймана праця.

Аналізуючи праці сучасників Ю. Крашевського і Т. Стецького, які описали "Волинський Манчестер" після відвідин в кінці 50-х років XIX ст., Оглоблин відмічає господарську мудрість його власника.

Підходам Оглоблина до розв'язання проблем економічного розвитку Правобережної України притаманна теоретична частина, актуальне суспільне значення. Його дослідження були активним чинником розвитку історичної науки з проблеми економічної історії 20-30 рр. XX ст.

Помітним є інтерес вченого до поміщицтва України і Волині зокрема, їх ролі в становленні та розвитку економічної самостійности України. О. Оглоблин одним з перших в українській історіографії, аналізуючи процес створення української промисловости, доводить, що маґнатерія, розвиваючи вотчинні (шляхетські) мануфактури другої половини XVIII — першої половини XIX ст., перетворювала свої маєтки на капіталістичні підприємства, визначала проґрес в промисловому виробництві.

---

[18] ЦДІАУ у м.Києві. — Ф.442. — Оп.36. — Спр.1695. — Арк.6, 7, 10, 35.

[19] І. Поляков. Велике землеволодіння на Волині. — Київ, 1898, с. 8.

ЛЕОНІД ТИМОШЕНКО
Дрогобицький Осередок УІТ ім. М. Грушевського
Дрогобич, Україна

СЛІДАМИ ПОЛІСЬКОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ ФРІДРІХА ГЕЛЬМАНА

(коментар до кількох документів з київського архіву Олександра Оглоблина)

Моє зацікавлення історією уніятської церкви на території колишнього Радомишльського повіту Київської губернії привело до архіву Олександра Оглоблина, який, як відомо, у міжвоєнному часі багато працював над економічною історією Правобережжя. Більшість його праць залишається до цього часу в рукописах (один їх перелік зайняв би тут багато місця).

Саме в особистому архіві Олександра Оглоблина мені пощастило знайти матеріяли до історії експедиції Ф.Гельмана, що стосуються рудень Радомишльського повіту, а саме – Потіївського маєтку, який у XVIII ст. належав уніятським митрополитам, а згодом перейшов (у підросійський період) у власність генерала Торсукова.[1]

Йдеться, властиво, про декілька рукописів з архіву історика: "Експедиція берґ-гауптамана Гельмана на Полісся 1824 р.", "Виписки та замітки до роботи "Експедиції…" та "Звіт про командировку на Полісся з прилогою карти огляненого округу та опис найдених копалень, складений берґ-гауптманом Гельманом 10 грудня 1826 р."[2] Найбільшим є перший рукопис – 136 стор., який датований 1936 р. Інші не датовані. Текст звіту про експедицію, датовану О. Оглоблиним 1825-1826 рр., наводиться (російською – мовою ориґіналу), в останній (третій) справі. Його точна назва: "Общий отчет занятиям по командировке в Полесье, с приложением геогностической карты всему обозренному округу и описания найденных в оном ископаемых.

---

[1] Про історію села, яке на початку XVII ст. було назване на честь Іпатія Потія, див. нашу працю: Тимошенко Леонід. *Потіївка та її околиці в XVI – XIX ст.* (Потіївські старожитності. – Вип.І.). – Дрогобич, 2000. – 76 с.

[2] Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.3561. – Оп.1. – Спр.108, 109, 110.

Составлен берг-гауптманом Гельманом". На жаль, згадана карта краю відсутня. Крім того, історикові не вдалося в 30-х рр. віднайти й чернеткові (щоденникові) матеріяли експедиції.

Передісторія експедиції така. Від генерала Торсукова, власника маєтку наприкінці XVIII - початку XIX ст., Потіївка перейшла до його дочки Марії. Остання вийшла заміж за Петра Андрійовича Кікина (1773-1834). Петро Кікин був непересічною особою, мав титули таємного радника, статс-секретаря, сенатора. Закінчив пансіонат Московського університету, брав участь у війні 1812 р, (обіймав посади фліґель-ад'ютанта царя Олександра І, чергового генерала російських армій). Будучи членом кількох наукових товариств, Петро Кікин входив до наукової та літературної еліти столиці. Товаришував з блискучим Державіним.

Одружившись з донькою Торсукова, П. Кікин відвідав їх маєтки на Київському Поліссі. З'ясувалося, що місцеві землі багаті на корисні копалини і тут процвітають різноманітні промисли. Було зрозуміло, що місцеві джерела сировини (особливо рудні) вичерпувались унаслідок багаторічної експлуатації надр. Це, отже, стурбувало нового власника, і 1834 р. він подав міністрові фінансів Канкріну "практичні замітки про залізні заводи у Поліському маєтку пані Кікиної". Записка була опублікована (правда, з великим запізненням) 1842 р, у "Трудах Минералогического Общества".[3]

Яких же висновків дійшов Петро Кікин? Спочатку він докладно описав поклади залізної руди, називаючи їх "рудою Потіївською", тоді з'ясував техніку видобутку, яка, щоправда, була дуже застаріла. "Деякі із місцевих руд, — писав П. Кікин, — переплавляючи спочатку на чавун, можна після того перетворювати з користю і на виробництво заліза". При цьому він дивувався, що при загальному багатстві місцевих покладів руди і лісу, в Україну метали завозяться з Сибіру і досі не налагоджено їх місцевого виробництва. Додавалася, крім того, й стратегічні інтереси: царизм хотів створити місцеву залізорудну базу для потреб київського Арсеналу, котрий виробляв гармати.

Очевидно, арґументи П. Кікина вплинули на міністра фінансів, і той переконав царя. Було виділено, зрештою, 10 тис. рублів на проведення спеціяльних досліджень. Організацію і проведення експедиції доручили берґ-гауптманові 6-ої клясу (гірничий офіцер) Фрідріху Йосипові фон Гельману, котрий був у той час мінцмайстером петербурзького монетного двору. О. Оглоблин знайшов у петербурзь-

---

[3] Описание минералов, находящихся в имении Г-жи Тайной Советницы Кикиной (Сообщено супругом ее Действительным Членом Общества Петром Андреевичем Кикиным) // Труды Минералогического Общества в С. Петербурге. – 1842. – Ч.II. – С.9-18.

ких архівах звіт експедиції, матеріялами котрого ми скористалися. Звіт був підписаний 10.12.1826 р.

Експедиція побувала в Київській і Волинській губерніях, у маєтках Кікиних, з метою докладних гірничих розвідок. Центром експедиції було обрано Радомишль. Звідси вирушали у Нові Вороб'ї і Потіївку. Перед тим було оглянуто Ставки, Мінійки і Коростишів.

Цікавою є характеристика місцевих потіївських ґрунтів: "Найголовніша частина цього маєтку покрита тучним чорноземом доволі грубого шару, хлібородна і багата на різний ліс". Зрозуміло, що сучасні уявлення про потіївські піщані ґрунти є продуктом "соціялістичного" перетворення сільського господарства краю.

Докладним є географічний і геологічний описи земель Потіївського маєтку. У північній його частині, на р. Тростяниці, знаходилась Буківська Рудня з двома руднями вище по ріці і однією — нижче. Протягом 10 верст на ріці знаходилось 5 гребель, "весьма просто й худо устроенных", через що у квітні 1825 р. всі вони були знесені повінню. У районі Буків знайшли так зв. "гірничу" залізну руду — глинястий і бурий залізний камінь, котрий залягав між р. Тростяницею і рівчаком Бобровим, в урочищах Буки і Сичівка, Круглий Ліг, Коскове і по Будилівській дорозі. Площа руд — 1,5 версти х 300 сажнів. З'ясувалося це шляхом шурфування і буріння (було, зокрема, пробурено 32 свердловини глибиною до 35 фітів).

На правому допливі Тростяниці — р. Візні, знаходилась Рудня Шлямарка — другий залізнорудний центр маєтку. У районі Шлямарки поклади руди зафіксовані в урочищах Нератове і Бервиці. Руди тут залягали гніздами, площею 1200 кв. саженів. Буріння в семи точках (глибиною до 5-8 фітів) призвело до знахідок окремих брил від 3 до 5 футів у поперечнику, товщиною до 1 фіта.

Експедиція визначила, що потіївські руди - це жовта крихка напівстверділа залізна вохра, частинки котрої складають сплющені кругляки бурого залізного каменю. Загалом же поклади руди були небагатими, оскільки добувалось її з тих самих рудокопних ям. Буківська і шлямарська фабрики, куди для переробки привозилось руду, використовували відсталу технологію. Потіївська руда, крім того мала невеликий відсоток заліза (30-40% чавуну), що уможливлювало лише виробництво м'якого заліза, придатного для сільськогосподарських виробів місцевого значення. Великими були втрати в сиродутних горнах. Тому, підсумувала експедиція, велика промислова розробка потіївських родовищ е недоцільною. Допускалось лише короткотермінове виробництво.

Доцільним було б тут подати історію рудень Радомишльського повіту. Обмежимось у цьому нарисі деякими заввагами. Найстаріша рудня поблизу Радомишля зафіксована у джерелах XIV ст. Наступні

свідчення відносяться до XVII ст.: Малинська — 1639 р., Нянівська — 1630, на р.Осічі — 1622 р., залізні заводи в самому Радомишлі — 1683 р. Згадані Буківська Рудня і Рудня Шлямарка датуються 1768 р.

У середині XIX ст. залізорудну промисловість Київщини досліджував київський професор М. Бунґе. За даними на 1856 р., у Радомишльському повіті залишилось лише 5 рудень, котрі виробляли продукцію: Сичівська, Рихта, Шершнівська, Янцівська і слобода Біла Береза[4].

Виробництво заліза з місцевих (болотних) руд досліджувалось після 100 років — Поліською експедицією ВУАН. 1932 р. вона побувала і на півночі потіївського маєтку: в Буках, Бучках і Сичівці. Старі люди, зокрема 98-річний дід Таранок, ще пам'ятали тоді про залізорудні промисли, а також про ковальську майстерність своїх предків[5] Тепер, звичайно, про давно минулі часи вже не пам'ятає ніхто. Є підстави стверджувати, що Олександер Оглоблин відвідав з експедицією рудні потіївського маєтку. Підсумовуючи, зазначимо, що історик добре знав джерельну базу економічної історії Київського Полісся, свідченням чого є покликання на архівні матеріяли, якими переповнені його рукописи. Частина джерел, на жаль, уже втрачена. Тому його праці мають неабияку наукову цінність і заслуговують на спеціяльне вивчення.

---

[4] Н. Бунге Исследования о железной промышленности в губерниях Киевскаго учебного округа. 1. *О добывании руды и выплавке из нее чугуна и железа.* – Київ, 1856. – С.29, 36, 62, 84.

[5] ЦДАВО. – Ф.3561. – Оп.1. – Спр.317. – Арк.179-186.

АСЯ ГУМЕЦЬКА
Українська Вільна Академія Наук
Анн Арбор, MI.

ОГЛОБЛИН ЯК ЛІРИК

Нас не повинно вже дивувати, що історики одночасно бувають і поетами. Маємо досить прикладів: Костомаров, Грушевський, серед сучасників — Раїса Іванченко, Олександер Домбровський, а оце тепер довідуємося, що й Оглоблин мав нахил до віршування.*

Перед нами п'ять віршів: перші три, російською мовою, написані в Києві в 1919-1920-их роках (тут вони подані також в українському перекладі); два останні, українською мовою, написані вже в еміґрації в 1970 році. Між цими віршами різниця не тільки мовна, але й стилістична. Отже, пригляньмося до лірики нашого історика, щоб краще пізнати його вдачу та естетичні смаки.

Перший вірш датований кінцем вересня 1919 року і адресований Ганні Якимівні Фроловій, з якою Оглоблин щойно познайомився:

Анне Акимовне Фроловой

ЕЙ**

Ваш облик, девственно-застенчивый,
Меня доверчиво смутил.
Ваш взор, чудесно-переменчивый
Был мил.

Румянец щек, привычно-матових,
Волненье Ваше выдавал,
Безмолвный сумрак глаз агатовых
Мерцал.

В игре, порывисто-взволнованной,
Игре невысказанных "нет",
Я жду минуты уготованной
И лет.

29.IX.1919 *Киев*

ЇЙ

Ваш вид, невинно-соромливий
Мене довірливо збентежив.
Ваш погляд, чарівно-мінливий
Був милий.

Рум'янець щік, звичайно матових,
Про хвилювання говорив,
Мовчазний сутінок очей агатових
Мигтів.

У грі, поривчасто-схвильованій,
У грі невисказаних "ні"
Я жду хвилини уготованої
Й років.

Київ

---

* Інформацію про поезію Олександра Оглоблина одержано від Любомира Винара, опікуна творчої спадщини історика. Копії віршів історика зберігаються в архіві УІТ

** Російський ориґінал друкуємо за сучасним правописом.

Напевно Оглоблин показав цей вірш Ганні Якимівні, яка згодом стала його дружиною. Можемо припустити, що вірш їй сподобався вишуканістю форми та імпресіоністичними барвами, якими змальовано її портрет, хоча не виключено, що останні рядки вірша її "збентежили" не менше, ніж її образ збентежив поета.[1] Вірш насичений психологічними та естетичними спостереженнями, які автор намагається осмислити після початкового збентеження. Він помічає, що в неї чудовий, милий погляд, приглядається до гри її очей, до всієї її поведінки, і коментує кожне своє спостереження дієсловами, які стратегічно поставлені в кінцеву, інверсійну позицію, а деякі взагалі становлять увесь рядок: "Был мил", "Мерцал". Хоч "вона" ні разу не названа, вірш побудований на семантичному контрасті: її риси — його реакція, її гра — його очікування. Схвильованістьь героїні передано психологічними епітетами-комозита, які створюють особливу мелодику,[2] сповільнюючи загальний ямбічний розмір вірша. Такі композита, особливо як дактилічні рими, були дуже розповсюджені в російській поезії тих років, хоч мають свій початок ще в 19-му сторіччі в поезії Тютчева.[3] Взагалі цей вірш Оглоблина добре "вписується" в поетику й тематику сучасної йому російської поезії. Ось наприклад, вірш Бальмонта:[4]

---

[1] Тут мимохіть пригадується німецька пісенька:

Mädel mein, sag nicht "nein",	(Дівча моє, не кажи "ні",
Du allein wirst du mein,	Ти єдина будеш моєю,
Mädel, du weisst doch ganz genau:	Дівча, ти ж знаєш напевно:
Wirst meine kleine, süsse Frau.	Будеш моєю маленькою солодкою жінкою.)

[2] Я вживаю цей термін у значенні, яке йому надавав Борис Ейхенбаум: він називає мелодикою "інтонаційну систему" тобто синтаксичні фіґури, і в зв'язку з цим розрізняє три інтонаційні типи в ліриці — деклямаційний (реторичний), пісенний (напевный) і розмовний (див. його нарис "Мелодика русского лирического стиха" в кн. Б. Эйхенбаум, *О поэзии*, Ленинград, 1969, ст. 330-331). Лірика Оглоблина безперечно належить до пісенного типу.

[3] Точно кажучи, композита, базовані на грецьких зразках, увів до російської поезії ще Симеон Полоцький, але саме Тютчеву завдячують російські поети новітньої доби створенням романтичних та імпресіоністичних композита на зразок "таинственно-волшебные думы", "пророчески-прощальный глас", "по темно-брызжучим коврам", "Люблю глаза твои, мой друг, С игрой их пламенно-чудесной". Символісти популяризували Тютчева і, йдучи за ним, створювали такі композита, як, наприклад, у Бальмонта.

Чувственно-неясные,
Девственно-прекрасные,
В страстности бесстрастные
...
Зыбкие и странные,
Вкрадчиво-туманные

["Ангелы опальные" в збірці К.Д. Бальмонт, *Стихотворения*, Ленинград, 1969, ст. 154]

[4] Там же, ст. 157. Про вплив Бальмонта на поезію його сучасників читаємо: "Бальмонт увів у російську поезію нові ритми, обновив і різноманітив риму, дав таке багатство алітерацій, якого не знав перед ним жодний російський поет" (*История русской поэзии*, т. II, Л. К. Долгополов, "Поэзия русского символизма", Ленинград, 1969, ст. 259).

Я БУДУ ЖДАТЬ

А буду ждать тебя мучительно
Я буду ждать тебя года,
Ты манишь сладко-исключительно,
Ты обещаешь навсегда.

Ты вся — безмолвие несчастия,
Случайный свет во мгле земной,
Неизъясненность сладострастия,
Еще не познанного мной.

Своей усмешкой вечно-кроткою,
Лицом, всегда склоненным ниц,
Своей неровною походкою
Крылатых, но не ходких птиц

Ты будиш чувства тайно-спящие, —
И знаю, не затмит слеза
Твои куда-то прочь глядящие,
Твои неверные глаза.

Не знаю, хочешь ли ты радости,
Уста к устам, прильнуть ко мне,
Но я не знаю высшей сладости —
Как быть с тобой наедине.

Не знаю, смерть ли ты нежданная
Иль нерожденная звезда,
Но буду ждать тебя, желанная,
Я буду ждать тебя всегда.

У приблизному перекладі цей вірш звучить так:

Я чекатиму на тебе болісно,
Я чекатиму на тебе роки,
Ти маниш винятково-солодко,
Ти обіцяєш назавжди.

Ти вся — безгоміння нещастя,
Випадкове світло в імлі земній,
Невимовність любострастя
Ще невідомого мені.

Своїм завжди-покірним усміхом,
Лицем, що завжди хилиш вниз,
Своєю ходою нерівною
Крилатих і нешвидких птиць

Ти будиш почуття таємно-сплячі,
І знаю, не затьмить сльоза
Твоїх очей, що геть задивлені,
Твоїх невірних очей.

Не знаю, чи ти хочеш радости,
Уста до вуст, до мене припасти,
Та я не знаю вище солодкости —
Як бути сам-на-сам з тобою.

Не знаю, чи ти смерть нежданна,
Чи ненароджена зірка,
Та я чекатиму на тебе, бажана,
Чекатиму тебе завжди.

Звернім увагу, що вірш Бальмонта має той самий розмір (п'ятистопний ямб) і ту саму схему римування (дактиличні рими в непарних, чоловічі в парних рядках), що й вірш Оглоблина, при чому багато дактиличних рим становлять епітети-композита. Є тут і семантична схожість в окремих деталях, хоч це не значить, що Оглоблин наслідував Бальмонта: просто подібна тема викликала подібні образи, але схожість стилістична й ритмічна може бути ознакою свідомого чи несвідомого наслідування.[5]

[5] Б. Ейхенбаум у згаданих нарисах робить важливе зауваження, з яким не можна не погодитися: "Механічної спадкоємности, простого наслідування в літературі, як і взагалі в мистецтві, не буває" (ст. 395). З цього самого приводу в згаданій "Істсорії російської поезії" є цікаве спостереження відносно "цитування" в поезії А. К. Толстого і взагалі відносно цього поета, з яким Оглоблин має багато спільного. Там читаємо: "Трудно собі уявити, щоб він (Толстой) у своїх віршах не помічав прихованих цитат із відомих творів. Разом з тим цитати несли у віршах А. К. Толстого й іншу, можна сказати, навіть протилежну функцію. У поєднанні з розмовною простотою, безпосередністю вислову почуття, вони сприяли "об'єктивізації" суб'єкта поезії Толстого,

Другий вірш Олександра Петровича написаний місяць пізніше, вже після його освідчення в коханні. Ось він:

Анне Акимовне Фроловой

СЕДЬМОЕ НОЯБРЯ

Ты мне ответила: “согласна”,
И эти чудные слова
В моей душе зажгли прекрасный
И светлый факел торжества.

И в этот миг все стало ясно:
Навек я твой и ты моя;
В твем ответе: “я согласна”
Всю эту тайну понял я.

8.XI.1919 Киев

СЬОМЕ ЛИСТОПАДА

Ти мені відповіла: “Я згідна”,
І оці слова чудові
У моїй душі запалили
Смолоскип переможний любови.

В ту хвилину все стало ясно:
Навіки я твій, ти — моя,
У твоїх словах прекрасних
Зрозумілв всю цю тайну я.

Київ

Цей радісний емоційний вірш позбавлений інтелектуальности й рефлексії попереднього: поетова думка спішить через усі рядки, так ніби від хвилювання він втратив бажання шукати складні рими й оригінальні ритми. Серед поетичних тропів бачимо тільки три епітети — “чудовий”, “прекрасний” і “ясний”, і одну метафору — “смолоскип перемоги” — усі вони досить банальні. Другий четверовірш взагалі звучить прозаїчно. Завважмо, однак, продовження теми попереднього вірша: впевненість, що вона йому належатиме “навіки” (тут уже прогрес від “миті” й “років”).

Третій вірш хронологічно йде за другим (написаний дев’ять місяців пізніше). Автор назвав його “Музика” з підзаголовком “Сонет” — чи не тому, що в ньому йдеться про сонатину, яку грає Ганна Яківна?.. Вона, до речі, мала музичну освіту й виступала з концертами. Оглоблин, як знаємо, дуже любив клясичну музику. Ось його вірш:

МУЗЫКА
(Сонет)

Анне Акимовне Фроловой

Когда задумчива и нежно-холодна
Подходишь ты к изящному пьянино,
Твоя душа в тот миг одна,
Твоя душа в тот миг едина.

надавали певність його характеристиці як сучасної, широкої і трохи книжної людини, “піднесеного” юнака. захопленого поезією”. Здається ця характеритсика підходить і до нашого поета, хоча б частково.

Мгновенно мера жизни выпита до дна;
И в тишине таящейся гостиной
Несется девственно-грустна
Ласкающая сонатина
И память воскрешает милые черты,
Меня былым, давно утраченным волнуя;
И мертвые грозят цветы,
Убитые капризом поцелуя…

— О, не кончай, молю тебя: счастлива ты —
Тебя, одну тебя люблю я.

4.VIII.1920 *Золотоноша*

МУЗИКА
(Сонет)

Коли задумана ти, ніжна і холодна
Підходиш до стрункого піяніна,
Твоя душа в ту мить одна.
Твоя душа в ту мить єдина.

Міра життя вмить випита до дна,
І в тиші, де ховалася гостинна,
Лунає непорочна і сумна,
Пестливо-ніжна сонатина.

І пам'ять воскрешає милі риси,
Давно забутим, втраченим хвилює,
І ось погрожують вже мертві квіти
Забиті примхою, що їх цілує.

О, не кінчай, молю: щаслива ти,
Тебе, одну тебе люблю я.

Золотоноша

Хоч в оригіналі вірш має форму трьох катренів і одного двовірша, насправді це дійсно сонет з двох катренів і двох терцетів з типовою схемою римування: abab abab cdc dcd. Форма сонета вважається однією з найважчих до компонування не тільки через її складну побудову, але й через тематичні вимоги: теза-антитеза-синтеза. Щодо рим, то Оглоблин досить вдало дає собі раду з першою серією на "—на": холодна:: одна:: до дна:: грустна; друга на "ино"—вже неточна: єдина:: гостинной, однак неточні або приблизні рими (асонанси і т.п.) набули в той час широкого розповсюдження. Цей сонет присвячений музиці, отже можемо очікувати в ньому присутности різних звукових повторів і взагалі особливої мелодики. І дійсно, в ньому багато асонансів, алітерацій, консонансів, хоч це не механічне звуконаслідування, таке, наприклад, яке знаходимо у Андрея Бєлого в

його поемі “Первое свидание”.[6] Взагалі не виглядає, щоб Оглоблин поділяв “музичну” настанову символістів, яку вони запозичили у Бодлера (пор. його славне “De la musique avant toute chose”). У сонеті Оглоблина мелодика міняється від строфи до строфи, що можна показати графічно таким способом:*

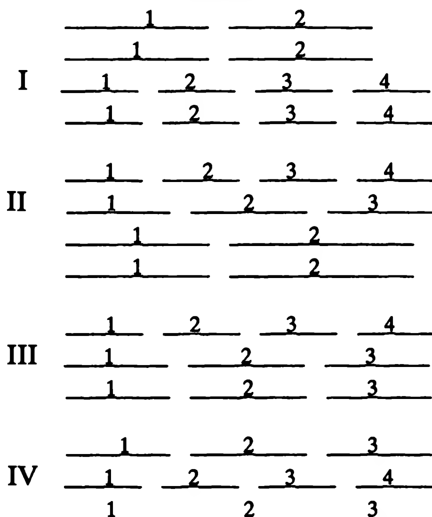

Фонетично у першому катрені домінують: відкритий голосний “а”, зубні “д” і “т” (їх разом 16) та носовий “н” (6). Разом ці звуки створюють враження регулярних ударів акордами по клавішах, в той час як співуче “н” пом’якшує ці удари. У другому катрені ударні звуки затихають, натомість на передній плян виступають носові “н” та “м” (останнє підсилене алітерацією). Голосного “а” майже не чути, але є

[6] Малюючи симфонічну оркестру А. Бєлий пише:

Выходит музыкантов стая,
В ней кто-то, лысиной блистая,
Чихает, фраком отлетая,
И продувает свой кларнет...
Возня, переговоры... Скрежет:
И трудный гуд, и нудный зуд —
Так ноет зуб, так нудит блуд...
Кто это там пилит и режет?
Натянуто пустое дно, —
Долдонит бебень барабана,
Как пузо выпуклого жбана:
И тупо, тупо бьет оно...
О, невозможные моменты:
Струнят и строют инструменты...

(“Первое свидание. Поэма”)

* Довгими рисками позначені довші фразеологічні сегменти, коротшими коротші, малими — малі.

"е" та "и". Загальний ефект: від форте (I катрен) до п'яно (II). У першому терцеті знов чуємо звукову зміну: голосно заявляє про себе "р" (6), багато "т" (5) та "м" (5), з'являються нові звуки "ц" та "з", а головне багато скупчень приголосних кр, рт, ртв, тр, пр — усе це разом створює враження какофонії, дисгармонійного напруження. Після цього останній терцет, особливо його заключні два рядки, дають звукове розпруження: повертається широке "а", глибоке заспокоююче "у", знов чуємо тихі "т", а головне з'являються ласкаві "л", які звучать символічним акордом в останніх словах "люблю я!". У сонеті бачимо знайомі композита (нежно-холодна, девственно-грустна — цим останнім епітетом окреслена не виконавиця, а сонатина). Є в цьому вірші і щось недосказане, якийсь натяк на минуле розчарування, може нещасне кохання — така недосказаність, зрозуміла тільки близьким друзям, була питома поезії багатьох символістів (напр. поезії Ал. Блока).

Два вірші українською мовою Оглоблин написав вже після смерти дружини — вона померла в 1965 році. Обидва навіяні спогадами про неї і просякнені тугою за минулим. Перший вірш без назви, але має багатомовний епіграф з вірша Олександра Олеся:

"Нехай сніги лежать, як килим,
Нехай хоч цілий вік метуть!"
(О. Олесь)

Минуло літо. Осінь нині,
А в серці шум весняних мрій:
Я знову бачу очі сині,
Я знову чую голос твій.

Нехай шумлять вітри осінні,
Нехай шаліє буревій:
Щоб тільки бачить очі сині,
Щоб тільки чути голос твій!

13.X.1969

Епіграфи завжди містять натяк на головну думку або настрій автора, отже наведемо Олесів вірш, щоб краще відчути, яким настроєм був пройнятий Оглоблин, коли писав ці рядки.

Нехай сніги лежать як килим,
Нехай хоч цілий вік метуть!
Дарма: мені над снігом білим
Квітки очей твоїх цвітуть.

Нехай мороз всю ніч шаліє
І тоне в темряві земля, —
Мене здаля, як сонце, гріє
Усмішка сонячна твоя.

Нехай зима мій волос вкрила, —
У серці квітень розцвіта!
І знов назад, розняввши крила,
Мої вертаються літа.

(1916)

Порівняння цих двох віршів виразно вказує на подібність настрою, хоч Оглоблин багато скупіший на висловлювання своїх почувань у поетично оздобленій формі. Вірш побудовано на синтаксичному паралелізмі[7] з анафорами (*Я знову… Нехай… Щоб…*),в ньому тільки три епітети — *весняних, осінні* та *сині,* і одна метафора (*весняні мрії*). Як і у вірші Олеся, думка звертається по черзі до природи і до власних почувань — це, між іншим, типова побудова народних пісень, яку так вдало наслідував Котляревський в арії Наталки "Віють вітри...". Згадуючи про настрій Оглиблиного вірша варто підкреслити, що він, як і у Олеся, життєстверджувальний: серце поета повне "весняних мрій". Як побачимо, і наступний вірш не мінорний, хоч тут вже відверто згадується старість, що наближається з кожним днем:

ДІЯРІЙ

Припалий пилечком в кутку
Діярій Гетьмана забутий.
Тебе нема, і в холодку
Тримає серце тихий смуток.

Життя розвіється, як дим,
І кожен день поволі старить,
Та буде вічно молодим
І незабутим *наш* діярій.

5-15.VII.70

Настрій у цьому вірші — це "тихий смуток", але не розпач, не туга за коханням, що "не повернеться", не нарікання на самотність. Можна сказати, що ці два вірші свідчать про силу характеру й витривалість цієї вже літньої людини.

Якщо проаналізувати всю лірику Оглоблина з психологічного пункту погляду, то він виглядає не сентиментальним мрійником, а сильною натурою, впевненою в собі. Він склінний аналізувати свої емоції, висловлює їх досить стримано, хоч часом вони прориваються в нього від щирого серця (пор. "Тебе, одну тебе люблю я!"). Це людина з естетичним смаком, як поет він був людина своєї доби і вмів вживати поетичні засоби, які різноманітили ритм і створювали певну

[7] Про синтаксичний паралелізм, як одну з головних ознак пісенного вірша, писав Ейхенбаум: "замість простих і стислих фраз знаходимо періодизацію, побудовану на повторах і на синтаксичному паралелізмові, в' якому одна синтаксична фігура, розвиваючись і варіюючись, обіймає кілька строф або увесь вірш" (цит. праця, ст. 345).

мелодику вірша. Вибір слів у нього здебільша вишуканий, "літературний" — в нього не чути розмовних інтонацій, нема вульгаризмів чи прозаїзмів. Вірші Оглоблина найближчі до віршів російських символістів та імпресіоністів у їхньому словесному виконанні, але без відповідної ідеологічної чи філософської спрямованости цих поетичних течій. Назагал, можемо ствердити, що Оглоблин володів неабияким поетичним хистом. Шкода, що не збереглося більше його ліричних творів, зокрема пейзажної лірики, хоч може природа не надихала його бажанням віршувати. Знаємо, однак, що впродовж свого життя історик писав і на злободенні теми. Цей його сатиричний доробок ще чекає на дослідження.

ВАСИЛЬ ОМЕЛЬЧЕНКО
Українське Історичне Товариство,
Нью-Йорк

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК І ПРОФ. ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН

Українська Вільна Академія Наук (УВАН) була створена українськими науковцями в часи першого повоєнного року, коли, кажучи словами Йоаннікія Галятовського, повтореними не раз пізнішими науковими поколіннями України "більш есьмо утікали і на смерть, нежели на книгу тую поглядали".

Фундатори УВАН поставили перед собою головне завдання: поза межами України плекати вільну, справжню українську науку, в дусі кращих українських наукових традицій, втіленням і речником яких була Всеукраїнська Академія Наук у Києві 1920-х років.

Відомо, що велика частина членів і співробітників тієї Академії, головно в ділянці гуманітарних дисциплін, була знищена або позбавлена змоги науково працювати. Лише невеликій частині українських науковців пощастило пережити цю руїну і врятуватися у вільному світі. Серед них опинився і визначний український історик проф. Олександер Петрович Оглоблин, який свого часу будував Київську Академію Наук і він уважав своїм обов'язком і правом продовжувати в нових умовах ту працю, яку він провадив на Батьківщині.

В 1945 р. в Авґсбурзі, Німеччина, була заснована Українська Вільна Академія Наук (УВАН). Першим її президентом був проф. Дмитро Дорошенко, заслужений історик, видатний громадсько-політичний діяч.

В короткому часі, Академія об'єднала біля 150 членів, праця відбувалася в 16 групах, керівниками яких було обрано видатних і енергійних вчених, що з великою відповідальністю взялися за працю. Одною з них була Історична група УВАН. Праця її відбувалася в систематичному влаштовуванні наукових конференцій, доповідей та видавничої діяльності. Варто згадати декілька конференцій: одна з них була присвячена "Трипільській культурі", друга "Допоміжним історичним наукам", наступні – "Гетьманові Іванові Мазепі та його добі", "Україна і Захід – культурні і політичні взаємини". Після цієї конфе-

ренції решту часу присвячено було організаційним справам Історичної групи: видавничий плян, розмежування праці з Історичною секцією НТШ, обміркування і затвердження поданого головою Історичної групи проф. Олександром Оглоблином "Проєкту" утворення Археографічної комісії Академії, яку він очолив.

Протягом 1946 р. УВАН видавала *Інформаційний Бюлетень*, де друкувалися короткі автореферати прочитаних доповідей. З 1947 р. замість *Бюлетеня* видається *Літопис УВАН*. З рамени Історичної групи видано циклостилем працю проф. Бориса Крупницького *До методологічних проблем української історії* та інші доповіді членів Історичної групи.

Видавнича справа з кінцем другого року існування УВАН в Европі набирає ширших можливостей в тому числі Історичної групи у зв'язку з утворенням Громадського фонду для цієї мети з організацією Товариства прихильників УВАН на чолі з суспільним діячем Василем Мудрим.

У найближчий плян академічного видавництва поставлено декілька монографій з історичною тематикою, які і появилися друком, а саме праці: проф. Бориса Крупницького *Гетьман Данило Апостол,* проф. Олександра Оглоблина *Опанас Лобисевич,* проф. Наталії Полонської-Василенко *Заселення Південної України* і нарешті видано складену працю проф. Петром Курінним та Олексою Повстенком *Історичні пляни Києва.*

Варто додати, що в цьому часі велося інтенсивну підготовку видання *Великої історії України,* складеної Олександром Оглоблиним (головний редактор), Борисом Крупницьким, Наталією Полонською-Василенко та іншими. На великий жаль, з багатьох причин, ця цінна праця не була завершена.

В цьому часі продовжуючи академічно-наукову діяльність, він був звичайним професором і членом сенату Українського Вільного Університету й Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦ, дійсним членом НТШ (з1948 р.), заступником голови (з 1949 р.) Українського Історично-Філологічного Товариства в Мюнхені (колись Празького).

Тоді ж проф. Олександер Оглоблин був директором Науково-Дослідного Інституту Мартирології (з 1946 р.), Керівником відділу Генеалогії Українського Дослідного Інституту Родознавства та Знаменознавства (з 1947 р.), дійсним членом Морського Інституту (з 1948 р.). З 1948 р. проф. Оглоблин працює, як член Редакційної колеґії *"Енциклопедії Українознавства*" й редактором її історичного відділу.

В кінці 1947 р. через виїзд великої частини еміграції за океан, осередок УВАН в Авґсбурзі почав втрачати значення.

В 1947-48 рр. велика кількість членів УВАН приїхала в США і тут 15 квітня 1950 р. в Нью-Йорку на організаційних зборах було обрано тимчасову Управу на чолі з проф. Михайлом Ветуховим. У

складі УВАН у США працює низка секцій й комісій, у тому числі і Історична секція.

10 березня 1952 р. відбулися перші організаційні збори Історичної секції УВАН у США, на яких обрано Управу секції у складі: проф. О. Оглоблин – голова, д-р Леонід Соневицький, який виконував і обов'зки заступника голови секції. Треба відзначити ту невсипущу працю, яку провів її голова, проф. Олександер Оглоблин, один з найвидатніших істориків в другій половині 20-го століття.

Вистачить тут тільки згадати той факт, що не було майже року, щоб він не доповідав на засіданнях Історичної Секції Академії.

Крім проф. Оглоблина, на засіданнях виступали з доповідями велике число істориків. Варто відзначити, що в праці історичної секції взяли участь дослідники з різних земель України, люди різних поглядів та ґенерацій. Проте, всіх їх єднало одне бажання – служити справі української історичної науки.

У зв'зку з поширенням видавничої діяльності УВАН, дослідники історії України дістали можливість друкувати свої праці у виданях Академії. В 1953 р. появляються *Аннали,* українознавчий науковий журнал. На сторінках *Анналів* містили праці на різні історичні теми наші дослідники, як молодшої, так і старшої ґенерацій.

З ініціятиви Івана Лисяка-Рудницького і молодших істориків, Історична секція УВАН вирішила проводити щорічні наукові конференції українських істориків і дослідників суспільних наук. Якими мотивами керувався тоді проф. Оглоблин? Насамперед, він хотів створити в рямцях УВАН творче об'єднання молодшої ґенерації, яка вже почала перебирати на себе відповідальність за дальший розвиток української науки й науки про Україну в співпраці з нечисленними вже представниками старшої ґенерації українських істориків.

Чи пощастило йому виконати це завдання? Я думаю, що у значній мірі, так. Доказом цього є понад десять влаштованих цінних конференцій і – особливо (програми, зміст і склад доповідачів цих конференцій), які сьогодні є знаними професорами американських університетів, подаю азбучно: Богдан Винар, Любомир Винар, Любомир Гайда, Всеволод Голубничий, Тарас Гунчак, Іван Коропецький, Мирослав Лабунька, Іван Лисяк-Рудницький, Орест Субтельний, Василь Омельченко та багато інших.

Пригадую, коли Олександер Оглоблин відкриваючи 8-у щорічну конференцію Українських істориків і суспільних наук говорив: *"Це не буденна подія в житті Української Вільної Академії Наук. Це святочний день для УВАН і української вільної науки. Ми вже звикли до нього й до цих щорічних конференцій. Без них вже важко уявити собі УВАН у США.Чому так сталося й чим особливо цінні ці конференції для нас. Передусім, звичайно, тому що це неабияка подія, ще один черговий крок на далеку Батьківщину, шлях науки, яка ніколи*

не сміє стояти на місці, інакше перестане бути наукою. Далі тому, що ці конференції увійшли, мовляв, у плоть і кров нашої Академії, і без них ледве чи могла б вона існувати, як генеральний штаб української науки – поза межами Української Батьківщини і далі. Не менше значення цих конференцій тому, що вони являють певний форум для наших фахівців-істориків, для тих, хто цікавиться й любить рідну історію й для всіх тих,кому взагалі близькі й дорогі справи, інтереси й успіхи української науки й культури. Саме тому це є свято, свято УВАН, яке, повторюю, стало звичайним"(з архіву проф. О.Оглоблина).

В тяжкі часи українського еміґраційного життя, у його палкому серці завжди було місце увазі і ласці до тих істориків, які залишилися в Европі, маю на увазі проф. Наталію Полонську-Василенко, проф. Бориса Крупицького та інших.

В листі до Наталії Михайлівни, дружини проф. Дмитра Дорошенка, з 23 січня 1953 р. писав: *"Надзвичайно важливо було б розпочати збирання й дослідження матеріялів, які торкаються життя й діяльности Дмитра Івановича. Маю на думці запропонувати Управі УВАН у США (проф.Вєтухову) утворити спеціяльну комісію, яка б занялася цією важливою справою..."*, а в листі з 4-го квітня 1970 року писав: *"Хочу повідомити Вас про те, що Український Науковий Центр при Гарвардському Університеті ухвалив видати в кількох томах Вибрані твори Дмитра Івановича. Вже намічений плян цього видання, в якому брав і братиму участь і я. Редактором буде д-р Омельченко. Оскільки він за дорученням УВАН працює також над монографією про Дмитра Івановича, це забезпечить кращий добір творів Дмитра Івановича для гарвардського видання. Праці Дмитра Івановича будуть перевидані в мові оригіналу, а вступна стаття про його життя, діяльність і творчість буде в англійській мові. Будуть, звичайно, індекси. Мабуть, вдасться продовжити бібліографію творів Дмитра Івановича, від 1942 року до цього часу (над цим працює д-р В. Омельченко). Я думаю, що Ви, Дорога Наталя Михайлівна, з свого боку підтримаєте цю важливу наукову справу, яка до того ще збігається з 20-літтям смерти Дмитра Івановича, що його ми, звичайно, відзначимо також у журналі "Український Історик" і в Історичній секції й Пленумі УВАН. Мабуть, про це писатимуть до Вас ще професор Пріцак, голова комітету Українських Студій у Гарварді, а також д-р Омельченко й д-р Винар."* (З архіву УВАН). Подібних прикладів можна навести значно більше. На великий жаль, це важливе наукове видання до цього часу не побачило світу. На Конференції дійсних членів УВАН 10-го квітня 1970 року професор Оглоблин був обраний президентом УВАН у США, переобраний 8-го грудня 1974 року на другу каденцію. На Конференції дійсних членів 10 жовтня був обраний Почесним Президентом УВАН у США.

На першому інавґураційному засіданні Управи УВАН 6-го

черня 1970 року новообраний президент Академії говорив, вона *"існуватиме як самостійна Вільна Академія Наук; УВАН буде сприяти в міру своїх сил і спроможностей, розвиткові всіх галузів науки, а головну увагу буде приділяти дослідам в царині українознавства в найширшому розумінні цього слова; УВАН дбатиме про кооперацію всіх конструктивних сил у ній, притягатиме до активної співпраці, поруч із старшими вченими, кращих представників молодшої ґенерації науковців; УВАН стежитиме за розвитком української науки на Батьківщині, критично ставлячись до певних наслідків її, особливо в царині гуманітарних наук; УВАН буде співпрацювати як з іншими українськими установами еміґрації, так і з неукраїнськими (насамперед з американським науковим світом).* (Архів УВАН).

Такі напрямні праці Академії дали добрі наслідки. Навколо своїх відділів, секцій, комісій, кабінетів та Бібліотеки ім. В. Міяковського і Архіву ім. Дм. Антоновича Академія об'єднала в тому часі 68 дійсних членів, 144 члени кореспонденти та 69 наукових співробітників – учених старшої, середньої та молодшої, вихованих вже в Америці, ґенерацій та учених інших національностей.

Новообраний президент особливу увагу приділяв молодим науковцям. Він говорив, що *"саме цій ґенерації мусимо допомогти ввійти до українських наукових установ в Америці, бо це є головна запорука майбутнього наших наукових установ: саме вона, ця III наукова ґенерація і її співпраця з нами може забезпечити успіх української науки на еміґрації"*. (З Архіву О.Оглоблина, УВАН).

Праця Академії на протязі двох каденцій, очоленої професором О. Оглоблином, концентрувалася: над приєднанням нових членів (було прийнято 21 дійсних членів, 26 членів-кореспондентів, 27 наукових співробітників), особливо вчених молодшої ґенерації; реорганізації і пожвавлення праці Груп УВАН (у Вашинґтоні і Денвері); плянова організація наукових конференцій та доповідей (відбувалися кожного тижня в приміщенні Академії); посилена видавнича діяльність українською і англійською мовами, наприклад Ольга Косач-Кривинюк, *Леся Українка, Хронологія життя і творчости*; Володимир Винниченко, *Статті і матеріяли, Слово за тобою, Сталіне; Віктор Цимбал, маляр і графік*, ред. Святослав Гординський; Вадим Павловський, *Василь Кричевський; Симон Петлюра. Статті, листи, документи.* В англійській мові появилися три томи *Анналів* та *Листи Івана Мазепи* (ред. Орест Субтельний), та активна праця секцій, комісій центру наукової документації – Бібліотеки ім. В. Міяковського та Архіву ім. Д. Антоновича, які збагатилися цінними надходженнями: Архів професора Полонської-Василенко, унікальна бібліотека і архів професора Петра Курінного, цінна бібліотека і архів Кіндрата Плохого, цінна бібліотека полк. В. Кедровського та багато інших; тісна співпраця з іншими українськими науковими установами, насамперед з НТШ, очоленого

тоді доктором Ярославом Падохом, дійсним членом і великим приятелем Академії. Варто додати, що професор Оглоблин склав проєкт нового статуту Академії, пристосувавши його до нових умов, який був затверджений Конференцією дійсних членів і є зобов'язуючим по сьогоднішній день.

Треба згадати, що в 1965 році професор О.Оглоблин очолив Українське Історичне Товариство і Українське Геральдично-Генеалогічне Товариство (1964). Також він був членом редакційної колеґії "Українського Історика". Як голова УІТ і Історичної Секції Академії, Олександер Петрович змагав до координації і співпраці між українськими науковими установами й істориками на Заході. Зокрема президент і голова історичної секції УВАН започаткував спільно з УІТ наукові конференції.

В листі з дня 24 січня 1960 року до професора Юрія Шевельова, тоді президента УВАН у США, професор Олександер Оглоблин писав: *"Я дуже радий, що останні півтора десятиліття моєї наукової діяльности – вільної науково-історичної праці – пов'язані з Українською Вільною Академією Наук, що її дійсним членом маю високу честь бути..."* і далі *"Але, доки віку і сил моїх стане, буду й далі працювати для добра української історичної науки нашої дорогої Академії"*. Таким він залишився до останнього дня свого життя.

Вибрана література

Винар, Любомир. *Олександер Петрович Оглоблин. 1899-1992.* Біографічна студія. Нью Йорк: Українське Історичне Товариство, 1944, 80 стор.

Науковий збірник (1945-1950-1955), Антонович, Марко, ред., Нью Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 428 стор.

Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина. Відповідальний редактор Василь Омельченко, Нью Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1997, 482 стор.

Олександер Мезько-Оглоблин. Дослідження та матеріяли. До століття народження історика. Редактор Любомир Винар. Упорядник Алла Атаманенко. Нью Йорк-Острог: Українське Історичне Товариство, Університет "Острозька Академія", 2000, 190 стор.

Оглоблин, Олександер. *Студії з історії України. Статті і джерельні матеріяли.* Редактор Любомир Винар. Нью Йорк, Київ, Торонто: Українське Історичне Товариство, Українська Вільна Академія Наук. Історична Секція, 1995, 419 стор.

Омельченко, Василь. "Олександер Оглоблин (життя і діяльність)". *Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина.* Нью Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1977, стор. 57-63.

Омельченко, Василь. "Подвійний ювілей проф. д-ра Олександра Оглоблина". *Свобода,* чч. 221, 222, 1969.

Ювілейне Видання, присвячене двадцятиліттю діяльности, 1945-1965. Редактор Олександер Домбровський. Нью Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1967, 75 стор.

ЯРОСЛАВ ГАЙВАС
Мейпелвуд, Н. Дж.
США

ОСІНЬ 1941 У КИЄВІ

Вже два місяці тривала німецько-російська війна і ми, розкинені в німецькій прифронтовій полосі, не могли дочекатися, коли впаде Київ. Найгарячіша мрія молоді українського заходу, та не тільки молоді, а всіх: ми будемо в Києві — ось-ось мала сповнитися. В половині серпня розійшлися вістки, що наступ німецьких військ на Київ почнеться під кінець серпня, можливо вже за декілька днів. Отже, мені як провідникові Оперативного Керівництва ОУН і керівника Похідних груп на схід треба було перенести діловий центр зі Львова до Житомира. Житомир російсько-комуністичні відділи опустили вже перед тижнями, а прибули численні одиниці Похідних Груп, що посувалися вперед прямою лінією на Житомир-Київ і вже з успіхом виконували свої завдання та приготовляли Житомирщину для передачі організаційній системі ОУН, яку мав очолити Олег Кандиба-Ольжич.

Прибули вже до Житомира колишній полковник Дієвої Армії УНР Микола Сціборський і сотник УГА Омелян Сеник. Сціборський і Ольжич інтенсивно відшукували членів своєї дальшої родини, Ольжич ще й знайомих свого батька, поета популярного в Україні О. Олеся, а Сціборський довідався, що його мати живе в Києві в пивниці. Я також вибрався маршрутою на Здолбунів, де був перший більший пункт для маршуючих на схід, Рівне-Житомир. З Рівного до Житомира дібрався я німецьким автовантажником, бо наші члени в Рівному засвоїли собі методу послуговуватися німецьким військовим транспортом, даючи шоферам дань у варених на твердо яйцях та меді. Опустивши німецьке авто в Житомирі, я побачив на штахетах прізвища Сеника і Сціборського і подумав собі, що це має бути їхній виступ, але, підійшовши ближче, побачив, що це клепсидра, яка сповіщала смерть обидвох та їхні похорони. В проходячих людей я довідався адресу нашого тимчасового підбюра, де члени Організації провіряли та ідентифікували особу прибулого та куди його висилати і відсилали до пункту, куди слід було його вислати. Мене зразу завели

на кватиру, де жив Ольжич і група його співробітників з Праги, здебільшого членів Референтури Культура, що нею керував Ольжич і розбудував до значних і дуже продуктивних розмірів. На кватирі Ольжича було чимало людей, які, як поінформовано мене, відбували перманентну нараду, на якій розглядано перебіг вбивства, хто це міг зробити і які з цього будуть наслідки. Після вітань з присутними, серед яких з вийнятком декількох місцевих всі були мої знайомі, мені вказано, де я маю сісти і нарада продовжувалася. Тоді Ольжич, який керував нарадою, представив мене одному, мені незнайомому. Мого прізвища не подав, а про незнайомого сказав "друг Смок" і звернувся до Смока: "Друже, прошу розказати коротко, як сталося вбивство, що ми знаємо і припускаємо?". З інформації мені незнайомого я догадався, що це молодий Степан Федак, що 1921 р. стріляв до Пілсудського у Львові і мав тоді псевдо Смок. Він був засуджений польським судом, здається, на чотири роки тюрми з огляду на інтервенцію Юзефа Пілсудського. Пілсудський жив перед війною у Львові, був добрим знайомим старшого Степана Федака, який навіть лагодив для нього деякі адвокатські справи. Після перевороту в Польщі Підсудський перебрав владу в Польщі, Смока звільнено, впрочім він уже і так відсидів чотири роки, але під умовою, що він виїде за кордон і там буде переживати. З початку ним опікувався полковник Коновалець, але настав важкий час для наших еміґрантів і вони жили на принагідних заробітках, з яких найпопулярніший був ходити по місті з ведром напів наповненим водою і пропонувати шоферам помити їхні авта, або бути запрошеним до якогось мешкання допомогти там робити порядок. З того заробітку тяжко було жити, і інший український політичний провідник Петрушевич (жив тоді у Берліні) мав свою політичну партію з українських робітників, яка співпрацювала з більшовиками і він стояв краще фінансово. Він взяв Смока під свою опіку. Ту історію я знав, але Смока ніколи не бачив. Смок нам подав прізвище вбивника і його ім'я він декілька разів міняв, він також сказав нам, що він був на похороні вбивника і обіцяв нам показати гріб його, щоб ми могли в ночі відкрити його та наступного дня поробити потрібні знимки для ідентифікації. Того він ніколи не зробив, ані не приніс нам для вивчення документу, який знайдено при тілі вбитого. При цій нагоді додам: полковник Сушко, який жив цілий час аж до своєї смерти у Львові, розпрацьовував ту цілу справу. В церковних шематизмах Галичини, до яких він мав доступ, він такого прізвища та імені не знайшов, хоч в деяких околицях вого було дуже популярне, ані ніхто інший не знайшов такого пропащого молодого чоловіка. А всі, крім полковника, намагалися такого знайти.

Мене запрошено стати членом слідчої групи в часі, коли я буду на місці. Полагодивши свої справи з тими людьми, що мали йти у Київ і на Лівобережжя, і коли стало ясно, що покищо німецького

наступу не буде — ми мали докладніші інформації від наших членів, які були в німецьких збройних силах перекладачами, а найбільше від сотника УГА Степана Сулятицького, який був перекладачем і дорадником штабу, що керував операціями на відтинку Києва — мені треба було дістатися на південь, де інша частина Похідних Груп ішла південним маршрутом Проскурів (тепер Хмельницький) –Вінниця-Умань-Дніпропетровськ. До мого завдання Ольжич ще додав мені завдання провірити наслідки роботи іншого члена, а саме Полуведька. Полуведько довгі роки був зв'язковим Організації в Україні під совєтами з проводом за кордоном, а тепер був у групі, що йшла тією маршрутою і підлягав безпосередньо Ольжичові, а потім мав бути переданий канцлерові, неофіційний титул і фактично псевдо Сеника, з Полуведьком він був знайомий ще в часі перебування Полуведька в Берліні-Парижі та інших містах. Маршруту Волочиська-Вінниця я контролював і Ольжич це знав і тому дав доручення, а чи навіть перейняв пропозицію самого Полуведька пройти руту від Вінниці до Умані. У Вінниці я ствердив, що Полуведько був, але в дальших пунктах його не було. До Умані я добився після важкої битви в районі Умані і я ще бачив прямо гори совєтських загибших вояків, яких стягали і закопували довколишні селяни. В Умані мене очікувала радість. Застав я там керівника Похідної Групи редактора Сагайдачного, а крім того між іншими свого давнього приятеля і члена Організації Марка Антоновича, який був перекладачем. Полуведька і тут не було. Але я мав в Умані знаменитий відпочинок, якого я таки дуже потребував. Одначе, відпочинок той був дуже короткий. Хтось з нашої групи в Умані мене поінформував, як говорилося в такому випадку "з абсолютно певного джерела", що наступ на Київ почнеться, а може вже почався. Але цим разом мені повезлося. Котрийсь з моїх приятелів вивіз мене з міста і за містом завіз в недалеке село, де були готові вантажні автомашини для санітарок і дещо дальше автобус для лікарів. Значить їдемо в район боїв! Одначе, не доїхавши до Житомира, авта зупинилися при групі вояків, головно старшин. Командирів кожного авта викликали до розложених столів і, як я зорієнтувався, там приділювали призначення санітарів та лікарів і вони відходили до різних автомашин. Але і я мав щастя. Старшина підійшов до нас і запитався: хто їде в напрямі на Київ? Він провірював маршбефелі. А я такого не мав. Було декілька цивілів і без маршбефелю, був на щастя не тільки я. Мав я документ, на якому не було дати важливости, але був сакраментальний напис, що всі військові й адміністративні одиниці прошені власникові цього документу "шуц унд гільфе цу ґеверен". І я добився так до Житомира. В нашому бюрі мені сказали: наступу на Київ ще нема. Бій є між Харковом і Полтавою, де німецькі відділи закінчують, або вже закінчили окруження, а на Київ почнеться наступ, як там буде перстень замкнений. Нікого з

перекладачів не було на старих місцях, всі відійшли до своїх відділів, або вже є на фронтовій лінії. В ночі ринула німецька машина. Перед полуднем більшовики в паніці покидали Київ, а численні старшини поповняли самогубство на чолі зі своїм командуючим генералом. Вони знали, як німці їх трактують. Ціль німців — знищити якнайбільше боєвої людської сили.

В КИЄВІ

Наша п'ятка була готова. Але минув день і минає другий і нам кажуть: чекайте. Ми тиснемо тих, що шукають транспорту, але всі роз'їхалися і наших клієнтів немає. Десь після обіду вбігає один з тих "що все знає" і кричить до нас: всі три за мною — вже! Тільки один пакуночок. В нас крик: нас їде п'ять! Всезнайко: їде тільки три! Бистрий, беріть двох зі собою і пішли, бо ті не можуть чекати. Що було робити? Я знов придбав собі двох ворогів, хоч усі знали наш порядок — я, Ромко Біда, Богдан Коник... До автовантажників, які чекали на бічній вулиці хотілося бігти. Але не можна. Все спокійно і кожен на відстань зору між собою. Наша машина везе амуніцію на означений пункт у Києві. Скине і вертається назад по новий ладунок. У великій машині один шофер позаду з ладунком стрілен, другий перед відкритим мотором щось ніби майструє. Той, що в авті, тільки одне слово: "Льос!". Той, що з нами, показав нам, як укладатися, накрив нас брезентом і: "Кайн Ворт!" "Кайн равхен!" і зник.

Чи читач може уявити собі, які думки, хвилювання, нераз по шкірі мурашки походять, але після якогось часу людина зживається з тим, що діється. І найважніше: їдемо до Києва. Дороги не видимо, але чуємо вибоїни, затримки, на яких захриплими голосами кричать військові керівники рухом. Відчуваємо, що на зупинках нам роблять місце першими, веземо найважніше для бійця на боєвій лінії: амуніція!

Чуємо, що вже місто. Але як довго тягнеться їзда ним. Нарешті скрут на право і відчуваємо гострий скрут на право і повільно вниз. "Гальт!" Ми вже не чекали, щоб з нас стягнули брезенти. Чуємо, що шофер знову відкрив накриття на фронті, а той, що нас посадив підняв брезент, але не із-заду, з боку і бачимо якийсь старий, мабуть уцілілий будинок перед нами і тільки одно слово: "Льос!" І рука показує в гору. Чути як впала передня покришка, кланцнуло і заки ми зробили пару кроків, а наші ноги були як чужі, мотор загримів і машина рушила в низ. А ми дрібочимо, ще не розходилися, вперед і перед нами з правого боку площа, з лівого будинки. Мабуть, не пізнали, але майже в унісон крикнули: Софія!

Дивилися як заворожені: тисячі років тому тут починався український нарід, виросла могутня держава. Інші народи зміцнювали такі держави, творили міцні владні центри. А наш могутній і мудрий володар в своїй справедливості поділив державу між усіх синів. І

почалися міжусобиці. Інші також воювали між собою, але за захоплення центру і єдиного володіння з нього. А в Русі скільки князівств, стільки має бути влад — вони ж рівні.

Тут напроти св. Софії прийшов перший наш зудар з комунарями. Нас окружили місцеві люди, бо ми їм сказали, що ми зі Львова. А котрийсь додав: а може з Берліна? Якийсь старший чоловік стояв з боку та слухав і одних, і других. І, врешті, каже до нас: "Хлопці, вечоріє, я вам поможу "ночувку" знайти", — і ми зразу рушили з місця. І добре зробили. Наш приятель мав добрих сусідів і з його дружиною накормили нас і ми, ще доволі поговоривши з ними усіма, пішли спати. Бо вранці нас чекало шукання сотника Сулятицького. Адреси якісь то ми мали, але непевні. А з Сулятицьким, як з кожним іншим, було основне домовлення: з ранку шукаємо його людей, або його самого на головній вулиці міста, в київському випадку на Хрещатику. Все пішло добре. До Біди підійшов якийсь молодий чоловік і запитався: чи ви може шукаєте д-ра Сулятицького? Власне так — відповів той. А тоді цей питає: чи ви може Біда? Ні, ось він там з другого боку вулиці. Зійшлися, обмінялися пізнавальними знаками і Біда та Коник мали бути на Хрещатику, а висланник мав завести мене до квартири Сулятицького, де той мене чекатиме по полудні, бо Суляцький тепер в праці.

Зустріч з Сулятицьким була дуже важлива. Він знав багато, за пару днів пізнав декількох людей, бо це йому потрібно до переведення вибору бургомістра Києва. Німецька команда не хоче брати на себе відповідальности за призначення бургомістра, але в усьому помагає Сулятицькому, тобто нам. Сулятицький уже говорив з декількома кандидатами, а найбільше його переконує професор Оглоблин. Сулятицький запитав мене, чи я читав праці Оглоблина. "Нічого, хіба тільки те, що недавно читав його працю про гетьмана Мазепу", — відповів я. На другий день ми зробили нараду тих людей, що їх Сулятицький пізнав і їхня опінія про Оглоблина, як людину була позитивна, а як учений, то він як кожен учений історик мав над собою "опікуна", який його контролював і йому казав, що і як писати. Сулятицький, як перекладач і дорадник не міг репрезентувати Організацію, а тільки інформувати про неї і командант міста Києва, довідавшися від Сулятицького, що ми вже прибули і будемо репрезентувати Організацію, сказав, щоб ми на другий день зайшли в 10-ій ранку до нього, до команди міста. Сулля дав йому моє прізвище і характеристику і повідомив, що нас буде двох. Це було в нас рішення: на такі рішення йде двох, звичайно я і Коник, а Біда зі зовні обсервує. Генерал ще довідався від Суллі, як ми дісталися до міста. Той сказав йому, що без маршбефелю і тоді генерал порадив нам, заки ми дістанемо від нього якісь тимчасові папери, то не сміємо сказати будькому, що ми прибули нелеґально, бо є наказ кожного такого зразу

арештувати. В 10-ій ми були в генерала, він нас прийняв дуже приязно, але ніякого паперу не дав, бо не знав ще, що і як має зробити. Я розказав йому про наші ширші пляни суспільної роботи в місті і він це схвалив і був дуже радий, що ми беремося до такої широкої праці, але це ми вже будемо робити з цивільною адміністрацією і з націвською партією, яка на днях почне прибувати. Ми досить скоро вийшли з його бюра, бо на сходах і на вулиці чекали на зустріч з ним численні люди. По полудні, як звичайно в третій годині я мав бути у кватирі Суллі (Сулетицького), де буде також проф. Оглоблин і ми приступимо до обговорення якнайшвидшого вибору бургомістра. Генерал порадив зробити це якнайскоріше, бо як придуть ті з наміченої адміністрації і з партії, то вибір міста буде дуже ускладнений. З військовими це діло просте, а з тими зовсім не так. Вийшовши з Фельдкомендантури, ми ходили по Хрещатику і нагло побачили наших друзів, які якраз прибули так, як ми. Вони нас поінформували, що Ольжич мав адресу родини дружини генерала М. Капустянського і пішов віднайти її. Йому це вдалося дуже швидко, бо це було на Хрещатику під числом 25.

Ця пані знала, що такі як ми, прибудуть і була готова нас прийняти навіть харчами. Що нас дуже врадувало, і нас, чи не сім людей, рушили в ту квартиру. Пані поставила на стіл, що могла, а головно хліб і сало. Ми засіли до столу. Винницький звітував, що довідався від якись перекладачів, що Київ підмінований. Іван Рогач, секретар Президента Закарпаття о. Волошина, потішив нас, що нічого гіршого, як було на Закарпатті, бути не може. В цьому моменті затрясся будинок, тарілки полетіли зі стола і залунав могутній вибух мін недалеко від нас. Наші приятелі швидко вискакували з мешкання на вільний простір. Ольжич мене питає: "Що робимо ми?" Я сказав : "Те саме, що зробили вони, але на столі лежать кекси, то ми, що можемо запихаємо в кишені. І побігли…"

На вулиці довідалися, що в повітря був зірваний будинок фельдкомандантури разом з генералами, що там були і цивільними людьми, що чекали на авдієнцію. І ми там були! А кажуть, що щастя немає. Може припадок, може щось інше, але воно, власне щастя є, або … немає.

До Суллі я прийшов скорше, але професор Оглоблин вже був там. Спокійний, порядно убраний, дещо сутулуватий — так мені тоді здавалося, бо ми всі були, якби ніколи не їли достатньо. Сулля звернувся до професора, щоб той говорив першим. Після короткої мовчанки він відповів: "Ну, що ж, я зачну з того, на чому ми останньо закінчили. Я знаю, що функція, яку погодився перебрати, важка, мабуть, небезпечна, але хтось мусить її взяти на свої плечі. Але під умовою — все між нами відкрите, ніяких таємниць… Разом працювати і, як треба буде, разом умирати". І закінчив. Щоб усунути

всіляку драматичність, Сулля зразу відповів: Так зле не буде. Доки останнє слово у військових командирів, не буде зле... Але коли прийдуть ті другі, зміниться. Далі ми говорили про деталі. І домовилися, що на другий день в тій самій годині зустрінемося для визначення дня зборів, бо вибрати бургомістра треба якнайскоріше. А завтра устійнемо програму і увесь зміст зібрання. І на нарадах буде уже Ольжич. А я прийду до цього приміщення в полудне на другий день, бо були інші вибухи і треба сподіватися несподіванок. Після відходу проф. Оглоблина ми говорили з Сулятицьким про інші біжучі справи і він висловив свій погляд про професора: нам нічого дивуватися, бо ми вже звикли за ті тижні війни до різного і навчилися холодно і зрівноважено дивитися на різні несподіванки, але Оглоблин зразу ввійшов у положення і реагує так спокійно і ділово. А на другий день в полудне я зайшов до будинку, де ми мали зустрітися. Під будинком стояв вояк, який побачивши мене, сказав "ґешльоссен" і показав мені папір, приліплений на склі з середини і сказав: "Зі золлєн лєзен". Німець зробив мені вільний доступ до дверей і я прочитав: "Нині. Поділ, і адреса школи на Подолі". А під сподом з великої літери: "Година та сама". Я зразу подався до будинку, де ми ночували, там чекали на мене мої два співробітники і декілька інших новоприбулих. Ми двом дали адресу на Подолі з вказівкою, що ми там будемо чекати на Ольжича, а два з них пішли з нами. Самі ми зразу подалися на Поділ, знайшли школу з величезним подвірям і під брамою двох людей, які охороняли вхід. Це були наші знайомі і ми пішли в середину. На третю годину прийшли ще інші і з ними Ольжич.

Наради були несподівано напружені. Сулля і його місцеві співробітники принесли інформації, що якісь сили, по всякій правдоподібності, большевицькі діячі, яких партія залишала в київському підпіллі, будуть пробувати перебрати в свої руки або керівництво міської управи, або принаймні насадити свої втички. Для того будуть ужиті дві групи: група фольксдойчів з місцевих громадян німецького походження, які виступатимуть, як кандидати, до влади та група нібито підпільних членів ОУН, які діяли в підпіллі і навіть виконали якісь диверсійні акти проти більшовиків. І можуть бути ще інші спроби. На зборах будуть два німецькі старшини, які одначе не будуть брати участи в зборах. Поінформовано мене також, що на залі будуть німецькі оперативники, перебрані в цивільні одяги. Можуть бути ще й інші несподіванки. Ми мали свою охорону, яка була маленька, бо ще не прибуло більше наших людей. Сулятицький буде предсідником, він відкриє нараду і його місцевий співробітник запропонує його на предсідника, а ми зразу оплесками підтримуємо його. Визначено збори за два дні.

За два дні ще прибуло кільканадцять наших людей з Житомира, а крім того звербовано ще трохи місцевих людей. На пред-

сідника вибрано "одноголосно" Сулятицького. Здезорієнтовані "фольксдойчі", тоді почали акцію. Вони зажадали, щоб предсідником був "фолькс". Ми категорично виступили проти цього. Після них виступили "націоналістичні підпільники", які висунули свого кандидата, яким був пізніший бургомістер Багазій.Тоді ми висунули професора Оглоблина. Сулятицький сказав коротку інформацію про нього як світової слави науковця-історика, за ним в тому самому дусі висловилися ще декілька місцевих мешканців і предсідник Сулятицький піддав кандидатуру під голосування. Подавляюча більшість проголосувала "за". А тоді "підпільники" висунули Багазія на першого заступника. І його обрано. Тоді вибрано ще декого з "фольксдойчів". Оглоблин згідно з пляном попросив обраних на наступний день на наради, подякував за вибір, Сулятицький подякував за участь і за "знамениту гармонію", взяв зі собою обраного до авта, яким його привезено. На другий день Оглоблинові приділено приміщення, інші приміщення також роздано і коли по полудні почалася нарада ще в тій самій школі, де були вибори, все вже було полагоджено.

Одначе боротьба з "фольксдойчами" і "підпільниками" щойно почалася. Оглоблин виявив себе знаменитим адміністратором. По короткій надумі О. Ольжич погодився бути його культурно-освітним дорадником, поступово стягалися його празькі співробітники Культурної референтури ОУН і діло пішло, починаючи відкриттям підставового шкільництва. Але вже прибували адміністраційні і партійні представники і ті зразу його пригамували. Надійшла дуже зимна зимова пора, німці пильнували, щоб не було опалу для шкіл. Німецькі зарядження Оглоблин дуже вміло обходив. Він домовився з окружними містами і районами і ті доставляли опал на передмістя Києва, а вже школи довозили до себе. Але почався голод. Міщани ще трохи давали собі раду, але інтеліґенція ходили безпорадно. Оглоблин об'їхав околиці, де мав своїх професійних знайомих і приятелів. І ті почали нелеґально підкидати харчі, знову на відповідні пункти на передмісті. Частини міста мали призначені свої пункти, де вони підбирали свої приділи. Врешті рішено зорганізувати масово кухні, а з ними харчувальні пункти. Переконано військові командні пункти, які заявили, що їм треба здорових робітників для виконування робіт і наперед такі пункти зорганізовано при залізниці, а відтак по цілому місті. Професура вищих шкіл уперто робила заходи, щоб відкрито деякі високі школи. Але це не вдалося. Але вдалося організувати навчання не університетські та інститутських, а просто курсів. Для того винаходжено різні технічні та матеріяльні потреби військових частин і адміністрації і для них організовано відповідні "курси", в яких переводжено високошкільні пляни навчання. Вдавалося це завдяки теренові, якого мешканці усіма засобами доставляли харчі та гроші.

Великі тютюнопродукційні заводи Лівобережжя навіть використали для того "зложення подяки і подарунків німецькій армії". Виїхала ціла валка вантажних автомашин, які маленьку частину тютюну, махорки (це для робітників) і меду давали військовим магазинам, а багато більшу частину мешканцям. Нарешті з Таращі, яка колись хвалилася своєю більшовицькою дивізією у боротьбі з УНР, вислано понад сто підвод з харчами. Заки німці зорієнтувалися і зорганізували конфіскати того добра, його вже не стало. Але це все, хоч допомагало, але задовольнити потреби столиці не змогло. Але слава по місту про це пішла, і це чимало пошкодило таким заходам.

Хоч не всі ті акції організував Оглоблин, але він їм сприяв і допомагав. Очевидно німці довідувалися про це. "Фольксдойчі" і "підпільники" почали широку акцію проти Оглоблина. Доноси посипалися проти нього, а коли адміністрація німецька, в першу чергу поставила йому вимогу організувати публічні доми і він відмовився, арґументуючи, що він такого робити не вміє, дійшло до конфлікту. І тоді на зустрічах "трійки" (Ольжича, Оглоблина і моїй), почалися роздумування, що зробити з тією проблемою і особисто з Оглоблином. Рішено готовитися до того, аж на одній такій зустрічі Оглоблин заявив, що прийшов час його відходу. А було це так. Командант міста закликав його і пробував йому доручити зорганізувати публічні доми з київських дівчат. Він відмовився, заявляючи, що він не має поняття, як це робити. Тоді командант заявив йому, що він знайде дорогу, як це зробити. І на другий день прийшло до нього три ґестапівці і забрали його на Володимирську, де була централя ґестапо. Там його поставлено перед декількома старшинами тієї установи, а один з тих старшин підійшов до нього, злапав за обшивку, потряс ним і заявив: "Ти це зробиш, або підеш на Гіммелькоманду". І здорово потряс. Оглоблин, як він пізніше сказав, мабуть зі страху зімлів і впав на підлогу. Німці його не рятували, і він лежав, доки не прийшов до себе. Тоді вони його піднесли, дали йому води і сказали, що все буде в порядку. Тоді він з розпачу сказав: "Я резиґную". А коли він трохи прийшов до себе, йому сказали, що його відвезуть до дому і нехай він на другий день прийде до роботи. А він далі повторяв: "Я резиґную". Привезений до дому, він закликав товариша-лікаря і той його провірив і сказав йому нікуди не рухатися. Почекавши трохи, він вийшов на двір (вже темніло), і через свого зв'язкового, в кватирі якого він був, він викликав нас. Ми вже за ним шукали і миттю удалися до нього. Він заявив нам, що за ніяку ціну не вернеться до роботи. Ми це прийняли до відома, а Ольжич повідомив його, що ми готові його перевезти на Волинь. Він сказав: "Зачекайте!" А за кілька днів пішов до роботи, бо німці йому пообіцяли, що його звільнять. За пару днів його звільнили і дозволили йому виїхати на село. А на його місце прийшов висунений підпільниками Багазій. За

декілька місяців Багазія розстріляли, закинувши йому публічно спекуляцію і зловживання міських грошей. Перше абсолютно не було правдою, а на друге не було зовсім ніяких доказів. А коротко після того розстріляли вони лідера "фольксдойчів" і сказали прямо, що він був більшовицький аґент. Так скінчилася справа Оглоблина. А німці після того змінили свою тактику і перестали шукати своїх співробітників між собою, але шукали між українцями. Але це вже було запізно. Ніхто їм не вірив, а більшовики почали реєструвати свої переваги на фронтах. Хоч це були тільки літні офензиви, але ті скінчилися жахливою для німців катастрофою і величезним відступом з-під Кавказу і постійно далі на захід. Німцям бракувало зброї, амуніції, харчів і, найважніше, людських резервів.

ОБРИСИ НІМЕЦЬКОЇ ПОЛІТИКИ

З початку ми не інтересувалися великою німецькою політикою. "З гори" приходило: буде якась державоподібна розв'яза, але яка — ще не знати, потверджали це німецькі високі старшини, навіть генерали, але говорити на цю тему не хотіли. Мені здавалося, що я мав деякий досвід з німецько-польської війни. Більше як два місяці перед вибухом тієї війни 1 вересня 1939 р. я втік із львівських Бриґідок ще з трьома в'язнями, два з них в міжчасі загинули, а мені прийшлося згідно з наказом краєвого провідника, добиватися до Головного Проводу за кордоном. Це мені вдалося і Провід, який тоді перебував великою частиною у Відні, дав мені доручення разом з д-ром Андрієм Козаком, який щойно на університеті в Ґраці дістав докторат, на наймодернішому і найсильнішому німецькому мотоциклю виконувати завдання в районі словацько-польської границі аж до Сянока. Командир німецького корпусу, при якому була група українських парашутистів, які незабаром були скинені в польське запілля, намагався в усьому нам допомогти. Я думав, що й тепер так буде. Одначе було зовсім не так. А коли ще в листопаді-грудні вони почали арештувати наших людей, між ними насамперед Івана Рогача, колишнього секретаря Президента Карпатської України. Ми довідалися, що його розстріляли, а за ним інших. У Львові арештували Ярослава Стецька і цілий його уряд, не зважаючи, що недалеко від їхнього приміщення перебував відділ "Нахтіґаль" під командою сотника Романа Шухевича, а в короткий час після того почали арештувати всіх діячів ОУН під проводом С. Бандери. В Києві розігнали Українську Національну Раду, арештували її голову, проф. М. Величківського, декілька днів після її заложення київськими діячами і представниками з різних околиць України під проводом членів ОУН полк. А. Мельника, стало тоді ясно, що німецька влада в корінях нищить українську державність. Між українським заходом і сходом була тільки та різниця, що арештованих на заході висилали в

концентраційні табори і тюрми, а арештованих на сході зразу розстрілювали, або катували на смерть. Українська політика мусила мінятися в новий напрямок, але який? Було очевидно, що західні альянти нас не приймуть, а Москва зі свого боку буде намагатися знищити до основ. Це вже не був "трикутник смерти", "чотирокутник смерти", а смертельний перстень, з якого, принаймні, можна робити щораз сильніші випади проти німців.

Членство обидвох ОУН рішило — боротьбу продовжувати. На горі ще були в деяких випадках ілюзії, що ще може буде можливість до чогось договоритися з гітлерівською владою. Хоч так званий декалог, який сформулював Степан Ленкавський після виходу з тюрми, ніяка сторона з різних причин не приняла, але точка того декалогу "Здобудеш українську державу, або згинеш у боротьбі за неї" ставала не лише життєвою конечністю, але і єдиною реальною можливістю. При тому обидві сторони на всякий випадок пробували знайти шлях і зв'язок до заходу. Обі сторони допняли цього. ОУН під проводом полк. А. Мельника вислала двох своїх емісарів Андрія Луцева— Антона Драґана і Романа Лисого—Ю. Карманіна при помочі французьких МАКІ до Еспанії, а ОУН під проводом Степана Бандери Евгена Врецьону-Волянського до Швайцарії, де вже були деякі її речники.

ПЕКЛО НА ЗЕМЛІ

Зразу після розвішення по Києві наказів німецької команди міста зібратися жидам всім без різниці віку і стану здоров'я на передмісті Києва з усім майном, генерал М. Капустянський, який був моральним речником голови ПУН полк. А. Мельника, скликав членів керівництва і деяких видатних громадян Києва на нараду. Предметом наради була справа збірки жидівських громадян міста для загально невідомої цілі.

По місті ходили різні чутки, а співпрацівники німців, або їхні симпатики, як найкраще і джерельно поінформовані, поширювали вістки, що йдеться про виїзд жидівських громадян з Києва. На нараді, як водиться у військових колах, генерал дав насамперед доручення молодшим членам висловити свої думки про ціль того німецького наказу. Більшість учасників наради повірила про вивезення жидівського населення. На кінець забрав слово генерал. Він ствердив, що зібраних буде около 40-50 тисяч людей. Для цього треба було б стільки вантажних автомашин, тільки вагонів... Хоч вивіз буде мати місце в короткому часі, в місті не видно згромаджування засобів транспорту, а залізниці повідомили, що їм не дано наказу нагромадити потрібні вагони, а до того збірка назначена подальше від залізниці. Отже... На цьому слові генерал закінчив свої міркування.

Першим забрав слово в виміні думок керівник розвідочного апарату Київської команди міліції Роман Біда. Він подав до відома, що впродовж дня прийшов до нього німецький зв'язковий до цієї служби в товаристві полковника жандармерії і запросили його взяти участь в обсервації перебігу збірки. Не чекаючи на його відповідь, полковник сказав йому, що до нього в день збірки прибуде автомашина і забере його на місце збірки. "Що я маю робити?" — запитав Біда. Після короткої дискусії майже всі присутні висловилися за тим, щоб він поїхав і прибув вечером того дня на нараду проводу, яку генерал зразу ж зарядив.

Вже перед полуднем дня збірки вислані розвідники принесли нам жахливі дані. До місця збірки вони не могли зблизитися, бо головна вулиця доїзду Мельниківська і інші були обсаджені німецькими патрулями, але безперервні масові вистріли і людський крик, який доходив хвилями, потверджує те, що говорять у місті, а саме, що в Бабиному Ярі масово розстрілюють людей. З поширенням тих вісток серед населення, зникали люди з вулиць міста. Місцевий провід Організації дав доручення по можності не перебувати на вулицях міста, особливо вечером, бо можливі масові арешти на вулицях, чим німці уже granted-писувалися в Києві.

Вечером відбулася передбачена нарада, на яку не всі прийшли. Біда прийшов і розказав чимало про жахіття. Його самого заставили німці пильнувати місця, де скидали речі, кинені, або видерті жидам.

На другий день ґестапо арештувало Біду, бо він уже не пішов до Бабиного Яру і вдома не спав. Його розстріляно. Довідалися ми, що ще декількох наших людей німці забрали туди, двох дівчат сл. п. сестер Суховерських німці розстріляли, бо відмовилися наступного дня піти туда знову, а чотирьох хлопців ми зберегли, вивізши їх на Волинь.

ЛЮБОМИР ВИНАР
Українське Історичне Товариство
Кент, Огайо

ЛИСТИ ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА ДО ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА З 1943 РОКУ

В цьому ювілейному томі "Українського Історика", присвяченому 100-літтю з дня народження Олександра Петровича Оглоблина, друкуємо листи Івана Крип'якевича, його приятеля і провідного історика Галицької України. Вже в попередніх публікаціях листів Івана Крип'якевича за 1941 та 1942 роки,[*] я писав, що вони є винятково важливим матеріялом для вивчення українського наукового і громадського життя під час Другої світової війни. Одночасно, ці листи є першоджерельним матеріялом для вивчення життя й діяльности двох видатних українських істориків та провідних організаторів українського академічно-наукового життя в воєнний період в Києві і Львові.

Попри всі розшуки у львівських і київських архівах і допомогу недавно померлого Романа Крип'якевича, сина історика, нам не вдалося відшукати листи Олександра Петровича до Івана Петровича. На мою думку, існує велика правдоподібність, що Іван Крип'якевич їх знищив перед приходом совєтської влади до Львова в 1944 році, як документ часу. Проте, ми далі будемо шукати за цими листами, як цінними історичними першоджерелами. У 1990 році, коли Олександер Петрович передавав мені листи І. Крип'якевича до друку в "Українському Історику", він вірив, що вони десь заховані. Одночасно сказав, що він подавав у своїх листах правдивий образ життя в столиці України в площинах науково-академічній і суспільно-політичній. Можна сказати, що Олександер Петрович, до певної міри, мав краще зрозуміння нацистської влади, ніж Іван Крип'якевич, який надіявся на позитивну політичну розв'язку подій того часу, як виходить з його листів з 1942 року. Навіть у 1943 році він надіявся на відновлення наукових установ та українських університетів, що не було в плянах

[*] Див. Любомир Винар, "Листи Івана Крип'якевича до Олександра Оглоблина...", *Український Історик,* 1990, ч. 27, ч. 104-107, стор. 164-177; Любомир Винар, "Листи Івана Крип'якевича до Олександра Оглоблина з 1942 року", *Український Історик,* 1997, т. 34, ч. 132-135, стор. 176-178.

нацистської Німеччини. Натомість Олександер Оглоблин у Києві був свідком ліквідації ґестапом Олени Теліги та інших членів ОУН в Бабиному Ярі, вимордування київського жидівського населення і німецького відношення до українських "унтерменшів". Як член Української Національної Ради в Києві (1941), співробітник д-ра О. Кандиби Ольжича та інших членів ОУН полк. Андрія Мельника, він не мав ілюзій відносно німецької влади. Як посадник міста, щоправда на короткий час, він бачив брутальність нацистів з першої руки. *Тому, в розмовах зі мною про ті буремні часи, історик порівнював Сталіна з Гітлером і бачив спільний знаменник між совєтською і нацистською владою, якщо ішлося про фізичне винищення українського народу і його провідної верстви.*

Друкуємо десять листів Івана Крип'якевича з 1943 року, зберігаючи правопис ориґіналу. В листах історик згадує про наукову роботу у Львові і ще раз підкреслює, що "настрої в нас непогані, працюємо для майбутнього" (лист з 4.I.1943). Дискутує з Олександром Петровичем відносно авторства "Історії Русів" і не радить йому швидко виїжджати з Києва. Він пише, що подивляє його "невсипущу енерґію і працю: навіть у тих нервозних часах Ви не кидаєте пера і вперед посуваєте Ваші роботи!" — на ділі так і було. Між іншим, І. Крип'якевич подає цікаву характеристику галичан, мовляв "Також Ви, Друже, надто ідеалізуєте Галичину — у нас такі самі тісні, еґоїсти, самолюби, як усюди і еміґрантам гірко приходиться жити ніби на своїй землі, а всетаки в іншому оточенні (лист з 11.III.1943). Історик доволі детально інформує Олександра Петровича про Український Центральний Комітет і Об'єднання наукових співробітників при УЦК. Цікаві його думки про дивізію "Галичина". Він уважає, що "це мало б важне значення для майбутнього" (лист з 25.III.1943).

У своїх листах І. Крип'якевич часто згадує про опрацювання своєї нової історії України, пишучи, що "Це не буде університетський підручник, а радше провідник для інтеліґента, що хоче пізнати головні лінії нашого історичного шляху. Найбільше звертаю увагу на державу і організацію громадянства, коло цього основного хребта групую економічні, соціяльні, культурні події". (Лист з 25.III.1943). З листів довідуємося, що Олександер Оглоблин протягом двох років висилав через І. Крип'якевича свої праці до друку в "Наших Днях" і інших виданнях. В останніх листах І. Крип'якевич згадує, що вже полагоджено справу приїзду його приятеля до Львова. Як знаємо, у Львові, Олександер Петрович кілька перших днів мешкав з родиною в Крип'якевича, в згодом перебрався на інше помешкання.

Треба згадати, що в 1980-их роках проф. О. Оглоблин не бажав друкувати листів І. Крип'якевича, бо боявся, що це може зашкодити родині історика у Львові. У 1990 році змінив свою настанову і вирішив їх видрукувати.

На кінець нашого впровадження згадаю, що Олександер Петрович плянував написати спогади про свою співпрацю і дружбу з Іваном Петровичем — на превеликий жаль, смерть перервала цей задум.* Він уважав Івана Крип'якевича своїм близьким приятелем і провідним українським істориком.

Видрукувані листи І. Крип'якевича до О. Оглоблина мають велику цінність, як першоджерельний матеріял до дослідження академічно-наукового життя у Києві і Львові в 1941-43 роках і діяльности двох видатних українських істориків.

ЛИСТИ ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА

1.

Львів 4.I.1943.
Домагаличів 9

Дорогий Олександре Петровичу!

Дістав Ваші листи з 21 і 28.XII.42. — радію, що листування обновляється і мабуть вже не перерветься. Але треба використовувати оказії (через передавця листа, або п. Луцьку в Цукротресті),[1] бо поштою листи не доходять.

Пишу нашвидко, що у нас нове.

На жаль, Інст. Шевч.[2] дотепер не зреалізований і не знати, чи з нього що вийде!! Запротестувала партія — і тепер ведеться боротьба у Берліні між ген. губернатором, що бажає утримати Інст., та партією — малі надії, щоб він переміг. Але ми тут так привикли до всяких воєнних несподіванок, що не дуже тим зворушуємося і ведемо роботу в давніх формах.

Про Ваш переїзд до Львова ми говорили і радо Вас тут побачили б; якщо був би Інститут, було б місце і для Вас. Але тепер на непевне становище стягати Вас до Львова уважаємо недоцільним; треба перечекати, побачимо, що буде з Інст. Поки що ми рішили інакше Вас забезпечувати — от, хочби папером...[3] Мені особисто було б дуже мило зустрітися з Вами у Львові (хоч і Львів не той, який Ви бачили!) — стільки є справ, що їх треба б переба-

---

* Деякі думки О. Оглоблина про І. Крип'якевича і їхню співпрацю — я записав на "тейпі".

[1] Пані Луцька, дружина М. Луцького (1891-1961), директора цукрового тресту в Києві під час німецької окупації. Панство Луцькі, живучи в Києві, були в близьких стосунках з проф. Н. Полонською-Василенко. М. Луцький уважався за своєрідного посередника між львівською і київською інтеліґенцією. Див. Любомир Винар, "Наталія Василенко-Полонська. Архівні матеріяли". *Український Історик,* 1995, ч. 1-4, т. 32, стор. 316-317.

[2] Інст. Шевч. — "Інститут ім. Т. Шевченка" у Львові, обіцяний ґубернатором Франком проф. В. Кубійовичу, але ніколи не діяв в Берліні. Про Інститут див. Д. Дорошенко, "Науковий Інститут ім. Т. Шевченка у Львові", *Українська дійсність,* 1942, 20 жовтня, стор. 1.

[3] "Папір" — так називав І. Крип'якевич у листах до історика гроші, які пересилав до Києва українським науковцям, в тому числі О. Оглоблинові.

лакати! Також проф. Кубійович[4] бажав би, щоб Ви були у Львові, а дуже мило згадує Вас і вітає В. І. Сімович.[5] Листами всього не напишеш, потрібна була б дружня розмова — але коли, де і як побачимося? Боги відають! Дуже мило мені діставати від Вас листи і знати, що робите і що плянуєте. Жаль, що у Львові не маємо ніякого видавництва і не можемо нічого друкувати — покищо Прага щасливіша; все згадує Вас у листах Д. І. Дорошенко,[6] дуже співчував з Вашою недолею. Жаль Музею-Архіву![7] Треба Вам взяти якунебудь роботу, щоб юридично оформитися, а зі Львова будемо допомагати дещо. (У нас у Львові всі старші науковці по різних Торгівлях, Маслосоюзах і ін. — нпр. проф. Кордуба,[8] який втратив плату проф. університету!).

Вашу фотокартку я дістав; таксамо прийшла залізно-рудна промисловість, але поштою листи мабуть не всі дійшли. Прийшла і Ваша автобіографія.

Вашу книжку постараюся відшукати у Книготорзі і вишлю Д. І. Дорошенкові і Крупницькому.

Пишу на спіх, бо чекає "оказія". Багато дискутуємо і міркуємо; добре хтось сказав: "щоб і те не вернулося і це минулося". Але настрої у нас непогані, працюємо для майбутнього. Наукових видань нема ніяких. Виходить дещо белетристики і щоденної літератури. Але в кабінетах люди пишуть, докінчують роботи. Щастя, що зима дотепер легка була — палива у нас мало, і взагалі дорогувато в місті, хоч на селі все є.

З гуртком істориків думаємо від нового року почати систематично обговорювати головні проблеми іст. України — треба деякі погляди провірити, щоб розходжень не було, — як прийдеться пізніше вести ширшу роботу. Я пишу мій нарис іст. Укр. — дійшов уже до 17 ст.;[9] бажаю пов'язати все наше минуле в одну цілість — важко воно йде, але пробиваюся вперед; над цими моїми поглядами бажав би провести дискусію — як закінчу, то і Вас попрошу допомогти.

Про Вашу Іст. русів[10] я подав зауваження в одному з листів — не

---

[4] Володимир Кубійович (1900-1985), видатний географ. В роках 1940-1945 був головою Українського Центрального Комітету (УЦК). Після 1945 року провідний організатор українського наукового життя і редактор *Енциклопедії Українознавства* НТШ. Близький приятель Олександра Петровича Оглоблина.

[5] Василь Сімович (1880-1944), видатний філолог, близький співробітник В. Кубійовича і І. Крип'якевича в 1941-1943 роках.

[6] Дмитро Дорошенко (1882-1951), видатний історик і організатор українського наукового життя на еміґрації. Переписувався з О. Оглоблином в 1942 і пізніших роках.

[7] Олександер Оглоблин був директором і основником Музею-архіву переходової доби міста Києва, що був закритий німецькою владою в листопаді 1942 року. Докладніше в статті І. Гирича "Архів-музей переходової доби", *Старожитності* (Київ), 1992, ч. 17.

[8] Мирон Кордуба (1876-1948), видатний історик, учень М. Грушевського. В тому часі співпрацював з УЦК, зокрема І. Крип'якевичем.

[9] Про цю Історію України вперше згадував І. Крип'якевич в листі до О. Оглоблина з 21 квітня 1942 року. Див. Л. Винар, "Листи І. Крип'якевича до О. Оглоблина з 1942 року", *Український Історик,* 1990, т. 27, ч. 1-4.

[10] Іст. русів — *Історія Русів.* У листах І. Крип'якевича часто знаходимо замітки про І. Русів. О. Оглоблин довгі роки досліджував цей твір.

знаю, чи дійшов? Мені здається, що треба докладніше розглянути арґументи особливо Яковлева — Ви тільки зазначили, що вони непереконливі. Дуже добра ця частина Вашої роботи, де виведено зв'язки Іст. р. з Новгородом Сів.[11] Знову ж арґументи про Ханенків не вповні переконують — і у Вас самих ще нема певности, кому роботу приписати. Але в цілості це дослід незвичайно інтересний і, можна сказати, сензаційний (Худорба!) — я тішуся, що Ви розсліди продовжуєте, маю надію, що відкриєте таємницю. — Чи чернігівські архіви справді знищені? Маєте який зв'язок з Черніговом? Що сталося з Хомою Коцюбинським, чи не можна б дізнатися? — Я мабуть писав Вам, що Агат. Юхимович[12] у листопаді-грудні 1941 був у Саратові — чув його по радіо М. Антонович.[13] Про Студинського були тут чутки, ніби то його взяли до уряду УРСР, тоді як уряд був у Ворошиловграді (також Луцького і Старосольського).[14]

Кінчаю — бо треба листа передати.

Бажаю Вам сердечно всього добра з Новим Роком — енергії, здоровля і успіхів у праці.

Стискаю сердечно руку
І. Крип'якевич

2.

Львів 20.II.43.

Дорогий Олександре Петровичу!

Tempora mutantur![15] Тепер вся наша увага звернена на відомі події. Все таки маємо надію, що воно все вирішиться остаточно позитивно. Тішуся, що Ви заховуєте рівновагу духа — казав редактор Д. Але якщо треба було б іти слідами Енея із Трої, то у городі Льва містечко для Вас знайдеться (хиба що було б таке, що і львовяни зірвались би до далеко льоту — у невідоме). Поки що посилаємо писчую бумагу.

З нашого Інституту нічого не вийшло (навіть Verordnungsblatt[16] сконфісковано), але наукова робота продовжується в кабінетних формах. Твориться об'єднання науковців при Укр. Центр. Комітеті — воно також буде допомагати науці. Inter arma ne silent Musae![17]

Чи звернули Ви увагу, що у Шерера (1788?)[18] є промови Полуботка, що містяться в Іст. русів (не провірював я цього, але десь прочитав) — це

[11] Новгород Сів. — Новгород Сіверський.

[12] Кирило Студинський (1868-1941), голова НТШ (1925-1932), академік ВУАН, суспільно-громадський діяч, був депутатом ВР СРСР. У 1941 році насильно вивезений совєтською владою зі Львова і правдоподібно розстріляний.

[13] Ідеться про історика д-ра Михайла Антоновича, сина проф. Дмитра Антоновича.

[14] Неправдиві вістки. Студинського правдоподібно розстріляли, а не "взяли до Уряду УРСР".

[15] З лат. — "Часи міняються".

[16] Офіційне повідомлення.

[17] Перефразовано з латини І. Крип'якевичем "У війні *не* мовчать музи", замість "У війні мовчать музи", як в оригіналі. Натяк на наукову працю у Львові у розгарі німецько-совєтської війни.

[18] Жан Бенуа Шерер (1741-1829), французький історик, автор праці "Аннали Малоросії або історія запорозьких козаків" (1788).

давало б важливу хронологічну вказівку. Може у Шерера є ще більше з І. русів? Звідки він брав матеріял?

Часто думаю про Вас і все мені бачиться, що ми ще разом будемо працювати! Треба мужньо прожити теперішні суворі часи.

Коротенько пишу, бо є нагода. Чекаю Вашого листа, не забувайте про мене, дуже ціню розмову з Вами — шкода, що так далеко і рідко коли можна листуватися. Сердечно стискаю Вашу дружню руку

І. Крип'якевич

3.

Львів 11.III.1943.

Дорогий Олександре Петровичу!

Відповідаю на листа з 2.III. — знайшлась оказія. Ваші письма все для мене незвичайно милі — я подивляю Вашу невсипущу енергію і працю: навіть у цих нервозних часах Ви не кидаєте пера і вперед посуваєте Ваші роботи! На нас тут також налягає все це марево зі сходу і також люди нервуються — але що ж робить, ми від віків під наступом від "половців" — "рать без переступа" і треба до цього звикати!

Зі справою Вашого приїзду до Львова — найважче добути дозвіл на це від влади. Не маємо тут такої сили, щоб могли все провести; будемо говорити з проф. Кубійовичем (сьогодня він приїде до Львова), може він знайде якийсь шлях — він дуже прихильно ставиться до Вас і вже раніше ми про це говорили. Але все таки справа нелегка, бо треба писати до "другої держави", щоб дала дозвіл, а це йде аж через Берлін. Чи не могли б Ви добути якого відрядження чи дозволу в Києві? З Києва приїхали тепер деякі харків'яни (м. ін. проф. Шевельов),[19] їм такі дозволи дали. Був тут і один сірий чоловічок, що з київської поліції (не знав якої саме) дістав дозвіл до Львова. Видно, є якісь можливості. — Тут у Львові для Вас ми вже зорганізували б: Ви дістали б постійну допомогу з Наук. фонду, також і кватиру для Вас можна б підшукати. Але чи можливо було б Вам утриматись з родиною — або зі Львова посилати гроші до Києва — це важко сказати. Дуже зростає доріжня, немає продуктів, і навіть ми місцеві, що вросли у грунт, живемо все важче. Війна, та й ще тотальна, тай годі! Також Ви, Друже, надто ідеалізуєте Галичину — у нас люди такі самі тісні, егоїсти, самолюби, як усюди і емігрантам гірко приходиться жити, ніби на своїй землі, а все таки в іншому оточенні. Я все те пишу, щоб Ви *реально* на справу дивилися, заки рішитеся, що робити. Найбільша втрата для Вас була б — розстатися з бібліотекою: тут не знайдете багато книжок, які в Києві самозрозумілі. Але все те не значить, щоб ми не хотіли Вас мати у Львові. Навпаки! Наш гурт дуже радів би, як що Ви, любий Олександре Петровичу, були між нами. Атмосфера до наукової роботи у нас є — не вважаючи на всі воєнні перешкоди — і Ви могли б між нами добре почуватися і працювати — хоч мали б далеко менше вигоди, як у Києві. Я особисто скористав би найбільше, — скільки справ можна б обговорити і вирішити! Справді листами не все скажеш, а у живій розмові воно йде інакше. Отже: Ви робіть заходи у Києві про пропуск, ми будемо робити у Львові, може щонебудь вийде. Про результат я Вам напишу.

---

[19] Д-р Юрій Шевельов у 1943 році приїхав з Харкова до Львова. Співпрацював з УЦК.

Не знаю, чи я Вас повідомив, що зустрів тут у Львові одного редактора з Чернігова, що був там в 1940 р.: отже зруйновано там тільки Музей Тарновського — дещо вигребували люди з-під цегол — Хома Коцюбинський[20] з своїм музеєм дістав вагон і виїхав, — а архів давніх актів, в будинку Мазепи, на Валах — заховався! Ваше серце дослідника Гетьманщини нехай радіє!

Статтю про Капніста 1791 Наші Дні *приймуть охотно* — тільки щоб не була завелика (такої величини треба, як, бачите, інші статейки). Нові числа Н.Д.[21] я Вам посилаю.

Киріоса[22] 1937 р. нелегко дістати, але розшукаємо.

Кінчаю, бо несподівано скоріше жадають відповіді на "пошту".

Сердечно здоровлю і міцно стискаю руку

І. Крип'якевич

Ще про дозвіл на переїзд: треба б його шукати в яких *нижчих,* "чинниках", вони дають це легше, як високі міністерства. Може дещо "помастити"?[23]

4.

Львів, 25.III.1943.
Домагаличів 9

Дорогий Олександре Петровичу!

Почали ми заходи для Вашого переселення до Львова. Може поведеться щонебудь добути, але справа йде тяжкувато — треба переконувати різні "високопоставлені" особи про конечність Вашого переїзду, а це не легка справа. Треба Вам озброїтися в терпеливість. А зрештою — мабуть тепер Вам неспішно виїздити, коли фронт стабілізувався, — може і взагалі не буде потреба? Пишіть, що про це думаєте.

Ми тепер монтуємо "Об'єднання праці наук. робітників" — при ньому знайдуть захист різні наукові роботи.

Про Ваш переїзд до Львова: у теперішньому моменті, коли фронт заспокоївся, ми думаємо, нема пекучої потреби киянам рухатися з Києва. Це ж зовсім інакше жити "на своєму смітті", як у нас кажуть, як іти на невзгодини еміграції. До того ж тепер весна-красна... Ми уявляємо собі, що десь під літо пічнеться німецька офензива, тоді буде видно, що робити. Отже покищо сидіть на місці і працюйте, а ми будемо допомагати невеликими допомогами. Гірке горе тільки, що робити з бібліотеками, ще з такою цінною як Ваша; як би прийшлось евакуувати; це краще було б зробити за мирного часу — але може взагалі не буде потреба? Так ми тут міркуємо і ні до чого путнього не доходимо — одинокий лік: чекати.

Ваші досліди дуже мене цікавлять і тому, що я пишу нарис іст. Укр., в зовсім новій редакції — з претенсіями дати синтетичний перегляд минулого.[24] Це не буде університетський підручник, з подрібним оглядом подій, а

---

[20] Хома Коцюбинський був директором Музею Михайла Коцюбинського у Чернігові.

[21] Олександер Петрович надсилав І. Крип'якевичу свої статті до друку в журналі "Нові Дні" і в щоденнику "Краківські Вісті".

[22] "Киріос", науковий історичний журнал, в якому співпрацювали українські історики.

[23] "Помастити" — когось підкупити, дати хабара.

[24] Див. примітку ч. 9.

радше провідник для інтелігента, що хоче пізнати головні лінії нашого історичного шляху. Найбільше звертаю увагу на державу і організацію громадянства, коло цього основного хребта групую економічні, соціяльні, культурні події. Цікавить мене питання, як людина і громада організували своє життя, землю, природу. Маю вже головний торс праці до кінця XVIII ст., тепер беруся до XIX ст.; а дальше прийдеться ще цілість перередагувати, доповнювати, зміняти. Не знаю, як мені удасться вся робота, але уважаю своїм обов'язком принайменше самому для себе з'ясувати, якими шляхами ішов наш нарід на протязі сторіч. Отже для такої праці мені незвичайно інтересні ці "вузлові пункти", де переломлювалися події, — а до них безперечно належить епоха, яку Ви досліджуєте. Тому нетерпляче буду чекати висліду Ваших пошукувань, і буду у Вас консультуватися про різні питання, як прийду вже до остаточної редакції.

З наукових справ: Об'єднання наукових робітників при УЦК[25] розпочало вже свою роботу. Я веду "історичний гурток", є в ньому покищо до 20 людей: Кордуба, Терлецький, Карпинець, Білецький, Пріцак, Лукань, Б. Барвінський, Ольківський, Витанович, Думка, Генсьорський, Левкович, Коваль, Скорик, Мацяк і ін. В. Герасимчук, на жаль, захворів — спаралізований частинно, ледви, чи зможе ще працювати... Мали ми вже три засідання, два присвячені програмі, а на третьому проф. Терлецький дав дуже інтересну доповідь про Головну руську раду з 1848 р., на основі архівних, нових матеріялів. Днями піде доповідь о. Луканя[26] про львівську пресу XVIII ст. (відкривається виставка гал. преси).

З громадянського життя найважніше те, що в Галичині твориться — за дозволом фюрера — перша укр. дивізія, 20 000 людей, з усіми родами зброї; давні укр. старшини з УСС, Гал. армії і ін. дістануть давні ранги; пропаганду і опіку має мати УЦК (утворено окрему військову комісію з давніх старшин, що має подбати про те, щоб були охотники). Справа має бути проголошена 28.IV. — може, заки цей лист прийде, довідаєтеся вже з радія. Це мало б важне значення для майбутнього, — якщо в останню хвилину "рішальні чинники" ще не роздумаються, або не встругнуть, чого непередбаченого.[27]

Так ми живемо між надією та журбою — що з того вийде, vederemo.

Кінчаю і сердечно зі святами Вас вітаю

І. Крип'якевич

Книжки, яких бажаєте, я розшукаю, хоч нелегко їх добути. Наші Дні за січень-лютий я Вам вислав, десь запропастилися, або все ще не прийшли. Тепер посилаю за квітень. Чекаємо Капніста![28]

---

[25] При УЦК було створено "Об'єднання наукових співробітників", яке гуртувало різних українських учених. "Історичний гурток" очолював Іван Крип'якевич. Гурток виконував функцію колишньої історично-філософічної секції НТШ. Докладніше про Історичний гурток в статті Володимира Мацяка "Історичний Інститут", *Сьогочасне і минуле,* 1948, ч. 1, стор. 40.

[26] О. Роман Лукань (1907-1943), історик церкви та культуролог.

[27] Про причини створення дивізії "Галичина" пише докладніше у своїх спогадах Володимир Кубійович. *Мені 85,* Мюнхен, Париж, 1985, стор. 108-113.

[28] І. Крип'якевич має на увазі статтю Олександра Петровича "До питання про місію Капніста 1791 року", що була згодом надрукована в часописі "Краківські Вісті".

УВ УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
ЛЬВІВСЬКИЙ ВІДДІЛ

РЕДАКЦІЯ
ЛЬВІВ
АГОРНШТР. 15
Тел. 106-48

Лв 25.III.1943
Домініканів 8/

Дорогий Олександре Петровичу!

Почали ми заходи для Вашого переселення до Львова. Може вдасться щонебудь добути, але справа йде тяжкувато – треба переконувати різні „високопоставлені" особи про конечність Вашого переїзду, а це не легка справа. Треба Вам озброїтися в терпеливість. А загально – мабуть тепер Вам не спішно виїздити, коли фронт стабілізувався, – може і взагалі не буде потреба? Напишіть, що про це думаєте.

Ми тепер монтуємо „Об'єднання праці наук. робітників" – при якому знайдуть якісь різні наукові роботи

Фотостат першої сторінки листа
І. Крип'якевича до О. Оглоблина
з 25.III.1943 р.

5.

Львів 8.V.43.
Домагаличів 9

Дорогий Олександре Петровичу!

Дістав Вашого листа з 20.IV. — щире спасибі за побажання: на жаль, я не встиг Вас в час привітати, але сердечно бажаю Вам всього добра "від роси і від води" і т. д. За той час Ви певне дістали мого листа з примірником Н. Днів? Вашу статтю про Капніста я передав до редакції Н. Днів, надрукують у червневому номері, бо за травень вже готовий. Інтересні матеріяли Ви добули! Також про Лобисевича і Рачинського охоче приймуть, тільки щоб не було велике — теми дуже інтересні.

Про справу Вашого переїзду до Львова ми пам'ятаємо і щиро їй сприяємо, але ще не знайшли шляху, яким можна б це вдіяти. Пробували вже давніше переселити сюди Вік. Пл. Петрова[29] і все наші "папірці" виявляються незадовільні. Як тамту справу вирішать позитивно, то вже можна буде і Вас тягнути. Покищо може це не таке спішне, бо на фронті тихо. Не хочеться відривати Вас від Ваших дослідів, таких важливих і інтересних. — Отже Оп. Лобисевич черговий кандидат на автора Іст. русів? Думаю, що Ви його вже так обгрунтуєте, що він стоятиме твердо і не похитнеться від критики. Які ж це інтересні часи і люди! Велика Ваша заслуга, що Ви їх добудете (дослівно) з пилу архівів!

У нас вся увага громадянства зосереджена на стрілецькій галицькій дивізії, яка формується. На протязі не цілого тижня вже набрано молоді на одну дивізію 25 000, а тепер чекають дозволу на другу — і мабуть дальші. У цей критичний момент треба мати зброю у руках — ці *розумові* аргументи перемогли над всякими *чуттєвими* упередженнями.

Спішу на "пошту" і сердечно стискаю руку.

І. Крип'якевич

Проф. Сімович і о. Лукань здоровлять.

6.

Львів 9.VI.43.

Дорогий Олександре Петровичу!

Дістав Вашого листа з 23.V. і 3.VI. Знову пишу коротенько, бо зараз маю нагоду передати листа. Ви непотрібно журилися Вашою справою, бо як бачите, нам тимчасом повелося усунути всякі перешкоди і добути для Вас папірця. Думаю, що Вам пощастить врешті приїхати до Львова! Чекаю вісток від Вас.

Дізнався я від п. Ясен.(?), що Ви зацікавилися Прокоповичем, — це мене дуже врадувало, бо я вважаю його найбільшим укр. ученим поч. XVIII ст.: він провів в академії масу реформ, не тільки в поетиці, але і в математиці, а його Регламент це незвичайна річ.

Ваші робітки (і Рачинський) підуть невдовзі до друку — дуже журнальчик завантажений. Металургію дістав. Посилаю Н. Дні.

Сердечно стискаю руку І. Крип'якевич

---

[29] Віктор Петров (1884-1969), літературознавець, археолог, член УВАН та НТШ й інших наукових установ після Другої світової війни. Був на службі КҐБ. Похований у Києві з різними комуністичними почестями.

7.

Львів 1.VI.43.

Дорогий Олександре Петровичу!

Повелося добути для Вас визвання до Львова — посилаю його Вам. Треба з ним старатися пропуску у Києві. Чую, що п. Моргуни дістали таке саме, то може вже знають, яким шляхом це робити. Добре було б, щоб Ви забезпечили собі документ з правом повороту до Києва, бо тут це дуже важко добути. Поспішаю на "пошту" і кінчаю

Щиро стискаю руку
І. Крип'якевич

8.

Львів 23.VI.1943.

Дорогий Олександре Петровичу!

Листа Вашого з 17.VI. дістав. Бачу, що Ви щось "не-теє", хандра Вас обсідає, — але не треба піддаватися, а дякувати богам, що взагалі живемо. Багато людей куди гірше страждають, як ми. А до організації Іст. секції таки беріться, треба використовувати кожну хвилину, щоб колись nepotes[30] нас добре згадували. У нашому львів. Іст. гуртку робота тільки що почала розгортатися, але ще не прийняла "стилю". Сходимося що 2 тижні, а доповіді були такі: Ом. Терлецький: "Головна руська Рада в світлі нових джерел"; Р. Лукань: "Львів. преса при кін. XVIII ст."; І. Карпинець: "Герб Галичини"; Б. Коваль: "Характеристика Київ. Академії" і моя доповідь: "Церква Холмщини і Підляшшя" (з картою). На літо перепиняємо сходини, а у вересні може дамо щось глибше. Наш співробітник Пріцак дістав дозвіл виїхати до Берліну — на арабістику, буде там робити докторат.

Ваше визвання до Львова вже має дві печатки, а ще чекає на третю, найважливішу — дозвіл поліції на приїзд до Львова. П. Моргуни не мали такого дозволу і тому їм не повелося — отже чекайте терпляче, аж ми з усіх боків справу забезпечимо. Ваш аві лежить у відповідній Stelle.[31]

Вашу статтю про Капніста надруковано в Крак. Вістях, бо Наші Дні не мали місця; посилаю відповідний N. Гонорар буде на початку липня.

Я кінчаю свій нарис історії. Важко працюється — мав я різні прикрості (помер мій шурин) — але працювати треба. З приємністю зустрів би Вас на Високому Замку, там тепер дуже гарно. Коли ми побачимося, любий Друже?

Стискаю руку
І. Крип'якевич

Н. Дні хтось хиба вкрав: були у великій конверті з 2 листами!

9.

Львів 15.VII.43.
Домагаличів 9

Дорогий Олександре Петровичу!

Починаю листа від прохання до Вас. У нас розгортається, чи краще — має розгорнутися, статистично-картографічна робота. До західної України

---

[30] З лат. nepotes — у значенні "майбутні історики".
[31] З нім. "представництво".

маємо матеріялів доволі, але дуже погано справа стоїть з географічно-статистичними матеріялами з Наддніпрянщини. В першу чергу потрібні нам звичайні *списки місцевин* з давніх губерній; знаю, що такі списки бували в *Пам'ятних книжках губерній,* але у нас їх майже нема. Чи Ви, як ерудит і збирач, не могли б нам добути таких Пам. книжок? Особливо потрібна нам південна Україна і лівобічна, бо з Поділля, Волині, Київщини дещо маємо. Не знаю, чи за рад. часів може появилися які списки осель? — також було б це для нас дуже цінне. Цею справою цікавиться гурт географів і економістів, а також до роботи пристають історики. Я сам внедовзі закінчу підручник іст. України і тоді, як чергову роботу, ставлю собі історичний атлас України, до якого здавна збираю матеріяли. Але якраз і до цеї роботи недостає нераз такого списка осель — не знати, де локалізувати історичні оселі.

Я думаю, що і Ви могли б взяти участь у картографічній роботі. Ваші студії і матеріяли про промислове життя, мануфактури, фабрики треба б перенести на мапу. У Львові ми тепер маємо змогу ці роботи зреалізувати.

Як зможете приїхати до Львова, хоч на деякий час, ми могли б все те обговорити, бо не всі справи можна вирішити листами. Я дуже чекаю Вашого приїзду. Вас визиває У. Ц. Комітет на культурну роботу, потвердив це уряд губернатора, але нема ще дозволу на в'їзд від SD,[32] хоч вже з місяць справа лежить у них. Мабуть звернулися з справкою до братньої установи в Києві — як звідтам дістанемо дозвіл на Ваш виїзд, Вас повідомимо. Треба терпляче чекати.Тепер всі надслухуємо, що діється на фронті — як дотепер, то все гаразд. Може і не треба буде їхати до Львова. Що до Берліна, то справу відкладайте, бо там не буде для Вас ніякої фахової роботи, а хиба пропагандистично-популярна, що скоро остогидне. У Львові все таки мали б Ви дещо книжок — хоч не ті, що маєте в Києві.

Цього листа почав писати 2 тижні тому, тепер кінчаю. Вертаючися до статистичної роботи: чи не знаєте яких статистичних матеріялів (сирих чи оброблених) до XVIII ст. — окрім того, ще є в Опис. черн. комісії, в Оп. ст. Малоросії Лазаревського і у Скальковського? Нам бажалося би дати карту заселення України з XVIII ст. — для Галичини є деякі джерела, для Волині, Поділля, Правоб., Лівоб. і Степової України не маємо мабуть нічого крім згаданих вище описів. Може Ви що знаєте? Або Наталія Дм.?[33]

У нас життя доволі піднесене. В літер. клюбі буває безліч дискусій. В газетах бувають інтересні наукові причинки — це одиноке покищо місце, де можна писати, бо наукових видань нема. Але взагалі цензура тепер помякшала. Є деякі надії на Педагог. інститут або сурогат філософічного факультету (це довірочно). Твориться дивізія SS: зголосилося 60 000 охотників, частину в цих днях беруть на перевишкіл, спершу старшин і підстаршн; між ними є багато б. Січових стрільців.

Я кінчаю мою історію Укр. і беруся за істор. атляс.

Дуже щиро здоровлю Вас — маю надію, що все таки будемо ще прохожатися по гарних львівських парках.

Стискаю руку
І. Крип'якевич

---

[32] SD-Sicherheitsdienst — служба безпеки.

[33] Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко, історик і близька наукова співробітниця О.Оглоблина.

Посилаю Н. Дні N. 6.
На жаль давніших NN не можна вже добути.
P.S. Другий том діярія Орлика не вийшов у світ. Chrzanowski про Верґілія розшукаю; про Верґілія і Україну писав щось Є.Ю. Пеленський — також пошукаю. Про Капніста не пригадую нічого після 1914 р.
Рігельмана може візьмуть Кр. Вісті.

10.

Львів 12.VIII.43.

Дорогий Олександре Петровичу!

Я розумію, що Ви нервуєтеся, бо теперішня ситуація дає до цього багато нагоди, але нам важко дати раду з воєнною бюрократією. Врешті ми дізналися, який має бути modus procedendi: Ви з письмом Укр. Ц. Комітету повинні подати *прохання на виїзд до київської Stelle*[34] (котра саме, ми не знаємо, але в Києві дізнаєтеся, питайтеся дир. Луцького) з своїм визовом, а ця Stelle звернеться до Львова до тутешньої поліції, а вона тут обіцяла поладнати справу. Таких людей, що мають визови зі Львова є тепер щось вісім. Але треба подбати на місці про те, щоб який малий урядовець не відкинув прохання a limine —, але хиба цього не зробить, бо єсть же формальний дозвіл з Дистрикту у Львові. Маю надію, що справа поладнається. У Львові приїхавши, зайдіть до д-ра Паньківського, Паркштрассе 10 (краще давня назва Міцкевича 10) до Укр. Центр. Комітету; для т.зв. емігрантів є тут гуртожиток при вул. Снопківській, там Вас примістять покищо, а дальше пошукаємо квартири (за яку у Львові тяжкувато). Пишу все те, бо може мене у Львові не буде, їду трохи на село.

Посилаю гонорар з Кр. Вістей. Рачинський і Рігельман чекають черги.

У нас канікули — життя стоїть. Маємо надію, що на фронті все гаразд утримається. Я кінчаю різні дрібні роботи і беруся до історичного атлясу України.

Дуже чекаю хвилини, коли зустрінемося у Львові.

Стискаю Вашу руку
І. Крип'якевич

Про справи виїзду консультуйтеся у дир. Луцького і взагалі галичан — вони знають всякі ходи і переходи.

[34] Див. примітку ч. 1.

ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН: МАТЕРІЯЛИ З АРХІВУ В. ЩЕРБАКІВСЬКОГО*

ВСТУП

Вадим Щербаківський (1876-1958) - археолог, етнограф, мистецтвознавець, професор (1922-1945 рр.), декан філософічного факультету УВУ в Празі (1929-1945 рр.), один із організаторів і перший ректор УВУ в Мюнхені (1945-1946 рр.) останні роки свого життя (1951-1957 рр.) прожив у Лондоні під опікою Союзу українців у Великій Британії (похований на цвинтарі Gunnersburi). Тут він продовжував свою наукову працю, підтримуючи контакти з українськими вченими діяспори. У зв`язку з переїздами архів В.Щербаківського опинився розпорошеним по різних державних і громадських установах, приватних збірках. Частина матеріялів зберігається у Бібліотеці ім. Т.Шевченка СУБ у Лондоні. Це листи колеґ, друзів, рідних, особисті документи, фотографії, рукописи, матеріяли відзначення 80-річного ювілею вченого у 1956 р. тощо. Переважну кількість архівних матеріялів складають документи лондонського періоду життя та діяльности. Серед них збереглися і три рукописні листи видатного історика О. Оглоблина з Німеччини і США (два — 1949 р., один — 1953 р.), які публікуються вперше. Вони становлять інтерес з точки зору вивчення початкового періоду діяльності УВУ у Мюнхені і розвитку українського наукового життя в Европі в цілому, творчих контактів двох відомих учених.

Також друкуємо підготовлений у 1956 р. О. Оглоблиним відгук (реферат) про наукову діяльність з рекомендацією про обрання дійсним членом НТШ о. доктора Іринея Назарка, який містить біографію і аналізу творчого доробку цього ученого і церковного діяча. Реферат був надісланий В. Щербаківському на огляд як дійсному члену Історично-філософської секції НТШ з Мюнхену.

При підготовці матеріялів до друку збережено особливості правопису, мови та вживані скорочення. Висловлюємо щиру вдячність керівництву СУБ у Лондоні за надану можливість ознайомитися з архівом В. Щербаківського і право публікації його матеріялів.

Лариса Федорова
Інститут історії НАНУ

---

* Матеріяли підготовлено до публикації Ларисою Федоровою, Ігорем Вербою.

№ 1

29.VIII.1949 р.
Trasfelden.

Високоповажний і дорогий Вадиме Михайловичу!

При цьому надсилаю Вам офіційного листа в справі того загрозливого стану для наукової спеціалізації наших студентів, що створений передусім зовсім невдалою системою "Правил студій на Філологічному Факультеті УВУ" 1947 року. Я обмежився тільки головними пунктами, але, уважно простудіювавши тії "Правила" (мало приємна праця взагалі, а зокрема під час ферій), маю в резерві ще чимало зауважень, які можна буде подати під час обговорення цього питання на зборах Фак. Ради. Основна (хоч і не висловлена одверто) моя думка це скасування невластивої для УВУ магістерської системи й повернення до наших кращих празьких традицій. Звичайно, надсилаю ці зауваження до Вашої диспозиції. Якщо з якихось поважних міркувань (Вам на місці це відніше) доцільніше було б цю справу відкласти на майбутнє, заперечуватися не буду. Головна справа тепер - це наступні вибори Сенату. Як Вам відомо, був я в Міттенвальді, де бачився з Проф. Полонською-Василенко[1] (а також з Проф. Закревською[2]). "Розмишляли ми предовольно" (цьому дуже сприяла погана погода) над справою виборів. Цілком ясно, що ректором мусить бути Проф. Мірчук[3], а Деканом Філологічного Факультету - Ви. Але щоб перевести вибори як-слід (це стосується також виборів Декана Філ. Фак.), конче потрібно, щоб ці професори доброї волі взяли участь у виборах. Маю враження, що я переконав Проф. Полонську-Василенко (а вона, в свою чергу, має переконати Проф. Закревську), що приїзд їх обох до Мюнхена для участі у виборах - обов`язковий. Але для того треба зробити таке:

1) Призначити перше засідання так, щоб воно почалося не раніше 3 години (поїзд з Міттенвальду приходить саме в цей час). Тоді друге засідання мало б відбутися наступного дня вранці.

2) Оплатити переїзд обох професорів од табору до Міттенвальду (й звичайно далі залізницею до Мюнхена) і vice versa[4]. Оскільки іншої комунікації там тепер немає, доведеться скористатися з Міттенвальдського таксі, що буде коштувати коло 10 марок. Це, ясна річ, в крайнім разі - коли

---

[1] Полонська-Василенко Наталія (1884-1973) історик, приват-доцент (1916-1920 рр.), професор Університету Св. Володимира у Києві (з 1940 р.), у 1920-1930-х рр. - співробітник ВУАН, професор Археологічного, Художнього інститутів. З 1944 р. - на еміґрації, професор УВУ у Празі (1944 р.), Мюнхені (з 1945 р.), декан філософського факультету УВУ (1946-1971 рр.). Голова УІТ в Мюнхені.

[2] Закревська Ганна (1890-?) - геолог. У 1927-1941 рр. працювала в Геологічному інституті АН УРСР. З 1950 р. Дійсний член УВАН у США.

[3] Мірчук Іван (1891-1961) - історик української культури, філософ, громадський діяч. З 1919 р. - на еміґрації. Доцент (з 1921 р.), професор (з 1926 р.), ректор (з 1946) УВУ. У 1930-1945 рр. - директор Українського наукового інституту в Берліні.

[4] Латина - зворотньою чередою, навпаки.

не вдасться знайти транспортних засобів у самому таборі.

3) Забезпечити обох дам кімнатою в якомусь пристойному готелі, де вони могли б переночувати.

4) Зустрінути їх на двірці (Starnbergerbahnhof), приставити після засідання до готелю й наступного дня проводити на двірець, щоб вони з усім тим не мали жадного клопоту. Все це може зробити, очевидно, п. Лизогуб.

Дуже важливо було б, запрошуючи їх на засідання, водночас офіційно заспокоїти їх, що все це буде для них зроблено.

З свого боку, я обіцяв Пані Полонській-Василенко повідомити Вас про всі ці пропозиції, цілком, звичайно, слушні й можливі до здійснення.

Значно складніше (з боку фінансування справ) з Проф. Крупницьким[5], приїзд якого був би дуже бажаним, а участь у голосуванні - просто конечною. На мою думку, останнє можна було б зробити лише шляхом передачі Проф. Крупницьким голоса комусь з присутніх на зборах. Іншого виходу не бачу, а право Проф. Крупницького яко чинного члена Професорської Колегії, взяти участь у голосуванні є безсумнівне. Позбавлення його можливости скористуватися з цього права було б цілком незаконним вчинком. Отже, таку можливість треба для нього створити.

Що ж до мене, то, звичайно, я приїду на вибори (напередодні). Я тільки дуже просив би перед тим надіслати мені (від УВУ) невеличку суму (марок 10-15) на дорогу, але так, щоб я одержав гроші своєчасно (отже, днів за 2 до виїзду). Переживаю надзвичайну скруту, а тому змушений Вас цим турбувати.

Чекаю на офіційне повідомлення про вибори. Якщо є щось нове й важливе, дуже просив би мене повідомити.

Сердечно вітаю Вас. З глибокою пошаною

Ваш О. Оглоблин.

P.S. Не пошкодило б перед офіційним засіданням зробити приватні наради. Мусимо обов`язково обрати Проф. Мірчука на проректора, для чого, очевидно, потрібна повна згода самого Проф. Мірчука. Ще раз застерегаю: ні в якому разі не починати виборів без попередньої (хай навіть зовсім приватної й вузької) наради.

Дуже прошу подбати про те, щоб Проф. Крупницький міг реалізувати своє безперечне право взяти участь у виборах. Для того є кілька можливостей: приїзд його до Мюнхена (здається, тепер в зв`язку з курортним сезоном, введено нові пільги в залізничному тарифі); передача голоса комусь з присутніх членів Ради; нарешті, листовна участь.

Маю приїхати до Мюнхена 8 вересня (взагалі напередодні засідання), ввечері (о 6 годині). Але ще досі не маю офіційного повідомлення.

Друга справа - персонального характеру. Торкається вона нашого студента й співробітника - В. Лизогуба. Чув я, що в УВУ передбачаються якісь зміни й скорочення адміністративного персоналу. Оскільки п. Лизо-

---

[5] Крупницький Борис - 1894-1956) - історик. З 1920 р. на еміґрації. Доцент (з 1932 р.), професор (з 1941 р.) УВУ.

губ пише (властиво, розпочав працю) докторську дисертацію і взагалі, на мою думку, цілком заслуговує на нашу увагу й підтримку, було б дуже бажано зберегти його, як співробітника УВУ, що дало б йому змогу закінчити працю над дисертацією. Отож дозволяю собі рекомендувати його Вам і Проф. Мірчукові. Якщо потрібно було б перевести Лизогуба на іншу посаду (в зв`язку з можливим скороченням попередньої), то мені здається, що він був би на місці також, як бібліотекар (це, звичайно, в тому разі, коли б ця посада була вакантною: я чув, що п. Волошина виїздить з Німеччини).

Сердечно вітаю Вас і прошу переказати мой щирий привіт Проф. Мірчукові.

З глибокою пошаною

Ваш О. Оглоблин

P.S. Сподіваюсь, що Ви вже одержали мого попереднього листа.

№ 2

[1949 р.]

Високоповажний і Дорогий Вадиме Михайловичу!*

Вашого листа одержав своєчасно, але не відповідав досі, бо сподівався, що буду в Мюнхені незабаром. Та виявляється, що в цьому місяці вже не доведеться й приїду просто на засідання Професорської Комісії.

Не можу погодитися з Вами, що мій останній лист був переляканий - нітрохи, ні занадто. Навпаки, весь час оцінював і досі оцінюю ситуацію в УВУ оптимистично і в такому дусі інформацію тих наших колеґ, що піддаються паніці. Але ж, з другого боку, мені також ясно, що доля виборів, а тиїм самим УВУ залежить від нас самих, нашої солідарності й дисциплини то-же, справді якщо люди доброї волі не з`їдуться, або ж на зборах триматимуть себе, як отара, а не громада, то небажані нам (і Університетові) кандидати легко здобудуть більшість голосів. Отож мусимо бути дуже пильні й готові до всяких несподіванок.

Ваші міркування щодо можливого розподілу голосів мені видаються занадто оптимістичними. Зокрема, Ви не згадали про деяких професорів, що їх голоса будуть подані за Кубійовича[6], або-ж будь-що-будь, не за Мірчука. Маю на увазі Розгона[7], Шереха[8]. Не певний я також,

---

* *Лист не датований. Очевидно - 1949 р.*

[6] Кубійович Володимир (1900-1985) географ, демограф, редактор "Енциклопедії Українознавства". З 1940 р. - професор УВУ. З 1947 р. - генеральний секретар, з 1952 р. - голова НТШ в Европі.

[7] Розгін Іван (1897-1972) - біолог-патолог, у 1920-1930-х рр. працював в інститутах Харкова, Дніпропетровська, Білої Церкви, у 1930-1941 рр. - в Інституті експериментальної біології і патології ім. О. Богомольця у Києві. З 1944 р. - на еміґрації. Професор УВУ (з 1945 р.).

[8] Шерех (Юрій Шевельов) (1908-) - мовознавець. У 1930-х рр. викладав у вищих навчальних закладах Харківщини. З 1944 р. - на еміґрації. Професор УВУ (з 1945 р.). Президент УВАН у США.

що Гришко[9] віддасть свій голос Мірчукові. Взагалі правники (окрім хіба Панейка[10]) ще й досі перебувають під впливом (хоч би й духовним) Окіншевича[11]. Звичайно, професори голосують індивідуально й ніхто не має права заставляти професора подавати голос на того, на кого він не хоче. Але є багато засобів впливу, і Проф. Кубійович уміє майстерно оперувати - якщо не власними засобами, то в кожнім разі, засобами НТШ (або Позаочного Інституту). Треба визнати, що, з цього погляду, він куди спритніший за Проф. Мірчука, який, на превеликий жаль, не вміє з`єднувати собі людей.

Що-ж до "Правил Університету", то Ви, Пане Ректоре, посилаєтесь, на правну практику й традицію (з якою, до речи, я цілком згодний), але ж упускаєте з ока існування нового Статуту УВУ, який нас, на жаль, зобов`язує й зв`язує. А в цьому Статуті, на ст. 4, ясно сказано, що "ректором може вибраний тільки оден із звичайних професорів за чергою факультетів (Ст. 14, п.2). - Цього року черга припадає на наш факультет, і я не бачу жодних підстав відмовлятися нам од свого права (хіба-що конче треба буде залишити Проф. Панейка ректором, щоб не допустити до того Проф. Кубійовича).

Не знаю, чи добре, що вибори відкладені на жовтень. Річ у тім, що дехто з професорів, нам потрібних, може до того часу виїхати за кордон (у такому стані, приміром, Проф. Закревська, яка вже "на колесах" (невідомо тільки, куди: чи до США, чи до Пакістану). Зате, може приїхати Проф. Крупницький, який нам на зборах конче потрібний (у багатьох справах).

До речи, Крупницький просить мене переказати Вам про його готовність і бажання приїхати до Мюнхена (звичайно, коштом УВУ) саме в жовтні м. Він міг би тоді взяти участь у засіданнях Проф. Комісії й Фак. Ради, а також прочитати всі свої лекції (й перевести семінарські вправи) за цілий семестр. Для того він має змогу пробути в Мюнхені протягом 5 тижнів (цього, звичайно, досить). Треба тільки своєчасно повідомити його про збори й, мабуть, надіслати йому гроші на залізничний квиток.

Проф. Полонська, сподіваюся, зможе приїхати. Все, що Ви доручили мені переказати їй, я переказав (або написав). Маю надію, що Проф. Закревська до того часу ще не виїде й також зможе приїхати на вибори. Але треба, щоб УВУ зробило з свого боку все, щоб уможливити обом паням приїзд до Мюнхена і перебування там. Дозволю собі нагадати, що П. Полонська дуже просила призначити засідання (перше) після 3-ї години (о 3-ій годині приходить міттенвальдський поїзд). Треба також, щоб П. Лизогуб зустрінув її на двірці.

---

[9] Гришко Василь (1897-1966) - історик українського права. У 1920-1930-х рр. співробітник ВУАН. Еміґрував. Професор УВУ (з 1945 р.).

[10] Панейко Юрій (1886-?) - правник. Доцент Краківського (з 1926 р.), професор Віленського (1928-1939 рр.) університетів. Професор УВУ (з 1948 р.). Ректор УВУ.

[11] Окіншевич Лев (1898-1980) - історик українського права. У1920-1930-х рр. - співробітник ВУАН. З 1944 р. - на еміґрації. Професор УВУ (1945-1949 рр.).

Щодо Проф. Кузелі[12], то він і формально, і фактично весь час перебуває у відпустці, а тому участь його у виборах абсолютно неможлива. Пригадую, як у 1947 році Проф. Дорошенко[13] був на зборах Проф. Комісії, але участі у виборах не брав, бо був у відпустці. Голоси-ж позаочних професорів або ж тих, що пишуть курси для Позаочного Інституту (не управнені для виборів Сенату, бо Позаочний Інститут є окрема автономна інституція, в якій можуть на жаль брати участь навіть не професори УВУ). Мені здається, що Ви помиляєтесь, вважаючи П. Томашевську за прихильницю Кубійовича. Оскільки мені відомо, вона дуже віддана Мірчукові. Що ж до Жожори, то я його дуже мало знаю; в кожнім разі це креатура Окіншевича.

З Коцеваловим[14] говорити не можу, бо мало знайомий з ним і якось не відчуваю з його боку симпатії. Але з ним взявся переговорити Проф. Ващенко[15].

Врешті, думаю, що все буде гаразд. Але треба буде нам побачитися й порадитися ще перед засіданням. Крім того, в разі будь-якої небезпеки, треба робити коротку перерву для приватної наради.

Прошу заздалегідь повідомити мене про термін зборів Проф. Колеґії й Фак. Ради. Крім того, дуже прошу своєчасно надіслати мені (від Університету) гроші на подорож до Мюнхена (20 марок), щоб не трапилося так, що через брак готівки не зможу виїхати.

Сердечно вітаю Вас.

З глибокою пошаною
Ваш О. Оглоблин.

№ 3

Prof. ALEXANDER OHLOBLYN, Ph. D.
122 Prospect Streer
Ludlow, Mass. U.S.A.
TELEPHONE: LUDLOW 2323

16.I.1953. Ludlow

Високоповажний і Дорогий Пане Ректоре!

Прошу прийняти від мене й моєї родини найсердечніші поздоровлення з нагоди Різдвяних Свят й Нового Року. Дай, Боже, Вам доброго здоровля, творчого настрою і всякого добра.

---

[12] Кузеля Зенон (1882-1952) - етнограф, мовознавець, бібліограф, громадський діяч. Професор УВУ. Голова НТШ (з 1949 р.).

[13] Дорошенко Дмитро (1882-1951) - історик, публіцист, громадський і державний діяч. Професор УВУ (1921-1951 рр.). Перший Президент УВАН.

[14] Коцевалов Андрій (1892-1960) - філолог. Професор Харківського університету. З 1944 р. - на еміґрації. Професор УВУ. Дійсний член УВАН у США.

[15] Ващенко Григорій (1878-1967) - педагог. У 1920-1930-х рр. викладав у вищих школах Полтави і Сталінграда. З 1944 р. - на еміґрації. Професор УВУ і Богословської академії УАПЦ у Мюнхені (з 1950 р. її ректор).

Прошу пробачити мені, що так довго не писав Вам. Щиро дякую Вам за пам`ять, милі листи й відбитки Ваших праць. Я просто захоплений Вами й Вашою творчою працездатністю (нівроку кажучи!). Годі й казати, що Ваші статті я прочитав з великим інтересом. Зокрема, дуже зацікавила мене Ваша рецензія на книжку Митр. Іларіона[16] про українську форму хреста. Ваші арґументи зовсім переконливі і мені здається, що Іларіонові дуже важко буде обстоювати свою концепцію. До речи, Ваша стаття була передрукована в філядельфійському "Шляху" (український католицький тижневик); ч. 51, 21.XII.1952 р., з цікавим редакційним додатком, якого при цьому надсилаю.

Від усього серця бажаю Вам викінчити Вашу "Формацію української нації". Це не лише важлива наукова проблема, але й дуже актуальна для всіх нас справа. Ваша праця повинна дати могутню ідейну зброю для нашої визвольної боротьби. Цікаво було б мені довідатися, в якому стані ця Ваша робота. Може, і я міг би причинитися до її майбутньої публікації.

В зв'язку з цим, дозвольте запросити Вас, як дійсного члена, до Історичної Секції УВАН в U.S.A., яку я очолюю. Моя мета - об`єднати в цій Секції всіх українських істориків (в Америці і в Европі), в широкому розумінні цього слова, отже й преісториків, істориків культури тощо. Ваші досліди над формацією української нації входять у коло наукових інтересів Секції. Було б дуже бажано, коли б Ви надіслали мені деякі Ваші праці (на Ваш вибір), щоб їх прочитати на зборах Секції (відбуваються що-місяця, в Нью-Йорку, й збирають досить численну, а головне - сталу авдиторію), згодом надрукувати у збірнику Секції (перший том його готуємо на весну ц.р.). Взагалі мені хотілося-б, щоб Ви ближче стали до тутешньої УВАН, яка має непогані, як на цей час, видавничі можливості й перспективи. Між іншим, знаю, що УВАН дуже цікавиться Вашою працею про українську хату. Чув я од Проф. Ветухова[17], Голови Управи УВАН в U.S.A., що до Вас мали звернутися (а може в міжчасі вже звернулися) в справі видання цієї праці.

Ваша концепція південного походження Руси мені відома (в загальних рисах), хоч я й не був на тому засіданні Товариства, де Ви читали доповідь про це. Безперечно, її треба опублікувати. "Визвольного Шляху"[18] ближче не знаю (тільки чув про нього), бо він сюди не доходить

[16] Огієнко Іван (митрополит Іларіон) (1882-1972) - мовознавець, історик церкви, етнограф, письменник, державний і церковний діяч. Митрополит (з 1944 р.), першоієрарх Української греко-православної церкви у Канаді (з 1951 р.).

[17] Вєтухов Михайло (1902-1956) біолог і генетик, громадсько-політичний діяч. У 1920-1930-х рр. викладав у вищих навчальних закладах Полтави, Харкова, Москви. З 1944 р. - на еміґрації у Німеччині, з 1949 р. - у США. Президент УВАН у США (з 1950).

[18] "Визвольний шлях" - суспільно-політичний місячник, видання Закордонних частин ОУН, пізніше - Української видавничої спілки. Виходить у Лондоні з 1948 р. Тепер - суспільно-політичний, науковий і літературний місячник Української інформаційної служби. Редакція - у Лондоні і Києві.

(навіть у Нью-Йорку не можна його знайти!); тому не можу сказати, чи там краще друкувати Вашу статтю, чи де-інде. Але друкувати треба. А що-то за статті Токаржевського?[19] Цікаво було б мені з ними познайомитися.

Тут, серед членів нашого Історично-Філологічного Товариства, виникла думка про відновлення його діяльності на терені U.S.A. Зверталися у цій справі до мене, як останнього (здається) заступника Голови (в Мюнхені). Немає сумніву, що відновити наукове товариство з такою славною традицією - конче потрібно. Та й наші фахові наукові інтереси й потреби вимагають цього. Гадаю, що це можливо буде зробити. Але передусім хотів би знайти Вашу думку, як голови Товариства.

"Кіевская Старина"[20] тут є (в Нью-Йоркській Public Library), не знаю тільки, чи в комплекті. А в тім, мабуть, знайдеться все, бо маємо ще такі бібліотеки, як бібліотека Конгресу у Вашингтоні, бібліотека Columbia-Universiti в Нью-Йорку тощо. Окрім того, "Кіевская Старина" є в Парижі. Мене дуже здивувало, що її немає в Лондоні. Взагалі українiстика в американських бібліотеках (звичайно, великих) досить багата, тільки що розкидана по різних відділах, і тому занедбана. Саме тепер УВАН (при якій є бібліографічне бюро) працює над виявленням українiстичної літератури в бібліотеках U.S.A. і складанням відповідної картотеки.

А ось я марно шукаю у вільному світі своєї книжки (властиво, двох книжок) з історії української фабрики. Не знайшов її в Зах. Німеччині ані в Парижі. Нема й тут, в Америці. Остання надія на бібліотеку Британського Музея. Якщо це не завдасть Вам великої турботи, дуже прошу, при нагоді, довідатись там про це. Назва праці така:

1. Проф. А.П.Оглоблин. Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетманщине. Киев, 1925. Государственное Издательство Украины. Ст. 270.

2. Проф. А.П.Оглоблин. Очерки истории украинской фабрики. Предкапиталистическая фабрика. Киев, 1925. Государственное Издательство Украины. Ст. 232.

Ще одне прохання до Вас. Я чув, що у лондонському "Визвольному Шляху" за 1952 рік, ч.8, було вміщено мою статтю (підпис: Олесь Мезько[21]) " Українська історична наука під Совєтами в 1920-1930-х р.р.". Мені дуже хотілося б дістати це число журналу. Чи не могли б Ви дістати його для мене? Був би дуже Вам вдячний за це. Тепер кілька слів про себе. Живу весь час у Ludlow, маю окреме (й добре приміщення), яке більш-менш устаткував меблями тощо. Допомогла мені в цьому Фундація

---

[19] Токаржевський – Карасевич (1885-1954), геральдик, укр. дипломат.

[20] "Киевская Старина" - історико-етнографічний і белетристичний журнал, виходив у Києві в 1882-1907 рр. Фактично - орган київської Громади.

[21] Деякі свої еміґраційні статті Олександр Оглоблин підписував ім`ям "Олесь Мезько", використовуючи його як автонім. Його рідним батьком був Михайло Мезько, а виховувався він у заможньому купецькому роді Оглоблиних, оскільки мати - Катерина Лашкевич ще вагітною Олександром одружилася з Петром Оглоблиним. На ім`я вітчима і був записаний при народженні майбутній історик.

Форда (по т.зв. "Research Proqram on the U.S.S.R.", на чолі якого стоїть професор Колумбійського Університету Ф. Мозлі /Mosely/, приятель українців), яку я одержував протягом року (з вересня 1951 р. по вересень 1952 року). Моїм завданням було підготувати до друку англійське видання "Огляду української історіографії" покійного Дм. Ів. Дорошенка, доповнюючи його новою літературою й примітками, потрібними для чужого читача, а головне - додаючи свій огляд української історіографії від 1923 року (коли вийшло українське видання книги Дорошенка) й до наших днів. Ця робота ще не закінчена (якраз тепер працюю над цим), але сподіваюсь, що десь у середині цього року можна буде здати її до друку (видає ВУАН). Окрім того, працював я над проблемою іконографії Гетьмана Івана Мазепи (вона дуже захопила мене, й гадаю, що мені вдалося її розв`язати, тепер готую до друку розвідку на 2-3 др. арк.), над деякими питаннями, пов`язаними з проблемою "III Риму", нарешті, поволі продовжував свої досліди над українським національно-визвольним рухом кінця XVIII століття (Новгородсіверський український патріотичний гурток 1780-1790-х р.р.). Кілька разів на рік їздив до Нью-Йорку, де брав участь у працях УВАН і НТШ, виступаючи там з науковими доповідями. Дещо робив і роблю для УВУ, доля якого мене дуже цікавить і, правду кажучи, дуже непокоїть. До речи, чув я, що Ви опублікували свої Спогади про УВУ. Вони надзвичайно мене цікавлять. Як би дістати їх?

За останні роки надрукував кілька невеличких праць, зокрема у виданнях УВАН. Але, на жаль, більші праці (а маю їх кілька, загалом до 150 друк. арк.) лежать і марно чекають на видання. Останнього часу моє матеріальне становище цілком змінилося. Стипендія скінчилася, й довелося перейти повністю на утримання сина, який працює на фабриці. Дістати якусь фахову роботу, що забезпечила б мене матеріально, не можу, бо ще не володію англійською мовою (тільки читаю). Та й взагалі це тут нелегко, бо москалі захопили керівні позиції в американській славістиці, а вони мені ходу не дадуть, навіть з англійською мовою (це тільки Чижевський[22], під крильцем Карповича і Якобсона, викладає в Гарвардському університеті російською мовою). Проте, цим не журюся й продовжую свою роботу українського історика. Ось тільки погано з моїм здоровлям: хворію цілими тижнями, минулого року мав з десять грипів, зле з серцем, для якого не дуже підходить климат цієї околиці, часто болить голова. Все це перешкоджає моїй науковій роботі. Та якось то буде. Сердечно вітаю Вас і прошу мене не забувати.

З глибокою пошаною

Ваш Оглоблин.

Родина щиро вітає Вас.

---

[22] Чижевський Дмитро (1894-1977 - філософ, громадсько-політичний діяч. 1921 р. еміґрував, з 1925 р. викладав в українських високих школах у ЧСР. З 1949 р. працював у Гарвардському університеті, з 1956 р. - у Слов`янському інституті при Гейдельберзькому університеті.

№ 4

[вересень 1956 р.]

Історично-філософічна секція НТШ

Реферат
про наукову діяльність Всв. і Вспр. д-ра Іринея Назарка, ЧСВВ, Ректора Папської Колеґії ім. св. Йосафата

Маю за честь рекомендувати кандидатуру о. д-ра Іринея Назарка ЧСВВ на дійсного члена НТШ.

О. Іриней Назарко народився в Тернополі 7 липня 1905 року. Народню школу і шість клясів гімназії закінчив у Тернополі. 1926 р. вступив до Чину Св. Василія Великого, де й закінчив гімназію, а також студії філософії й теології. 1930 р. був висвячений на священика, після чого був висланий на спеціальні студії педагогики до Відня та Інсбрука. Оден рік був професором Василіянської гімназії в Лаврові. 1932 став президентом Марійського Товариства Молоді у Львові, що числило понад 20 тисяч молоді. Був редактором "Вістника Марійських Товариств" і "Нашого Приятеля". В 1941-1944 рр. був ігуменом монастиря у Львові. З 1944 р. - на еміґрації, спочатку в Німеччіні, а з 1946 р. - в Канаді, де був редактором "Світла". Докторат з філософії дістав у Монтреальському Університеті. Викладав як visiting professor історію Української Церкви в університетах Монтреаля та Оттави. Обраний 1953 р. Генеральним Консулом Чину Св. Василія Великого, переїздить до Риму, де розгортає широку науково-академічну діяльність, як редактор Записок ЧСВВ, професор історії та гомілетики, а з 1955 р. - Ректор Папської Колеґії Св. Йосафата. О. Проф. д-р І. Назарко є звичайним членом НТШ.

Наукова діяльність о. д-ра І. Назарка присвячена, головне, питанням історії Української Церкви та історії України княжої доби. Він - автор численних наукових публікацій, з яких особливо треба відзначити дуже цінну монографію "Святий Володимир Великий, Володар і Хреститель Руси-України (960-1015)" (Рим, 1954), розвідки: "Київські монастирі домонгольської доби" ("Логос", 1952, III, 4), "Митрополит Клим Смолятич і його послання" (Філядельфія, 1952), "Вплив старо-руського християнства на монголів" ("Analecta OSBM", vol.II (VIII). fasc. 1-2, Рим, 1954; ця стаття видана також у складі тому 164 Записок НТШ), а також монографію про бл. П. Йоасафата Коциловського, єпископа Перемиського "Analecta OSBM", vol.I (VII), fasc. 4, Рим, 1953 в латинській мові; українською мовою вийшла окремим виданням у Торонто 1954 р.).

З інших праць о. д-ра І. Назарка, що мають наукове значення, треба згадати такі: "Євхаристія і культура" (Львів, 1937), "Католицька виховна ідея" (Львів, 1938), "Святий політик - Тома Морус" (Львів, 1939), "Культ Пресвятої Євхаристії в Україні" (Торонто, 1950).

О. д-рові І. Назаркові належить також низка статей та рецензій, друкованих у "Поступі", "Новій Зорі", "Католицькій Акції", "Українському Бескиді", "Місіонарі", "Благовіснику", "Світлі", "Америці", "Нашій меті" та інших виданнях.

О. д-р І. Назарко є тепер одним з чільних репрезентантів українського василіянського наукового осередку в Римі, що посів дуже поважне місце в сучасній українській історіографії. О. д-р І. Назарко перебуває в силі ріку і в повному розцвіті своєї науково-академічної діяльности. Немає жодного сумніву, що він ще багато прислужиться для добра нашої науки й НТШ.

На підставі вищесказаного про наукову діяльність о. д-ра Іринея Назарка в ділянці історії України, пропоную обрати його дійсним членом Історично-Філософічної Секції НТШ.

Проф. д-р Олександер Оглоблин,
дійсний член Історично-Філософічної Секції НТШ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім.ШЕВЧЕНКА
Історично-Філософічна Секція Мюнхен, 12 вересня 1956.

До Всіх ПТ. Дійсних Членів
Історично-Філософічної Секції НТШ

Високоповажний Пане Колеґо,
в залученні пересилаю Вам для ласкавого розгляду реферат про наукову діяльність Всв. і Впрп. о. Ректора д-ра Іринея Н а з а р к а, ЧСВВ, виготовлений д. чл Секції, Проф. д-ром О. Оглоблиним, з пропозицією на іменовання кандидата дійсним членом НТШ в його ІФСекції.

Вашої ласкавої відповіді очікуємо до трьох тижнів після отримання Вами реферату. Відповідь просимо спрямовувати на долученим тут листку для голосування на адресу секретаріяту Секції в Сарселі, Франція.

З правдивою пошаною

Проф. д-р Іван Мірчук в.р.
Директор Історично-Філософічної Секції НТШ

СЕРГІЙ КІРЖАЄВ
Осередок УІТ ім. М. Грушевського
Київ

З ЛИСТІВ МИХАЙЛА СЛАБЧЕНКА ДО ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА

Доля цих двох визначних в українській історіографії постатей склалася по-різному. Але їх імена об'єднує довге замовчування в Україні.

В архівному фонді Олександра Петровича Оглоблина в ЦДАВО України (ф. 3561, оп.3, спр. 7) збереглося 119 листів, листівок та телеграм від Михайла Слабченка. Своєрідні за інформаційним наповненням, вони є важливим джерелом для біографії обох вчених, а також для історіографів. Внаслідок репресій проти акад. М. Слабченка, важко тепер певно з'ясувати долю його рукописної спадщини; поки віднайдено лише окремі матеріяли, які не складають самостійного архіву. Серед них бракує, на жаль, листів О. Оглоблина. Певна частина Слабченкових листів — лише ілюстрація до загальної характеристики спілкування і співпраці. Безумовно, лише публікація всього корпусу листування між двома особами розв'язало б найповніше питання їх стосунків.

Наукові інтереси, відчуття спільного шляху в царині української історії звели талановитого молодого викладача Київського інституту народної освіти (кол. університет) О. Оглоблина та вже метра професора Одеського ІНО (кол. університет) М. Слабченка. Початок листування, на нашу думку, поклав М. Слабченко, звернувшись в листопаді 1925 р. до Оглоблина в справах рецензування, відчуваючи, певно, якусь спільність духовного та творчого складу. Вже відразу листування набуває (зокрема, з боку Слабченка) відвертого тону. Цікаво, що, за вказівками Слабченка, він більш уважно ставився до листування, його листи регулярніші, їх кількість доходить іноді до 6-8 на місяць. Більшість листів відноситься до 1926-1927 pp., 1929 р. репрезентований малою часткой епістолій, 1930 р. – кількома листівками, що пов'язано, безумовно, з долею академіка.

Листи М. Слабченка багатотематичні, соковиті, цікаві; в них відчувається жива людина сильної незалежної вдачі; майже нема серед

листів прохідних відписок. Ставлення автора до адресата дуже товариське та довірливе, це накладає певні морально-емоційні риси на діловий характер окремих листів. Найважливішу тематику складають, безумовно, спільні інтереси двох істориків. Провідною темою листування першої половини 1926 р. було обговорення підготови та проведення захисту докторської дисертації О. Оглоблина в Одесі. Слабченко не лише був головним прибічником успішного захисту, але й далі, впродовж майже двох років, використовуючи харківські зв'язки, допомагав своєму колезі в справі затвердження докторату.

Листи Слабченка подають багато цікавих відомостей не лише до біографій обох кореспондентів, а також в справі утворення в українській історичній науці нового марксистського напрямку, який за тих часів, набував поняття "фронту". В листах обговорюється проблематика будування наукової мережі (товариства, науково-дослідні комісії, катедри, наукові видання тощо), визначається коло істориків, які вже перейняли нову методологію, або прагнуть до цього (Д. Багалій, С. Семковський, Є. Равич, А. Річицький, О. Оглоблин, В. Барвінський, І. Рибаков, П. Клименко, М. Яворський, О. Гермайзе, П. Клепацький, А. Єршов, М. Петровський, асп. Н. Мірза-Авак'янц, М. Ткаченко, С. Шамрай та ін.), яких прагне консолідувати М. Слабченко, виступаючи в серпні 1926 р. з ініціятивою проведення з'їзду істориків-марксистів (арк. 150 справи). М. Слабченко подає багато цікавих (хоча й іноді суб'єктивних) характеристик визначних діячів української культури й науки. Важливими для розуміння долі марксистської науки в Україні 1920-х рр. є характеристики М. І. Яворського, відомості про його наукову та науково-організаційну працю, оцінка праць.

Не слід, з нашого погляду, розглядати марксистську методологічну спрямованість Слабченка як щось наївне. Скоріше, це усвідомлене, революційно романтизоване ставлення до марксизму, большевизму. "Ми революція, а старі – архів, котрий ми ж й студіювати будем ба й студіюєм... Ми даємо фільозофію й метод, а ті пани займаються нагромадженням фактів" (арк. 10 зв. – 11). Слабченко постійно підкреслював свій "науковий більшовизм": "в науці я поджигатель. В мене є чимало помилок, є й парадоксальні твердження, і подекуди скоропалительність. Визнаю. Але в моїх працях є самостійна, незалежна, бунтарська думка" (арк. 238 зв.). На запитання Оглоблина в справі вступу до КП(б)У Слабченко подав більш ніж пораду: "вступ дуже підпираю, обома руками" (арк.128).

В боротьбі за нову марксистьку історіографію, безумовно, неминучим мав бути конфлікт зі школою Грушевського. Цей конфлікт насправді проявлявся як на справжньому науковому тлі, також і у навколонаукових політизованих формах, не виключаючи навіть інтриґ.

Важливе місце у спілкуванні істориків посідало обговорення питань можливої співпраці Оглоблина на науково-дослідній катедрі на

чолі з Слабченком, утворення її філії в Києві, членства Оглоблина в заснованому за ініціятиви Слабченка Одеському науковому товаристві, участи в його виданнях, товариської допомоги у справах висунення й проведення наукових праць на здобуття премій Укрголовнауки.

Прагнучи утворити власну «революційну школу», кореспонденти, як доводять листи, докладали спільних зусиль для розв'язання проблем вдосконалення підготовки студентів в ІНО, підготови молодих науковців, аспірантів, їх працевлаштування. З листів дізнаємось про факти підтримки та допомоги з боку Оглоблина під час виборів М. Слабченка на академіка ВУАН влітку 1929 р.

В листах небагато матеріялів наукового змісту з проблем історії України: загальна оцінка окремих робіт Оглоблина, кілька викладів, тез, рецензій на праці один одного, відомостей про архівні знахідки, цікаві наукові публікації. Кореспонденти обмірковували й деякі спільні наукові проєкти, як, наприклад, плян видання "Бібліотеки українських економістів XIX ст.", здійснити який, на жаль, не вдалося.

Рівень відносин досить виразно характеризують рядкі з листа Слабченка від 10 липня 1929 р.: "Дуже схвилював мене Ваш останній лист, повний дружби й справжнього товариського чуття. Я знаю, що Ви завжди до мене ставились добре. Не сумнівся, що й Ваша поміч мала велике значіння для результату виборів (в академіки – С.К.). Життя звязало нас і на спільну боротьбу, і на спільні невдачи та перемоги. Думаю, що дружба наша зостанеться, не дивлячись на ріжні хмари (на щастя в минулому), постійною. Я, принаймні, дорожу нею й хочу її. Велике спасибі, дорогий друже!" (арк. 295).

Своєрідність листів Слабченка складає постійне обговорення з кореспондентом різноманітних проблем людських та ділових стосунків, відстоювання групових інтересів, розв'язання конфліктних ситуацій. Рядкі "Я був на фронті, всю війну, працював багато в підпіллі, але ніде серед самих великих небезпек, не почував себе так тяжко, як в "ученой среде", в оточенню вчених філістерів" (арк. 10), написані Слабченком в лютому 1926 р., могли б бути рефреном до його епістолії.

Публікуючи лише невелику частку листів, які, на наш погляд, є найінформативнішими щодо О. Оглоблина, попередимо читача від однозначних висновків. Вдача Слабченка яскраво відобразилася в листах й щодо генези його поглядів, ставлення до людей, проблем, життя взагалі. Сподіваємось, що листи, частково уже опубліковані, доповнять розвідки про М. Є. Слабченка та О. Оглоблина[1].

---

[1] З найважливіших назвемо: *Оглоблин О.* Слабченко Михайло // Енциклопедія українознавства. – Париж; Нью–Йорк, 1976. –Т.8.– С.2876–2877. *Винар Б.* Академік Михайло Слабченко // Укр. історик. – 1983. – № 3/4. – С. 19–39. *Заруба В.М.* Академік Михайло Єлисейович Слабченко. Нарис життя і творчості // *Заруба В.М.* Постаті. – Дніпропетровськ, 1993. – С.81–177. *Водотика С.Г.* Академік Михайло Єлисейович Слабченко. Нарис життя та творчості. – Київ; Херсон, 1998. *Верба Ігор.* Олександр

При передачі тесту збережено лексико-стилистичні та граматичні особливості мови автора. Розкрито лише незрозумілі скорочення (що не мають загального вжитку), виправлено лише явні описки (Харьків, меньш й подібне), вжито сучасну пунктуацію. Позначки О. Оглоблина на лівому полі вгорі майже кожного листа про час його одержання подано курсивом.

* * *

№1

[Не раніше лютого та не пізніше квітня 1926 р.]

Дорогий Олександре Петровичу!

Ваш лист мене сильно зхвилював. Я просто потягнувся до Вас, як до рідного. Ті з самі рани і в мене. Тому, певно, ми так скоро й знайшли спільний "язик". Прекрасно розумію Вас й Ваше утруднене становище. Але саме се й спонукає мене зтримати Вас від заскорених кроків. Ви, як і Ваш покірний слуга, очевидно, й запальні на вдачу. Звідси в мене, принаймні, і походили мої помилки. Ланцюх, що протягнуто проти Вас, на ділі зовсім не страшний. Вирвати одне кільце, можете пірвати ввесь. Не хочу називати імен того ланцюха. Але Ви ні на одне не вважайте. Не варт. Вони, такі справді, нікчеми, коли в запасі мають тільки атуканнє. Станьте вище. Правильним буде й доцільним, безумовно, коли Ви десь у Нестора-Літописця[2] подасте доповідь про всі книжки "України" за 1924–1925 рр. Ніякої задирикуватости, а спокійний, солідний, "об'єктивний" доклад. Він змусить розкласти фронт: М. Г-ський[3] подасться трохи до Вас, а Я-ський[4] відхилиться від М. С-ча, бо "Україна" - лютий ворог для Матвіїв Івановичів. Прекрасно, що з Мик. Прок.[5] в Вас добрі стосунки. Зміцніть їх. Старий хороша людина й підтрима при нагоді. Зпочатку по' не сильно, але далі – сильнійш. "Лиха беда – начало", а там "образуется". Закидають Вам рос. походженнє й відсутність укр. стажу? Ото дурні. Не вже росіянин не може, не сміє цікавитись Українською минувщиною? Стаж в націон. справі не є доказом якихось чеснот. Яка убога Одеса, але в нас таких рарітетів як Ваші вороги з нац. стажем й монополією на

Оглоблин: життя і праця в Україні. – К.,1999. "В моїх працях є самостійна, незалежна, бунтівна думка". Вибрані листи Михайла Слабченка до Олександра Оглоблина / Вступ. стаття і упорядкування І.В.Верби // Вісник Нац. АН України. – 1977. – № 3/4. – С.77-90.

[2] Йдеться про Історичне товариство Нестора–Літописця, що було засновано 1872 р. На чолі його у 1920-ті рр. стояв М.П.Василенко. Ліквідовано близько 1931 р.

[3] Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934) – історик, акад. ВУАН від 1923 р., очолював катедру історії українського народу, історичні установи ВУАН та науково-дослідну катедру історії України.

[4] Яворський Матвій Іванович (1885–1937) –історик, академік ВУАН (1929). Голова Харківського наукового т-ва. В 1924-1929 рр. заст. голови Укрголовнауки. Один з лідерів марксистської історіографії в Україні. Репресований 1930 р. в справі "Українського національного центру".

[5] Василенко Микола Прокопович (1866 –1935) – історик права, акад. ВУАН (1920), її другий президент, якого не затвердила більшовистська влада за участь в уряді гетьмана П.П.Скоропадського. В 1920-1929 рр. – голова соціально-економічного відділу, голова Комісії для вивучування західно-руського та українського права.

все українське немає. Такі претенсиї просто глупі. Не звертайте жодної уваги: "полают и отстанут". Ваші роботи вже фактом своєї появи затулять роти. Цікавить мене справа, кому надіслано буде Ваші книги для рецензування. Ріжні міркування мої приводять до думки, що мусіли б бути надіслані мені. Коли б навіть двом, в тому числі Остапенко[6] (клоун!), справа з преміюваннєм, безумовно, виграна. Ах, як би я хтів побачити витягнуті фізіономії "фронта". Але саме се змушує мене не посилати мого відзиву зо VII кн. "Записок"[7] Мимо того, посилка моєї рецензії до тої ж книги, де надрукували Ваш відзив на мене, незручна. Хочете в "Життя й революцію" чи в інший журнал – я готів. Готів навіть не посилати до "Культ. й revол.", коли справа стояла б так, що треба було б поспішати. (Ви знаєте, що рецензію написано для "Культ. й revол." про що маю вже докір редакції).

Як що розживуся на гроши, то десь на великодних святах чи квітньових вакаціях приїду до Київа вияснити ряд справ з Грушевським й др. Тоді дозвольте завітати до Вас, щоб особисто зазнайомитись й сердешно, по товариськи кріпко-кріпко потиснути Вашу руку. Всього кращого, Олександре Петровичу!

Ваш М.Слабченко

Н. Б. Вічинити думаю в Одесі Наук. т-во[8], посилав до УАН все, що треба, обіцяють підтримати й, думаю, підтримають, бо обіцяв поміч Єфремов[9], людина дуже гарна.

ЦДАВО України, ф. 3561, оп.3, спр. 7, арк. 7-8 зв. Автограф.

№2

Одержано 8/IV [1926 р.] ввечорі.

Дорогий Олександре Петровичу!

Ваш останній лист й для мене проляв не мало світу. Ви праві, що перед публічним засіданнєм г. Мойзе[10] робив доповідь в якому-сь близскому колі. Се не просто льоґічна думка, а бесперечний факт, на що я мав натяк в розмові з М.С-чем. Тепер сей натяк вияснився зовсім. Скажу більш. Очевидно,

---

[6] Остапенко... – зав. робітфаком, а пізніше декан Одеського музично-драматичного інституту, член КП(б)У.

[7] Йдеться про "Записки історично-філологічного відділу ВУАН". В кн. VII–VIII (1926) опубліковано рецензію О.Оглоблина на т.1 "Матеріялів до економічно-соціяльної історії України XIX ст" М.Слабченка (с.560-571), а також рецензію М.Слабченка на "Очерки истории украинской фабрики. Предкапиталистическая фабрика" О.Оглоблина (с.557-560).

[8] Наукове товариство в Одесі було засновано 1926 р. за ініціятивою М. Слабченка та під головуванням М. І. Гордієвського. Складалося з 6 секцій. Діяло до 1931 р. – видало три томи "Записок" по історично-філологічній та п'ять томів по соціяльно-історичній секціям, а також кілька томів видань інших секцій.

[9] Єфремов Сергій Олександрович (1876 –1939) – літературознавець, акад. ВУАН (1919), її віце-президент, голова Комісії для видавання пам'яток новой укр. літератури, Комісії для дослідження громадських течий на Україні. Репресований в справі "СВУ".

[10] Тут і в інших листах – г. Мойзе, герр Мойзе – так Слабченко називає Гермайзе Осипа Юрійовича (1892-1958) – історика, проф. Київського ІНО, одного з найближчих співробітників акад. М.Грушевського, секретаря історичної секції, керівничого Археографічної комісії ВУАН. Був репресований у справі "СВУ".

мого листа про-фе!сор! Гермайзе показав М.С. й той лишивсь незадоволеним, бо в нас раптом перервалося ділове листуваннє. Наївні люде! Та скількі вгодно можуть вони гецкатись, нічого не вийде. Які вони економісти? Які вони соціольоги? Які вони марксисти? Та там далі збіранини матеріялів й лисенького прагматизму нічого при всьому бажанню не знайдеш! Вони не мають школи й не витвірять її, бо в них "нет зубей". Тому-то й лишається тільки метод шельмування. О.Вишня писав: "всякі запахи бувають". Очевидно, треба додати: "й методи"! Цілком ухвалюю, що написали до Головнауки, хоч толку від Дм. Йв.[11] особливого не чекаю: "кряхтит и жмется, жмется и кряхтит". Про історіографію сучасну робить доповідь і в кінчі квітня, прекрасно буде. Чудово, що Вашу кандидатуру підтримує Академія. Коли б се оформити, було б чудово. З сим треба поспішати, бо г. Мойзе похлопочется, коли не похлопотавсь вже. Робити се треба делікатно, бо "доміньон Груш-их", як назива їх Клепацький[12], може справу зіпсувати. Рецензію в сих днях надішлю до І-го відділу УАН, прохаючи вмістити в 9 книгу[13]. "Черв. шлях" помре. В "Життє і рев." послати можу коротку рецензію, але се суто літературний [журнал] й, думаю, навряд вмістять. На всякий випадок пошлю. Що "Україна" переходить на самоокупаємість то, на мою думку, тим більш варто говорити про неї, конешно говорити. На капость й вибрики красиво відповідати діловою тактовою витриманою доповіддю: ми не рахунки зводимо, а займаємось наукою. Просто чудово виходить!

Про попередній відзив спеца для докторської дісертації не знаю. Міркую однак так, що відзив Мик.Прокоповича не помішає. Отже через це забирайте в нього відзив, не вагаючись, й надсилайте до Одеси разом з всіма иншими документами.

Доднесь ні слуху, ні духу про долю мого V-го тому. Не можу навіть дізнатись, кому дано його на відзив. Пройшло часу від посилки вже 1 $^1/_2$ міс. Починаю думати, що ніякої премії не дістану. Рукопис ні в Дм.Ів. ні в Мик. Прок. В М.С.? В Яворницького? В Яворського? Більш ні в кого. Може в г. Мойзе? В такому разі ніхто з них премії не присудить. Ваша книга, відимо, в Барвинського[14], бо на мої запити в листах він обходить се питаннє. Се дуже гарна людина.

Поки ж що, поки там доноси пишуть, ми одне скажемо: "Хай живе Жовтень в укр. історіографії!" А бас геррів старьєвщиків! А бас Соз. Д(рецк)!

Ваш. М.Слабченко.

Там саме, арк 1-2 зв. Автограф.

---

[11] Багалій Дмитро Іванович (1857–1932) – історик, акад. ВУАН (1918), заст. нач. Укрцентрархіву, член колегії Наркомосу України, керівник науково-дослідної катедри історії української культури в Харкові.

[12] Клепацький Павло Григорович (1885–?) – історик, проф. Каменець-Подільського університету, а пізніше Полтавського ІНО. Репресований.

[13] Йдеться, мабуть, про рецензію на "Очерки истории украинской фабрики. Предкапиталистическая фабрика" О. Оглоблина, видруковану в т.VII–VIII "Записок істор.-філол. відділу ВУАН", оскільки в т. IX рецензія Слабченка не друкувалася. Рецензію на цю саму працю Оглоблина Слабченко мав намір опублікувати й в журналі "Життя і революція", проте відомостей про друк не маємо.

[14] Барвінський Віктор Олександрович (1885–?) – історик, архівіст, проф. Харківського ІНО. Репресований в 1937 р.

№3

Одержано 27/IV[1926] о 1 1/2 годин.

Дорогий Олександре Петровичу!

Ви оказались праві в тому відношенню, що треба представити "предварительный" відзив ще до оборони дісертації. Трет'яків[15] доручив мені скласти його, й я вчора його вже представив. Тепер справа піде так. Будучи на увагу теперішні вакації, бюро при Уповноваженому ГоловНауки збереться десь 4–5 травня й, заслухавши попереднього відзива, призначить комісію по обороні дісертації, а та вже висовує комісію для рецензії. Ся остання комісія складатиметься з 2 спеців – Загоровського[16] й мене. Наші рецензії, зоглядно закону, мають бути представлені не пізнійш місяця. Ми ж дамо за 2 тиждні. Т.ч. 19–20 травня наші рецензії внову розглядатимуться "до відома" Уповноваженим, який вже повідомляє Вас про день оборони. Отже оборона "Предкапит. фабрики" відбудеться, на мою думку, між 10 й 15 червня. Скажете, що, мовляв, справа посувається по волі. Ні, такий рух – нормальний й Ви мудро зробили, роспочавши справу з докторським ступнєм на початку квітня. Понудитесь трохи, що ж робить. Але от що Вам доведеться зробити: попрохати Дм.Ів. о як скорше затвердженнє Вас в званії доктора. Він се зробить, бо взагалі доброзичлива людина.

В Академії справа стоятиме в такій спосіб. Президентом Академії буде Мих. Серг. Нуль[17] буде проведений в академики. Одне й друге буде безперечно. Зараз розигрується комедь відмовлень під тим претекстом, що Мих. Серг. не зуміє, бачте подолати чвар, якими роздирається Академія Ну й т. и. Багалій рішуче не піде в президенти Академії, хоч знає, що за ним більшість. Яку-сь неприємність в Київі мені вже зробили, як переказуют, прибувші з Київа одесити. Не знаю, в чому та неприємність, слухав якось в пів-уха й гаразд не розібрав. Говорять також й про те, що збіраються й ще яку-сь неприємність зробити. Не розумію, на віщо се, я ж нікого не трогаю. Безобразіє! Довідавсь про те, що серед академиків є немало людей, котрі до мене ставляться дуже стримано: називають… Василенка, …Єфремова, … Кримського[18], …Багалія, М.Грушевського, само собою. Руками розведеш! Не розпитуйте про се, не варт, а візьміть лише до відома, може, для Вас згодиться.

В нас стоїть велика спека, погода майже літня.

Всього кращого.

Ваш М. Слабченко.

Там саме, арк 21-22 зв. Автограф.

---

[15] Трет'яков Дмитро Костянтинович (1879–1950) – зоолог, гістолог, проф. Одеського ІНО, представник Укрголовнауки в Одесі, акад. ВУАН (1929).

[16] Загоровський Євген О. – історик, проф. Одеського ІНО, голова соціально-історичної секції Одеського наукового товариства.

[17] Так Слабченко називає в листах Грушевського Олександра Сергійовича (1877–1942) – брата М.С.Грушевського, історика та літературознавця, директора Комісії для складання історично-географічного словника ВУАН. Був репресований в 1938 р.

[18] Кримський Агатангел Юхимович (1871 – 1942) – сходознавець та укр. мовознавець, акад. ВУАН (1918), її непремінний секретар (1918-1928). Репресований 1941 р.

№4

Одержано 4/V [1927] о 6 1/2 год. вечора.

Дорогий Олександре Петровичу!

Побільше витримки, не хвилюйтесь заздалегідь, бо не так воно страшне все, як виглядає. “Образується”, безперечно. Відзив свій (попередній) я подав перед кількома днями. Клопочуся о яко мога скоріший розгляд його. Обіцяли розглянути в вівторок, 3 -го травня. Щоб не затягувати діла, згоден на себе тільки взяти оцінку до якої Загоровський приєднається. З сього боку ніби добре все. Думаю, що на Вашій обороні Яворського не буде. Мій відзив поміщайте в VII-VIII кн. Але умова – ніяких відповідей з Вашого боку в тій-же книзі появитись не може. І по суті вони не потрібні: хіба я Вас лаю чи що? Та подивиться скілки в рецензії моїй комплементів! Ні приміток, ні зауважень з Вашого боку не повинно бути, бо вони для Вас же зроблять не зовсім добре вражіннє на читача. Далі Ваш відзив на мою книгу мусить бути в тій же 7-ій книзі, бо з Мих. Серг. мені й Вам, очевидно, доведеться он як розійтись. Сими словами подходжу до вияснення своїх росходжень з Мих. Серг. й Яворським. З Музичкою[19] в мене справді нема добрих відношень. Музичка – повна нездара й невеглас. Сила його в тому, що він особистий друг Яворського і в то же час являється грушевіанцем. Отсей Музичка їздить з брехеньками й доносиками, що їх складають Волків й Дложевський[20]. Він отсе повіз й тепер відзив Фааса[21] (відзив як відзив, але вони чому-сь паддають йому: “рішаючого значіння”) до Мих. Серг. Сей же відзив в березні в писаному виді той же Музичка повіз до Харкова Яворському, котрий радісно потирав руки й говорив: “ну, тепер ми йому покажемо. Зараз же перекласти на укр. мову і вмістити в ч. І-ом “Культ. і револ.” Між тим оцінка Фааса зводиться до того, що діялектичної формули не можна вживати в питаннях історії (услужив!), й вишукуються помилки в моїй роботі (чимало є справедливого), необережно сказано, що робота моя має “свои достоинства” й являється анреюенд! Різкости належать не авторові, а Волкову й Дложевському, які в очах тутешнього громадянства “темні люде”. Отся то трійка й цькує мене вже не перший день. Перед Мих. Серг. обмальовують мене найчорнійшими фарбами, перед Яворським – так само. Про радощі Матвія я довідавсь недавно й зараз же порвав лінію. Коли ж він захоче говорити зі мною, то я поставлю ряд вимог на доказ правдивости його слів й обіцянок. А ліпше, щоб не бачився він зі мною. Тепер для Вас ясно, чому виникають ріжні гальма в Київі для мене. Всього кращого.

Ваш М.Слабченко.

Там же, арк 19-20 зв. Автограф.

---

[19] Музичка Андрій Васильвич (1886–?) – історик літератури, проф. укр. літератури XIX–XX ст Одеського ІНО. Репресований, доля його невідома.

[20] Волков Роман Михайлович – літературознавець, фольклорист, декан факультету соцвиховання Одеського ІНО, голова етнологічно-діялетологічної секції Одеської комісії краєзнавства.

Дложевський Сергій Степанович (1889–1930) – мовознавець, археолог, директор Одеського історико-археологічного музею.

[21] Фаас Іван Якович (1894–?) – історик права, виконуючий обов'язки проф. Одеського ІНО, вчений секретар Центральної наукової бібліотеки в Одесі. Йдеться про відгук на четвертий том “Организации хозяйства Украины" (Одесса, 1925) у зв'язку з справою про доцентство Слабченка.

№5

Одержано 7/V [1926 р.] о 6 1/2 годині.

Дорогий Олександре Петровичу!

Сьогодня, 4 V, було засідання дослідчих катедр, зібране Третяковим. Заслухано було мого відзива про Ваши роботи й ухвалено припустити до оборони докторської дісертації. На слідуючий вівторок скликається комісія для вибору рецензійної комісії (пункт закона мусить бути виконаний хоч би вже тому, щоб не було ніяких оскладнень – се, може, затягує трохи справу, але робить її певнійшою). До складу цієї комісії входять всі історики ІНО й один політико-економ звідти – як представник ГубАрх'а, ІстПарта й Науково-Методичної Комісії. Ся ж комісія ухвалює й строк для представлення відзивів-рецензій. Такий строк (я вже де з ким балакав) буде, очевидно, не більш 2 тижднів й десь на початку червня Ви будете від нас "оборонятись". Після оборони я Вам зроблю де-які пропозиції, про які зараз поки що говорити було б не до часу.

Клепацького в Одесі, скільки знаю, нема. Савченко[22] є, але сьогодні від'їздить. Кожного ранку (рань таких було з 4) він все розхвалював передо мною Нуля й М. Серг. Останній раз я говорив "на чисоту": а) Нуль є нуль й про нєого краще мовчати, а не проводити в академики; б) Мих. Серг. підтримує тільки своїх однодумів; в) не терпить представників инших думок; г) монополізує істор. науку, захопивши обідва істор. журнали в свої руки[23]; д) я не нижче Мих. Серг. в історії нашої науки (не в політиці) й хилитсь перед ним не буду; є) добиватимусь заведення іст.-марк. органу і таки доб'юсь; ж) слідкую за ростом київських вчених більш за Мих. Серг. й радуюсь новим талантам: Оглобліну, Шамраю, Окіншевичу, Іваницькому[24] й др.; з) Мих. Серг. не виконує даного слова й т. д. Савченко обороняється, що правда, і роспише мене, очевидно, не пожалівше фарб.

Музичка приїхав з Києва й ходить он яким гоголєм. Дложевського ще нема. Волків дивиться пеереможуєм. Матвій – митарь ще не приїхав. Ви геть приунили – і без особливих підвалин.

Всього кращого.

Ваш М.Слабченко.

Н.Б. До речі, Клименко чому-сь повстав проти мене. Підвалин для того немає: я йому як раз ухвалював премію в розмірі половини найвищої. Вашої роботи для відшукання премії ще не дістав. От таке!

---

[22] Савченко Федір Якович (1892–після 1936) – історик і публіцист. Найближчий співробітник акад. М.С.Грушевського. Керівничий Комісії Західного України. Репресований в 1931 р.

[23] Йдеться про видання історичної секції "Україна" та "За сто літ".

[24] Шамрай Сергій Вікторович (1900–1938) – історик, співробітник Комісії історично-географічного словника ВУАН, племінник М.С.Грушевського. Репресований.

Окиншевич Лев Олександрович (1898–1980) – правник, співробітник Комісії історії західноруського та українського права, після арешту М.Левченка(1929) керував Видавництвом ВУАН.

Іваницький–Василенко Сергій Михайлович (1884–після 1958) – правник, співробітник Комісії для виучування західно-руського та українського права ВУАН.

Да, проти мене виступав не тільки Клименко[25], але й його аспіранти! Чорт його зна, що робиться!

Там саме, арк 15-16 зв. Автограф.

№6

Одержано 29/V [1926 р.] о 4 годині.

Дорогий Олександре Петровичу!

Сьогодні зачитано було відзиви що до Ваших робіт і всі три такого роду, що докторський ступін за Вами забезпечено. Що правда, Вайнштейн[26] трохи крутив, але він закінчив тим, що признав Вас достойним відшукуваного ступня. Вам доведеться подумати над 1831 р., національним складом купецтва й ролі еврейства в період передкап. фабрики. Можуть мало-мало пощипати Вас "всеобщники" що до методології. Я обережненько се роблю, на дефектах спиняючись мало, але візьміть на увагу чехівське: "всякому лестно быть отцом дьяконом". Чекають, що на Вашу оборону явиться богато люду й тому відведено актовий зал ІНО. Оборону призначено на 10 червня. Про порядок оборони й т.д. я вже писав Вам, так що доданого нічого не може бути.

"Шпана" зїла Копержинського[27]. Тепер хлопочиться о те, щоб зїсти взагалі історію України, яку вводить в історій СССР, не дивлячись на те, що СССР істнує 2-3 роки. Поки зі мною тяжко боротись й вони питання про мене не ставлять. Стоїмо, мовляв, на прінціпових позиціях. Доводиться спасати схему М.С.Грушевського. І цікаво, не мерзавець Волків, ні каналья Дложевський, а галичанин Музичка, котрий яростно боровся за "історію СССР"! І не вона йому цікава, але викинення Копержинського!. Сей дуреник (Музичка) в розвязаности дійшов до неможливих границь. Я напр. обстоював необхідність для фак. СоцВих'у іст. рос. і всесвітньої літератури. Ввели іст. рос. літератури, й тоді Музичка не постидався заявити, що я добивавсь, яби зменьшити число годин по іст. укр. літ. Я швирнув йому в очі: "Брешете!". А він мені на се: "Я Вам не давав голоса", на що й дістав від мене: " Я повторюю, що Ви брешете й для того, аби ще раз сказати се, я візьму голос". Було, напр., одне засідання, де я 5 разів вимогав записання до протоколу. Ну, ладно, побачимось ще. А пока бувайте здорові та спокійні.

Ваш М.Слабченко.

Матвій в суботу виїхав до Харкова, звідки дума повертати до нас в осени. Так ми з ним й не бачились.

П.С. Прохання маленьке до Вас. Вийшли 2-3 кн. Зап. УАН по соц.-екон. відділу. Василенко обіцяв прислати мені сю книгу й прохав оповістити про одержання чи не одержання. Книги я не дістав. Може Ви знайшли б

---

[25] Клименко Пилип Васильович (1880–1955) – проф. Київського ІНО, співробітник науково-дослідної катедри історії України на чолі з М.С.Грушевським. Репресований 1936 р.

[26] Вайнштейн Осип Львович (1894–?) – проф. всесвітньої історії Одеського ІНО, член московського товариства істориків-марксистів. Автор праці "Очерки по истории эмиграции".

[27] Копержинський Кость Олександрович (1894–1953) – літературознавець, проф. Одеського ІНО, член науково-дослідної катедри Грушевського. Був звільнений з ВУАН.

хвилинку про се сказати в експедиції УАН. Мик. Прок. незручно турбовати, тим більш, що він недавно піднявся після хворости.

Всього.

М.С.

Там саме, арк 41-42 зв. Автограф.

№7

Одержано 11/VI 1926.

Дорогий Олександре Петровичу!

Уявляю собі таку картину. Ви в Вашому кабінеті сидите в "отчаянному" настрої. В голові такі прекрасні думки: "ну куди там пнутись з дісертацією? Куди отсе годиться й одна й друга моя книжка? В пічку їх! І на чорта я на світ народився? Взяти б "револьвер-шестиствolку й теє–то як його". Жінка грає – "ах розбити б те прокляте піаніно й зробити з нього човник, щоб в ньому ловити рибу". Дитинка капризнічає на жару – "і чого воно кисне, прости, Господи". Колеги з посмішкою здоровкаються: – "знають, мерзавці, довідались, конче довідались, в них усюду щупальці, справяють свою перемогу". Згадаєте мене – "і на якого дідька отсе я звязався з ним". І т. д. В вас мусить бути такий настрій. Розумію. Голубчику, не хвилюйтесь а ні крихатки, для хвилювань нема даних. І книжки не погані, і музика добра, і дитинка здоровенька. Гуляйте побільше аж поки не втомитесь і спить " во всю носовую завертку". Ніяких особливих страхів – дісертація пройде добре. От й ще є один такий же "отчаявшийся человек" – секретар уповноваженого ГоловНауки. Приходив до мене порадитись: лякається читати Ваше цурріцулум вітае. "Чому?, – питаю, – "Страшно, авдіторії лякаюсь." – "Та Вам то чого лякатись?" – "Ну знаєте, М.Є. Легко Вам говорити, а мені се вперше." Подививсь на нього, а потім питаю: "може, Ви повішаєтесь з переляку?" Обідився: "я серьозно лякаюсь, а Ви жартуєте". Заспокоїв його. А приходив він до мене довідатись, яку подавати об'яви в "Вістях" й кому посилати оповістки. У вечері появився ще один самомученик. Завтра треба йому виступати з доповіддю про Франка й він лякається. Порадив йому скорійш оженитись: шлюб піддає сміливости.

Одне слово, дорогий Олександре Петровичу, не треба хвилюватись "а ні...[28] ", як говорили солдати. Врешті, хоч бром приймайте! Та киньте зараз і Ваші і всякі книги, бо вони тільки хвилюють Вас. Геть їх, та й все, щоб голови не запаморочували й не злили. А їдучи, заскочите до Мик. Прокоповича й попросить його, щоб він побажав поспіху. Він яко-сь "удивительно" сердешно, тепло так, розумієте, якось воно з глибини души в нього виходить се в голуба сизого. Та не заскакуйте в день від'їзду до ІНО чи там куди-сь в офіційні установи – хвилює се. І до книжок не доторкуйтесь, не розкривайте. Та нехай ніхто не проводить Вас, не треба! По дорозі не пийте молока – паршиве й з шлунком може лихо статись. Всього не скажеш, бачу. Нехай буде вже так. До скорого побачення.

Ваш М.Слабченко.

Там саме, арк 56-57 зв. Автограф.

[28] Кінець слова не розібрано., можливо, *а ніже*.

№8

Одержано 23/ VII [1926 р.] о 10 годині.

Дорогий Олександре Петровичу!

Не діставши Вашої згоди, все- таки вставив Вас в число дійсних членів дослідчої катедри. Гадав так, що, коли захочете, то завжди зможете відмовитись, а, коли не протестуватимете, то, т.ч. ніякої шкоди тим більш не буде. Зупинка за Харковом, де знову митар Матвій працює в ГоловНауці, а тепер фактично чи не представляє всю ГоловНауку, бо, чутка така є, Ряппо[29] в від'їзді, Семковського[30] теж немає, а Баланін[31] вже виїхав з Харкова до Одеси, щоб їхати за кордон. Сам я не бачив, але мені переказували ніби Матвій підписується за Ряппо й др.

В серпні думаю бути в Харкові, як що не помішає й балакатиму з Ряппо, котрий не вміє й не любить крутити, а коли що пообіцяє, то зробить. Там же думаю переконати Річицького й Равича[32], щоб "Культуру й революцію" зробити нашим журналом, й ми мали б мати свій орган в центрі, крім органів в Одесі. Чи не можна було б так вплинути на Т-во Нестора-Літ., щоб там дати хід істор.-матеріалістам й під носом Мих. Серг. витворити бодай маленьку фортечку для нової школи. Не звертайте уваги на те, що Т-во Нестора кволе. Тому то його й лекше матеріалізувати. Подумайте над сим. Маючи під боком дядька Дмитра[33], Ів. Івановича[34] й др., можна було в зробити де-що. Право, "Фронт", т.ч., буде й без митаря Матвія й без Гермайзе, й тоді-то вони зкапітулюють без всяких розмов.

Спасибі, що повідомили Агат. Євтим. Справа з ним, як виявляється, почалась з "Правди" далі шагнула до "Коммуниста" й закінчилась в "Од. Изв.". Шкода старого. Але чим допоможешь? Мені хтілося б зробити Агат. Євт. якусь позитивну послугу, та не так склалось, як жадалось.

Премію за Вами я признав як що не 2, то, бодай, 3-ю. Певен, що получете. Моя робота таки в Груш. Про се заключаю з одного доказа, що його робив мені Мик. Прокоп. й який згучав по-грушевські: "мало матеріалу подаєте", в той час, як через матеріал й доповідь моя була скучноватою. Се докір Мих. Серг. Тут вже є 2-3 книга "України". Присвячено її Драгоманову.

---

[29] Ряппо Ян Петрович (1880–1958) – заст. наркома освіти України, голова Укрнауки, редактор журналу "Шлях освіти".

[30] Семковський (Бронштейн) Семен Юлійович (1882–1937) – філософ та соціолог, акад. ВУАН (1929), був репресований.

[31] Баланін Володимир Іванович (1883–?) – хемік, вчений секретар, а згодом зав секцією наукових досліджень Укрголовнауки, пізніше проф. Київського Політехнічного інституту та наук. співробітник Укр. науково-дослідного інституту селікатів; комуніст.

[32] Річицький (Пісоцький) Анатолій Андрійович (1893–1934?) – літератор, редактор журналу "Червоний прапор" Державидаву України. Репресований.

Равич–Щербо Євген Антонович (1888–?) – викладач Луганського ІНО, співробітник Державидаву та НКО України.

[33] Йдется, мабуть, про дослідника економічної історії України Бованенка Дмитра Євменовича (1900–?), аспіранта марксистсько-ленінської дослідної катедри, згодом наук. співровітника економічого циклу ВУАН. Був засланий 1938 р.

[34] Кравченко Іван Іванович (1899–1953) – історик, співробітник Київського обласного державного архіву, в 1929–1933 рр. член Комісії для вивчення соціяльно-економічної історії України.

Поки що не купив примірника, але побіжний огляд робить добре вражіннє.

Клепацького поки що немає, хоч чекали на нього сьогодня, 16 VII. Так само немає тут й Кравцова[35], хоч й він має бути 16-го ж. З понеділка починаються розкопки в ольвії. Думаю там побувати в кінці сього місяця. 2-й том "Мат[еріалів]" друкується, обіцяють, що в-осени буде готовий, 3-ій том закінчив. Про долю V-го тома "Орг[анізації] госп[одарства]", який дурно відшукує премії, не маю відомостів. На пороги навряд чи попаду – фінанси не дозволяють. Спасибі за пропозицію. Синочок мій вклоняється Вам[36]. Передайте привіт Дм. Євм. Здравія желаю!

М. Слабченко

Там саме, арк 159-160 зв. Автограф.

№9

Одержано 24/VIII [1926 р.] о 5 1/2 годині.

Дорогий Олександре Петровичу!

Для мене ясно, що кілька моїх листів до Вас не дійшло. Особливо неприємно мені, що загинув лист, в якому я накреслював своє профессіон де фоі до УАН та академиків, настоюючи, щоб й Ви прийняли його для себе в життю в Київі. Повторю вкоротці, бо то для Вас має чимале практичне значіннє. Киньте всяку боротьбу з грушевіянцями, абсолютно відкидуйте все, що говоритиметься про Мих. Серг., геть відкиньте все, що тичіться окремих академиків, не прислухайтесь до непорозумінь між окремими дослідниками в їхніх взаємних непорозуміннях, не оцінюйте їхньої діяльности, ставтесь з шанобой до всіх академиків, бо ж вони академики, а говорить, як що доведеться, про їхню наукову роботу, не заїдайтесь а ні на крохотку – працюйте, працюйте, працюйте й більше нічо! В цьому і я розписуюсь обома руками для себе і в першу чергу для себе. Листа було написано з помарками , поправками, трохи різко, так що сам же я почував необхідність прохати в Вас вибачення. В вересні я буду проїздом в Київі й тоді з приводу сього подрібно поговоримо. А зараз й сказаного досить.

Зпочатку давайте статтю про транзіт, її постараюсь пустити в ч.2, бо на ч. 1 вже матеріял є. Дядько Дмитро може рахувати на вміщеннє своєї статті в ч. 3. Ранійш не піде. Від Дм. Євм. я сьогодні дістав листа, а ранійш не мав, хоч він й пише мені про лист, який до мене не дійшов.

Ваше цурріцулум вітае дістав 20 серпня й відвезу його сам до ГоловНауки, бо довелось документи посилати до Харкова 17-го числа.

Зараз захоплено в мене весь час а) лекціями на курсах інструкторів по українознавству, гонорар за що піде на Наук. Т-во, б) театральними справами, як член репертуарної ком., художньої ради й т. д.; в) укр. нар. ун-том, де ніяк не можу поки що відбитися від ректорства за браком часу; г) редакційною роботою; д) друком своєї книги; є) журналами й книгами, які перечитувати просто нема змоги (ну щоб то дню бути годин на 40); ж) засіданнями в

[35] Кравцов Дмитро Овсійович – історик, аспірант науково-дослідної катедри Грушевського. Був звільнений з ВУАН 1932 р.

[36] Йдеться про Слабченка Тараса Михайловича. (1904–1937) – студента Одеського ІНО, від 1928 р. аспірант катедри соц.-ек. історії України. Репресований в справі "СВУ". Розстріляний.

стажовій комісії й т.д. й т.д. В наслідку навіть трохи притомляюсь – старію видно, а, впрочім, не я перший, не я останній: такі швидкоході часи переживаємо, що навіть пишес в 10 разів хутчий, як ранійш.

Дм. Євм. вклоняюсь.

Всього кращого.

Ваш М.Слабченко.

21.VIII.926

Там саме, арк 138-139 зв. Автограф.

№10

Одержано 27/ IX 1926 о 12 1/2 годині.

Дорогий Олександре Петровичу!

Велике спасибі за рецензію, яку сьогодні дістав й негайно прочитав. З рецензії видно, що спроба динамічного будовання нашої історії не вдалась. Уже хто-хто, а Ви, що до мене ставитесь так добре, певно відчули б ту динамічність. Очевидно вона погано виглядає. При другому виданні (воно мусить бути, бо книга майже вся розійшлась) виправлю ріжні дефекти, на які Ви показали. Як я ні вибрикувавсь, а довелось зкликати т. зв. громадянство в справі улаштовання ювілею Грушевського. Хтять вирядити яку-сь делегацію й, може, хто-сь поїде. Зате на 20 Жовтня поїдуть й на ювілей Серг. Ол. Се я провів. Концерт буде не на пошану М.С., а на користь наук. Т-ва у Львові, що різко підкреслено як і те, що пошлемо гроші не через Київ, а прямо від себе. Від себе пошлю маленьку телеграму, хоч волів би не слати зовсім. Савченкові писав, що не можу взяти ширшої участи, бо, мовляв, тим було б усунене громадянство. Зате святкованнє Серг. Ол. поставимо ширше за грушевіанське.

Музичка й Волков знову пробують зірвати дослідчу катедру, про що одверто говорили в правлінні. Музичка-ж відмовився підтримувати власних учеників-кандидатів в аспіранти й заявив, що він їх не знає. Спроби мої порозумитись з ним не привели ні до чого. Він, бачте, ображений, ніби в Києві(!) я кому-сь(!) говорив про нього такі речи, що він, Музичка, не посмів (!) побувати в Грушевського (!). Я таки справді говорив, що Музичка... дурень й невеглас. Та він вкладає инший зміст в неістнуючий оговір. Плюнув я на його теревені й рішив не возитись з Музичкою. Але його останній виступ проти дослідчої катедри і нові кроки проти заведення семинарів підвисшеного типу дотого мене обурили, що я послав до нього секунданта, заявивши про се в присутности Музички. Останньому листа ще однак не посилав. Та тепер й вагаюсь - не страх за себе говорить в мені, а що як куля відскочить від його баранячого лоба? Але, – може, доведеться таки битись.

Приїсжі з Київа переказують, що Дложевського таки не то вже обрано в академики, не то рекомендовано в академики. Переказують й про те, що Академія переводиться до Харкова й на чолі її стане все той же Груш. От тоді почнуться чудеса, як що Мих. Серг. не перехитрить Дм. Іванович!

Всього кращого.

Ваш М. Слабченко

НБ Ще раз спасибі за рецензію.

П.С. Мик. Прок. мовчить. Що за чорт! Еда[37] й Василенко во пророцех? Неможливо ж, аби він був таким невічливим без підвалин, хоч їх таки нема.

Там саме, арк 181-182 зв. Автограф.

№11

Одержано 9/ I 1927 о 5 годині.

Дорогий Олександре Петровичу!

Всяких неприємностів завжди слід сподіватись. Протест М.Груш. більш образливий не для Вас, а для Дм.Ів. й Яворського. В се непорозуміння не встрявайте – воно не Ваше, а їхне. В харківській катедрі лишайтесь. Ні про які філії не думайте (помилка Дм.Ів. було відкриття тої філії), а діставайте доручення від харк. катедри на кожного аспіранта з-окрема й тоді формально Вам нічо' не можна закинути. Инакше М.Груш. не тільки формально буде прав, а й по суті. Здається, Дм.Ів. підвели не тільки сим разом, а й під час його доповіді в Харкові про М.Груш. Ваша запальність – вода не на Ваш млин – можливо, Вас навмісно втягують в чвару, щоб діло остаточно зірвати. Яка мога більш витримки майте. Побільше терпіння. Ваші аспіранти не можуть попасти до М.Груш., бо вони суть аспіранти харк. дослід. катедри. Се конче треба оформити – тоді в Мих. Серг. випадають козири й відпадають претенції. Пізнійш, то б то після такого кроку можна вже щось робити. Инакше буде чепуха й неприємности. До Харкова Вам–таки доведеться поїхати, щоб саме в показаній спосіб оформити справу. Йдіть на всякі уступки, бо діло не в самолюбстві, а в самій справі. Від Інституту марксизму не зрекайтесь ні за що. Се, вибачте, було б по–діточому, бо тим самим Ви били б по собі. А не забувайте, що до Маркс. Інс-ту М.Груш. не запросили - ж. То не пустяки. Відмовою дуже собі пошкодите. І не тільки собі, а й Вашим ученикам. Говорю так не з угодовства якого-сь, а виключно з ділового підходу. Яко мога ухиляйтесь від війни, щоб себе не ослаблювати й не відкинути й ті невеличкі прихільні до нас кола, які є. Така возня, яку проводять грушевіанці, протянеться дуже недовго: рік-два, а там наші учні дадуть можливість утворити серіозний марксистський фронт, з яким просто грушевіанцям не можна буде боротись. Їхні протести зовсім не атака, а оборона. По правді, й обороняються вони паршиво. Сила їхня в галасливости і в складанню ріжних комбінацій проти нової школи. Але вони гніють в середині. Такий грушевіанець як Ткаченко[38] — гляньте в його праці — він же наш. А другі не сьогодня, так завтра стануть на такий-же шлях.

Тепер з иншої опери. Прошу Вас конче написати ревензію на мій 2-й том "Мат[еріалів]" й підкреслити в ній, що я ставлю питання про аграр. капіталізм в Укр., аграр. пролетаріят в нас, абсолютне перенаселення села й заливаннє міст, куди сунеться чужозем. капітал , який тяне за собою появу укр. територіяльної буржуазії, що стермить до витворення своїх ринків на Бл. Сході. Виправьте помилки, додайте бібліографії й т. и. Дуже прошу. Важка рецензія не тільки для мене, а для наших катедр. Коли пришлю "Записки", то й

[37] Невже, хиба (давньоруськ.).

[38] Ткаченко Микола Михайлович (1893–1965) – історик, літературознавець, керівничий Археографічної комісії (1931–1933), звільнений з ВУАН 1933 р., пізніше працював в академічних інститутах.

на них давайте рецензію. З рецензіями – прошу уклонно – не бариться.

Не відмовте передати Мик. Зах. , щоб він надіслав мені Зап. Соц.-Екон. Від. кн. IV і V, Археогр. Збірник й Величка[39]. Прошу про присилку ому, що кат ма грошей. Фотографичну картку маю і вишлюв сих днях разом з карткою для кабінету зах.-р. й укр. права. Барюсь тому, що обіцяв вислати й картку Ф. Леонтовича[40], а її ніяк не можуть перефотографувати.

Що Ваш Межигірський Архів?[41]

Матвієві наговорила на мене наша шпана такого, що вуха вянуть. Се виявилось тільки сьогодня. А й сміявся я так, що не памятаю, коли такий смачний сміх був в мене.

Всього кращого, дорогий Олександре Петровичу!

Ваш
М.Слабченко.

3.XII. 927[42]

Там саме, арк. 195-197 зв. Автограф.

№12

Одержано 12/ I 1927 о 17 годині.

Дорогий Олександре Петровичу!

Поки що я ухоплюю не все в справі київськой катедри. Лінія Дм.Ів. для мене трохи не зрозуміла. Оскладнення з харк. дослід. катедрою зовсім несподіване. Ухвалу малої колегії УкрНауки зхилений тлумачити росширительно, то б то в більшій-меншій мірі вона тичіться й Одеси. Ту ухвалу розумію, але колегія ще не розібралась в питанні, де корінь зла. Вона шукає його в нападі на М.Груш., між тим як вина в особі Груш., з приїздом якого заварився по всіх успіхах на науковому терені такий кавардак, що послідовим було б зачинити всі катедри, всіх розігнати й повести роботу наново. Все одне карта М.Груш. бита й його вибрик – кумедне старече барахтання, котре ще який час утримає його на поверхні сьогодня, а завтра він таки впаде. В нього нема будучини й нема учнів, а тільки "преданные чиновники". Він й зараз міг би зазнати величезного удару, коли б бодай частина аспірантів з коммун. настроями подала б мотивовану заяву до ГоловНауки, що дослід. катедра М.Груш. й його чиновників тим аспірантам нічо не дають. Вже в літку вони – аспіранти, – говорили про се, хоч я й утримував їх від такого кроку. І хіба М.Груш. зі своєю чиновничою братією гарантований нині від такого сюрпризу? Ви були б сильнійші незрівняно, коли б послухали моєї ради в літку. Зараз пізно, хоч зі всього видно, що Вас в покої не лишать й постараються грушевіанці злопать. Підтримки, як тепер Ви могли самі переконатись, Ви не дістали. Навіть з Дм.Ів. не захтіла ГоловНаука рахуватись.

---

[39] Йдеться про перевиданий Археографічною комісією ВУАН на чолі з М. Грушевським перший том праці Самійла Величка "Сказаніє о войнє козацкой з поляками" (К.,1926).

[40] Леонтович Федір Іванович (1833–1911) – відомий історик права, проф. університетів в Одесі та Варшаві.

[41] Йдеться про студію О.Оглоблина "Архів Києво-Межигірської фабрики" (К., 1926).

[42] Тут, мабуть, помилково вказано грудень, замість січня 1927 р. Див. дату одержання листа.

Не думайте, що Дм.Ів. образиться й кине катедру чи що. Ніхто такого не зробить. Вихід з такого стану, в якому Ви опинились, буде видимо той, що Ви кинете Київ й переїдете, можливо, куди-сь до Чернігівщини, де в Вас не буде потреби боротись, положення ж буде більш незалежним. Се приведе до того, що реставрують ще кого-небудь в Київ. ІНО. До сього треба бути готовим. А після того прийметься грушевіанська кліка за мене й теж постарається зїсти, бо в мене нема й тої підтримки, яка є в Вас – мене определенно визнають т. зв. наукові кола за більшовика, яким в науці зовсім, а в життю частю я й є. З Матвієм все-таки не заїдайтесь, без толку гризня й псування крови. Яко мога більш витримки. Тільки витримки.

Ваш М.Слабченко.

НБ. Посилаю разом з сим листом свого портрета. Всього-всього кращого.

Там саме, арк. 193-194 зв. Автограф.

№13

Одержано 15/І 1927 о 12 год.

Дорогий Олександре Петровичу!

Звертаю Вашу увагу на "Археографічний Збірник" й в ньому розділ, присвячений праву в Гетьманщині[43]. На стор. 142-161 надруковано частину паперів Г.Полетики[44] що до історії України. З паперів видно, що Полетика таки писав історію, але в нього зовсім инша концепція, ніж в автора "Ист[ории] Рус[ов]", чи, по-мойому, Безбородька[45]. Пробував я рівняти текст записок з "Ист. Рус.". Видно, що Полетика не мав відношення до "Ист. Рус.". Дуже раджу Вам заходитись біля записок Полетики й остаточно вбити його авторство що до "Ист. Рус.".

Сьогодня робив я доповідь в Бібліогр. Т-ві з приводу Зап. УАН по І-му від[ділу]. З-окрема зпинився на Вашому досліді що до Самовидця й сильно росхвалював цю роботу, як й росправу Єфремова про історіографію укр. письм. Про працю О.Груш. що до перших гетман. універсалів висловився з призірством, що при убогости змісту, повному незнанню того, що робиться в науці, стаття О.Груш., видимо по непорозумінню, попала до "Записок УАН". Й коли б студент посмів мені подати таку роботу, то я б його прогнав. Похвалив зате Ткаченка й др.

Разом з цим користаюсь випадком запитати, чи достали Ви вже мою фотокартку.

Ваш М.Слабченко.

9.І.927

Там саме, арк. 191-192. Автограф.

---

[43] Йдеться про добірку документів, складену М.П.Василенком "Збірка матеріялів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII вв." (Український археографічний збірник. К., 1926. Т. 1. С. 50–164).

[44] Полетика Григорій Андрійович (1725–1784) – співробітник Петерб. АН, депутат до комісії 1867 р. з реформи російського законодавства, йому приписувалося авторство "Історії Русів".

[45] Безбородько Олександр Андрійович (1747–1799) – князь, держ. діяч, дипломат. При його підтримці та з його додатками В.Рубан видав "Краткую летопись Малой России с 1506 по 1776 г." та "Землеописание Малыя России".

№14

Одержано 27/ V 1927 о 9 год. ранку.

Дорогий Олександре Петровичу!

Почну з кінця. "Зап. Од. О-ва сел. хоз. юж. России" в Одесі можна дістати з кількох місць: Од. Публ. бібліотека, Од. Бібл. вищих шліл, Бібліотека Одес. Господ. Інституту. Найлекше дістати "Записки" можна з Сіл. Господ. Інст. (Одеса. 2 станція трамваю на Малий Фонтан). "Одес. Вістник" теж можна дістати з Од. Публ. Бібліотеки (Одеса, вул. Пастера, 13) Що до фабр. заводських архівів, то над сим ділом возимось місяців за 2 й вияснюємо, що саме взагалі є. Тільки хіба на осінь зуміємо розібратись і установити де-що. Гагемейстер[46], чорт його зна, де подівся.

Справу з виданням укр. економістів XIX в. розглянемо разом, коли прибуду до Київа. Добре було б, аби Ваші учні взяли в обробітку Зібера, Подолинського, Бунге, Цехановецького й Вернадського[47]. Мої учні візьмуть Демоля, Орбинського, Палімпсестова, Гур'євих й Рильського[48]. Ні Тугана, ні Орженцького[49] дати їм в обробітку бодай зараз не можна, тим більш, що австр. школа – річ делікатна. Не згоден я зараховувати до економистів Яснопольського й Антоновича з Цитовичем[50] (вони належать до представників фін.

---

[46] Йдеться про кн.: *Gauemeister*. Memoire sur le commerce des ports de la Nouvelle Russie (Одесса, 1935).

[47] Зібер Микола (1844–1888) – економіст, соціолог. Був членом Київської Громади.

Подолинський Сергій Андрійович (1850–1891) – медик за фахом, гром.-політичний діяч революційного напрямку, займався проблемами економічної теорії та історії.

Бунге Микола Християнович (1823–1895) – економіст, фінансист, держ. діяч., акад. Петерб. АН (1890).

Цехановецький Григорій Матвійович (?–1898) – проф. політекономії, ректор Харківського університету.

Вернадський Іван Васильович (1821–1884) – політеконом, статистик, проф. Московського університету, Александровського ліцею в Петербурзі, директор Харківського банку. Батько В.І.Вернадського, першого президента ВУАН.

[48] Демоль Іван Олександрович (?–1859) – господарник-практик, один з засновників Товариства сільського господарства Півдня Росії.

Орбинський Роберт Васильович (1834–1892) – економіст, педагог, проф. Новоросійського університету.

Палімпсестов Іван Устинович (1818–?) – агроном, економіст, письменник, автор "Словаря сельско-хозяйственных растений", діяч Товариства сільського господарства Півдня Росії.

Можливо, Гурьєв Дмитро Олександрович (1751–1825) – економіст, фінансист, міністр фінансів Росії на початку XIX ст.; а також: Гурьєв Олександр Миколайович (1864–?) фінансист, автор числених робіт з проблем грошового обігу.

Рильський Тадей Розеславович (1841–1902) – діяч українського просвітнього руху, член Старої Громади, досліджував проблеми економіки сільського господарства.

[49] Туган–Барановський Михайло (1865–1919) – визначний економіст, один з фундаторів ВУАН, акад. ВУАН (1918).

Орженцький Роман Михайлович (1863–1923) – економіст, статистик, акад. ВУАН (1919).

[50] Яснопольський Микола Петрович (1846–?) – економіст, проф. Університету Св. Володимира у Києві.

науки й адм. права), Вольський[51] випав якось з ока і звязаний з Одесою, Київ же компенсую Скальковським[52] - філс'ом, про якого так само не згадував. Харківці представляються Степановим й Павловичем[53]. Заблоцький й Стройновський[54] – не економисти. Але список обміркуємо разом обовязково поділемо на школи, як рівно вияснемо й справу що до редакторства, якої я не міг забути. В Харкові, куди Ви збираєтесь, перед УкрНаукою поки що питаннів ніяких не здіймайте. Матвій хоч й говорить про якусь ним организовану науку, нікого сим не переконає, йому ніхто й не пойме віри. Не підняти йому того, що беремо на себе ми. Ми сильнійші. Але чорт з ним, не руште того самозакоханого чоловіка. В Харкові буду й я. Виїду туди числа 7-го червня, а звідти в Київ. В Харкові буду днів зо 2, в Київі днів 3-4. Справ сила і що до Наук. Т-ва, і що до дослід. катедри і т. д.

З Дм.Євм. "знимаю опалу", хай вже так на сей раз.

Що воно трапилось з X кн. "Записок". Думаю, що про конфискату книжки – чутки. На віщо конфискувати, коли призначити їй ціну, напр., в 10 крб. і се рівнозначне конфискаті. А ось в нас конфискували роман Еренбурга "Рвач" і, ходять чутки, конфискують 2 томи Аверченка[55], котрі справді одверто контр-революційні.

Де ж се Левченко[56] пропадає?

Учням Вашим вклоняюсь.

Всього кращого!

Ваш
М.Слабченко.

Там саме, арк. 203-205. Автограф.

Антонович Афиноген Якович (1848–?) – політеконом, фінансист, проф. Університету Св. Володимира у Києві (1893–1895)

Цитович Петро Павлович (1843–1913) – правник, політеконом, проф. університету Св. Володимира.

[51] Вольський Михайло Мартинович (1834–1876) – економіст, проф. Новоросійського університету.

[52] Скальковський Костянтин Апполонович (1843–1906) – фахівець з гірничої справи, автор робіт з проблем промисловості та торгівлі, син історика А. О. Скальковського.

[53] Степанов Тихон Федорович (1795–1847) – політеконом, статистик, проф. Харківського університету.

Павлович Люциан Осипович (1827–1898) – приват-доцент ботаніки Харківського університету, фахівець з теорії сільськогосподарського виробництва.

[54] Заблоцький–Десятовський Андрій Парфенович (1807–1881) – математик, статистик, фінансист, працював на державних посадах у Петербурзі.

Стршемень–Стройновський Валеріан – граф, автор книг "Всеобщая економия народов" (Спб., 1817), "Науки права народного, политического, государственного хозяйства и права народов" (Спб., 1809).

[55] Йдеться про роман Іллі Еренбурга та двотомник Аркадія Аверченка "Избранные сочинения" (М., 1927).

[56] Левченко Микола Захарович (1903-1934) – історик, етнограф, фольклорист, керівничий Видавництва ВУАН. 1931 р. репресований в справі "СВУ". 1934 р. після звільнення з ГУЛАГу у стані психічної хвороби скінчив життя самогубством.

№15

Одержано 28/ VI 1927 о 9 год. ранку.

Дорогий Олександре Петровичу!

Тільки що дістав обидві Ваші статті – відбитки з "Зап. УАН" Про "Транзитний торг"[57] поки помовчу до закінчення Вами росправи. Про Петрика отсе й рішив написати. Прочитав залпом й з величезною насолодою. Мов мед пив, Біг-ме. Не комплімент – чудова росправа. Петрика приблизно в такий, як описано в Вас, спосіб росцінював і я. Про нього хочу й написати пару думок. Насамперед, Ви, безумовно, праві, говорячи, що в плани Петрика б[ула] втягнута й старшина. Не тільки полтавська (Ви божественно вияснили це), а й генеральна. Я схилений думати, що таки Величко мав рацію говорити про втягнення й Мазепи в справу Петрика. Придивитесь до прокламацій Мазепи в ранній період діяльности Петрика. Вони – скорше які-сь інструкції. Тон миякий і попередлівий. Ох, Мазепа таки знав про затівку Іваненка і безперечно симпатизував йому. Праві Ви і в тому, що Петрик не думав піднимати революції (Яворський не вміє читати!), а робив ставки на зм..ня (злидня), щоб його тільки підняти. Справді – в закликах Петрика нема жодного програму, а гола демагогія. Але що мені найбільш зацікавило, так це самий договір. Зверніть увагу не початок §4, §12 й §13 – вони вплинули (нема сумніву) на конституцію 1710 р. З другого боку §6, 8 й 14 ніби скидаються на запідозрений мною що до автентичности договір 1649 р. Просто ахнув я, вчитавшись в статті 1692 р. Ну, й молодчина, Ви, дорогий Олександре Петровичу! Скільки Ви за цей академ. рік дали нового й важного для істор. науки.

Чи бачили Ви "Нариси з історії Поділля" Є.Сіцинського в[ип.]1. Старечий провінціальний ліпет. Аж шкода читати. Але видано прекрасно. Хоч на титульній сторінці й обгортці й показано, ніби друкувалась в Винниці, але не може бути. Це робота Левченка! Це ж академ шріфт! Це ж способ прикрашувати книги по-Левченківськи. Микола Захарович наклав особливий свій відбиток на академ. видання. І там собі старий Сіцинський хоч лопне, показуючи свою Винницю, але бреше, ось, прись-Бо', бреше!

Сьогодня дійстав листа від Левченка про київські справи академичні. Лист цікавий. Невже таки Ряппо турнуть і разом з ним Яворського? Ах, як би б[уло] добре! Мик.Зах. каже, що ГоловНаукою крутить Баланін. Господи милий, тож той Баланін, що сь таке безконешно несамостійне, що я тепер уже і не зрозумію, чи є така інституція, що зветься УкрнНаука. Зате Скрипник[58]– молодець.

Всього кращого!

Ваш щирий друг

М.Слабченко

24. VI. 1927

Там саме, арк 234–235 зв. Автограф.

---

[57] Мова йде про роботу О.П.Оглоблина "Транзитний торг України за першої половини XIX століття" (К., 1927), за яку вчений 1929 р. отримав від Укрголовнауки премію ім. акад. Д. І. Багалія.

[58] Скрипник Микола Олексійович (1872–1933) – державний та партійний діяч, директор Українського інституту марксизму-ленінізму, акад. ВУАН (1929).

№16

Одержано 15/ VII 1927 о 8 1/2 год. ранку.

Дорогий Олександре Петровичу!

Рада моя в Вашій справі буде така: їхати до Скрипника, подати йому добре підсилену документами скаргу, викласти тільки факти й висновки й прохати помочи. Підсильте Ваше прохання документами й що до громадської роботи Вашої. Хто-сь старанно цілий час ширить чутки, що Ви не маєте укінченої вищої освіти. Не далі як в цих днях мені, хто'го зна в який раз, довелось чути це. Говорив мені це один партиєць. Непартийні це роблять з великою охотою. Я висловлювавсь рішучо проти, він же уперто казав мені: "та що Ви. М.Є., це ж факт". Талановитости Вашій не заперечують, як і педагогичному хисту. Оцей пункт, знач[ить], особливо сильно треба підперти. Скрипник – людина високої духовної чистоти і не терпить фіглів-міглів. Справи не любить передавати кому-сь, а розбира їх сам. Тому не сумнюсь, що він стане рішучо на Ваш бік й підіпре по-хазяйськи. Крім того, Скрипник більш за все цінує роботу, а не болтовню. А ряд Ваших учнів (майже всі партийні) – найкращий доказ Вашої праці.

Яворський завжди орієнтувався на М.Грушевського. Вони про людське око "валяли й валають Ваньку" – на мене завжди робило таке саме враження ставлення їх один до одного. Візьміть на увагу вихватку Матвія проти Багалія, наради його з Мих. Серг. неофіційні (офіційні – з Аг. Юхимовичем), його підтримка "України" (про око полаялись, а гроші б[уло] збільшено), неприймання Мих. Серг. відзивів на Яв-го, коли вони ворожі до Матвія. Коли М.І. виступав проти Мих. Серг.? Ніколи! Ворожнечи між ними нема, певен в цьому. Коли вони лаються, то лише інформуютьсяпро себе. Коли тепер виявилось це, то для М.Ів. таке викриття не добре. А, впрочім, чорт їх дери зовсім. Досить з мене й того, що вони обидва до нас ворожі. В осени М.Груш. буде головою Академії, а М.Ів. з Ол. Серг. і Гермайзе попадуть в академики. Ну, і чудово! Тож М.Ів. кине УкрНауку.

Навряд чи поїду куди-сь. В Київі однак таки доведеться, видимо, побувати.

Дм.Євм., К.Єр.[59] Ів.Ів. й др. мій привіт.

Ваш М.Слабченко

Там саме, арк. 232-233 зв. Автограф.

№17

Одержано 19/ X 1927 о 8 1/2 год. ранку.

Дорогий Олександре Петровичу!

От же ніяк не заслужив попріка, хіба почав рідко писати. Від Вас дістав я останнього листа 14.IX, сам же надіслав Вам принаймні у-троє більше. Але враження моє від листа, писаного Вами 10.X таке, що Ви моїх листів не діставали. Так, певно, було в дійсности.

Бачу, що життя в Вас иде більш-меншрозмірено, і що вороги Ваші чи то притомились чи потрохи відмовляються від борні. Дуже добре. Бачу, що й

[59] Антипович Кость Єрофейович (1899–?) – історик, аспірант науково-дослідної катедри Грушевського. Репресований 1934 р.

працюєте Ви як слід і тільки гнівете Бога, що не так Вам хтілось би працювати, а більш. Чекаю з великим інтересом на Вашу розправу про Мазепу. До речи, чи не могли б Ви надіслати для мого істор. кабінета відбиток про договір Петрика. Я вимагаю від студентів знання так Ваших книг, як і статті про Ракушку, транзит й Петрика[60]. В мене були свої примірники (по-за авторськими дарунками), і подарував їх (свої, ясно) примірники в кабінет. А Петрика й нема як раз. Робота ж ця дуже важна.

Від катедри ні в якому разі відмовлятись Вам не слідує. На Вашому місці я б згодився і на наук. співробітника. А в тім, Вам видніш. В КІНГ'у не м.б. штучної посади й катедри іст. господарства. За планами НарКомОс'у такий курс входить до іст. політеконімії. Т.ч., Гермайзе в даному разі неповинен. Так Дм.Євм. працює над аграр. капіталізмом в Укр.? З пол[овини] як і Тарасик[61]? Дуже-дуже приємно. До речи, книжку свою мій синочок висилає Вам завтра – сьогодня тільки дістали дозвіл ОкрЛіт'у на випуск. Все чому-сь гальмували. Проект мій видання "Укр. екон. XIX стол." Воблий[62], який спочатку ставився ніби до нього (проекту) симпатично, поклав під сукн, заявивши, що він, Воблий, мого проекту видання гаразд не розуміє. Шкода та нічо' не вдієш. Повіяли знов холодні вітри і з Києва і з Харкова. В останньому митат орудує во-всю і готує яку-сь капость мені. Не знаю саме яку. Впрочім, він тільки ж й зугарний на капости. 2-гу книжку "Записок" здали до друку. Коли б праця Дм.Євм. про Подолинського б[ула] обсягом в 2 аркуши, то, як що він хоче, хай присилає для 3-ої кн. наших "Записок". За Січу[63] мені ухвалено 1-шу премію. Та її вже розбито між Птухою й Перецем[64]. Думаю однак, що й 2-ої не дістану. Хто-сь в Харкові старається.

Крім Тарасової книжки Ви дістанете ще книжку другого мого учня Ковбасюка[65]. Буде це десь за тиждень. Архиви заводів Одещини мирно сплять, бо наш ОкрАрх, Арх. Праці й ІстПарт переїздять на нове помешкання: мовляв, не до того.

III кн. "Праць ком. зах.-р. й укр. права" ще нема, збірн. Багалія так саме, 12-ої книжки, де мусить бути стаття Тарасика, теж нема. Настрій в мене препаскудний. Вклоняюсь Дм.Євм., Мик.Зах. К.Єр. Ів.Ів., Вірниченкові. Коли

---

[60] Йдеться про статті Оглоблина "До питання про авторство Літопису Самовидця" (Записки іст.-філ. відділу ВУАН, 1928, кн. 7/8), "Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 р. (Юв. зб. на пошану акад. Д.І.Багалія, К., 1927, Ч. 1), "До історії повстання Петра Іваненка (Петрика) (Записки іст.-філ. відділу ВУАН, 1928, кн. 19); див також прим. 57.

[61] Див прим. 38.

[62] Воблий Костянтин Григорович (1876–1947) – економіст, статистик, акад. ВУАН (1919). В 1928–1930 pp. віце-президент ВУАН.

[63] Йдеться про працю Слабченка "Соціально-правова організація Січи Запорозької" (*Праці Комісії для вивчування західноруського та укр. права.* К., 1927. Вип. 3. С. 203–340).

[64] Птуха Михайло Васильович (1884-1961) — економіст, акад. ВУАН (1920), директор Демографічного інституту та секретар Соціально-економічного відділу ВУАН.

Перетц Володимир Миколайович (1870-1935) – літературознавець, акад. Російської АН (1914) та ВУАН (1919). Очолював Комісію давнього українського письменства. Засланий в 1934 р.

[65] Ковбасюк Самсон Михайлович – аспірант науково-дослідної катедри історії української культури, пізніше проф. Одеського університета.

буду у Києві? Не знаю. Неохота їхати, щоб не дратувати академиків 3-го й 1-го Відділів.

Всього найкращого!

Ваш М.Слабченко.

14. X. 927

Там саме, арк. 217-218 зв. Автограф.

№18

Дорогий Олександре Петровичу!

Справа про Вірниченка. Коли я заговорив був про нього, то тому, що роки йдуть, а хлопці не улаштовані в катедрі. Як що Ви маєте намір улаштувати і Вірниченка й Логина в инший спосіб, то проти того хіба можу що-сь промовляти? Очевидно тільки порадуюсь, що вони улаштуються. Факт на очи. Ряд Ваших учнів в М.Груш. Да, не той підхід, да, не ті погляди, метода й пр., да, дуже болюче для Вас. Розумію. Цілком. А чи краще було б, коли б Ваші учні кинули М.Груш.? Та я сам відмовляв би! Ось пройде рік, і вони вийдуть в люде. Невже було б краще, коли б обдарована молодь була десь за бортом життя? Думаю, що ні. Я, напр.,не задумався б уступити свого учня иншому, щоб тільки улаштувати його. Уступив, напр., Пащенка[66] до Падаг. Кат[едри], Варнеке[67]до Бібліотечної, бо не міг улаштувати їх. І оден, і другий талановиті люде. І хвала Богу, що влаштувались. Так і з Вірниченком. У всякому разі, прочитавши в Вашому листі, <не інтересно>, я не знайшов можливим поставитись до Вірниченкового зарахований в аспіранти так рішучо, як раніш. Я написав йому, що з Вами не хочу вступати в непорозуміння – з листа Вашого, мовляв, не видно, що він з Вами збалакавсь, – зажадав від нього повного порозуміння з Вами й після того, знач[ить], може стати можливим моє клопотання про зарахований його в аспіранти. Без порозуміння Вір-ка з Вами, без Вашої повної згоди, я не поведу пальцем.

З перерахованих Вами кандидатів в викладачи рос. іст. найбільш приємлемим для мене являється, ясно, Антипович. Одне зле – він ще аспірантствує й тому його в нас не проведуть. Тому я запитав К.Є., як хутко він стане наук. співр. катедри? Як що в цьому році, то за поспіх можна ручатись. О.Д.Багалій[68] до Одеси не поїде, вона в Харкові врощена. Горбань[69]не справиться з курсом: в нас Загоровським невдоволені і його можна замінити тільки колоритною фигурою, що й мову на добре, і в марксизмі

---

[66] Пащенко Антон Іванович (1903–?) – від 1927 р. аспірант науково-дослідної катедри історії України в Одесі.

[67] Варнеке Олександр Борисович – учень М. Слабченка, досліджував історію залізниць та інші проблеми економічної історії, син відомого одеського професора Б.В.Варнеке.

[68] Багалій-Татаринова Ольга Дмитрівна (1882–1942) – історик, співробітник Комісії громадських течій ВУАН і Харківської науково-дослідної катедри, дочка Д.І.Багалія.

[69] Горбань Микола Васильович (1899-1973) – історик та письменник; співробітник науково-дослідної катедри історії української культури в Харкові, позаштатний співробітник Комісії для вивчення соціально-економічної історії України. Репресований по процесу "Українського національного центру" в 1931 р.

сильна і пр. Пархоменко[70] просився в минулому році, але чому-сь не підходить.

Я захворив. Який це раз в біжучому акад. році! Обридло возитись з лікарями. Постарив я здорово, аж самому страшно і противно.

Всього найкращого!

М.Слабченко

5.V. 928

Там саме, арк. 281-282 зв. Автограф.

[70] Пархоменко Володимир Олександрович (1880–1942) – історик Давньої Руси, в 1920-ті рр. викладав у вузах Києва, Одеси, Полтави, Дніпропетровська, Ніжина.

КОНФЕРЕНЦІЇ,ПРИСВЯЧЕНІ ПРОФ. О. МЕЗЬКОВІ-ОГЛОБЛИНУ

ЮВІЛЕЙНА КОНФЕРЕНЦІЯ УІТ І СВІТОВОЇ НАУКОВОЇ РАДИ ПРИ СКУ В ТОРОНТІ

В неділю, 14-го листопада 1999 року в Торонті відзначено ювілейною конференцією 100-ліття з дня народження найвидатнішого українського історика проф. О. Оглоблина. Ювілейну конференцію організувала Світова Наукова Рада при СКУ і Українське Історичне Товариство (США, Канада, Україна), НТШ в Канаді, Асоціяції Українських Університетських Професорів і Українсько-Канадський Дослідчий Центр в Торонті. Треба згадати, що членами Наукової Ради є також УВАН у США і Канаді, НТШ в Америці, Европі й Австралії та інші наукові товариства у діяспорі. З ініціятиви проф. Любомира Винара, президента УІТ і Світової Наукової Ради та голови Історичної Секції УВАН у США створено Міжнародний академічний комітет для відзначення проф. О. Оглоблина, який очолив президент Наукової Ради і до якого увійшли представники-члени наукових установ в Україні й на Заході.

Після проведення ювілейної конференції, присвяченої проф. О. Оглоблинові, на Міжнародному Конґресі Україністів в Одесі (спонсори УІТ, Історична Секція УВАН і Наукова Рада), відбулася наукова ювілейна конференція в Торонті. Конференцію відкрив проф. Василь Янішевський, а першою сесією керував д-р В. Верига. Основну доповідь про життя і діяльність та творчість проф. О. Оглоблина виголосив президент НР і УІТ проф. Любомир Винар. Він подав глибинну аналізу історичних концепцій проф. Оглоблина і висвітлив його наукову діяльність і творчість, як також його вплив на українську історичну науку в Україні й на Заході. Доповідач насвітлив концепцію О. Оглоблина-Мезька про ролю ґенерації в історичному процесі України, а також з'ясував питання родинного прізвища Олександра Петровича Мезька-Оглоблина. В другій частині конференції показано фільм-інтерв'ю з істориком в 1990 р., в якому проф. О. Оглоблин, як свідок розгрому української науки совєтською владою в 1930-их роках, розповідає про долю знищених руками КҐБ українських істориків і будівничих національної культури з 1920-их років. Усі мали нагоду побачити проф. Оглоблина і почути його вийнятково цінні спостереження і думки про українську історичну науку. На конференції відбулася дискусія, в якій брали участь проф. В. Ісаїв, проф. Ф. Сисин, д-р В. Верига, д-р М. Фішер-Слиш та інші слухачі. Можна сказати, що це була вийнятково вдала ювілейна конференція, якою відзначено пам'ять видатного історика і будівничого історичної науки в Україні та діяспорі.

Проф. О. Оглоблин виховав декілька ґенерацій українських істориків у Київському Університеті, УВУ в Празі, Мюнхені та Гарвардському університеті. Він був президентом і почесним президентом УВАН у США і Українського Історичного Товариства, почесним членом НТШ і редактором Історичної частини Енциклопедії Українознавства, засновником Історичної Секції УВАН у США, членом-засновником і першим президентом УІТ,

почесним членом ГУРІ та інших наукових установ. Конференцію закрив голова Наукової Ради при СКУ проф. Л. Винар, який інформував присутніх, що УІТ при співпраці НРСКУ та інших установ буде видавати найважливіші наукові праці проф. О. Оглоблина, призначені в першу чергу для українського читача в Україні. Одночасно піднесено питання видання англомовного перекладу монументальної праці проф. О. Оглоблина про Івана Мазепу і його добу — усі присутні висловили думку, що переклади на англійську мову найголовніших праць проф. Оглоблина є одним з найважливіших завдань усіх наукових установ, в яких працював видатний історик.

Голова СКУ і УІТ проф. Л. Винар запросив українську громадськість в Америці, Канаді, Европі й Україні допомогти у виданні запланованих творів О. Мезька-Оглоблина, провідного українського історика в другій половині 20-го століття.

БОГДАН ГРАБОВЕЦЬКИЙ
Українське Історичне Товариство
Торонто

ВІДЗНАЧЕННЯ 100-ЛІТТЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА В УВАН У США

В рямках діяльности Української Вільної Академії Наук в США відбулося в Нью-Йорку в приміщенні Академії урочисте відзначення 100-ліття з дня народження видатного українського історика, Олександра Мезька-Оглоблина, 12 грудня 1999 р. З тієї нагоди доповідь виголосив Віцепрезидент УВАН, Голова Історичної Секції й Голова Видавничої Комісії Академії та в одній особі Президент Українського Історичного Товариства й головний редактор "Українського Історика" — Любомир Винар на тему "Олександер Петрович Оглоблин — визначний український історик XX-го століття". Доповідач заторкнув важніші моменти з науково-творчого життя О. Оглоблина, пов'язані з його діяльністю як в Україні, так і в діяспорі. Зокрема зупинився на його родоводі і родинному прізвищі Мезько. Сам факт, що життя нашого історика було пов'язане з науково-дослідною працею та професурою в університеті в відносно дуже молодому віці, свідчить про незвичайний талант тоді ще молодого історика й університетського викладача. А шляхи наукової й високошкільно-педагогічної діяльности в умовах тодішніх реалій совєтської дійсности були особливо складні. Методологічно треба було допасовуватися до вимог партійних чинників і їм підлеглої університетської влади, а тематично можна було заторкувати питання з історії України (очевидно, не всі!) й таким чином бодай частинно докладати свою цеглину під розбудову української наукової історіографії на новітньому етапі її розвитку. Якраз такої тактики старався придержуватися в міру можливостей Олександер Петрович. Тому економічно-соціяльна тематика з історії України стала головним предметом його наукових зацікавлень.

Час Другої світової війни приніс зміни в житті О. Оглоблина. У свому переїзді на Захід він зупинився у Львові, де мав нагоду стрінутися зі західньоукраїнським науковим світом, зорганізованим в рамках Наукового Товариства ім. Шевченка, та поділитися з львівськими істориками своїми

досягненнями на полі дослідів питання авторства "Історії Русов". Він брав також участь в діяльності Церковно-Археографічної Комісії, зорганізованої за стараннями Митрополита Кир Андрея. З наближенням совєтської армії до Львова подався на Захід. Його мандрівка закінчилася в Америці, де він осів і віддався дальшій науковій праці на терені УВАН, УІТ і НТШ. Він був головою Історичної Секції УВАН, а пізніше Президентом Академії. Окрему сторінку його життя займає час праці в рамках діяльности Українського Історичного Товариства. Якраз доповідач зупинився на тому етапі життя проф. О. Оглоблина, тому що історик був у першому ряді активістів УІТ, як його перший Голова. Тут знайшов він особливі умовини для своєї діяльности. З огляду на те, що представники російсько-совєтської історичної псевдонауки промовчували й фальшували історичну правду України, виникла пекуча потреба захищати її в умовах вільного життя — в діяспорі та демаскувати совєтські "наукові" фальшивки. За стараннями тоді ще молодого, але особливо активного й здібного історика, Любомира Винара, покликано до життя Українське Історичне Товариство (УІТ), яке було найбільше компетентне станути в авангарді змагань за нашу історичну правду. Олександер Оглоблин, який пережив переслідування представників українського наукового світу, виявив зрозуміння для тієї справи, включився в ряди УІТ і став його першим Головою, а згодом передав свою президентську естафету свому заступникові, властивому організаторові й основникові УІТ — історикові Любомирові Винареві, який від самого початку був головним редактором офіціозу УІТ — "Українського Історика". Вже в діяспорі Олександер Оглоблин виказав відвагу чесно признатися, що його праці, опубліковані в умовах совєтської дійсности, вимагають перевірки. О. Оглоблин до самого кінця свого сповненого труду життя на полі української національної історіографії цікавився діяльністю УІТ, вдержував наукові й особисті контакти з Головою УІТ, Любомиром Винарем і іншими активістами та своїми порадами старався допомогти УІТ. Доклад проф. Любомира Винара, крім прагматичного насвітлення самої теми, вніс деякі незнані або мало знані моменти з біографічного матеріялу та характеристики наукової сильвети нашого видатного історика в другій половині XX століття, який залишив незатертий слід на сторінках сучасної української національно-державницької історіографії. В часі наукового відзначення 100-ліття з дня народження Олександра Оглоблина була зорганізована виставка його праць. Доповідач і заразом Голова УІТ заповів, що в пляні УІТ у співпраці з науковими установами є видати й перевидати праці нашого видатного історика, як також архівні матеріяли Олександра Петровича Мезька-Оглоблина.

ОЛЕКСАНДЕР ДОМБРОВСЬКИЙ
Українська Вільна Академія Наук у США
Нью-Йорк

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ З НАГОДИ 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА О. ОГЛОБЛИНА ТА 35-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА В ОСТРОЗІ

У 1999 р. світова наукова громада святкувала 100-річчя від дня народження видатного українського історика Олександра Петровича Оглоблина. В Україні та за її межами з ініціятиви Українського Історичного Товариства, першим Президентом якого він був, стала конференція в Острозі. Її підготували і провели Острозький Осередок УІТ і катедра історії Університету "Острозька академія".

Університет "Острозька академія", в приміщенні якого 22-23 травня проходила конференція, не випадково став місцем її проведення. При ньому вже близько 6-ти років діє Острозький осередок УІТ, очолюваний професором Миколою Ковальським. Діяльність Осередку довгий час поширювалась на Велику Волинь, і він давно став фактором, який об'єднав істориків. Серед його членів — науковці з Острога, Кам'янця-Подільського, Житомира, співробітники острозького історико-культурного заповідника, вчителі шкіл та ін. Між Осередком, головною управою УІТ та університетом відбувається активна співпраця у науковій та видавничій сфері.

В роботі конференції взяли участь президент Українського Історичного Товариства проф. Любомир Винар, голова Чернівецького Осередку УІТ, декан історичного факультету Чернівецького державного університету проф. Юрій Макар, науковці і студенти Острога, Рівного та інших міст. З вітанням до присутніх звернувся ректор Університету "Острозька академія",член острозького Осередку УІТ проф. Ігор Пасічник.

На форумі 22 травня прозвучали цікаві змістовні доповіді, присвячені різним аспектам діяльности та творчого доробку О. Оглоблина. Так, з доповіддю "Олександер Оглоблин та Українське Історичне Товариство (з нагоди двох ювілеїв)" виступив визначний сучасний український історик, почесний академік Острозького Академічного Братства, учень і послідовник О. Оглоблина, проф. Любомир Винар. Найважливіші аспекти творчости О. Оглоблина були розкриті в доповіді проф. Юрія Макара "Життєвий і творчий шлях Олександра Оглоблина". Змістовністю відрізнявся і виступ голови Острозького Осередку УІТ, проректора з наукової роботи університету "Острозька академія" проф. Миколи Ковальського, присвячений історіографічним спостереженням О. Оглоблина в монографії "Думки про сучасну совєтську українську історіографію".

Свій внесок у дослідження творчої спадщини О. Оглоблина зробили і інші дослідники. Так, цікавим і проблемним був виступ кандидата історичних наук Віталія Яремчука "Історіософські засади совєтської історіографії історії України: візія О. Оглоблина", аналітичним підходом відрізнявся виступ канд. іст. наук Віктора Атаманенка "Україна в часи "золотого спокою" у висвітленні О. Оглоблина", історіографічна синтеза була притаманна виступові канд. іст. наук Віктора Павлюка "Проблеми економічної історії України першої половини XIX ст. в дослідженнях О. П. Оглоблина".

Перший день конференції завершився презентацією нового спільного видання Українського Історичного Товариства та університету "Острозька

академія" — першого тому серії "Оглобліяна" "Олександер Оглоблин: дослідження та матеріяли. До століття від дня народження історика. (До століття народження історика. Редактор Л. Винар, упорядник А. Атаманенко). У започаткованій серії будуть публікуватись архівні матеріяли, що висвітлюють життєвий та творчий шлях видатного українського історика, а також розвідки, в яких досліджується його творчість. Таким чином нове видання має стати тривалим відзначенням 100-річчя від дня народження історика. Всі присутні на презентації мали можливість почути про процес підготовки до видання першого тому, про пляни на майбутнє і висловити свої думки стосовно змісту книги.

23 травня конференція продовжила свою роботу. Засідання відкрив проф. Микола Ковальський виступом про маловідомий випуск нарисів з історії України проф. О. Оглоблина, 1941 р.: концептуальні і джерелознавчі спостереження. Зацікавлення викликав виступ старшого викладача катедри українознавства Рівненського державного технологічного університету Віктора Грома "Думки О. Оглоблина про добу Хмельниччини в українській історіографії другої половини XX ст.". Канд. іст. наук Алла Атаманенко спробувала у своєму виступі "Українська історіографія XVIII ст. у творчости Олександра Оглоблина" виявити підходи історика до вивчення наукового доробку істориків попередніх століть. У контексті вивчення економічної історії (одного із головних напрямів наукового доробку Олександра Мезька-Оглоблина) прозвучали виступи співробітників Рівненського краєзнавчого музею — Олени Прищепи та Людмили Шлапак.

Після засідання відбувся круглий стіл — обговорення доповідей, що прозвучали на конференції, дискусія з приводу окремих проблем. Були висловлені пропозиції щодо вдосконалення співпраці Острозького Осередку УІТ, головної управи Товариства, катедри історії університету "Острозька академія", поширення співпраці між Осередками, що діють сьогодні в Україні. Ставилось також питання про необхідність створення генеральної суцільної бібліографії різних періодів і проблем з історії України від давніх часів до сьогодення.

В рішенні, яке прийняли учасники конференції, було зазначено про необхідність проведення подібних форумів, які дають можливість, що, власне, продемонструвала конференція в Острозі, залучення широкого кола дослідників до вивчення наукового доробку видатних вчених, зокрема Олександра Оглоблина; заснування стипендії ім. Олександра Оглоблина для молодих науковців з метою сприяння науковим дослідженням; одержала підтримку ідея видання бюлетеню про діяльність Осередків в Україні.

Отже, конференція з нагоди 100-річчя від дня народження Олександра Оглоблина та 35-річчя Українського Історичного Товариства, що відбулася в Острозі, досягла своєї мети, сприяючи вивченню і популяризації творчости видатного українського історика. Незважаючи на те, що деякі науковці, які зголосилися до участи у конференції, з поважних причин не змогли бути присутніми і виступити, конференція продемонструвала можливість різнобічних підходів до вивчення наукового доробку вченого, продемонструвала прагнення дослідників в Україні до вивчення цього доробку.

МИКОЛА КОВАЛЬСЬКИЙ
АЛЛА АТАМАНЕНКО
Острозький Осередок УІТ
Острог

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ПРОФ. О. ОГЛОБЛИНА В КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

21 грудня 1999 р. у Київському національному університеті імени Тараса Шевченка відбулися Другі джерелознавчі читання, присвячені 100-річчю від дня народження видатного українського історика Олександра Оглоблина (1899-1992). Організаторами читань виступили: Катедра архівознавства та спеціяльних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету імени Тараса Шевченка, Інститут української археографії і джерелознавства імени М.С. Грушевського НАН України, Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства та Українське Історичне Товариство.

Відкрив читання завідувач катедри архівознавства та спеціяльних галузей історичної науки Київського національного університету професор Ярослав Калакура, який привітав учасників урочистого зібрання та наголосив на закономірності вшанування пам'яті Олександра Оглоблина в стінах навчального закладу, де пройшли студентські роки життя славетного вченого, а згодом відбулося його формування як університетського викладача та педагога. Далі проф. Я. Калакура виголосив доповідь "Внесок Олександра Оглоблина в українське історичне джерелознавство", в якій проаналізував джерелознавчі аспекти наукової спадщини історика.

З великим зацікавленням учасники читань сприйняли виступ к.і.н., наукового співробітника Інституту української археографії і джерелознавства імени М.С. Грушевського НАН України Ігоря Верби "Маловідомі сторінки з життя Олександра Оглоблина", в якому він, зокрема, торкнувся питання про походження О. Оглоблина, схарактеризував вплив його оточення на формування світогляду та переконань молодого вченого. Учасники читань мали можливість ознайомитись з монографією І. Верби "Олександер Оглоблин: життя і праця в Україні", яка вийшла друком у Києві до ювілею історика.

З доповіддю "Новгород-Сіверщина у спадщині Олександра Оглоблина" виступив директор Інституту української археографії і джерелознавства імени М.С. Грушевського НАН України проф. член-кореспондент НАН України Павло Сохань. Діяльности О. Оглоблина щодо розвитку архівної освіти в Україні була присвячена доповідь заступника директора Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства к.і.н. Ірини Матяш. К.і.н. Ігор Гирич у своєму виступі торкнувся питань про місце творчої спадщини О. Оглоблина в українській історіографії, а також висвітлив участь вченого у діяльности Музею-архіву переходової доби історії м. Києва (1942).

Активну участь у Джерелознавчих читаннях взяли викладачі Київського університету ім. Тараса Шевченка. Професор Борис Корольов проаналізував спадщину О. Оглоблина на сторінках "Українського Історика", професор Григорій Кальмирчук зупинився на характеристиці взаємовідносин О. Оглоблина та О. Гермайзе, доцент Світляна Мотрук висвітлила викладацьку діяльність вченого в Українському Вільному Університеті у Празі. З аналізом поглядів О. Оглоблина на розвиток української історичної науки в умовах тоталітаризму виступила аспірантка університету Ірини Автушенко.

Особливий інтерес учасників читань викликав виступ старшого наукового співробітника Інституту історії України НАН України Сергія Біло-

коня, який поділився своїми спогадами про зустрічі з О. Оглоблином. Крім того, присутні мали можливість прослухати уривки одного з останніх інтерв'ю вченого, що мало символічне значення — у стінах alma mater О. Оглоблина знов лунав його голос. Через кілька десятиріч О. Оглоблин повернувся в Київський університет, щоб назавжди посісти почесне місце в ґалерії, після кількох його видатних представників.

МАРИНА ПАЛІЄНКО
Київський університет ім. Тараса Шевченка
Київ

ЮВІЛЕЙНА КОНФЕРЕНЦІЯ У ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК XX СТОЛІТТЯ

Під такою назвою 6 грудня 1999 року на Історичному факультеті Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича пройшла ювілейна науково-практична конференція, присвячена 100-літтю від дня народження Олександра Оглоблина.

На конференцію зібралося понад 200 студентів і викладачів. Вступним словом її відкрив проф. Василь Ботушанський, завідувач катедри історії України. Він, зокрема, наголосив на тому, що у відновленій Українській державі формується об'єктивно-наукова концепція історичної науки. З небуття повертаються імена видатних Українців. Серед них — Олександер Петрович Оглоблин, чиє ім'я стоїть поруч з іменами таких українських вчених, як: Володимир Антонович, Михайло Грушевський, Іван Крип'якевич та ін. Багато десятиліть ім'я Ювіляра всіляко замовчувалося або зневажалося. Тепер наступив час, коли ми повинні назвати речі своїми іменами, а до свідомости кожного українця донести імена тих людей, які своєю невтомною, самовідданою працею формували українську історичну науку, здебільшого не з своєї вини, поза межами України.

Доповідь "Життєвий і творчий шлях Олександра Оглоблина", виголосив декан факультету, завідувач катедри всесвітньої історії та міжнародних відносин проф. Юрій Макар. В доповіді він, зокрема, зупинився на тому, що Ювіляр залишив нам велику наукову спадщину — понад тисячу наукових праць, як надрукованих, так ще й не опублікованих. Мабуть немає ні однієї ділянки історичних досліджень, якою б не цікавився Олександер Оглоблин. Чи не найбільший внесок він зробив у справу вивчення історії української історичної науки, історичного краєзнавства, історичної географії, історії української культури, історії Української Церкви.

Особливе місце в працях проф. О. Оглоблина посідає дослідження економічної історії України, починаючи від мануфактури часів Козаччини і закінчуючи промисловим виробництвом нинішнього століття. Автор задумав її як багатотомне видання. Три томи побачили світ. І то один з них був конфіскований радянською владою.

Протягом всього свого творчого життя вчений постійно займався політичною історією України. У своїх працях він провів чітку лінію тяглости

Української держави від княжих часів по XX століття. Завдяки зробленому ним та іншими українськими вченими старшого покоління ми сьогодні маємо можливість продовжити дослідження історії нашої державности, опираючись на їх науковий доробок.

Вимушений покинути Батьківщину, Олександер Оглоблин поза її межами продовжував плідно працювати. Гірко йому було творити історичну науку відірвано від України, але втіхою для нього було те, що він мав можливість працювати вільно, без ідеологічних комуністичних рамок, в які була втиснена історична наука в Україні.

Проф. О. Оглоблин зробив усе від нього залежне, щоб світ довідався якнайбільше про Україну, викладав її історію в американських університетах, написав чи не більшу частину історичних гасел для Енциклопедії українознавства. Завершуючи свій життєвий і творчий шлях, видатний вчений заповів усю свою видану і невидану наукову спадщину своєму гідному учневі і продовжувачеві проф. Любимирові Винареві. Останній поставив собі за мету довести науковий доробок О. Оглоблина до широких кіл науковців в Україні. Адже більша частина цього доробку видатного вченого зберігається за кордоном.

Доцент Тамара Марусик зробила доповідь “Олександер Оглоблин і Українське Історичне Товариство”, у якій зупинила увагу присутніх на багатогранній науково-організаторській діяльності вченого. Зокрема, він був першим головою створеного 1965 року Українського Історичного Товариства ім. М. Грушевського. Товариство виникло як організація українських істориків у діяспорі. Ініціятором створення Товариства виступив молодий ще тоді проф. Л. Винар. На його ж пропозицію головою Товариства обрано саме Ювіляра, зважаючи на його ролю і авторитет в наукових колах як діяспорних вчених, так і американських науковців.

Нинішнього року Товариству виповнюється 35 років. Ювіляр очолював його майже два десятиліття. Під його орудою Товариство набирало сили, розбудовувалося, стало помітним явищем не лише в середовищі української громади на Заході. Воно виявилося тією ланкою, за допомогою якої українські історики, поруч з іншими науковими установами в діяспорі, координували свої зусилля з західними, зокрема американськими вченими. УІТ стало афілійованим членом Американської Асоціяції Істориків. Справу полегшувало те, що Ювіляр очолював Українське Генеалогічне та Геральдичне Товариство, плідно співпрацював в Українському Науковому Богословському Товаристві, довгий час директорував у Науковій раді Східноевропейського дослідного Інституту ім. В. Липинського, довгі роки очолював Українську Вільну Академію у США.

Гідний продовжувач справи Ювіляра проф. Л. Винар, очоливши УІТ, продовжив справу його розбудови. Із здобуттям Україною незалежности склалися умови для поєднання зусиль українських істориків з-за кордону і тих, що працюють в Україні. Нині УІТ має близько 15 осередків у провідних університетах України, поширює через них своє видання “Український Історик”. На Батьківщині розповсюджується щонайменше 600 примірників цього видання. “Український Історик” став виданням Вищої Атестаційної Комісії України (ВАКУ).

Заступник декана Історичного факультету, доктор історичних наук, професор Катедри історії України Олександер Добржанський привернув увагу присутніх до теми “Історія України кінця XVIII — початку XX століть у

творчости Олександра Оглоблина". Передусім доповідач наголосив на тому, що Ювіляр практично не оминув у своїх дослідженнях ні однієї ділянки української історичної науки. Цінність його наукового доробку полягає не лише в тому, що він охопив своїми дослідженнями економічну та політичну історію України, історію української культури, Церкви, допоміжні історичні дисципліни, але, перш за все, глибоко арґументував їх архівними матеріялами, багато з яких, на жаль, тепер уже втрачено. Останнє особливо стосується тих чи інших конкретних промислових або просто господарських підприємств, які були свого часу ліквідовані чи просто їх документація не дійшла до державних архівів України.

Доповідач особливо наголосив на ролі О. Оглоблина в розробці економічної та політичної історії України.

Доповіді викликали чимало запитань та їх жваве обговорення.

В заключенні проф. Василь Ботушанський ще раз наголосив на значущости особи проф. Олександра Оглоблина для української історичної науки та закликав присутніх, особливо студентів, до ретельного вивчення його наукової спадщини. Він висловив сподівання, що ім'я Ювіляра посяде належне місце серед видатних українських вчених.

Доцент ФАДЕЙ ЯЦЕНЮК
Чернівецький державний університет
ім. Ю. Федьковича
Чернівці, Україна

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ В ДРОГОБИЧІ, ПРИСВЯЧЕНА 100-РІЧЧЮ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА

На початку 1999 р. Президія УІТ рекомендувала осередкам Товариства в Україні відзначити 100-річчя видатного українського історика Олександра Оглоблина. Дрогобицький осередок відгукнувся на подію проведенням наукової конференції, яка відбулася на історичному факультеті Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка 6 грудня 1999 р.

Конференцію відкрив вступним словом декан історичного факультету доц. Михайло Савчин. Були проголошені наукові доповіді:

Роман Клепач, студент V курсу "Видатний український історик Олександр Оглоблин – основні віхи біографії";

Леонід Тимошенко, співголова Дрогобицького осередку УІТ — "Слідами поліської експедиції Ф.Гельмана (коментар до кількох документів з київського архіву Олександра Оглоблина)";

Віталій Тельвак, вчений секретар Дрогобицького осередку УІТ — "Михайло Грушевський і Олександр Оглоблин";

Євген Пшеничний, співголова Дрогобицького осередку УІТ — "Любомир Винар – дослідник і пропагатор творчої спадщини Олександра Оглоблина".

Відбулося також обговорення доповідей. Всі вони викликали інтерес наукової громадськости університету та міста, присутніх. Важливо також, що

студент історичного факультету Роман Клепач захистив у червні 2000 р. дипломну роботу про Професора Олександра Оглоблина.

Варто тут також зазначити, що Дрогобицький осередок УІТ проводить велику роботу з студентами історичного факультету, які залучаються до наукових досліджень. Інший випускник факультету Юрій Стецик захистив дипломну роботу "Монастирі Дрогобиччини (XV – початок XIX ст.)", яка одразу була видана окремим виданням під егідою УІТ.

У вересні 2000 р. Осередок УІТ планує провести Треті грушевськознавчі читання, а в листопаді – V Дрогобицьку наукову історико-краєзнавчу конференцію, присвячену 2000-літтю Різдва Христового і 300-річчю переходу галицьких єпархій до унії.

Доцент ЕВГЕН ПШЕНИЧНИЙ
Дрогобицький Осередок УІТ ім. М. Грушевського
при Дрогобицькому пед. університеті ім. Івана Франка
Дрогобич

У СПРАВІ ВИДАННЯ АРХІВНИХ МАТЕРІЯЛІВ І ПРАЦЬ ПРОФ. ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА

ПОВІДОМЛЕННЯ

Подаємо до відома українським видавництвам, установам і усім іншим заінтересованим у виданні друкованих і недрукованих праць та архівних матеріялів бл.п. проф. Олександра Петровича Оглоблина (помер 16 лютого 1992 року) як слідує:

1) Проф. О. Оглоблин передав виключне право на усі його друковані й недруковані праці проф. Любомирові Винареві.

2) У спеціяльному документі, виготовленому проф. Оглоблином і легально звіреному та підтвердженому в його заповіті читаємо: *"Після моєї смерти проф. Любомир Винар є уповажений дальше займатися перевиданням моїх праць і виданням архівних матеріялів. Я передаю йому право на усі мої недруковані і друковані праці. Як правний власник мої праць і архівних матеріялів, він має повне право вирішувати, де їх друкувати і на яких умовах".*

3) Виконуючи волю Покійного, — просимо усі видавництва, редакції журналів і часописів, установи і усіх заінтересованих, які плянують друкувати праці й матеріяли проф. О. Оглоблина в українській, англійській або інших мовах, узгіднити ці справи з проф. Л. Винарем. Це також відноситься до епістолярної спадщини проф. О. Оглоблина.

Президія УІТ

7 липня 2000 р.

ЗВЕРНЕННЯ
ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА І УСТАНОВ В СПРАВІ ВИДАННЯ НАУКОВИХ ТВОРІВ ПРОФ. ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА

У 1999 і 2000 році в Україні і діяспорі відзначено 100-ліття з року народження проф. Олександра Оглоблина, провідного українського історика і організатора українського наукового життя.

Українське Історичне Товариство у співпраці з науковими установами і університетами вирішило започаткувати видання творчої спадщини Олександра Оглоблина, б. голови УІТ, Президента і почесного Президента УВАН у США, почесного члена НТШ і почесного члена Асоціяції Українських Університетських Професорів, почесного члена Українського Інституту Гарвардського університету і численних інших наукових установ. Редактором наукової спадщини проф. Олександра Оглоблина є один з його найближчих співробітників проф. Любомир Винар, Президент УІТ і голова Історичної Секції УВАН, дійсний член НТШ.

Під сучасну пору вже започатковано видати такі видання:

1. нове доповнене видання *Люди Старої України та інші праці* (456 стор., здано до друку).
2. *Гетьман Іван Мазепа і його доба* (нове доповнене видання).
3. *Гетьман Богдан Хмельницький* (збірник наукових праць).
4. *Українська Історіографія в XIX і XX стол.* (готується до друку).
5. *Вибірка епістолярної спадщини проф. О. Оглоблина* (готується до друку).

Люди Старої України УІТ видає у співпраці з Університетом Острозька Академія, і вона появиться в жовтні 2000 року; *Гетьман Іван Мазепа* (нове видання) готується до друку. Ми переконані, що українське громадянство і українські установи допоможуть видати праці одного з найвидатніших українських істориків в XX столітті. *Просимо зложити пожертву,* щоб ці видання уможливити. Окремі особи і *установи можуть* взяти на себе честь уфундувати поодинокі видання. Пожертви на Українське Історичне Товариство (Фонд О. Оглоблина) можна відтягати від державного податку в Америці.

Світова Наукова Рада СКУ піддержує видання наукової спадщини проф. О. Оглоблина і вірить, що українські громадські установи допоможуть видати твори одного з найвидатніших українських істориків у 2-ій половині XX століття.

Пожертви просимо надсилати на таку адресу:

Ukrainian Historical Association
(Publication Fund - Ohloblyn)
P.O. Box 312, Kent, Ohio 44240

Віримо, що українська громадськість тривало відзначить 100-ліття народження проф. Олександра Оглоблина, який ціле своє життя присвятив розвиткові української науки і розбудові української національної культури.

КОМІСІЯ ПРИ УІТ ДЛЯ ВИДАННЯ ТВОРІВ ПРОФ. О. ОГЛОБЛИНА

Любомир Винар
(Кент)
Голова Комісії
Президент УІТ

Олександер Баран
(Вінніпеґ)
УВАН у Канаді

Василь Верига
(Торонто)
НТШ в Канаді

Любомир Гайда
(Кембрідж)
Український інститут,
Гарвардський університет

Ігор Гирич
(Київ)
УІТ ім. М. Грушевського

Михайло Брайчевський
(Київ)
Заступник голови Комісії
Універ. "Києво-Могилянська Акад."

Ася Гумецька (Анн Арбор)
Асоціяція Укр. Універ.
Професорів

Олександер Домбровський
(Нью Йорк)
УВАН у США

Аркадій Жуковський
(Париж)
НТШ в Европі

Леонід Зашкільняк (Львів)
Львівський державний
університет
ім. Івана Франка

Алла Атаманенко
(Острог)
Секретар Комісії
Університет "Острозька
Академія"

Микола Ковальський
(Острог)
Університет "Острозька
Академія"

Стефан Козак (Варшава)
НТШ в Польщі

Юрій Макар (Чернівці)
Чернівецький національний
університет
ім. Ю. Федьковича

Василь Омельченко
(Нью Йорк)
УВАН у США

АВТОРИ

Алла Атаманенко (Острог), доцент катедри історії Університету "Острозька Академія", кандидат історичних наук, секретар Редколеґії "Українського Історика", науковий секретар Острозького Осередку УІТ ім. М. Грушевського.

Ігор Верба (Київ), доктор історичних наук, ст. науковий співробітник Інституту археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУкраїни.

Любомир Винар (Кент, Огайо), професор на катедрі історії Українського Вільного Університету, професор Кентського Державного Університету, доктор історичних наук, президент УІТ, голова Історичної Секції УВАН у США, голова Світової Наукової Ради СКУ.

Ярослав Гайвас (Мейпелвуд, Н.Дж.), політичний і суспільно-громадський діяч. Керівник похідних груп ОУН полк. Андрія Мельника в 1941 році на Центральних і Східних землях України, секретар Всеукраїнської Національної Ради (1944), публіцист, мемуарист.

Богдан Грабовецький (Торонто), кандидат історичних наук, заст. голови Торонтського Осередку УІТ ім. О. Оглоблина.

Віктор Гром (Рівне), доцент Рівненського технологічного університету, член Острозького Осередку УІТ ім. М. Грушевського.

Ася Гумецька (Анн Арбор), президент Асоціяції Українських Університетських Професорів, голова Мовознавчої комісії НТШа, голова Мовознавчої і літературознавчої Секції УВАН у США. Доктор філософії (філологія), професор Мічіґенського університету.

Олександер Домбровський (Нью Йорк), доктор історичних наук, генеральний секретар УІТ, д. член НТШ, д. чл. УВАН у США, голова Секції ранньої історії України УВАН у США.

Сергій Кіржаєв (Київ), кандидат історичних наук, член Київського Осередку УІТ ім. М. Грушевського.

Микола Ковальський (Острог), професор, доктор історичних наук, проректор Університету "Острозька Академія", голова Острозького Осередку ім. М. Грушевського в Острозі.

Юрій Макар (Чернівці), доктор історичних наук, декан історичного факультету Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, голова Черівецького Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Чернівцях.

Олександер Мезько-Оглоблин (Лудлов), перший президент УІТ, президент УВАН у США, доктор історичних наук, професор на катедрі історії УВУ, дійсний член УВАН, УІТ, НТШ, почесний член ГУРІ. Почесний президент УІТ і УВАН, почесний доктор УВУ.

Василь Омельченко (Нью Йорк), перший екзекутивний президент УВАН у США, доктор історичних наук, член УІТ. Директор Архіву і бібліотеки УВАН.

Павлюк Віктор (Острог), кандидат історичних наук, доцент Університету "Острозька Академія", член Острозького Осередку УІТ ім. М. Грушевського.

Марина Палієнко (Київ), доцент Київського національного університету.

Наталія Полонська-Василенко (Мюнхен), декан історичного факультету УВУ, голова Осередку УІТ в Мюнхені, голова Історичної Секції УВАН, д. член НТШ і УІТ, доктор історичних наук.

Євген Пшеничний (Дрогобич), кандидат філософських наук, завідувач катедри порівняльної літератури Дрогобицького педагогічного університету ім. І. Франка, співголова Дрогобицького Осередку УІТ ім. М. Грушевського.

Леонід Тимошенко (Дрогобич), кандидат історичних наук, доцент історії Дрогобицького педагогічного університету ім. І. Франка, співголова Дрогобицького Осередку УІТ ім. М. Грушевського.

Фадей Яценюк (Чернівці), кандидат історичних наук, доцент Чернівецького національного університету, член Управи Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Чернівцях.

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО
УНІВЕРСИТЕТ "ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

ОЛЕКСАНДЕР МЕЗЬКО-ОГЛОБЛИН

дослідження та матеріяли

(ДО СТОЛІТТЯ НАРОДЖЕННЯ ІСТОРИКА)

Редактор: *Любомир Винар*

Упорядник: *Алла Атаманенко*

ЗМІСТ:

214 стор. ціна $25.00 (з перепискою)

2000

Нью Йорк — Острог — Київ — Торонто

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО
УНІВЕРСИТЕТ "ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

ОЛЕКСАНДЕР МЕЗЬКО-ОГЛОБЛИН

ЛЮДИ СТАРОЇ УКРАЇНИ ТА ІНШІ ПРАЦІ

Редакція і вступна стаття

Любомира Р. Винара

Упорядник:

Алла Атаманенко
Острозька Академія

ЗМІСТ:

456 стор. ціна $38.00 (з пересилкою)

2000

Нью Йорк — Київ — Острог

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

THE UKRAINIAN HISTORIAN

JOURNAL OF UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

ANNUAL SUBSCRIPTION — РІЧНА ПЕРЕДПЛАТА

Америка / U.S.A.:	$60.00 (US $) for individuals
Канада / Canada:	$70.00 (Can. $) for individuals
Німеччина / Germany:	80.00 DM
всі інші країни:	$60.00 (US $) індивід. передплата
Institutions:	$70.00 (US $) with shipping

ORDER FORM

AMERICA	CANADA	AUSTRALIA	EUROPE
"The Ukrainian Historian"	"The Ukrainian Historian"	Dr. V. Motyka	Dr. O. Wintoniak Verlag
P.O. Box 312	P.O. Box 95	Ukrainian Studies Fundation	Isatorplatz 3
Kent, Ohio 44240	Etobicoke, Ont. M9C 4V2	P.O. Box 270, Lidcombe,	D-80331 München
USA	Canada	N.S.W., 2141	Germany

Fax: (330)297-1327 (USA)

Name ____________________

Address ____________________

Quantity	Title	Price

Total ____________

ANNUAL SUBSCRIPTION — РІЧНА ПЕРЕДПЛАТА

Америка / U.S.A.:	$60.00 (US $) for individuals
Канада / Canada:	$70.00 (Can. $) for individuals
Німеччина / Germany:	80.00 DM
всі інші країни:	$60.00 (US $) індивід. передплата
USA & other countries:	$70.00 (US $) for institutions (with shipping)

All other subscriptions must be paid in U.S. dollars.

АДРЕСИ ПРЕДСТАВНИКІВ "УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА"

Головне Представництво на Европу:
Dr. O. Wintoniak Verlag
Isartorplatz 3
D-80331 München
Germany

Головне Представництво на США:
Dr. O. Dombrovsky
165-16 Clinton Terrace
Jamaica, New York 11432

Ню Йорк і Ню Джерзі:
Dr. B. Shebunchak
149 Byrd Ave.
Bloomfield, N.J. 07003

Каліфорнія:
Mrs. A. Skop
4168 Woodland Dr.
La Mesa, CA 92041

Огайо:
Dr. A. Melnyk
P.O. Box 84
Wortnington, OH 43085

Ілліной, Індіяна:
Wasyl Shuya, M. A.
6646 Howard Ave.
Hammond, IN 46324

Пенсільванія:
Mrs. Dzvinka Zacharchuk
4130 Fiells Dr.
Lafayette Hills, Pa. 19414

Флорида:
W. Sharko, P.E.
3128 Lake Shore Blvd.
Jscksonville, FL 32210

Австралія:
Dr. V. Motyka
Ukrainian Studies Foundation
P.O. Box 270, Lidcombe,
2141 N.S.W.

Головне Представництво на Канаду:
Mr. Karpo Rohowsky
P.O. Box 95
Etobicoke, Ont. M9C 4V2

Квебек:
Mr. Mathew Sochocky
384 Fletcher Rd.
Beaconsfield, Que.
Canada H9W 1T9

Манітоба:
Mr. M. Kortchevich
Ukrainian Academy of Arts & Sci.
201-456 Main St.
Winnipeg, Man. R3B 1B6

УКРАЇНА

Волинь:
Проф. М. Ковальський
Острозька Академія
вул. Семінарська 2
265620 Острог

Київ:
к.і.н. Панькова Світлана
Музей Михайла Грушевського
вул. П. Орлика, 8
252024 Київ-24

Галичина:
к.ф.н. Євген Пшеничний
А/С 105
293320 Дрогобич

Буковина:
Проф. Ю. Макар
Чернівецький держ. унів.
274012, м. Чернівці
в. Коцюбинського, 2

Львів:
Проф. Л. Зашкільняк
290057, м. Львів-57
в. Коновальця 97, кв. 46

Головне представництво і адміністрація "Українського Історика"
"The Ukrainian Historian"
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240, USA
Fax (330) 297-1327